

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

ZİRAAT BANKASI TARİHİ 1863-1938

BUMİN KÜÇÜK

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. ÖMER ERDEN**

DOKTORA TEZİ

ORDU 2022

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Doktora tezi olarak savunduĐum “Ziraat Bankası Tarihi 1863-1938” adlı alıřmamn, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűőecek bir yardıma bařvurmadan yazdıĐımı ve yararlandıĐım kaynakların “Kaynakça” bűlűműnde gűsterilenlerden farklı olmadıĐımı, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandıĐımı belirtir ve bunu onurumla doĐrularım.

14/01/2022

Bumin KűűK

155335000

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Bumin KÜÇÜK'ün hazırladığı “Ziraat Bankası 1863-1938” başlıklı tez 14/01/2022 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Doktora Yeterlik Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR	Milli Savunma Üniversitesi/Kara Harp Okulu
Jüri Üyeleri	:	Giresun Üniversitesi/Fen- Edebiyat Fakültesi
	Prof. Dr. Sezai BALCI		
	Doç. Dr. Ömer ERDEN	Ordu Üniversitesi/Fen- Edebiyat Fakültesi
	Doç. Dr. İsmail ÖZER	Ordu Üniversitesi/Fen- Edebiyat Fakültesi
	Doç. Dr. Süleyman UYGUN	Ordu Üniversitesi/Fen- Edebiyat Fakültesi

TEŐEKKÖR

Tez çalıőmasında ve tezin hazırlanmasında doğrudan ve dolaylı katkısı bulunan tez danıőmanın Doç. Dr. Ömer ERDEN olmak üzere desteklerini esirgemeyen değerli akademisyenlere ve paydaşlara teőekkÖrlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
KISALTMALAR.....	x
TABLOLAR DİZİNİ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU AMACI VE ÖNEMİ	1
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ	2
BİRİNCİ BÖLÜM	4
BANKACILIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ	4
1. Bankacılığın Başlangıcı	4
2. Eski Mısır, Eski Yunan ve Roma’da Bankacılık	5
3. Orta Çağ’da Bankacılık	6
4. Modern Bankacılık ve Bankacılığın Gelişimi	9
İKİNCİ BÖLÜM	13
OSMANLI DEVLETİ’NDE BANKACILIĞIN GELİŞİMİ	13
1. Osmanlı Devleti’nde Bankacılık Öncesi Dönem.....	13
2. Osmanlı Devleti’nde Bankacılık Faaliyetleri	16

3. XIX. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinin Genel Durumu.....	29
4. Millî Mücadele Dönemi'nde Ekonomi	36
4.1. Millî Mücadele ve İktisat Vekaleti	40
4.1.1. Tarım Alanında yapılan Çalışmalar	43
4.1.2. Hayvancılık Alanında Yapılan Çalışmalar	46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	49
CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA BANKACILIK	49
1. Ulusal Bankalar Dönemi (1923-1933).....	49
2. 1929 Buhranı ve Türk Ekonomisine Etkileri	54
3. Kamu Bankaları Dönemi (1933- 1938)	55
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	65
ZİRAAT BANKASI'NIN KURULUŞU ÖNCESİ DÖNEM 1863-1888	65
1. Midhat Paşa'nın Hayatı	65
2. Teşkilatlı Zirai Kredinin Başlangıcı	72
2.1. Memleket Sandıkları.....	73
2.2. Ziraat Sandıkları	80
2.3. Menafi Sandıkları	91
BEŞİNCİ BÖLÜM	100
ZİRAAT BANKASI'NIN KURULUŞU	100
1. Ziraat Bankası'nın Kuruluşuna Giden Yol	100
2. 1888 Ziraat Bankası'nın İlk Nizamnamesi	107

3. 1916 Ziraat Bankası Kanunu	112
4. 1917 Ziraat Bankası Nizamnamesi	114
5. 1924 Ziraat Bankası Bütçe Kanunu	117
6. 1926 Ziraat Bankası Nizamnamesi	119
7. 1930 – 1932 Ziraat Bankası Ek Kanunları.....	120
8. 1937 T.C. Ziraat Bankası Kanunu	121
ALTINCI BÖLÜM.....	123
ZİRAAT BANKASI'NİN SERMAYE, KREDİ VE MEVDUAT GELİŞİMİ ...	123
1. Ziraat Bankası'nın Sermaye Yapısı	123
1.2. 1889-1937 Yıllarında Ziraat Bankası Sermayesinin Gelişimi	126
1.3. 1914-1937 Yıllarında Ziraat Bankası İhtiyat Akçesinin Gelişimi.....	129
2. Mevduat Kabulü ve Mevduatın Gelişimi.....	133
3. Zirai Kredilerin Gelişimi	139
3.1. İşletme Kredileri	141
3.1.1. Çevirme Kredileri.....	141
3.1.2. Donatma Kredileri.....	141
3.2. Verimlendirme ve İyileştirme Kredileri.....	142
3.3. Arazi Edindirmeye Yönelik Krediler	143
3.4. Teminat Yapısına Göre Zirai Krediler	143
3.4.1. İpotekli Krediler	144
3.4.2. Müteselsil Kefaletli Krediler.....	148

3.4.3. Rehinli Krediler.....	152
4.1888-1937 Bilanço ve Karlılık Durumu	159
YEDİNCİ BÖLÜM	163
1916-1937 BANKACILIK HİZMETLERİNİN GELİŞİMİ.....	163
1. 1915 ile 1937 Havale İşlemleri.....	165
2.1926-1937 Çek İşlemleri	167
3. 1924-1937 Tahsil Senedi İşlemleri.....	168
4. 1924-1937 İskonto ve İştira Ticari Senetleri	170
5. 1924-1937 Borçlu Hesabı Cariler.....	172
6. 1929-1937 Senet Karşılığı Verilen Avans	174
7. 1924-1937 Teminat ve Kefalet Mektupları	175
SEKİZİNCİ BÖLÜM	177
DOĞRUDAN VE DOLAYLI YARDIMLAR	177
1. Çiftçilere ve Göçmenlere Yapılan Yardımlar	177
2. Ziraat Bankası Alacaklarının Ertelenmesi	181
3. Çiftçilere Dolaylı Yoldan Kullanılan Krediler.....	184
3.1. Kredi Kooperatiflerine Kullanılan Krediler	184
3.2. Ziraat Bankası'nın Satış Kooperatifleriyle Olan İlişkileri	191
3.3. Ziraat Bankası'nın Mahsul Satışı Yapan Kuruluşlara Katkıları	193
3.4. Buğday Alım ve Satım Faaliyetlerinde Ziraat Bankası'nın Rolü	195
3.5. Afyon Alım Faaliyetlerinde Ziraat Bankası'nın Rolü	197

3.6. Ziraat Bankası Tarafından Çiftçilere Yapılan Diğer Yardımlar	198
4. Zirai Kredilerle İlgili Diğer İşlemler	200
4.1. Ziraat Bankası'nın Zirai Endüstriyle İlişkileri	200
4.2. Ziraat Bankası'nın Zirai Kredilere İlişkin Diğer Faaliyetleri	201
5. 1888-1938 Devlet İşlerindeki Hizmetler	203
5.1. 1924 Yılına Kadar Gerçekleştirilen Munzam İşlemler	203
5.2. Ziraat Bankası'nın Resmî Dairelere Veznedarlık İş ve İşlemleri	204
5.3. Ziraat Bankası'nın Devletle Olan Kredi ve Kefalet İşlemleri.....	205
DOKUZUNCU BÖLÜM.....	208
ZİRAAT BANKASI'NIN İDARİ VE DENETİM YAPISI	208
1. Merkez ve Taşra Teşkilatı.....	212
1.1. Ülke Genelindeki Organizasyon ve Memur Kadrosu	212
1.1.1. Genel Müdürlük Organizasyon Yapısı.....	212
1.1.2. Şube ve Ajansların Organizasyon Yapısı.....	214
1.1.3. Seyyar Ajans Organizasyon Yapısı.....	219
2. T.C. Ziraat Bankası'nda Çalışan Personel Sayıları.....	220
3. Ziraat Bankası'nın Yurt Dışı Teşkilatlarla İlişkileri	221
SONUÇ	224
KAYNAKÇA	232
EKLER	250
EK-1 RESİMLER.....	250

EK-2 BELGELER	263
ÖZGEÇMİŞ	276

ÖZET

Ziraat Bankası Tarihi 1863-1938

Osmanlı Devleti ciddi anlamda kurumsal yapıya sahip bankalara oldukça geç kavuşmuştur. Bu süreç incelendiğinde özellikle II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden yıllarda önemli gelişmelerin ortaya çıktığı görülür. II. Meşrutiyet'e kadar olan süreç ele alındığında ise 1830'lu yıllara kadar bankacılık iş ve işlemlerinin ağırlıklı olarak para vakıfları, sarraflar ve esnafar tarafından yürütüldüğü görülür ve bu tarihten II. Meşrutiyet'e kadar ise Galata bankerleri ve yabancı bankaların bankacılık faaliyetlerinde rol aldığı anlaşılmaktadır. 1850'li yıllarda kurulmaya başlayan yabancı sermayeli bankalar Osmanlı ekonomisinin geneline fayda sağlamaktan ziyade ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ticarete ve borçlanmaya aracılık etmiştir. Bu kurumların Osmanlı Devleti'nin büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayalı olan ekonomisine doğrudan katkısı olmamıştır. Çiftçiler tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmek için özel şahıslardan yüksek faizle borç para almak durumunda kalmışlardır. İşte böyle bir ortamda Tuna Valisi Midhat Paşa, çiftçilerin içinde bulunduğu bu durumu ve yaşadıkları sıkıntıları gözlemlemiş; ardından çiftçilere daha ucuz kredi imkânı sağlamaya yönelik bir sisteme ihtiyaç olduğunu fark etmiştir. 1863 yılında çiftçilerin kendi kaynaklarıyla, devlet himayesinde Memleket Sandıkları adıyla bir hareket başlatmıştır. Midhat Paşa'nın Memleket Sandıkları millî bankacılığın ilk kıvılcımı olduğundan bankacılık tarihimizde çok önemli bir yere sahiptir. Ziraat ve Menafi Sandıkları aşamalarından sonra 1888 yılında Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa'nın girişimiyle sandıkların bankaya dönüştürülmesi gerçekleştirilmiştir. Ziraat Bankası'nın kuruluşunu takip eden yıllar Osmanlı, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemleri olmak üzere 1938 yılına kadar üç ayrı safhayı kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Bankanın bu zaman dilimlerinde geçirmiş olduğu regülasyon ve reorganizasyon süreçleri ekonomik, politik ve sosyal etkileri ortaya konularak çok yönlü olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ziraat Bankası, Bankacılık Tarihi, Cumhuriyet Döneminde Ziraat Bankası'nın Rolü, Bankacılık.

ABSTRACT

History of Ziraat Bank 1863-1938

The Ottoman Empire belatedly acquired the banks with a serious institutional structure. When this process is scrutinized, the emergence of significant developments is realized, especially in the years following the proclamation of the Second Constitutional Monarchy. Considering the process until the Second Constitutional Monarchy, it is recognized that banking business and transactions were mainly implemented by money foundations, money changers, and merchants until the 1830s, but from this date until the Second Constitutional Monarchy, Galata Bankers and foreign banks figured in banking activities. Foreign-capital banks, which started to be established in the 1850s, mediated the trade and borrowing between their countries and the Ottoman Empire rather than benefiting the Ottoman economy as a whole. These institutions had no direct impact on the Ottoman Empire's economy which was largely based on agriculture and livestock. Farmers had to borrow money at high-interest rates from private individuals to maintain their agricultural activities. Under such conditions, the Danube Governor Midhat Pasha observed the situation of the farmers and the difficulties they faced, then realized that a system was needed to provide them with cheaper loans. He started a movement called Homeland Funds with the farmers' resources under the auspices of the State in 1863. Midhat Pasha's Homeland Funds are significant in our banking history since they were the first spark of national banking. Following the Agricultural and Benefit Funds stages, the funds were developed into banks in 1888 with the initiative of Cypriot Mehmed Kâmil Pasha. The years following the establishment of Ziraat Bank are analyzed comprising three different phases until 1938, namely the Ottoman, National Struggle, and Republican periods. The regulation and reorganization processes of the bank during these periods are examined in a multidimensional way by reporting their economic, political and social effects.

Keywords: Ziraat Bank, History of Banking, The Role of Ziraat Bank in the Republican Period, Banking.

KISALTMALAR

A.A.M.	: Atatürk Araştırma Merkezi
A.g.k.	: Adı geçen kanun
A.g.n.	: Adı geçen nizamname
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
Doç. Dr.	: Doçent Doktor
Dr.	: Doktor
Edit.	: Editör, edited
http	: Hyper Text Transfer Protocol
jpg	: Joint Photographic Experts Group
kg	: Kilogram
km	: Kilometre
M.	: Madde
Nr.	: Numara
ODÜ	: Ordu Üniversitesi
PhD	: (Doctor of Philosophy) Doktora derecesi unvanı
Prof. Dr.	: Profesör Doktor
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
tr	: Türkiye web sayfası uzantısı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. 1889-1937 Ödenmiş Sermaye.....	127
Tablo 2. 1914-1937 İhtiyat Akçesi	131
Tablo 3. 1938 Yılında Tasarruf Mevduatına Uygulanan Azami Faiz Oranları ..	135
Tablo 4. 1938 Yılında Diğer Mevduata Uygulanan Azami Faiz Oranları.....	135
Tablo 5. 1888-1938 Tarihlerinde Uygulanan Azami Faiz Oranları.....	136
Tablo 6. 1924-1937 Mevduat Bakiyesi.....	137
Tablo 7. 1927-1937 Mevduat Hesabı Olan Müşteri Adedi.....	138
Tablo 8. 1888-1937 İpotekli İkrizat.....	145
Tablo 9. 1901-1937 Müteselsil Kefaletli İkrizat	150
Tablo 10. 1915-1937 Rehinli İkrizat	154
Tablo 11. 1889-1937 Toplam İkrizat.....	155
Tablo 12. 1928-1936 İkrizatta Bulunulan Çiftçi Sayısı.....	158
Tablo 13. 1889-1937 Aktif Büyüklük ve Kârlılık.....	160
Tablo 14. 1915-1937 Havale İşlemleri.....	166
Tablo 15. 1926-1937 Çek Tahsil ve Tediye İşlemleri.....	167
Tablo 16. 1924-1937 Senet Tahsil İşlemleri	169
Tablo 17. 1924-1937 İskonto ve İştira Senetleri.....	171
Tablo 18. 1924-1937 Borçlu Cari Hesaplar	173
Tablo 19. 1929-1937 Senet Karşılığı Kullandırılan Avans.....	174
Tablo 20. 1924-1937 Teminat ve Kefalet Mektupları	176
Tablo 21. 1935-1937 Tecil İşlemi.....	182
Tablo 22. 1930-1937 Kooperatif ve Ortak Sayısı	185
Tablo 23. 1930-1937 Kredi Kooperati Tarafından Kullandırılan Krediler.....	187
Tablo 24. 1930-1937 Kooperatiflere Kullandırılan Krediler	189
Tablo 25. 1930-1937 Kooperatif Ortaklarından Toplanan Sermaye Tutarı.....	190
Tablo 26. 1932-1938 Satın Alınan Buğday Miktarı ve Bedelleri	195
Tablo 27. 1936-1937 Alınan Afyon Miktarı ve Satın Alma Noktası Sayısı.....	197
Tablo 28. 1937 Yılı Ziraat Bankası'nın İştirak Ettiği Zirai Sanayi Kuruluşları ..	200
Tablo 29. 1927-1937 Bono İşlemleri	206
Tablo 30. 1889-1938 Ziraat Bankası Hizmet Noktaları.....	214
Tablo 31. 1938 Yılı İtibariyle Ziraat Bankası Şubelerinin Bulunduğu Yerler....	217
Tablo 32. 1938 Yılı İtibariyle Ziraat Bankası Ajanslarının Bulunduğu Yerler ..	217

Tablo 33. 1927-1937 Ziraat Bankası Personel Sayısı	220
Tablo 34. 1938 Yılı İtibariyle Yurt Dışında Bulunan Muhabir Ağları	222

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1 Ödenmiş Sermaye Grafiği.....	129
Şekil 2 İhtiyat Akçesi Grafiği.....	132
Şekil 3 Mevduat Bakiye Grafiği.....	138
Şekil 4 Mevduat Müşterisi Adet Grafiği.....	139
Şekil 5 İpotekli İkrizat Grafiği.....	148
Şekil 6 Mütessesil Kefaletli İkrizat Grafiği.....	152
Şekil 7 Rehinli İkrizat Grafiği.....	155
Şekil 8 Toplam İkrizat Grafiği.....	158
Şekil 9 İkrizatta Bulunulan Çiftçi Sayısı Grafiği.....	159
Şekil 10 1889-1937 Kârlılık Grafiği.....	162
Şekil 11 1889-1937 Aktif Büyüklük Grafiği.....	162
Şekil 12 1915-1937 Havale İşlemleri Grafiği.....	167
Şekil 13 1926-1937 Çek Tahsil ve Tediye Grafiği.....	168
Şekil 14 1924-1937 Senet Tahsil Grafiği.....	170
Şekil 15 1924-1937 İskonto ve İştira Senetleri Grafiği.....	172
Şekil 16 1924-1937 Borçlu Cari Hesap Grafiği.....	173
Şekil 17 1929-1937 Senet Karşılığı Kullandırılan Avans Grafiği.....	175
Şekil 18 1924-1937 Teminat ve Kefalet Mektupları Grafiği.....	176
Şekil 19 1935-1937 Tecil İşlemi Grafiği.....	183
Şekil 20 1930-1937 Kooperatif Adedi Grafiği.....	186
Şekil 21 1930-1937 Kooperatif Ortak Sayısı Grafiği.....	186
Şekil 22 1930-1937 Kooperatifler Tarafından Kullandırılan Krediler Grafiği ...	188
Şekil 23 1930-1937 Kooperatiflere Kullandırılan Krediler Grafiği.....	189
Şekil 24 Kooperatif Ortaklarından Toplanan Sermaye Grafiği.....	190
Şekil 25 1930-1937 Kredi Kooperatif Adedi Grafiği.....	191
Şekil 26 1932-1938 Satın Alınan Buğday Miktarı Grafiği.....	196
Şekil 27 1932-1938 Satın Alınan Buğday Bedeli Grafiği.....	196
Şekil 28 1927-1937 Bono İşlemleri Grafiği.....	207
Şekil 29 1889-1938 Yılları Hizmet Noktası Grafiği.....	216
Şekil 30 1927-1937 Personel Sayısı Grafiği.....	221

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU AMACI VE ÖNEMİ

Müessese tarihine yönelik çalışmalar son yıllarda hız kazanmıştır. Hatta, Türk tarihçiliğinde Müesese Tarihi adı altında yeni bir bilim dalının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu tür çalışmalar kurumların devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurulmasına rağmen etkinliğini günümüze kadar sürdüren Ziraat Bankası'nın kurumsal yapısının ortaya konulması araştırma konumuzun odak noktasını oluşturmuştur.

Araştırma konusunun başlı başına müstakil bir banka tarihi olması, salt Ziraat Bankası tarihi ve monografisini ele almanın yanında, dünya bankacılık sisteminin ortaya çıkışı, tekâmülü ve bunun Türk bankacılık sektörünün ortaya çıkışı üzerindeki etkisini geniş bir perspektiften ele almamızı zorunlu kılmıştır. Araştırma konusuna odaklanılmadan önce tezin bütünlüğünün sağlanabilmesi, tez inceleme dönemi öncesinde ve tez inceleme dönemi içinde bankacılığın geçirmiş olduğu tekamülün ortaya konularak, incelenen dönemin sağlıklı ve geniş bir perspektiften algılanabilmesini gerekli kılmıştır. Bu noktada dünya bankacılık sektörünün kuramsal çerçevesinin çizilmesi, Türk Bankacılık tarihinin en önemli ve öncül aktörlerinden olan Ziraat Bankası'nın bu kuram içerisindeki yeri ele alındıktan sonra bankanın kuruluş ve gelişim sürecinde geçirmiş olduğu safhalar, regülasyon süreçleri, aşama aşama ele alınmış ve monografisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ziraat Bankası ile ilgili yapılan çalışmada bankanın geçirdiği safhalar ele alınarak bankacılık tarihimizin en önemli aktörlerinden biri olan Ziraat Bankası'nın regülasyon süreçleri elde edilen bilgi ve belgelerle ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Elde edilen verilere bağlı olarak bir kurum tarihi oluşturmaktan ziyade, bankanın gerek Osmanlı Dönemi'nde gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde ekonomik, sosyal, siyasi, politik ve askerî alanlar başta olmak üzere nasıl bir etki alanı oluşturduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada bankanın yalnızca tarımsal faaliyetleri destekleyen, bilinen ve öne çıkan yüzünden başka, birçok alanda etkin bir şekilde çok yönlü faaliyet üstlendiği de ortaya konulmuştur.

Türk milli bankacılığının mihenk taşı olan Ziraat Bankası Osmanlı Devleti'nden günümüze faaliyetlerini sürdürmekte olan köklü bir kurum olması sebebiyle müstesna ve ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Kuruluş süreci XIX. yüzyılın son çeyreğine dayanan Ziraat Bankası, Osmanlı Devleti'nin son dönemleriyle Cumhuriyet Türkiye'sinde yaşanan olayların bizzat içinde önemli bir paydaş olarak yer almıştır. İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde bankanın yönetim ve organizasyonu, kurumsal yapısındaki değişim, imparatorluk ve millî devlet siyasasının bankaya karşı duruş ve yaklaşımı, pazar olma sürecinden millî ekonomiye geçiş sürecinde kurumun, tarım, ekonomi ve sosyo-kültürel yapıya yönelik pozisyon değişiminin irdelenmesi ve ele alınması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmıştır. Ziraat Bankası tarihinin araştırmaya değer yönünü güçlü kılan en önemli faktörlerin bankaya ekonomik, sosyal ve siyasi kararların uygulayıcısı görevi verilmiş olmasıdır. Ziraat Bankası başta çiftçiler olmak üzere memleketin sıkıntılı zamanlarında imkânlar dahilinde toplumun tüm kesimlerini her zaman destekleyici ve düzenleyici rol üstlenmiştir. Kuruluş ve kuruluş sonrası dönem ele alındığında Ziraat Bankası'nın zaman içinde geçirdiği değişim ve dönüşüm ekonomik, sosyal ve idari alanlarda çok yönlü olarak ortaya konulmaya gayret edilmiş, bu amaç doğrultusunda Ziraat Bankası tarihi özelinde kurum tarihi çalışmalarına katkı sağlamak başlıca hedefimiz olmuştur.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

Araştırmamızda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşiv belgeleri, Düstur, Resmî Cerideler, Gazeteler, Kanunlar ve nizamnameler temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Ziraat Bankası tarihini oluşturmak amacıyla önemli bilgiler içeren birinci elden temel kaynaklar temin edilmiş, sınıflandırılarak araştırma konusuna katkı sağlayacağı düşünülen ferman, berat ve mektupların suretleri, mahallî yöneticilerin talepleri, merkez, sandık ve şubeler arasında yapılan yazışmalar, nizamnameler, ek nizamnameler ve raporlar transkript edilmiştir. Transkripsiyonu sağlanan belgeler ile birlikte tezin anlam ve konu bütünlüğünün sağlanabilmesi için incelenen Ziraat Bankası ile ilgili kaynak ve tetkik eserlerden temin edilen bilgilerin fişlenmesi yapılmış ve bunlar gruplandırılarak konu başlıkları ve alt başlıkların netleştirilmesinde yol gösterici olmak üzere tasniflenmiştir.

Tez çalışması giriş ve beş ana başlıktan oluşmaktadır. Tezimizin giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, kaynakları ve yöntemi hakkında genel bilgilere değinilmiştir. Giriş bölümünden sonra gelen birinci bölümünde ise bankacılığın tarihsel gelişimi ele alınmış, ikinci bölümde Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine kadarki süreçte bankacılığın gelişimine değinilmiştir. Üçüncü bölümde Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlamak üzere 1938 yılına kadar bankacılık faaliyetlerinin gelişimine yönelik genel bir çerçeve çizilmiştir. Tezimizin dördüncü bölümünde sandıklar dönemi olarak nitelendirdiğimiz ve 1888 yılında Ziraat Bankası'nın kuruluşuna kadar geçen süreç incelenmiş, modern bir bankaya dönüşümün safhaları ele alınmıştır. Beşinci bölüm ile başlayan ve dokuzuncu bölüme kadar devam eden kısımda ise 1888 yılında Ziraat Bankası'nın kuruluşundan 1938 tarihine kadarki dönem ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKACILIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

1. Bankacılığın Başlangıcı

Günümüzde bazı yazılış ve okunuş farklılıkları olsa da “banka” kelimesi dünyanın birçok yerinde benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Kelimenin kökeni İtalyanca “banco” olarak ifade edilmekte olup, zamanla günümüzde kullanılan haline dönüşmüştür. Bankacılık faaliyetlerinin ilk öncüleri sayılan Kuzey İtalyalı Yahudi bankerler, bankacılık işlemlerini halkın yoğun olduğu, halka açık alanlarda *banco* adı verilen masalar üzerinde yaptıkları için kelimenin bu denli yaygınlaşmasında ve herkes tarafından kabul edilmesinde etkili olmuşlardır.¹

Bankacılık faaliyetlerinin temelleri paranın icadından çok önce başlamış olup, MÖ. 3500 yıllarına kadar uzanmaktadır. Uruk kenti yakınlarında bulunan kızıllı tapınak en eski banka yapısı olarak kabul edilmektedir. Bu bilgiler ışığında bankacılığın tarihsel kökeninin oldukça eskiye dayandığı söylenebilir.² Tarihi çalışmalara göre, bankacılık hizmetlerinin başlangıcı eski Sümer ve Babil’e kadar uzanmaktadır. MÖ. 3500’lerde Sümer tapınaklarında rahiplerin harman zamanı ödenmek üzere çiftçilere tohum ve benzeri maddeler ya da malzeme alımı için destek sağlamak üzere ilk borç verme işlemlerini gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Kazılar sonucu bulunan tabletler, hesaplar arası transferlerin, ödeme ve teslimle ilişkin belgelerin ve mallara ait dokümanların varlığını meydana çıkarmaktadır. Temel çalışma konularının borç verme ile birlikte mal ve değerli maden kabulüne yönelik işlemlerden oluştuğu, borç alacak ilişkilerinin sistematik bir şekilde örgütlendiği tespit edilmiştir.³ Borç verme, değerli maden veya mal kabulü dışında komisyon sözleşmelerine dair hükümlere de rastlanılmaktadır.⁴ MÖ 1.200’lü yıllarda, Babil’de büyükbaş hayvanların, değerli madenlerin ve tarım ürünlerinin tapınaklara emanet olarak bırakıldığı, bu şekilde hırsızlardan korunduğu, bu

¹ İlker Parasız, *Türkiye’de ve Dünya’da Bankacılık*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2011, s. 19.

² Mehmet Takan, *Bankacılık Teori Uygulama ve Yöntem*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2002, s. 2.

³ İlker Parasız, *Para Banka ve Finansal Piyasalar*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1991, s. 107.

⁴ Takan, 2002, s. 3.

amaçla tapınaklara emanet olarak bırakılan malların din adamları tarafından değerlendirildiği bilinmektedir.

Malların muhafazası, ticaretin yaygınlaşması ve çeşitlenmesi ile birlikte insanların, mevcut mallarını ihtiyaçları olan farklı mallarla değiştirmeye ilişkin gereksinimleri ortaya çıktı. Bu türden ihtiyaçların karşılanmasına yönelik para dediğimiz ödeme aracı devreye girdi. Alıcı ve satıcının farklı yerlerde bulunması sebebiyle satılan malların bedelinin tahsilinin sağlanabilmesi, değerli madenlerin buldukları yerlerden farklı yerlere taşınmasında karşılaşılabilecek olası risklerin giderilebilmesi, kıymetlerin güvenli şekilde saklanmasından doğan ihtiyaçlar, alıcı ve satıcı arasında iki tarafında güven duyacağı bir ortama olan gereksinim gibi birçok faktör bankacılığın adım adım gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağladı.⁵ Bu bilgilerin ışığı altında, eski çağlarda saraylar ve tapınaklar bankacılık faaliyetlerinin ilk adımlarının atıldığı yerler olarak dikkat çekmektedir. Bu şekilde ifade edilmesinin temel nedeni, güç ve otoriteye olan bağlılığın sağladığı güven duygusu ile birlikte, dinî öğretilerin emanete verdiği kıymet, hırsızlık ve talana karşı olan ahlaki değerlerdir. Bu özellikleriyle insanlara güven veren bu yerlerin, bankacılık faaliyetlerinin filizlenmesinde önemi büyüktür.

2. Eski Mısır, Eski Yunan ve Roma'da Bankacılık

Zaman içinde ticaretin gelişmesine paralel olarak faizli veya faizsiz para veya mal verildiği, alacaklının alacağını tahsil edememesi gibi anlaşmazlıkların yasal çerçeveye oturtulmaya çalışıldığı ve kanuni düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır.⁶ Eski Mısır, Eski Yunan ve Roma'da bankacılık işlerinin yürütüldüğü kurumsal yapılar bulunmaktaydı. Mısır'da tefeciliği ve bileşik faizi yasaklayan hükümlerin varlığına rastlanılmaktadır.⁷ Eski Yunan'da, Panteon ve Apollo tapınakları mal ve değerli maden kabul etme, borç verme işlemlerinin yanı sıra para basma ayrıcalığına da sahip olmak üzere birçok bankacılık faaliyetinin içinde yer aldılar. Bankerlerin vermiş oldukları borçlara yüksek faiz uygulamaları

⁵ Yetiz Ansu, *Ofis Mobilyaları ve Ofis Mobilyalarının Tasarımını Etkileyen Ergonomi Faktörünün İncelenmesi Adana'da Bir Banka Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2009, s. 9.

⁶ Füzüzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 141.

⁷ Parasız, 1991, s. 108.

sebebiyle zamanla her sitede devlet bankası kurmaya yönelik adımlar atıldı, bu yönüyle ilk kamu bankalarının Eski Yunan'da ortaya çıktığına dair görüşler bulunmaktadır. Bankacılık ile ilgili bilgiler Yunanlılara Babil ve Fenikelilerden geçmiş olup, Lidyalılar tarafından paranın icat edilmesiyle birlikte büyük bir dönüşüm yaşandı. Karadeniz'den Akdeniz'e kadar yayılmış olan Yunan kentlerinin parayı kullanması ile birlikte bankacılık faaliyetleri hem hız kazandı hem de daha geniş bir coğrafyaya yayıldı.⁸

Roma İmparatorluğu'nda bankacılık faaliyetlerinin Yunanlılarla gerçekleştirilen ticari faaliyetler ile öğrenildiği, ilk Roma bankerlerinin Yunanlılardan oluştuğu bilinmektedir.⁹ Roma İmparatorluğu topraklarında bankacılık her coğrafyada aynı şekilde gelişme göstermedi. Roma şehirlerinin şehir hazinesi, tapınaklara ait gelirler, şehrin ticaret yoğunluğu ve derinliği bankacılık faaliyetlerinin büyüklüğünü, etkinliğini önemli ölçüde şekillendirdi.¹⁰ Bankacılık iş ve işlemlerinin artması ve yaygınlaşmasıyla birlikte kuyumculuk ve para değişimini gerçekleştirenler bankacılık faaliyetlerinde ön palanda oldular. Para değişimi ve kuyumculuk faaliyetleri yürütenler büyük parasal hareketliliklerin bulunduğu alanlarda faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bu yerlerin özellikle kentlerin liman ve pazar yerleri olduğu bilinmektedir.

3. Orta Çağ'da Bankacılık

Hristiyanlık dönemine geçildiğinde Roma İmparatorluğu'nda bankacılık faaliyetlerinin el değiştirdiği söylenebilir. Hristiyanların faizle iştilal etmesine kilise iyi bakmadığından, bu işler tedricen Yahudiler tarafından yürütülmeye başlandı.¹¹ Orta çağ Avrupası'nın istikrarsız ve güvensiz durumu, şehirlerin kale duvarlarının ardına çekilmesine yol açtı. Bitmek bilmeyen savaşlar, ekonomiyi, ticareti ve sosyal yaşamı büyük oranda olumsuz etkiledi. Roma İmparatorluğu'nun son bulmasıyla faize karşı ciddi yaptırımların olduğu bir döneme girildi, bu dönemde bankacılık iş ve işlemleri Yahudi bankerler

⁸ Feridun Ergin, *Kredi Sistemi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 1.

⁹ Roger Orsingher, *Banks of the World*, Macmillan, London, 1967, s. 6.

¹⁰ Christopher Howgego, "The Supply and Use of Money in the Roman World 200 B.C. to A.D. 300", *The Journal of Roman Studies*, S. 82, 1992, s. 13.

¹¹ Hasan Zeme ve Muhammet Faruk, *Faiz Tarihi ve İslam*, Sinan Yayınevi, 1968, s. 13.

tarafından seyyar şekilde gerçekleştirildi. Yahudilerin büyük şehirlerde borç verme konusunda etkinliklerinin son derece faal olduğu ve tüm bu avantajlı konumlarından dolayı Avrupa'nın sermaye sahipliği açısından en güçlü topluluğunu oluşturdukları bilinmektedir. IX. yüzyılın sonuna kadar faiz ile borç verme konusundaki yasaklara rağmen uygulamada cezalar çok da etkili olmadı. X. yüzyılda başlayan ekonomik büyüme ve parasallaşma XII. yüzyılın başında yasakların büyük ölçüde esnemesiyle birlikte kredi iş ve işlemleri yaygınlaşmaya ve artmaya başladı.¹² Bu esnek dönemde, ticari faaliyetlerin de artmasına bağlı olarak Hristiyan unsurlarda da sermaye artışı başladı. Yahudilere karşı Hristiyanlar kilise tarafından desteklendiler. Bankacılık ile ilgili faaliyetleri çok uzun süre ellerinde tutan Yahudiler, daha önceki etkinliklerini yavaş yavaş kaybetmeye başladılar.¹³

Orta Çağ'da Bankacılık konusunda Hristiyan grupların en bilinenleri Cahorsinler ve Lombardlardı. Cahorsinler kiliseler, krallar ve derebeyleri için vergi topladılar, topladıkları vergileri bu kişilere intikal ettirdiler ya da kendilerine ait güvenli merkezlerde onlar adına sakladılar. İlgili dönemde oldukça riskli ve zorlu bir görevi yerine getiren Cahorsinler gerçekleştirmiş oldukları bu işler sebebiyle savaşçı ve örgütlü bir niteliğe sahip oldular. Bu yönleriyle Papalık hazinesinin taşınması ve ilgili hazinenin işletme ayrıcalıklarının da elde ederek sürekli savaş halinde olan unsurların savaş finansmanını da karşılayarak bu işlemlerden faiz kazancı elde etiler.¹⁴

İtalya'nın kuzeyinde bulunan Lombardlarda Cahorsinlerle benzer görevleri yerine getirdiler. Arap varlığının sona ermesiyle doğu-batı ekseninde para mal ve sermaye hareketliliği arttı. Lombardia ticaretin yoğun şekilde yürütüldüğü bir yer haline geldi. Canlı ve hareketli bir yere dönüştü. Paranın kullanımının yeni başladığı zamanlarda para basma, yerel kullanımının yeni başladığı dönemde para basma yerel yönetime bağlı esnaf topluluklarının koluyken, daha sonra mesleki bir yapıya dönüştü. Para basma tekniğini bilen sınırlı sayıdaki bu kişiler para

¹² Bruce Bueno de Mesquita, "Popes, Kings, and Endogenous Institutions: The Concordat of Worms and the Origins of Sovereignty", *International Studies Review* 2, S. 2, 2000, s. 110.

¹³ Selim Tarlan, *Tarihte Bankacılık*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986, s. 12.

¹⁴ Tarlan, 1986, s. 11.

basmanın yanı sıra sermaye biriktiren ayrıcalıklı bir grup olmaları nedeniyle dönemin en etkin kredi finansörlerine dönüştüler. Para bastıkları mekânların son derece korunaklı ve sağlam yapılar olması sebebiyle kent yönetimlerinin, işletmelerin ya da kişilerin varlıklarının koruyucusu haline geldiler. Emanete aldıkları varlıkları kredi vererek kullandılar, işlettiler. İlerleyen zamanda bankacılık faaliyetlerini yürüten kişilere dönüştüler.¹⁵ XIII. yüzyılda gerek ticari faaliyetlerde bulunarak gerekse borç verme ile birlikte zenginleşen Lombardlar, Papa'nın finansal muhafızları olarak son derece önemli bir pozisyonda bulunmaları sebebiyle güç sahibi oldular. Lombardların içinden bankacılık konusunda aile şirketlerine dönüşen birtakım gruplar Avrupa'nın birçok yerinde şubeler açtılar, bankacılığın Avrupa'ya yayılmasında etkili oldular.¹⁶

Bankacılık faaliyetlerinde bulunan bir başka grup ise Tapınak Şövalyeleri'dir. Tapınak Şövalyeleri, 1118'de Filistin'de Papa'ya bağlı olarak kurulmuş bir tarikattir.¹⁷ Tarikatın en önemli özelliği dinî özelliğinin yanı sıra askerî bir niteliğe de haiz olmasıdır. Papalık adına katıldıkları savaşlarda ciddi ganimetler ve bağışlar elde ettiklerinden yüklü sermayeye kavuştular. Sahip oldukları varlıkları güven içinde tutabilmek için sağlam tapınaklar inşa ettiler. Kendi varlıklarını güvende tutmak için yapmış oldukları korunaklı yapılar, servetlerini güvende tutmak isteyen soylular için de bir tercih oldu. Krallar ve soylular için kasa hizmeti vazifesi gördüler.¹⁸ Tapınak Şövalyeleri elde etmiş oldukları parasal kaynakları ihtiyacı olanlara kredi vermek suretiyle de işlettiler. Sundukları hizmet sebebiyle Tapınak Şövalyeleri bir tür bankaya dönüştüler. Tapınak Şövalyeleri de tıpkı Lombardlar gibi para basma tekniğini biliyorlardı. Onlar da para basarak ellerinde sermaye biriktirmişlerdir.¹⁹ Tapınak Şövalyelerinin servet ve güç konusunda elde ettikleri bu üstünlük gerek dinî ve gerekse siyasi gerekse ekonomik faaliyetler ile uğraşan diğer grupların yanı sıra kilise ve soylular arasında da sıkıntıya yol açtı. XIV. yüzyılın başında Engizisyon

¹⁵ Robert Sabatino Lopez, "An Aristocracy of Money in the Early Middle Ages", *Speculum A Journal of Medieval Studies*, S. 28, 1953, s. 19, 20.

¹⁶ Tarlan, 1986, s. 11.

¹⁷ Jordan Aumann, *Christian Spirituality in the Catholic Tradition*, Sheed & Ward Limited, London, 1985, s. 113.

¹⁸ Tarlan, 1986, s. 12.

¹⁹ Bruce Bueno de Mesquita, "Popes, Kings, and Endogenous Institutions: The Concordat of Worms and the Origins of Sovereignty", *International Studies Review* 2, S. 2, 2000, s. 98.

tarafından Tapınak Şövalyeleri'nin birçoğu öldürüldü, mezhepleri dağıtıldı ve servetleri yağmalandı.²⁰

Bankacılık faaliyetlerinin önem kazanmasında XII. yüzyıl İtalyan bankerlerinin rolü büyüktür. Cenova şehrindeki bankerlerin XIII. ve XIV. yüzyıllarda ticaret merkezlerine yayılmaları bankacılığın etki alanını genişletti.²¹ İlerleyen yıllarda 1401'de Barselona Bankası, 1407'de Genova Bankası "Casa di San Giorgio" adındaki bankalar kuruldu. Avrupalıların bankacılık alanında gelişmesinde ve örnek olmasında Lombardların önemi tartışmasız oldukça büyüktür. Lombardlar ve Yahudiler bankacılık ile ilgili faaliyetlerini gerçekleştirirken gittikleri her yerde benzer kuralları uygulamak suretiyle ticaret ve banka işlemlerine ilişkin genel kaidelerin oluşturulmasında etkili oldular.²² Amerika kıtasının keşfiyle, dünya geneline yayılan ticaret işleri, bankacılık işlemleri ve teşkilatı da yine bu gelişmelere bağlı olarak çoğaldı. Bankalar dış ticaret ödemelerinde de aracı kurumlar haline geldiler. XVII. yüzyıldan itibaren, bankaların yatırım kaynakları olan sermaye ve mevduata, banknot ihraç işlemleri de eklendi. Banknot çıkarma işlemleri devlet tarafından tekel altına alınmaya kadar devam etti.²³

4. Modern Bankacılık ve Bankacılığın Gelişimi

Modern Bankacılığın başlangıcında 1609 yılında kurulan Amsterdam Bankası referans alınır.²⁴ Sanayi ve ulaşım imkânlarının gelişmesi beraberinde bankacılığın gelişimini de hızlandırdı. XIX. yüzyıl bu anlamda büyük gelişmelerin ardına yaşandığı bir dönem oldu. Bu yüzyıldan önce kurulan az sayıdaki kamu bankaları hariç tutulmak üzere birçok banka şahsi işletme niteliğinde kuruldu. İlgili yüzyıldan sonra ise bankalar sermaye şirketi olarak kurulmaya devam etti. Bankacılık tarihinin safahatı içinde XIX. yüzyıl bu anlamda önemli bir yere sahiptir. Geçmiş dönemde kurulan küçük ve etki alanı dar bankalar yerine büyük sermayeye ve finansal imkânlara sahip, çok sayıda

²⁰ Tarlan, 1986, s. 13.

²¹ Frederic Capin Lane, *Venice A Maritime Republic*, Baltimore-Maryland, Johns Hopkins University Press, 1973, s. 79-82, 146-148.

²² Servet Eyüpgiller, *Bankalar İçin Banka İşletmeciliği Bilgisi*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 9.

²³ Nüvit Ataş, *Banka İşletmeciliği ve Tatbikatı*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1966, s. 8.

²⁴ Mikail Altan, *Fonksiyonlar ve İşlemler Açısından Bankacılık*, Konya, 2001, s. 42.

şubesi olan büyük bankalar kurulmaya başladı.²⁵ Sonuç olarak adım adım gelişme gösteren bankalar günümüzdeki nihai hallerini aldılar. XIX. yüzyılda, sömürgeleşme hareketlerinin yaygınlaşması ve dünya ticaretinde meydana gelen genişlemelere paralel olarak bankacılık iş ve işlemlerinin gerek boyutunda gerekse niteliğinde önemli değişiklikler oldu. Küçük ve yerel bankaların yerini dünya çapında hizmet sunan, faaliyet konularında uzmanlaşmış daha etkin çalışan kurumsal bankalar aldı. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bankacılığın seyrinde önemli değişiklikler meydana geldi. Bu değişikliklerin başlıcaları bankaların daha önceki dönemlerin aksine anonim şirket olarak kurumsal bir kimlik kazanmaya başlamaları, farklı lokasyonlarda konumlanarak yaygın şube ağları oluşturarak kaynak teminine yönelik mevduat bankacılığı özellikleri kazanmaları ve yatırım bankacılığı konusunda faaliyetlere girişmeleri sayılabilir. Bu özellikler daha önceki dönemlerde de yer almasına rağmen özellikle I. Dünya Savaşı'ndan önceki süreçte bankacılık ve finans sektörlerinde meydana gelen muazzam yükseliş bankacılığın boyutunu ve etkinliğini hiç olmadığı kadar farklı noktalara taşıdı. Avrupa'da bankalar en büyük şirketlerin içinde yer almaya başladılar.²⁶

Dünyada anonim şirket olarak kurulan ilk banka 1822 yılında Belçika'da faaliyete başlayan *Societe Generale de Belgique*'dir.²⁷ Bu banka özellikle 1828 yılından sonra yatırım bankacılığı konusunda ciddi faaliyetler içinde bulundu. 1835 yılında devletten elde ettiği imtiyazlar ve Rothschild'lerin katkılarıyla kömür şirketlerini organize ederek, kendilerine ait şirketleri yatırım şirketleri ve holdingleri fonlayarak gerek bankacılık alanında gerekse sahibi olduğu sanayi firmalarıyla büyüdü. 1880'li yıllara kadar kömür ve demir çelik sektöründe ciddi yatırım faaliyetlerinin içinde bulunan bu banka,²⁸ özel mevduattan ziyade kaynak olarak devletten elde etmiş olduğu imtiyazlar sayesinde kamuya ait mevduatlar ile kaynak yapısını oluşturdu. Devletten elde etmiş olduğu bu büyük ayrıcalık sayesinde kömürden, tekstile, demirden şeker fabrikalarına dek birçok sanayi şirketinin kurulmasında önemli rol üstlendi. Bu anlamda sanayinin

²⁵ Osman Altuğ, *Banka İşlemleri Muhasebesi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 45.

²⁶ Youssef Cassis, *Private Banks and the Onset of the Corporate Economy*, Ashgate Publishing Limited, England, 2009, s. 43.

²⁷ Richard Tilly, "Universal Banking in Historical Perspective", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, S. 154, 1998, s. 11.

²⁸ Ginette Kurgan Van Hentenryk, *Finance and Financiers in Belgium, 1880–1940*, Cambridge University Press, New York, 2002, s. 321.

geliştirilmesinde devlet ve bankacılık faaliyetlerinin katkısı sebebiyle Avrupa’da rol model oldu.

1827’de Fransız bankacı Jacques Laffitte bankacılık ile ilgili birtakım denemelerde bulundu. Ekonominin kredi mucizelerinden büyük ölçüde faydalanmasını sağlayacak yeni bir banka sistemi projesi tasarladı.²⁹ Banka ve sanayi birlikteliğinin oluşturulması amacıyla hükûmet üzerinde çeşitli ikna çabalarına girişti, bu çabaların sonucu olarak 1837’de 55 milyon franklık sermayeyle “Caisse General pour le Commerce et l’Industrie” bankası kuruldu.³⁰ Paris’te bir yatırım bankası olarak kurulan bu banka, yalnızca demir yollarına borç verdi, sermayesini tek bir faaliyet konusuna yatırdığından riski dağıtamadı, 1847 ekonomik ve politik krizi ile birlikte bu bankaya el konuldu. Faaliyetleri her ne kadar başarısız olsa da Fransa’da yatırım bankacılığına ilişkin ilk girişim olması sebebiyle Caisse General pour le Commerce et l’Industrie bankasının ayrı bir yeri vardır.

İlerleyen yıllarda Fransa’da 1852’de iki önemli bankanın daha kurulduğu görülmektedir. Bu bankalardan birincisi devlet katkısı ile 1852’de kurulan Credit Foncier’dir. Kuruluş amacı ilk etapta kırsal alanlardaki toprakların ıslah edilmesine yönelik çalışmaları içeren bu banka, ilerleyen zamanda Paris şehrinin imarına ilişkin dönüşümler başta olmak üzere Mısır hazine tahvillerinin ihraç edilmesi gibi yurt içi ve yurt dışı birçok alanda faaliyette bulundu. İlk kuruluşunda kırsal alanlarda başlayan faaliyetleri sebebiyle çiftçi kesim tarafından tarımın finansmanına katkıda bulunacağına yönelik beklentiler bulunsa da bu konuda etkin bir rol üstlenemedi.

Fransa’da bankacılık ile ilgili diğer bir önemli gelişme ise 1852’de Napolyon Bonapart’ın emriyle ayrıcalıklı olarak kurulan Credit Mobilier’dir. Bu banka hem Fransa’da hem de yurtdışında, özellikle madencilik başta olmak üzere birçok alanda finansal grup oluşturan her türlü büyük şirketin yatırım bankası

²⁹ Manfred Pohl, *Handbook on the History of European Banks*, European Association For Banking History E.V., Edward Elgar Publishing, England, 1994, s. 188.

³⁰ Youssef Cassis, *Capitals of Capital A History of International Financial Centres 1780-2005*, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 47.

haline geldi.³¹ Credit Mobilier'in gerek kuruluğu gerekse faaliyet alanı içinde bulunduğu sektörlere incelendiğinde politik bağlantıların son derece önemli bir yer teşkil ettiği görülür. Bankanın özellikle odaklandığı alanlar, demir yolu, şehir içi ve şehir dışı taşımacılık faaliyetleri, kamu hizmetleri ve gemiciliktir. Bankanın faaliyetleri her ne kadar bu alanlarda yoğunlaşsa da elde etmiş olduğu imtiyaz olanakları sebebiyle faaliyetlerini başka alanlara da yaydı. Credit Mobilier tarafından yapılan bankacılık işlemleri Avrupa yatırım bankacılığı ve finansal uygulamalarında örnek teşkil etti. İlgili döneme ait incelemeler neticesinde özellikle Almanya'da kurulan, Alman sanayisinin gelişiminde büyük katkısı bulunan Darmstädter Bankası'nın dolaylı olarak Credit Mobilier Bankasını rol model aldığı düşünöüren izler görülür. Avrupa'da faaliyet gösteren bu ve buna benzer bankaların Avrupa altyapı ve sanayi yatırımlarında etkisi son derece büyüktür. Uzun vadeli kredi kullandırmaları, menkul değeri arzına aracılık etmeleri, hisse senedi alım satımı gibi işlemlerle Avrupa'nın lokomotif projelerinin ve yatırımlarının doğrudan içinde yer aldılar.³²

³¹ Pohl, 1994, s. 189-190.

³² Charles Calomiris, *The Costs of Rejecting Universal Banking: American Finance in the German Mirror 1870-1914*, University of Chicago Press, Cambridge, 1995, s. 258.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE BANKACILIĞIN GELİŞİMİ

1. Osmanlı Devleti'nde Bankacılık Öncesi Dönem

Osmanlı Devleti'nde bankacılık öncesi dönemde para vakıflarının önemli bir yeri vardır. Vakıf kelimesi Arapça kökenli olup, Türkçeye doğrudan Arapça'dan geçmiştir. Sözlük anlamı “dur-durma, alıkoyma, ayırma, bağlama, bir malı veya mülkü satılmamak kaydıyla bir hayır işine bağışlama, bırakma” anlamlarına gelir.³³ Vakıf sistemi, içinde menkuller ve gayrimenkuller olmak üzere iki tür varlık barındırır. Cami, medrese ve şifahane gibi hizmet alanları gayrimenkul olarak nitelendirilirken, gelir elde etmek amacıyla ihtiyaç sahiplerine verilen varlıklara ise menkul adı verilir.

Âdem-i merkeziyetçi bir yapıda olan Osmanlı mali sistemi kamu hizmetlerinin yürütülmesi, sağlık, güvenlik ve askerî harcamaların tedarik edilmesi gibi hususlarda finansal kaynaklara ihtiyaç duyuyordu. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin mali sistemini meydana getiren; merkezi maliye ve tımar sistemine ek olarak vakıfların da önemli bir rolü vardır.³⁴ Tarihi süreç içinde vakıfların gelişimi incelendiğinde, bu kurumların toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak, sosyal dayanışma ve sosyal güvenlik konusunda düzenleyici fonksiyonları olduğu bilinmektedir. Para vakfı, belirli bir paranın vakfedilmesiyle oluşan vakıf türü olup, kuruluş sermayesinin bir kısmı veya tamamı nakit paradan oluşmaktaydı. Para, sorumlu kişilerden oluşan bir heyet tarafından işletilir, sağlanan kâr vakfın amacı doğrultusunda kullanılırdı.³⁵ Para vakıflarının tam olarak ne zaman ortaya çıktığına dair bu zamana kadar tespit edilen resmî bir bilgiye rastlanılamamaktadır. Osmanlı Devleti'ne özgü bir uygulama olduğu bilinmektedir.³⁶ Osmanlı Dönemi'nde ilk para vakfı örneklerine II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde rastlanılır. Para vakıflarının

³³ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1993, s. 1134.

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi”, Güzel Hasan Celal ve Ali Birinci (Ed.), *Genel Türk Tarihi C. VII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 616.

³⁵ Murat Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İlmî Neşriyat Yayınları, İstanbul, 1993, s. 67.

³⁶ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 10.

Osmanlı Dönemi'nden önce uygulandığına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte XV. yüzyılın başlarından itibaren para vakıflarının kurulduğuna dair örnekler bulunmaktadır. Bunlar arasında Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a et temin eden kasapların zararlarının karşılanması için bir fon şeklinde oluşturulan para vakfı oldukça meşhurdur. Tahrir kayıtları üzerinde yapılan incelemelerde en eski tarihli para vakfının kuruluşu 1461 tarihine kadar uzanmaktadır.³⁷ İstanbul'da 1456 ve 1551 tarihleri arasında 1200'e yakın para vakfı kuruldu. Para vakıfları ilgili dönemde ciddi bir hacme sahip olmak üzere önemli görevler üstlendi.³⁸

Para vakıfları ile ilgili olarak ciddi tartışmalara da rastlanır. Tartışmaya neden olan temel unsur para vakıflarının işleyişinde bulunan *riba*³⁹ uygulamasıdır. Para vakıfları, nakit ihtiyacı olanlara nakit temini sağlarken, borcun ödeme zamanında %10-15 oranında ilave getiri talep etmektedir. Kanuni döneminde ortaya çıkan ciddi tartışmalar neticesinde, para vakıflarının işleyişine muhalif unsurların da baskısıyla dönemin Rumeli Kazaskeri Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi, para vakıflarını bir süre yasaklamıştır. Para vakıfları ile ilgili bu tartışmalı dönemde şeyhülislam Ebüssuûd Efendi ve İbn Kemal'in konuya getirdikleri açıklamalar neticesinde, İmam Züfer'in görüşleri doğrultusunda paranın vakfedilmesinde bir sakınca olmadığı kanaatine varıldı. Osmanlı ulemasının büyük bir kısmı tarafından benimsenen ve uygulanan para vakıfları, Ebüssuûd Efendi tarafından yapılan hukuki düzenlemeler neticesinde tartışmalara son verilerek tekrar faaliyetlerine devam etti.⁴⁰

XVI. yüzyıldan itibaren vakıf sistemi hızlı bir gelişme gösterdi. Vakıfların gelişimi arttıkça para vakıflarının da sayıları arttı. Birçok yerde para vakıflarının sayılarında artış görüldü. Para vakıfları ile ilgili tartışma konusu olan hususların da açıklığa kavuşturulması sonrasında para vakıflarının etkinliği arttı. Tefecilerin uyguladığı yüksek faiz oranları ile kıyaslandığında para vakıflarının oranları

³⁷ İsmail Kurt, *Para Vakıfları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 170.

³⁸ Hamdi Döndüren, "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: XVII/1, Bursa, 2008, s. 4.

³⁹ İsmail ÖZSOY, "Faiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul, 2005, s. 110; Riba: Türkçe'deki yaygın karşılığı "faiz" olan Arapça ribâ kelimesi sözlükte "fazlalık, nemâ, artma, çoğalma; yükseğe çıkma; (beden) serpilip gelişme" gibi anlamlara gelir.

⁴⁰ Özcan, 2003, s. 28-50.

oldukça düşük seyretmekteydi. Bu anlamda para vakıflarının yasadışı tefeciliğe karşı yasal bir seçenek olarak kredi piyasalarında daha düzenli bir sistemin işleyişine katkı sağladığı söylenebilir. Para vakıfları birbirleriyle ortak paydada buluşan gruplar için oldukça etkin olan dayanışma ve sosyal güvenlik sağlayıcı özellikler barındırmaktaydı. Para vakıflarının işleyiş biçimi ve yapısı para vakfı olarak nitelenmeyen çeşitli vakıf ve sandıklar için de rol model oldu. Para vakıflarının ortaya çıkmasından çok sonra kurulan ve günümüz Ziraat Bankası'nın çekirdeğini oluşturan memleket sandıklarının yapılanmasında da para vakıflarının izlerine rastlanmak mümkündür.⁴¹

Osmanlı Devleti'nde bankacılık öncesi dönemin önemli paydaşlarından bir diğeri de sarraflardır. Osmanlı ekonomi tarihi içinde sarrafların varlığı oldukça eskiye dayanmakta olup, erken dönemden itibaren varlıkları bilinmektedir. Sarraflık mesleğini icra edenlerin büyük bölümü gayrimüslimlerden (Rum, Ermeni ve Yahudi) oluşmaktaydı. Bu kişiler para bozma⁴², altın ve gümüş gibi değerli madenlerin alış ve satışının yapılması yanında borç para verme⁴³ işlemlerini gerçekleştirirlerdi. Sarraflığın Osmanlı toplumunda varlığına ilişkin olarak, XVI. yüzyıla ait, III. Murad'ın kızı Fatma Sultan için hazırlanmış olan bir astroloji yazmasında rastlanılmaktadır.⁴⁴ Öncelikli olarak İstanbul olmak üzere ekonominin hareketli ve canlı seyrettiği diğer şehirlerde de faaliyetlerde bulunan sarrafların öneminin artması özellikle iltizam sisteminin gelişimi ile eş güdümlü bir seyir izledi. Osmanlı mali sistemi için sarrafların önemli bir fonksiyonu bulunmaktaydı. Sarrafların loncalar etrafında organize oldukları görülmektedir.⁴⁵ İltizam sisteminin zaman içinde malikâne sistemine dönüşmesi, akabinde XVIII. yüzyılın son dönemlerinde iç borç temininde eshamın uygulanmaya alınması sarraflara olan ihtiyacı daha da arttırdı. Ekonomi ile ilgili her türlü ilişkide sarraflar önemli bir pozisyon üstlendiler. XVI. yüzyıldan başlayarak devletin kısa

⁴¹ Özcan, 2003, s. 79-87.

⁴² Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 85.

⁴³ Ronald C. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. XVI, S. 2/3, 1973, s. 181.

⁴⁴ Özden Süslü ve Nur Urfalıoğlu, *Bir Osmanlı El Yazmasına Göre XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Meslekler*, 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler, C. VI, Ankara, 2012, s. 2870.

⁴⁵ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 30, 2014, s. 20.

vadeli finansman ihtiyacının temin edilmesinde sarraflar önemli bir tedarik mekanizması oluşturdular. İlerleyen dönemde Galata bankerleri vergi toplamadan, kısa vadeli borç vermeye ve para ihracında devlete yardımcı oldular.⁴⁶ Mültezimler peşin ödemeleri gereken iltizam bedelleri için çoğu zaman sarraflara ihtiyaç duyardılar. Hatta mültezimlerin vergi tahsilâtı sağlayabilmeleri için mutlaka itibarlı bir kefile gereksinimleri bulunduğu ve bu kefalet mekanizmasının çoğunlukla sarraflarca sağlandığı bilinmektedir.⁴⁷ Sarraflar zamanla devletin birçok mali işlerinin yürütülmesinde anahtar unsur haline geldiler. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İstanbul'daki sarrafların büyük bir bölümünün gayrimüslimlerden meydana geldiği, bunların %85 gibi büyük bir bölümünün ise Ermenilerden oluştuğu görülmektedir.⁴⁸ Sarraflar Osmanlı devletinde İstanbul'da ağırlıklı olarak da Galata'da faaliyetlerini sürdürdüklerinden son dönemlerde Galata bankerleri olarak anıldılar.⁴⁹ Galata bankerleri olarak anılan bu esnaf birliği Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik durumunun seyrinde almış olduğu rol sebebiyle önemli bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Osmanlı ekonomisinin son dönemlerinde özellikle borçlanma faaliyetlerinde Osmanlı Bankasının kuruluşuna kadarki dönemde iç ve dış borçlanmada⁵⁰ Galata bankerleri önemli görevler yerine getirmekle birlikte devletin borçlanmasında ve yıkılışında önemli rol oynadılar.⁵¹

2. Osmanlı Devleti'nde Bankacılık Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde bankacılığın neden ve nasıl başladığı önemli bir sorudur. Birtakım zorunluluklar sonucunda bankacılık faaliyetlerinin Osmanlı'da başladığını söylemek mümkündür. Bankacılıktan bahsedebilmek için öncelikle fon talep edenler ile fon arz edenlerin mutlak suretle bulunmaları ve bir araya gelmeleri gerekmektedir. Bankacılık sistemi dediğimiz yapı zaten belirli bir risk payı ile bu tarafları bir araya getiren mekanizmanın adıdır.

⁴⁶Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2: Tanzimattan I. Dünya Savaşına*, Belge Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 19.

⁴⁷Nuran Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefillliği", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Malatya, C. V, S. 1, 2014, s. 316.

⁴⁸Ali Akyıldız, "Sarraflık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul, 2005, s. 163.

⁴⁹Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600*, C.I, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 260.

⁵⁰Pamuk, 2000, s. 231.

⁵¹M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1999, s. 499.

Batı bankacılık sistemini ele aldığımızda, kapitalist sistemin gelişimiyle birlikte toplum nazarında arz ve talep edenlerin oluşturduğu bir piyasanın mevcut olduğu görülmektedir. Hâlbuki Osmanlı'da toplumlumun geneline baktığımızda toplum katında fonlara talep olmakla beraber, gerçek manada bu fonları talep eden ağırlıklı olarak devlettir. Bu anlamda Türk bankacılık tarihinin devletin borçlanma süreci ile birlikte başladığını söylemek yanlış bir tanımlama olmayacaktır. 19. yüzyıla kadar Osmanlı'daki sermaye piyasanın gelişimi Batı sermaye piyasasının tersi yönünde bir profili çizmektedir. Coğrafya keşifleri itibariyle sürekli olarak büyüyen ve gelişen parasal genişleme ve sermaye birikimi devletlerin kontrol edemeyeceği kadar hızlı bir gelişme ve büyüme evresinde olmuştur. Büyük ve devasa sermayeler gerektiren anonim şirketler ve kumpanyaların katalizörlüğünde gelişen deniz, demir yolu, liman yapımı ve işletilmesi gibi müesses, imar ve inşaa faaliyetleri yüksek sermayelerin döndüğü, kontrol ve denetimlerin bilimsel ve disiplinler bir şekilde yapıldığı kurumlara olan ihtiyacı hat safhaya çıkardı. Bu süreç modern bankacılığın oluşmasında önemli bir etki oynadı. Osmanlı'da ise bu süreç XIX. yüzyılın ortalarına kadar dünya ekonomisinden uzak geleneksel ve şahsına münhasır bir süreç takip etti. Batı tarzında Osmanlı bankacılığının filizlenmeye başlaması Batı kapital sisteminin merkez ve periferi pazarlar oluşturma sürecinin bir sonucudur diyebiliriz.

Dünya finansal sistemine eklenme sürecine XIX. yüzyılda çok hızlı şekilde giriş yapan Osmanlı'da bankacılığa geçişin aynı döneme denk gelmesi rastlantısal bir durum değildir. Tarihin akışı içinde incelediğimizde Osmanlı'nın borçlanma evresine girişi dikkat çekicidir. Bu konuda yapılan araştırmaların önemli bir kısmı da borçlanmanın gerekçesi olarak padişahların israfları ve buna benzer yüzeysel ve gerçeklikten uzak birtakım sebepler ortaya konulmaktadır. Borçlanmaya ilişkin bilimsellikten uzak bu türden genel ve ön yargılı yaklaşımlar bu şekilde basite indirilemeyecek kadar önem arz etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu dış borçlanmaya iten birçok neden bulunmaktadır. XVI. yüzyılın ortalarında başlayan XVII. ve XVIII. yüzyılda meydana gelen sıkıntılar, gelir temininde yaşanan zorluklarla birlikte uzun, maliyetli ve yenilgiyle sonuçlanan savaşlar, Osmanlı'ya zarar veren ticari antlaşmalar, tam manasıyla tahsil edilemeyen vergiler, üretim ve tüketim

modellerinin yapısı Osmanlı'yı borçlanmaya sürükleyen başlıca nedenlerden birkaçıdır. Bu nedenlerin sonucunda Osmanlı ilk defa 1854'de dış borç alımına gitti ve ilerleyen süreçte de borçlarını ödeyemeyecek duruma düştü.

Osmanlının dış borçlanmasının temel nedenlerinden biri de serbest ticaret döneminde *senyöraj*⁵² hakkını kaybetmesidir. Osmanlı bütçesini ele aldığımızda çağdaş anlamda bir bütçeden bahsetmek zaten mümkün değildir. Nitekim XX. yüzyıla kadar Osmanlı'nın gelirleri ve giderleri XVI. yüzyıldan beri açık vermektedir. Osmanlı bu bütçe açığını kapalı bir ekonomik model içinde, bir dünya devleti niteliği taşıması sebebiyle, dış ticaretinin son derece sınırlı olmasına bağlı olarak, piyasadaki akçesinin ayarını düşürerek ve böylece kendisine bir senyöraj payı ayırarak yönetebiliyordu.⁵³ Diğer bir ifade ile, Osmanlı Devleti paraya ihtiyacı olduğunda kimi kez olağanüstü vergilere başvuruyor, ağırlıklı olarak ise paranın içinde bulunan altın ya da gümüş oranını düşürüyordu. Bu süreç 1844'de gerçekleştirilen para reformuna dek devam etmiştir.

Osmanlı bütçesi senyöraj hakkından mahrum kaldığı andan itibaren gerek bütçe açıklarını kapatmak gerekse kamusal harcamalarını sürdürebilmek için finansal kaynak oluşturma konusunda ciddi zorluklar yaşadı. Para reformu sonrası bu açığı giderebileceği sınırlı bir alanı kaldı. İlk etapta içerde bu finansman gereksinimi karşılamaya yönelik uzun vadeli borçlanma için çabalamış olsa da yeterli sermaye birikiminin olmaması sebebiyle kaçınılmaz olarak yabancı finansal çevrelerden borçlanmaya mahkûm oldu. Osmanlı Devleti'nin dış borç alması oldukça sancılıdır. 1854'de dış borç ilişkisine girilmeden önce, Osmanlı ekonomisi genel anlamda değerlendirildiğinde, devletin yüklü bir iç borç stoğuna ve genişlemiş bir para arzına sahip olduğu görülür. Fiyatlar genel düzeyinde artışlar, dış ticaret kalemlerinde ve bütçede ise ciddi açıklar bulunuyordu.⁵⁴

Tüm bu sıkıntılı tabloya ek olarak Kırım Savaşı ile Osmanlı mali sistemi üzerine oldukça büyük bir yük geldi. Savaşın maliyetlerinin karşılanabilmesini

⁵² Senyöraj: Senyoraj veya sinyoraj, paranın üretim maliyeti ile üzerinde yazılı değer arasındaki farktır. Orta Çağ'da Avrupa'da hüküm süren derebeyler (Senyörler) bu hakkı ellerinde tutup, kendi çıkarları için kullandıkları için, bu terime Senyoraj denmiştir. Modern ekonomik sistemlerde, teknik olarak bu hak sadece merkez bankasıdır.

⁵³ Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Türk Ekonomi Bankası Yayınları, İstanbul, 1991, s. 1.

⁵⁴ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 27.

teminen Osmanlı Devleti ilk dış borç sözleşmesini 1854'te imzalamak durumunda kaldı. 12 Mart 1854'te imzalanan anlaşma gereğince İngiltere ve Fransa, Rusya'nın saldırısı karşısında Osmanlı Devleti'ne finansal yardımda bulunmayı taahhüt ettiler.⁵⁵ Kırım Savaşı'nın Osmanlı mali yapısında bir dönüm noktası olarak kabul edilmesinin en önemli nedeni, savaş sonrasında borçlanma miktarında hızlı bir büyüme ile birlikte, kamu harcamaları içinde askerî harcamaların oranında gözlemlenen artıştır.⁵⁶ Kırım Savaşı esnasında savaşa ilişkin harcamaların karşılanabilmesini temin etmek üzere £ 3.000.000 ve 1855'te ise £ 5.000.000 borç alınmıştır.⁵⁷ İlk dış borç ilişkisine girilmesinden beş altı yıl gibi bir süre sonunda Osmanlı Devleti mali ve siyasi bağımsızlığını kaybedecek olumsuz bir durum içine düştü.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda borçlanma ihtiyacını karşılamak ve finansman tedarik etme konusundaki sıkıntılarını çözüme kavuşturabilmek amacıyla devleti finanse eden bir bankaya ihtiyaç duydu. Bu ihtiyacı ön plana çıkaran en önemli sebepler, gelir gider dengesizliklerinin giderilmesi ve dış borç temini konusunda kurumsal bir yapıya olan ihtiyaçtır. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı Bankası (Ottoman Bank/Bank-ı Osmanî) İngiliz sermayedarlar tarafından 1856 yılında 500.000 sterlin sermaye ile kuruldu.⁵⁸ İlerleyen dönemde İngiliz sermayedarlara Credit Mobilier grubu ile Fransızlar da dâhil oldu. Hisse yapısında ve isminde meydana gelen ciddi değişiklik ve banknot basma ayrıcalığına ilişkin yetkilerle donatılarak Bank-ı Osmanî Şahane adıyla 1863'te devlet bankası özelliği kazandırılarak padişah fermanı ile bankanın faaliyetleri resmîleştirildi.⁵⁹ Bank-ı Osmanî'den, Bank-ı Osmanî-i Şahane'ye geçişin gerekçesinde değeri düşmüş olan kâğıt paraların piyasadan çekilmesi amaçlanıyordu. Aynı zamanda yeni bir yapılanma ile merkezileşme süreci devreye alındı, merkezileşme süreci sonucunda gerek devlet gelirlerinin tek merkezde toplanması gerekse masrafların tek merkezden ödenmesi söz

⁵⁵ Rifat Önsoy, *Mali Tutsaklığa Giden Yol Osmanlı Borçları 1854-1914*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1999, s. 44.

⁵⁶ Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 36.

⁵⁷ Önsoy, 1999, s. 45.

⁵⁸ Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, TCMB Yayınları, Ankara, 2008, s. 2.

⁵⁹ Ethem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, (Çev., Ayşe Berktaş), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 29, 53, 81, 82, 83.

konusuydu. Bankanın hisse değişimi sürecinde elde ettiği imtiyazlar neticesinde ortaklıkta hâkim unsur yine İngilizlerdi. Her ne kadar Devlet Bankası olarak nitelendiriliyor olursa da Osmanlı Devleti'nin payının sembolik olduğu bankayla ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda net bir şekilde görülebilir.

Osmanlı Devleti'nde para ve kredi kurumlarının gelişimine bakıldığında Osmanlı Bankası'nın çok farklı bir misyonu olduğu ortadadır. Osmanlı Bankası, Düyun-ı Umumiye İdaresi ile birlikte ekonomi üzerinde yabancıların denetimini sağlayan çok önemli bir müessese oldu.⁶⁰ Bankanın kurulmasıyla Osmanlı Devleti, dışarıya karşı borçlanmada aracı bir kuruma olan gereksinimini karşılamakla birlikte kâğıt para basma yetkisini bu bankaya devrederek para politikası üzerindeki bağımsızlığından da vazgeçti. Gerek iç gerekse dış borçların anapara ve faiz ödemeleri bu bankaya bırakıldı. Dünyanın diğer yerlerindeki devlet bankalarından farklı olarak Osmanlı Bankası yerel sermaye ile kurulmadı, önce İngiliz sermayesi ile kuruldu akabinde Fransızların ortak olduğu Londra ve Paris'ten yönetilen bir banka oldu.

Devletler kamusal harcamalarının finansmanını elde edebilmek amacıyla çeşitli gelir kalemlerine ihtiyaç duyarlar. Devlet, elde etmiş olduğu gelirler ile mal ve hizmet satın alarak, kamusal harcamalar ve yatırımlar yapmaktadır. Devlet gelirleri elde edildiği kaynak ve temin biçimi açısından farklılıklar göstermektedir. Olağan gelirler dediğimiz vergi, resim, harç gibi gelirler devletlerin temel gelir kalemlerini oluşturmaktadır. Devlet harcamalarının devlet gelirlerinden fazla olduğu durumda, devlet bütçesinde açık oluşmaktadır. Bütçe açığını kapatmak amacıyla devlet öncelikle olağan gelir kalemlerinde artışa (vergi, resim ve harç vb.) başvurur. Gelir kalemlerinde yapılan artışın bütçe açıklıklarını karşılayamadığı, yetersiz kaldığı durumlarda ise devlet bütçe açığını kapatabilmek ve harcamalarını finanse edebilmek için borçlanmak durumundadır. Borçlanmanın kaynağının ülke içinden olması iç borçlanma, ülke dışından olması ise dış borçlanma olarak adlandırılır.

⁶⁰ Şevket Pamuk, *Yüz Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, K Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 284-286.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısında içinde bulunduğu bütçe açığı ve finansman sorununu çözebilmek için daha çok dış borçlanmayı tercih ediyordu.⁶¹ Devlet borçları o derece artmıştı ki iç borçlarla bunun karşılanması imkânsız bir hal almıştı. Bu nedenle devlet yönünü Batılı finans çevrelerine dönmüştü. Osmanlı Devleti'nde 1854'de başlayan dış borçlanma⁶² serüveni, zaman içinde artarak devam etti. Osmanlı Devleti dış borç almayı, devlet harcamalarını finanse etmede aktif bir şekilde kullanmayı yeğledi. Sultan Abdülmecid dönemine kadar "küffara el açmak" olarak değerlendirilip adeta bir onur meselesi olarak görülen dış borçlanmaya ilişkin bu olumsuz bakış zaman içinde terk edilerek normal kabul edildi. Borçlanmanın zamanla daha çok artması ve borç yükünün kayda değer bir şekilde ağırlaşması ile birlikte, alınan borçların faizleri bile ödenemez hale geldi.⁶³ 1870'li yıllarda baş gösteren dünya buhranı ile Avrupa ve Amerika'da meydana gelen 1873 borsa krizleri dünya piyasalarını önemli şekilde etkilediğinden Osmanlı Devleti, Avrupa para piyasalarından yeni kaynak temin etmekte zorlandı. Zaten borç ödeme konusunda sıkıntı içinde bulunan Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemez durumda olduğunu açıklamak zorunda kaldı.⁶⁴ Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, 1875 yılında Ramazan Kararnamesi'ni çıkardı. Bu kararname ile birlikte Osmanlı Devleti borçlarının faiz ve anaparasının yarısını ödeyebileceğini, diğer kısmını ödeyemeyeceğini ilan etti. Bu kararnamenin ilan edilmesi yönetimine olan güveni büyük ölçüde sarstı. Osmanlı Devleti'nin bu şekilde mali durumunu ortaya koyması İngiltere ve Fransa başta olmak üzere alacaklı devletlerin tepkilerine yol açtı. Osmanlı idaresi 1876 Nisan'ında borç erteleme kararı alarak devletin mali iflasını kesinleştirdi. Mali iflas kararına Galata bankerleri ve Osmanlı Bankası tepki gösterdi. II. Abdülhamit borçlanmaya ilişkin itibar kaybını Meşrutiyet'in ilanı ile gidermeye çalışsa da Ruslara karşı mağlubiyet bu manevrayı engelledi.⁶⁵ Savaş Osmanlı Devleti'nin mali yapısını önemli ölçüde etkiledi. Savaşın kaybedilmesi neticesinde tazminat ödeme yükümlülüğü getirildi. Savaşta yenilgi sebebiyle Osmanlı Devleti, Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerine olan borcunu da

⁶¹ Erdoğan Keskinliç, "Düyun-u Umumiye İdaresi", Türkler, C.XIV, Ankara, 2002, s. 371.

⁶² Gülten Kazgan, *Tanzimat'dan XXI. yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 22.

⁶³ Cevdet Küçük ve Tevfik Ertüzün, "Düyun-ı Umumiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, 1994, s. 58.

⁶⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, s. 195.

⁶⁵ Kazgan, 2004, s. 27.

ödeyemeyeceğini belirterek, 22 Kasım 1879 tarihli bir anlaşma ile iç borçlanma konusunda bir kararname çıkarttı. 1879 Kararnamesi diye adlandırılan bu kararname 15 maddeden oluşuyordu. Devlet önemli gelir kalemlerini toplama ve işletme hakkını 10 yıl süreyle Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerine bırakmak zorunda kaldı. Bu amaçla kurulan yönetime Rüsüm-ı Sitte İdaresi adı verildi. Bu çözüm İngiliz, Fransız, Alman, Avusturyalı ve diğer alacaklıların tepkilerine neden oldu.⁶⁶ Osmanlı Devleti 3 Ekim 1880’de borç ödeme görüşmelerine başlanması hususunda Avrupa devletlerine bildirimde bulundu. Dış borçlar anapara, faiz ve ferîleriyle birlikte 252 milyon Osmanlı altın lirasını buluyordu. Telaffuz edilen bu tutarın uzun vadelerde bile ödenebilmesi ihtimaller dahilinde görülmüyordu. Yeni bir görüşme sağlanıp borçlar konusunda yeni bir metot geliştirilemediği takdirde zararlı çıkacağını bilen Avrupalılar anapara ve faiz ödemelerine ilişkin olarak yeni düzenlemeye olumlu baktılar.⁶⁷ Bu düzenleme kapsamında borçların tahsilatına ilişkin olarak Osmanlı gelirleri üzerinde temsilcileri aracılığı ile borç ödemelerinin finanse edilmesi için yapılan karşılıklı görüşmeler üç aydan uzun bir süre devam etti.⁶⁸ Görüşmeler neticesinde Muharrem Kararnamesi imzalandı. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kuruldu.⁶⁹ 1881’de kurulan Düyûn-ı Umûmiye-i Varidat-ı Muhassasa İdaresi, hicri takvime göre Muharrem ayında imzalanan kararnameye göre kurulduğundan dolayı, anlaşma Muharrem Kararnamesi olarak anıldı.⁷⁰ Bu kararname kapsamında borçların değeri üzerinden %50’nin üzerinde indirim yapıldı. Yapılan indirim idarenin kurulmasına ilişkin kararın netleşmesinde önemli bir gelişme sağladı.⁷¹

Düyûn-ı Umumiye’nin bünyesinde alacaklı devletlerin temsilcileri başta olmak üzere Bank-ı Osmani-i Şahane ve Osmanlı Devleti kuruluşun idari yapısında bulunmaktaydı.⁷² İdare kendi meclisine bağlı çalışıyor olsa da Osmanlı Hükümeti’ne karşı sorumluluğu olan da bir örgüttü. Nitekim Avrupa’nın Osmanlı Devleti’ndeki faaliyetlerini ve Osmanlı Devleti’nin borçlarının Avrupalı

⁶⁶ Tabakoğlu, 2000, s. 213.

⁶⁷ İsmail Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1964, s. 64.

⁶⁸ Önsoy, 1999, s. 153.

⁶⁹ Kıray, 1995, s. 34.

⁷⁰ Keskinç, 2002, s. 374.

⁷¹ Önsoy, 1999, s. 156.

⁷² Kazgan, 2004, s.24-28.

alacaklılara geri ödenmesini denetlemek üzere kuruldu. Resmîyette Osmanlı Devleti'ne ait bir kurum gibi görünmesine karşılık, kuruluş sebepleri düşünüldüğünde kendi hissedarlarına karşı sorumlu olması münasebetiyle uluslararası bir görünüme de sahiptir.⁷³ İdarenin kuruluşu devletin mali yönden ne denli bir sıkıntı içine düştüğünün, bu sıkıntılı durumu ortadan kaldırabilmek için egemenlik hakları üzerinde ne tür tavizler verdiğinin göstergesi olması sebebiyle önemli bir olaydır. İdarenin kurulması ile Avrupa sermaye sahiplerinin alacaklarının zamanında ödenmeye başlanması Osmanlı Devleti'ne olan güven problemini ortadan kaldırarak devletin daha iyi şartlarda yeni borçlar bulmasını sağladı.⁷⁴ Bu yönüyle borçların ödenmesine yönelik bir kuruluş olmasının yanı sıra borçlanmanın daha uzun süre devam etmesinde de etkisi oldu. Nitekim Osmanlı Devleti'nin borçlanma ile ilgili takvimi incelendiğinde, bu takvim idarenin kuruluşu öncesi ve kuruluşu sonrası şeklinde ayrıldığında, ilk dönemde yani Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kuruluş öncesinde 15 defa borç anlaşması yaptığı, İdare'nin kuruluşundan sonra ise 26 kez borç anlaşması imzalandığı açıkça görülmektedir.⁷⁵

1882 Ocak ayından itibaren aktif olarak çalışmaya başlayan kurum, Osmanlı Devleti'nde ciddi bir teşkilat yapısı oluşturdu. 1898 yılı sonunda teşkilat yapısı ele alındığında 26 adet bölge, 720 adet il ve ilçe müdürlüğü oluşturuldu. Kurumun gelirlerinin muhafaza edilmesi ve kaçakçılığın önüne geçilmesini temin üzere çalıştırılacak kolcu personelin Osmanlı vatandaşı olması koşulu ile kuruluşa yetki verildi.⁷⁶ İdare'nin ne denli büyük bir teşkilatlanma içinde organize olduğunu gösteren bir diğer karşılaştırma ise idarenin personel sayısıdır. Aynı dönemde Maliye Nezareti personel sayısının idarenin personel sayısından daha az olması dikkat çekicidir. 1895'de idarenin toplam personel sayısı 4.869 kişidir. Çalışan personelin 4.518'i Müslüman, 297'ü gayrimüslim ve 54 kişi ise Avrupalı'dır. 1900 tarihinde ise toplam personel sayısı 4.743 kişidir.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin ilk 6 yılına ait toplam gelir 1.421.785 liraydı. Bu zaman zarfında kurumun gelirlerini en çok besleyen en önemli gelir

⁷³ Önsoy, 1999, s. 174.

⁷⁴ Önsoy, 1999, s. 165.

⁷⁵ Keskinç, 2002, s. 372.

⁷⁶ Keskinç, 2002, s. 375-376.

kaynakları; 471.434 lira ile tütün, 394.265 lira ile tuz ve 124.159 lira ile alkollü içeceklerden oluşmaktaydı. Gelirin %80'e yakın bir kısmı borç ödemelerinde, %17'si tahsilat ve maaş ve masrafları için, %3'ü de diğer masraflar için harcandı.⁷⁷ Düyun-ı Umumiye'ye yukarıda söz ettiğimiz gelirler dışında zaman içinde yeni borçlanmalar ile yeni gelir kalemleri de eklendi.⁷⁸ İlk yıldaki gelirleri Osmanlı Devleti'nin toplam gelirlerinin %17'sini oluştururken, 1911-1912 yıllarında Osmanlı devlet gelirlerinin %27'si üzerinde etkinlik sağladığı görülmektedir. Bu durum ile ilgili olarak, Düyun-ı Umumiye'nin Osmanlı devlet ekonomisinin dörtte biri üzerinde hâkimiyet kurduğu, resmî olarak devletin bünyesinde görülmesine rağmen devletin dışında devlet gelirleri üzerinde egemenliğe sahip şekilde devlet bütçesinin bağımsız olarak kullanmasını engelleyen bir yapı sergilediği de söylenebilir. Düyun-ı Umumiye'nin devletin gelir kalemleri üzerinde bu denli yaygın ve teşkilatlı bir yapıya sahip olması Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti ile ilgili olarak birçok bilgiye ulaşmalarına da olanak sağlamış olup, devlet güvenliği ile ilgili konularda istihbarat zaafına yol açan bir durum oluşturduğundan da söz etmek mümkün olabilir.

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında toplumsal refahın geliştirilmesi ve daha farklı ve geniş kitleler üzerinde yaygınlaştırılabilmesi amacıyla liberal ekonomik gelişmelerde artış görüldü. İttihat ve Terakki programlarında ve yayın organlarında liberal söylemler baskın olarak yer buldu.⁷⁹ II. Meşrutiyet sonrası yaşanan toprak kayıpları ve artan ayrılıkçı hareketler ile liberal ekonomik sistemin büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanması, başlangıçta savunulan ekonomik model anlayışında köklü değişikliklere gidilmesine yol açtı. Değişen anlayış çerçevesinde Türk ve Müslüman nüfusun etkinliğinin artırılarak milli iktisat anlayışı temelinde gayrimüslim unsurların egemenliği karşısında Müslüman Türk nüfusun güçlendirilmesine yönelik fikirler ve politikalar ön plana çıkartıldı.

İttihat ve Terakki'nin savaş süresince ekonomide milliyetçi bir tavır sergilediği ve politikalarını bu eksende inşa ettiği görülür. Osmanlı ticari

⁷⁷ Keskinç, 2002, s. 376-377.

⁷⁸ Önsoy, 1999, s. 162,163.

⁷⁹ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 23, 24, 25.

hayatındaki gayrimüslimlerin etkinliğinin azaltılması ve ticari hayatta Müslüman Türk unsurun hâkimiyetinin ve etkinliğinin artırılmasına dayalı politikalar yoğun şekilde uygulandı. Ticaret hayatında Türk nüfusun teşvik edilmesi, millî şirketlerin kurulmasında destekleyici ve kolaylaştırıcı imkânlar tanımlanması, bu konuda yoğun şekilde sürdürülen propaganda çalışmaları İttihat ve Terakki döneminin ekonomik model anlayışı konusunda bizlere fikir vermektedir. İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğine dayalı ekonomik kararları ve uygulamaları Birinci Dünya Savaşı yıllarında daha baskın bir yapı sergiledi. Bu durumun neden gerçekleştiğinin cevabı İkinci Meşrutiyet'in ilanında saklıydı. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İttihat ve Terakki teşkilatının içinde bulunan Cavit Bey gibi isimler, II. Abdülhamit'in yönetim anlayışının girişimciliğin önünde bir engel olduğunu ifade ederek liberal politikalara karşı daha istekli bir tavır içinde oldular.⁸⁰ Liberal politikaları savunan İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1908 yılındaki parti programı incelendiğinde o yıllardaki ekonomik bakış açısı ve ekonomi politikalarını nasıl şekillendirme isteği içinde olduğu konusunda çıkarımda bulunmak mümkündür. Parti programında köylülere toprak dağıtılması (M. 14), kadastro geçmemiş alanlar üzerinde çalışma yapılarak mülkiyet sahipliğinin artırılması (M. 15), ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi (M. 18) hususlarında çalışmalar yapılacağı ortaya konuluyordu. Cemiyetin programında devletin ekonomiye müdahalesine ilişkin herhangi bir maddenin olmaması da ilgi çekicidir.⁸¹

Başlangıçta liberal çerçeve içinde belirlenen bu ekonomik bakış açısı ve uygulanan politikalar Balkan Savaşı ile birlikte yıkıma uğradı, Balkan Savaşları sonrasında milliyetçi düşüncenin ağırlık kazanması ve Osmanlılık akımının büyük ölçüde erozyona uğramasının bir sonucu olarak İttihat ve Terakki Partisi'nin ekonomi politikalarına olan bakış açısı değişti. Yaşanan bu kopmalar neticesinde gayrimüslim unsurların dağılma ve ayrılmaya yönelik faaliyetleri, iktisadi anlayışı değiştirdi, devletçi ekonomi modeliyle liberalizme geçiş süreci yaşandı. Yaşanan sosyal, politik ve askerî gelişmeler ile birlikte asli unsurun Türk olduğuna ilişkin kanılar derinleşerek siyasi atmosferi şekillendirdi. Milliyetçi

⁸⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 1976, s. 238, 239, 240.

⁸¹ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 65, 66, 67.

ekonomik model İttihatçı politikaların ana hedeflerinden biri oldu. Millî işletmelerin kurulmasına bizzat önderlik edildi. Bu sürecin daha net bir şekilde anlaşılabilmesini teminen, meşrutiyetin ilk yıllarında 1908-1913'te kurulan anonim ortaklıkların sahiplikleri ile 1914-1918 yılları arasında kurulan şirketlerin sermaye sahipliklerini incelemek yerinde olacaktır.⁸² İlk safhada gayrimüslim ortaklıklar aile şirketlerinin büyük bir bölümünün yabancı sermayedarlar tarafından kurulduğu, Millî İktisat Dönemi dediğimiz ikinci safhada ise yeni kurulan anonim şirketlerin büyük çoğunluğunun Türkler tarafından kurulduğu görülmektedir.⁸³ Bu durum millî ekonomiye yönelindiğinin ve dengelerin gayrimüslimler aleyhine değiştiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Millî ekonomiye yönelinmesi gerektiğine ilişkin fikirlerin XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ahmet Mithat ve Musa Akyiğitzâde gibi zamanın yazar ve fikir adamları tarafından çok önceleri dile getirilmiş olması da son derece dikkate değerdir.⁸⁴ İlerleyen dönemde Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Tekin Alp gibi fikir adamlarının da bu düşünceyi destekledikleri, yayınladıkları gazete ve dergilerde bu konuya dikkat çektikleri bilinmektedir.⁸⁵ Ziya Gökalp, Osmanlı Devleti'nin mevcut durumuna uygun şekilde bir ekonomik yapı kurması gerektiğine yönelik fikirler ortaya attı. Geri kalmış bir tarım ülkesi konumunda olan Osmanlı Devleti için liberal politikaların uygun olmadığını ifade etti. Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısını modern hale getirmenin öncelikle ulusal nitelikli bir ekonomik model kurularak sağlanabileceğini savundu.⁸⁶

Birinci Dünya Savaşı'na girilmesiyle birlikte yönetim ekonomik bağımsızlık ve millî sanayileşmeyi amaçlayan millî ekonomi modelini kabul etti. 10 Eylül 1914'te radikal bir karar alarak kapitülasyonları kaldırdı. Düyun-ı Umumiye'nin faaliyetlerini durdurdu.⁸⁷ Ayrıcalık sahibi yabancı sermayeli

⁸² Ahmet Gündüz Ökçün, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", *Türkiye İktisat Kongresi Semineri (10 Haziran 1973)*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s. 414, 415.

⁸³ Toprak, 1982, s. 25, 26, 27.

⁸⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Yayınevi, Ankara, 2003, s. 26.

⁸⁵ Toprak, 1982, s. 26.

⁸⁶ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 150, 151.

⁸⁷ Ozan Arslan, "Birinci Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat Terakki Tarafından Kaldırılması ve bu Gelişmeler Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, No. 1, 2008, s. 263.

şirketleri de denetim altına aldı. İttihat ve Terakki'nin savaş yıllarındaki millî ekonomi uygulamaları Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin etkinliğini büyük ölçüde etkiledi. Müslüman tüccar ve esnafları desteklemek amacıyla esnaf cemiyetleri kuruldu. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda da finansman ihtiyacını Bank-ı Osmanî-i Şahâne aracılığıyla temin ediyordu.⁸⁸ Duyun-ı Umumiye'nin faaliyete başlaması ile birlikte yabancı sermayeli olan bu banka, sermayedarları olan İngiliz ve Fransızların politikaları doğrultusunda hareket ediyordu.⁸⁹ Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin finansal ihtiyaçlarına aracılık eden bu banka üzerinden kaynak temin etmek zorlaştı. Finansman temini konusunda Osmanlı Bankası üzerinden yeterli kaynak temin edemeyen devlet, savaş masraflarını karşılayabilmek için Almanya'dan yardım istedi. İlk aşamada 6.583.000 lira tutarında altın avansı sağlandı.⁹⁰ Osmanlı Bankası üzerinden yeterli finansman desteğinin alınamaması ve finansman teminine yönelik arayışların bir sonucu olarak 1915 yılından itibaren millî bir bankanın kurulması gerektiğine ilişkin ilk adımlar atılmaya başlandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti öncülüğünde millî bir bankanın kurulmasına ilişkin öncü faaliyetler başlatıldı.⁹¹ 1 Ocak 1917 tarihli Padişah iradesi⁹² üzerine 1 Mart 1917'de İtibari Milli Bankası faaliyete başladı.⁹³ İmtiyazlı bir şekilde kurulan bankanın kurucuları arasında dönemin mebuslardan Cavit Bey, Hüseyin Cahit Bey ve tüccarlardan Tevfik Bey gibi isimler de bulunuyordu. Her ne kadar banka doğrudan bir devlet bankası olarak kurulmasa da kurucular arasında hazinenin de bulunması münasebetiyle bankanın devletin resmî ve millî bankası olarak kurgulandığı öne çıkmaktadır.⁹⁴ Hisse senetlerinin tamamının Türkçe olarak yazılması, hisse satışlarının yalnızca Osmanlı uyruklulara satılabiliyor olması,⁹⁵

⁸⁸ Ethem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, (Çev., Ayşe Berktaş), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 89.

⁸⁹ *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C.I, İçtima 3, 31. İnikad, 6 Şubat 1332 (1916. M. 1917) s. 492, 493, 494.

⁹⁰ *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. II, 29. İnikad, 1 Şubat 1331 (1915), s. 71-73.

⁹¹ Cavit Bey, "Cavit Bey'in Notları", *Tanin Gazetesi*, 4 Nisan 1945.

⁹² BOA, İ.DUİT, 112/28, 29 Zilhicce 1335 (16 Ekim 1917); "Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Nizamname-i Esasisi", 7 Rebiülevvel 1335 (01.01.1917), *Düstur*, 2. Tertip, C.9, s. 42-71.

⁹³ "Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İmtiyazatı Hakkında Kanun", 28 Rebiülahir 1335 (21.02.1917), *Düstur*, 2. Tertip, C.9, s. 184.

⁹⁴ *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. I, İçtima 3, 31. İnikad, 6 Şubat 1332 (1916. M. 1917) s. 495.

⁹⁵ BOA, İ.DUİT, 112/28, 29 Zilhicce 1335 (16 Ekim 1917); "Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Nizamname-i Esasisi", 7 Rebiülevvel 1335 (01.01.1917), *Düstur*, 2. Tertip, C.9, s. 42-71, M. 10, 11.

bankanın kuruluşundaki yerli ve millî kavramlarına verilen önemin bir göstergesiydi. Bankaya ait hisselerin yabancı sermayenin kontrolüne geçmesini önlemek üzere düzenlenmiş önemli maddeler içeriyordu. Bankanın yönetim kademelerinde yer alacak müdür ve uzmanlarla ilgili olarak ilk on yıl için yabancı uyruklu kişilerin çalıştırılabileceği konusunda istisnai maddeler bulunmakla birlikte,⁹⁶ istisnai kadrolar dışında kalan tüm personelin Osmanlı uyruklu olması hususunda mecburiyet konulmuştu.⁹⁷ Dört milyon Osmanlı lirası sermayesi ile faaliyetlerine başlayan bankaya, ülke dışında ve Osmanlı coğrafyasında muhabir bulundurma ve şube açma yetkisi verildi. Bankacılık iş ve işlemlerine ek olarak millî ekonominin geliştirilmesi ve büyük çaplı yatırımların finanse edilmesi hususlarında da bankanın etkin rol alması isteniyordu. Nitekim demir yolu, kara yolu, tünel ve liman gibi büyük çaplı yatırımlar başta olmak üzere, tarım, ticaret ve sanayinin geliştirilmesi amacıyla şirketlere sermaye verebileceği kuruluş nizamnamesinde özellikle belirtildi.⁹⁸

Gerek çıkarılan yasalar gerekse bankanın kuruluş nizamnamesindeki maddeler incelendiğinde bankanın başarılı ve etkin olabilmesi amacıyla hükûmet tarafından yoğun bir desteğin verildiği ve ayrıcalıklar tanındığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile müttefik olarak savaşa girmesi ve yenilmesi sonucunda çok yüksek beklentiler ile kurulan bankanın geleceği konusunda bu beklentiler ne yazık ki gerçekleştirilemedi. I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgi ile birlikte banka İttihat ve Terakki karşıtlarının doğrudan hedefi haline geldi. Fransız bankaları bünyesine katılarak varlığı sonlandırılmaya çalışıldı. Millî Mücadele sonrasında kayda değer bir sermayesi bulunmasına rağmen etkinlik gösteremedi.⁹⁹ Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan Türkiye İş Bankası ile 29 Haziran 1927 tarihinde birleştirilerek varlığı bu banka bünyesine geçirildi.¹⁰⁰ İtibar-ı Millî Bankası kuruluşunda amaçlanan noktaya gelememiş olmasına rağmen

⁹⁶ BOA, İ.DUİT, 112/28, 29 Zilhicce 1335 (16 Ekim 1917); "Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Nizamname-i Esasisi", 7 Rebiülevvel 1335 (01.01.1917), *Düstur*, 2. Tertip, C.9, s. 42-71, M. 78.

⁹⁷ BOA, İ.DUİT, 112/28, 29 Zilhicce 1335 (16 Ekim 1917); "Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Nizamname-i Esasisi", 7 Rebiülevvel 1335 (01.01.1917), *Düstur*, 2. Tertip, C.9, s. 42-71, M. 69 ve 121.

⁹⁸ BOA, İ.DUİT, 112/28, 29 Zilhicce 1335 (16 Ekim 1917); "Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Nizamname-i Esasisi", 7 Rebiülevvel 1335 (01.01.1917), *Düstur*, 2. Tertip, C.9, s. 42-71, M. 26.

⁹⁹ Ökçün, 1975, s. 416.

¹⁰⁰ Ökçün, 1975, s. 417.

Cumhuriyet'in ilanından sonra İzmir İktisat Kongresi'nde yer alan milli devlet bankası fikrinin temelini oluşturması açısından önemli bir yere sahip oldu.

3. XIX. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinin Genel Durumu

XIX. yüzyılı incelediğimizde Avrupalı devletlerin Osmanlı ekonomisi üzerinde yarı sömürgeci bir tutum izlemelerinin yanı sıra, devleti parçalamaya yönelik politikalarını yoğunlaştırdıkları bir dönemdir. Britanya'nın dünya ticareti üzerindeki etkinliği ve hâkimiyetini arttırmaya yönelik alışmaları, Rusya'nın Asya ve Kafkaslar üzerinde egemenlik kurmaya yönelik politikaları ve beraberinde Akdeniz'e inmeyi amaçlayan girişimleri dönemin en belirgin askerî ve siyasi makro ölçekli girişimleridir. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bozulmalar üzerine Ortodoksların Ruslar, Katoliklerin Fransızlarca sahiplenilmesi, bu unsurlar üzerinde gerek dinî gerekse milliyetçi ayrılıkçı hareketlerin beslenmesi ile bu dönem büyük sorunların yüz üstüne çıktığı bir dönem olarak belirginleşti. XIX. yüzyılda şark Meselesi olarak adlandırılan bu durumun temelinde Avrupa-Türk ilişkileri yatıyordu.¹⁰¹ Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı topraklarını parçalama ve Osmanlı Devleti'nin varlığını sonlandırmaya yönelik çalışmalarının yoğunlaştığı ve bu konuda âdeta ortak bir hedefe kitlenmişlercesine çoğu zaman kendi içlerinde bile çıkar çatışmalarından kaynaklı anlaşmazlıkların da yer aldığı bir süreç yaşandı.¹⁰² Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki bu çıkar atışmaları Osmanlı'nın varlığını bir müddet daha sürdürmesinde etkili oldu. Osmanlı Devleti çoğu zaman Avrupalı büyük devletlerin çıkar çatışmalarından istifade ederek bir tür denge politikası yürüttü. Ancak süreç incelendiğinde Osmanlı Devleti üzerinde yürütölen yıkıcı politikaların, artarak devam ettiği görülür.

XVIII. yüzyıldan itibaren Batı'nın ilerlemesi karşısında Osmanlı Devleti yenileşme hareketlerinin içine girdi ancak gerek siyasi gerekse ekonomik yönden geri kalmışlığın etkisinden kurtulamadı. Yapmış olduğu yenileşme hareketleri sınırlı bir alanda, çoğunlukla askerî ve idari alanlarda gerçekleşti. Avrupa'nın bilim, sanayi ve üretime dayalı, rekabet üstünlüğü sağlayan asıl üstünlükleri

¹⁰¹ Bayram Kodaman, *şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 162-163.

¹⁰²Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Savaş Yayınları*, Ankara, 1982, s. 12.

karşısında dönüşüm sağlanamadı. Üretim büyük bir bölümü tarıma dayalıydı. Tarıma dayalı üretimin ise gerek üretim biçimi gerekse tarımsal ürünlerin üretildiği alanlardan ekonomik ve ticari anlamda sevk edilmesi konusunda yetersizlikler içeriyordu. Osmanlı Devleti her ne kadar tarım ülkesi olarak anılsa da İstanbul ve diğer büyük şehirlerin buğday ihtiyacının ithal edilerek karşılanması ve bu şehirlerde yaşayanların beslenme sorununun bu şekilde giderilmeye çalışılması da içinde bulunulan durumun vehametini ortaya koymaktadır.¹⁰³

Tanzimat ile birlikte içinde bulunulan sorunların çözüme kavuşturulabilmesini teminen gerek idari ve hukuki gerekse sosyoekonomik dönüşümü sağlamak üzere birçok tedbir ortaya konuldu. Yani genel kanının aksine hiçbir şey yapılmamış değildir ya da durumun farkındalığı konusunda bir zaaf bulunmamaktaydı. Dönem detaylı ele alındığında, bir çaba, bir didinim, olumsuz gidişatı tersine çevirme arayışı vardır. Tanzimat'la birlikte tarımda üretim alanlarının genişletilmesi, ederi yüksek olan ürünlerin yetiştirilmesi konusunda teşvikler sağlanması, üretim modellerinin daha modern hale getirilmesi amacıyla makine ve donanım ithaline yönelik çalışmalar yapıldı. Zirai üretimde teşvik ve üretilen ürünlerin ticaretine yönelik serbest ekonomi uygulamaları devreye alınmaya çalışıldı. Devletin tekel işletmeleri ve mubayaaalarının büyük bir kısmı ortadan kaldırıldı.¹⁰⁴ Ekonomik ederi yüksek olan ürünlere ilişkin olarak pamuk üretiminde öşür muafiyeti sağlandı. Zeytin yetiştiricilerine uzun süreli vergi avantajları getirildi. İpek böcekçiliği konusunda da benzer muafiyetler getirildi.¹⁰⁵ Hayvancılık ile ilgili olarak halka verimi yüksek olan ırka sahip koyun dağıtımı ve yetiştiricilere yine uzun vadeli vergi avantajları sağlandı. Bu dönemin göze çarpan diğer destekleyici çalışmalarından biri ise zirai kredi konusunda önemli düzenlemeler yapılarak devlet eliyle çiftçilere üretimlerini finanse edebilmelerini teminen günün şartlarına göre daha ucuz faiz oranları ile kredi tahsisi sağlanmış olmasıdır. Başlangıçta deneme amaçlı olarak gerçekleştirilen bu uygulamalar zaman içinde bütün vilayetlerde

¹⁰³ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983, s. 35.

¹⁰⁴ Tevfik Güran, "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876", *150. Yılında Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 224, 225.

¹⁰⁵ Güran, 1992, s. 226.

yaygınlaştırıldı. ¹⁰⁶ Tarımsal anlamda gelişimi daha sağlam bir zemine oturtabilmek adına Osmanlı Devleti, arazi konusundaki hukuki durumu da ele aldı. 1858 Arazi Kanunnamesi'ni devreye alarak tarımda özel mülkiyeti sağlayan hukuki dönüşümü sağlamak için önemli bir adım attı. ¹⁰⁷ Teşvik edici ve kolaylaştırıcı politikaların sonucunda, tarımsal üretimden elde edilen öşür miktarında da artış sağlandı. 1848 ile 1876 yılları arasındaki öşür gelirlerinde dört kata kadar varan artışlar görüldü. ¹⁰⁸ Kapsamlı ve dirayetli politikaların bir sonucu olarak yapılan bu teşvikler ve destekler sonrasında 1888 ve 1911 yıllarını kapsayan zaman diliminde, hububat üretiminde %51, tütün üretiminde %191, incir üretiminde %122, fındık üretiminde %217, ipek böceği üretiminde %122 ve pamuk üretiminde de %472'ye varan artışlar gerçekleşti. Bu zaman aralığında gerçekleştirilen bu üretim artışlarına bağlı olarak tarımsal ürün ihracat paylarının toplam ihracat içindeki payları 1889'da %18 seviyelerinden 1913 yılında %27'lere taşındı. ¹⁰⁹ Tarımsal üretimdeki genel tablo böyle iken, Osmanlı sanayi, sanayileşme yolunda hızla yol kateden Avrupalı devletlerden farklı olarak büyük oranda insan gücüne dayalı modern ve makineleşmeden uzak bir üretim modeli kullanıyordu. Her ne kadar toplu üretim ve ölçek ekonomisi gözetilerek çalışılmıyor olsa da dokuma sanayinin ürünleri gerek iç piyasada gerekse Avrupa'da belirli bir döneme kadar alıcı bulabildi. Avrupa'da, sanayi devriminin getirdiği hızlı ilerlemeler ile ihraç olanakları giderek azaldı, Osmanlı'nın zaten sınırlı sayıda ve nitelikte olan sanayi kollarını olumsuz etkilendi. Bu durumun etkileri ile başa çıkabilmek ve mücadele edebilmek adına Tanzimat yönetimi ekonomik gelişme ve modern anlamda sanayileşmeye ön ayak olabilmek için devlet fabrikaları kurmaya başladı. Özellikle devlet kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kitlesel ürünlerin üretiminin önünü açmak istedi. Devlet eliyle kurulan bu fabrikaların askerî ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak kurulduğu, en azından kaynakların ülke içinden temin edilerek ülke içinde üretim sağlanmak üzere harcanması hedeflendi. ¹¹⁰ Devletçi sanayi politikası ile özellikle 1840'lı

¹⁰⁶ Güran, 1992, s. 227.

¹⁰⁷ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 72, 73.

¹⁰⁸ Güran, 1992, s. 233.

¹⁰⁹ Tezel, 1986, s. 72.

¹¹⁰ Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları, 150. Yılında Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 235, 236, 237.

yıllarda başlayan bu sanayileşme açılımı ilerleyen dönemde gerek iç gerekse dış sebeplere bağlı olarak etkinliğini kaybetti ve başarısızlıkla sonuçlandı.¹¹¹

XVIII. yüzyılda Avrupa’da Sanayi Devrimi ile başlayan gelişmeler özellikle sanayi devriminin başını çeken İngiltere’nin siyasi ve ekonomik gücü doruk noktasına ulaştı. İngiltere üretim, ihracat, ithalat ve taşıma konularında egemen güç oldu.¹¹² XIX. yüzyılının başlarında İngiltere dışında Osmanlı’nın mamul ihtiyaçlarını karşılayan diğer Avrupalı devletler, İngiltere’nin bu yükselişi ve beraberinde bu yükselişin getirdiği hâkimiyet ile Osmanlı topraklarındaki etkinliklerini İngiltere’ye bırakmak durumunda kaldılar.¹¹³

Osmanlı Devleti’nin İngiltere ile olan ilişkileri fayda maliyet analizi yapılarak incelendiğinde İngiltere’nin avantajlı bir konumda olduğu açıktır. İngiltere kendisine daha yakın ve geniş bir coğrafyada varlığını sürdüren Osmanlı Devleti üzerinden sanayi üretimi için ihtiyaç duyduğu ham maddeleri temin edebiliyordu. Bununla birlikte, temin etmiş olduğu ham maddeleri sanayisinde işledikten ve katma değer yükledikten sonra Osmanlı topraklarına tekrar satıyordu. Kendi sistemini gerek ham madde temini yönüyle gerekse ürettiği mallar için Osmanlı Devleti’nin iyi bir pazar olması münasebetiyle çok yönlü beslediği görülmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti açısından ham madde odaklı olmak üzere İngiltere’ye gönderilen ihraç ürünleri sayesinde bir ticaret hacmi yaratıyor gibi görünüyordu. Ancak, İngiltere’nin dünyanın birçok yerinden ithal ettiği ham maddeyi işleme, dönemin en gelişmiş ve büyük çaplı üretimini gerçekleştirmesi, üzerine değer yükleyerek tekrar Osmanlı pazarına satıyor olması İngiltere açısından çok daha karlı ve ekonomisini besleyen bir mekanizma oluşturdu. Bu ilişkilerin devam ettiği, Osmanlı Devleti’nin gerek siyasi gerek ekonomik olarak etkinliğini kaybettiği bu dönem içinde, 1838 yılında Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması’nın imzalanması, bu mekanizmanın Osmanlı aleyhine, İngiltere ve ilerleyen dönem içinde diğer Batılı devletler lehine art arda verilen tavizlerle genişletilmiş olması ise son derece manidardır.

¹¹¹ Önsoy, 1999, s. 27, 28.

¹¹² Önsoy, 1999, s. 9.

¹¹³ Kurmuş, 1982, s. 25.

1820'li yıllardan 1850'yıllara kadar geçen zaman dilimi içinde Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den yapmış olduğu ithalat %400'ün üzerinde arttı. Osmanlı Devleti'nin İngilizlere yapmış olduğu ihracat ise yalnızca %2'lerden %5'lere yakın bir seviyede arttı. İki devlet arasındaki ilgili dönemi kapsayan bu sayısal veri bile başlı başına bizlere net bir bilgi vermektedir.¹¹⁴ Bu durumun sürekliliği zaman içinde İngiliz ve diğer Avrupalı devletlerin Osmanlı piyasasını ele geçirmesine, zaten sınırlı sayıda ve sınırlı alanda üretim yapan Osmanlı sanayisinin gerilemesine,¹¹⁵ Osmanlı Devleti'nin dışa bağımlı bir devlet haline gelmesine sebep oldu. Batı'nın Osmanlı ekonomisi üzerinde kurduğu egemenlik zaman içinde derinleşti. Bu derinleşme idari, mali ve siyasi yapının şekillendirilmesinde bir araç olarak kullanıldı.¹¹⁶ Osmanlı ekonomisinin Batılı devletler tarafından bir pazar haline getirilmesi ve sanayisi ile ilgili sıkıntılar dışında ekonomi alanında başa çıkması gereken en önemli sorun bütçe açıkları ve bütçe açıklarının finanse edilmesi idi. Bu konu ile ilgili olarak bir önceki bölümde detaylı tespit ve açıklama yapılmış olmakla birlikte, kısaca hatırlatmak gerekirse Osmanlı Devleti'nin Avrupa para piyasalarına ardı ardına tahvil satışı yaparak uzun vadeli borçlandığı ve sorunlarını ötelediği görülür. 1865'e kadar yapılan borçlanma sürdürülebilir bir seviyede seyretti. Alınan borçlar katma değer yaratan ve olumlu dönüşüm sağlayabilecek alanlara yönlendirilemedi. Borçla elde edilen kaynakların heba edilmesi borçlanmaya olan ihtiyacı daha da artırdı, faiz ödemelerinin bile alınan borç ile çevrilebildiği bir duruma düşüldü.

Osmanlı Devleti, içinden çıkılamayacak bir duruma gelen borçlanmalar sebebiyle ödemelerini yapamayacağını ilan etti. Muharrem Kararnamesi devreye alındı. Akabinde borçların ödenmesini düzenleyecek bir kurum olan Düyun-ı Umumiye İdaresi faaliyete başladı, Osmanlı Devleti'nin borç ödemelerini düzenledi. Düyun-ı Umumiyenin kuruluş öncesi ve sonrası faaliyetlerine ilişkin detaylı açıklamalar yine ilgili başlık altında ele alınmıştı. Kurum, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki siyasal müdahalelerinin en önemli aracı oldu, faaliyetlerini bu doğrultuda sürdürdü.¹¹⁷ Osmanlı Devleti'nin tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Avrupa piyasalarından tekrar borçlanmaya başlaması

¹¹⁴ Önsoy, 1999, s. 26.

¹¹⁵ Önsoy, 1999, s. 11, 12.

¹¹⁶ Murat Sarıca, *Siyasal Tarih*, Ar Basım Yayım, İstanbul, 1983, s. 127.

¹¹⁷ Tezel, 1986, s. 18.

da son derece düşündürücüdür. Ancak içinde bulunulan durum kendi dönemi içinde detaylı irdelendiğinde Osmanlı Devleti’ni bu şekilde hareket etmeye iten sebeplerin olduğunu da söylemek gerekir. Nitekim içinde bulunulan dönem kritik ve dağılmaya ilişkin hararetlerin başladığı bir dönemdir. Dengelerin birtakım tavizler verilmeden kurulamadığı, daha büyük kayıpların yaşanabileceği hassas bir ortamdır.

XX. yüzyıla adım atıldığında ise Osmanlı Devleti için askerî harcamaların daha da arttığı, bütçeye gelen yükün ağırlaştığı ve borç ödemelerinin bununla birlikte daha da derinleştiği söylenebilir. Osmanlı mali sisteminin çökmesini takip eden yıllarda Osmanlı topraklarının zenginlikleri üzerinde büyük ölçüde imtiyazlar elde eden Avrupalı devletler gerek borçlarının tahsilinde gerekse gelirler üzerinde hâkimiyet kurdular. Osmanlı Devleti’nin siyasi ve ekonomik yapısında etki mekanizması oluşturdular.¹¹⁸ II. Abdülhamid borçlanma konusunda Avrupa sermayesinden doğrudan borç temin etmede birtakım hassasiyetler gösteriyordu. Özellikle Avrupa sermayesinin doğrudan yatırımlarla gelmesini teşvik etmeye çalıştı.¹¹⁹ Bu durum ile ilgili olarak Osmanlı Devleti’ne yapılan doğrudan yabancı yatırımlar incelendiğinde 1880’li yıllara kadar durağan bir durum söz konusu iken, 1890’lı yıllardan 1914 yılına kadarki dönemde doğrudan yatırımlarda üç katı artış gözlemlendi.¹²⁰ Avrupalı devletlerin Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı toprak bütünlüğü üzerindeki düşünceleri farklılaştı. Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğüne yönelik ayrıştırıcı hareketlerin içine yoğun şekilde girdiler. Bu durum Osmanlı Devleti’ni doğal olarak Alman İmparatorluğu ile ekonomik ve siyasi yakınlaşmaya itti. II. Abdülhamid’in Almanya dışındaki diğer Avrupalı devletlerin düşmanlıkları karşısında Almanlara duyduğu yakınlık arttı, Osmanlı-Alman ilişkileri gelişmeye başladı. 1888 yılında demir yolları ile ilgili imtiyazlar Almanlara verildi, deniz taşımacılığına ilişkin olarak da Almanlar tarafından Deutsche Lavente Linie Şirketi kuruldu ve 1903’te Bağdat demir yolunun imtiyazlarının da Almanlara ihale edilmesi Osmanlı Devleti ve Almanya arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkileri derinleştirerek, İngiliz ve Fransız

¹¹⁸ Ortaylı, 1983, s. 34.

¹¹⁹ Bayram Kodaman, “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu’na Giriş Vasıtaları 1838-1914”, *Milli Kültür Dergisi*, C. II, S. 1, Ankara, 1990, s. 33.

¹²⁰ Kodaman, 1990, s. 21.

etkinliğini sekteye uğrattı.¹²¹ Alman Bankası olan Deutsche Bank'ın gerek aracı olarak, gerekse doğrudan Osmanlı topraklarındaki yatırımlarını zaman içinde genişletmesi, bu dönemde Almanlar lehine büyük bir eksen kayması yaşandığını da bizlere göstermektedir. Nitekim 1880 yılında 40 milyon mark olan Alman yatırımlarının 1913 yılında 600 milyon marka ulaştığı, yine aynı zaman aralıklarında Almanların Osmanlı borçlarındaki payı 1880'de %5'lere yakın iken, 1912 yılında %20'ye yükseldiği bilinmektedir.¹²² İttihat ve Terakki dönemi incelendiğinde ekonomi alanında birtakım düzenlemelere gidildiği, tasarruf politikalarının devreye alındığı, bayındırlık ve eğitim alanlarında bütçe paylarının arttırıldığı görülür. Bu düzenlemelerin, alınan tedbirlerin ve kaynak planlamasına ilişkin politikaların bir silkeleniş ve mevcut olumsuzlukları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir yönü vardır. Alınan tedbirler ve uygulamalar neticesinde 1911'de Osmanlı ekonomisinde küçük çaplı da olsa olumlu bir tablonun ortaya çıkması sağlanmıştır.¹²³ İttihat ve Terakki döneminde sınırlı kaynaklarla başlatılan, olumlu geri bildirimlerin küçük adımlarla da olsa görülmeye başlandığı bu dönemde bu kıvılcımı olumsuz etkileyen durumlar ne yazık ki gecikmedi. Nitekim ardı ardına yaşanan Trablusgarp ve Balkan Savaşları politik ve askerî sorunların iyileştirilmesine yönelik çalışmaları engelledi. Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile elindeki kaynakların büyük bir kısmını cepheye ve savaş ekonomisine kanalize eden İttihat ve Terakki halk ile birlik olarak Osmanlı Devleti'ni ayakta tutabilmek adına milli bir siyaset anlayışı izlemeye başladı. 1 Ocak 1913'de Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kuruldu, bu cemiyet ekonomik alanda etkinlik sağlamak üzere iç borçlanma ve yardım kampanyaları aracılığıyla halktan destek istedi.¹²⁴

Bâbîâli Baskını'ndan itibaren hâkimiyetini güçlendiren İttihat ve Terakki yönetimi millî ekonomiyi ön plana alan politikalarını büyük ölçüde yoğunlaştırdı, yabancı sermayeli şirketleri denetim altına almaya yönelik çalışmalarda bulundu. Avrupalı devletlerin karşı çıkışlarına ve kabul etmeyişlerine rağmen oldukça radikal bir karar ile 1914'de kapitülasyonları kaldırdı.¹²⁵ Birinci Dünya Savaşı ile

¹²¹ Rifat Önsoy, "Osmanlı-Alman Ticari Münasebetleri", (Basılmamış Doçentlik Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1979, s. 22, 23.

¹²² Kurmuş, 1982, s. 148.

¹²³ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985, s. 47-50.

¹²⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler III*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 293, 294.

¹²⁵ Toprak, 1982, s. 73.

birlikte içinde bulunulan tüm sıkıntılara rağmen millî ekonomi politikaları sürdürüldü, Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman Türklerin ekonomideki etkinliklerinin arttırılmasına çalışıldı. Teşvik-i Sanayi-i Kanunu'nu yürürlüğe koydu, ilerleyen yıllarda bu konuda birçok nizamname çıkartıldı.¹²⁶

4. Millî Mücadele Dönemi'nde Ekonomi

Millî Mücadele Dönemi'ne kadar olan durum ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin yıpratıcı bir süreçten geçtiğini ele almış ve yaşanan savaşlar ile birlikte sosyal ve ekonomik yapıdaki bozulmaların derinleştiğini belirtmiştik. Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Mondros Ateşkesi'ni izleyen süreçle birlikte işgal edilen bölgeleri incelediğimizde bu bölgelerin ulaşım imkânlarının gelişmiş olduğu, ekonomik ve stratejik açıdan kilit noktalar diyebileceğimiz alanlardan oluştuğu ve işgallerin bu noktalardan başlatıldığı göze çarpmaktadır.

İşgallerin meydana getirdiği etki ve bu duruma bağlı olarak yayılan tehlike üzerine Anadolu'da bulunan milli güçler başlangıçta yerel, ilerleyen süreçte ulusal çapta örgütlenmeye başladılar.¹²⁷ Ulusal çapta örgütlenmenin paydaşlarına baktığımızda hemen hemen toplumun tüm kesimlerinin bu örgütlenmenin içinde yer aldığı görülmektedir. İşgallerle birlikte Rum ve Ermeni azınlıkların işgal güçleri ile birlikte hareket ederek meydana getirdikleri yıkıcı ve yıpratıcı olaylar da işgalcilere karşı örgütlenmede önemli bir faktör oldu. Birbirinden bağımsız bir şekilde farklı coğrafyalarda yerel bir direniş şeklinde filizlenen bu mücadele örgütleri Erzurum ve Sivas Kongreleri¹²⁸ ile birlikte tek bir çatı altında toplanarak tüm halkın işgalci güçlere karşı koymasını sağladı.¹²⁹ Başlangıçta silahlı direniş için oluşturulan bu birlikler düzenli ve disiplinli bir yapıda bulunmayıp, düzenli ordu görünümünden uzak bir haldeydi. İşgallere karşı gönüllü ve vatansever

¹²⁶ Toprak, 1982, s. 171, 172.

¹²⁷ Ahmet Emin Yaman, "Anadolu'daki Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Finansmanı ile İlgili Hükümler", *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. I, S. 1, 1988, s. 84.

¹²⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1970, s. 5, 12.; Hacim Muhittin Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1967, s. 26; Sami Önal, *Millî Mücadele'de Oltu*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s. 40-41; Tosun Saral ve Hulki Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1970, s. 8, 13.

¹²⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. III, Vesika 220, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981, s. 1186.

insanlardan oluşan bu birlikler, kendi silahları ya da depolardan temin edilen silahların kendilerine dağıtılmasıyla Millî Mücadele'ye katıldılar. Bu birliklerin ihtiyaçları daha çok bölgelerinde bulunan halk tarafından karşılandı, bir düzen ve mali bir disipline haiz olmadıklarından ihtiyaçlarının temin edilmesinde ve gelir temininde halk cephesinde birtakım huzursuzlukların baş göstermesine sebep oldu.¹³⁰

Halkın içine bulunduğu durum oldukça kaygı vericiydi. Halk düşman karşısında etkinlik gösteremeyen bir devlete ve devletin borçlandığı kuruluşlara bir yandan vergi vermek durumunda kalırken, bir taraftan da kendisini korumaya çalışan ulusal kuvvetlerin finansmanına katkıda bulunmaktaydı. Halktan "Aynî ve Nakdî Teberru" adıyla para ve mal bağışı alındı. Halktan tam olarak nasıl ve kimler tarafından toplanacağı sağlıklı bir zemine oturtulmadan toplanan bu yardımlar, farklı uygulamaların söz konusu olması nedeniyle düzensizlik yarattı. Halkın güvenini olumsuz etkiledi. Suistimallere yol açan birtakım uygulamalar da İstanbul hükûmetleri ve işgalci kuvvetler için kışkırtma aracı oldu. Tüm aksaklıklara ve kışkırtmalara rağmen, halk işgal ve ileride işgale uğrama tehlikesi olan yerlerin savunulması için ulusal kuvvetlerin gereksinimini karşılamaya yöneldi. Ulusal kuvvetler beklenilenin üzerinde, övgüye değer mücadeleler verdi, düzenli ordunun çekirdeği oluşturuldu.¹³¹

Millî Mücadele süreci siyasetin dışında tutularak, asıl odak noktası ulusal bağımsızlık düşüncesi etrafında şekillendi. Kaynakların olur olmadık biçimde kısa vadeli başarılar peşinde heba edilmeden toplanmasına, ciddi ve örgütlü bir organizasyon planlaması dâhilinde kaynakların bir araya getirilmesine gayret edildi. Millî Mücadele yıllarında ekonominin asıl dinamosu olan tarımın durumu ise içler acısıydı. Tarımsal araç ve gereçler, üretim biçimi, dekar başına elde edilen verim, düzenli şekilde işlenebilen arazi varlığı göz önünde bulundurulduğunda durumun vahameti korkutucudur. Tarımsal girdi, Anadolu'da yok denecek kadar azdı, genelde geçimlik üretim yapılmaktaydı. Durumun bu denli sıkıntı içinde olmasında yıllardır süre gelen savaşların etkisi büyüktür. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda üretimde yer alan nüfusun büyük bir bölümü

¹³⁰ Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972, s. 101-105.

¹³¹ Alptekin Müderrisoğlu, "Atatürk'ün Mali Dehası Tekalifi Milliye", *Maliye Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, 1981, s. 217.

cephelere alındı, tarımsal alanda beslenen ya da tarımsal işlerde yarar sağlayan hayvan varlıklarının ordu bünyesine katılması, tarımdaki insan iş gücü ve tarımda kullanılan hayvan varlığında telafisi güç yıkımlar meydana getirdi. Bu hususun etkileri ile ilgili olarak bir örnek vermek gerekirse, 1913 ve 1922 yılları temel alındığında tarımsal toplam ürün kıyaslamaları bizlere oldukça çarpıcı bir bakış açısı kazandıracaktır. Savaş ekonomisinin orta ve uzun vadeli olarak tarım kesimi üzerinde ne denli tahrip edici sonuçları olduğunu ortaya koymaktadır. 1922 yılının tarımsal ürün toplamı 1913 yılının yarısından daha aza düştü. Millî mücadele yıllarında, tarımsal üretimin kayda değer şekilde yapıldığı ve yüksek olduğu Ege, Akdeniz ve Marmara bölgelerinin de işgal kuvvetlerinin kontrolünde olduğu düşünüldüğünde, Millî mücadelenin ekonomik anlamında ne denli zor şartlar içinde başlatıldığı daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.¹³²

Çiftçilerin ekonomik hayatı büyük oranda buldukları yerin ileri gelenlerinin tekelinde, kontrolündeydi. Kendisine ait özgürce işleyeceği bir toprağı çoğunlukla bulunmamakta, işlediği toprakta ya kiracı ya da yarıcı diye tarif edilen bir konumda üretimde bulunmaktaydı. Bütün bunlara ek olarak toprağı işlediği tarımsal alanlarda ulaşım imkânlarının gerek yol gerekse vasıta anlamında çok sınırlı olması da çiftçilerin içinde bulunduğu diğer sorunlar olarak göze çarpmaktadır. Ürün miktarının bol olduğu senelerde ürünlerin düşük fiyatla alındığı, ürün miktarının kıt olduğu ya da iklim koşullarına bağlı nedenlerle kurak geçen yıllarda ise satılacak ürününün bulunmaması sebebiyle çiftçilerin borç içine düştükleri bilinmektedir.

Millî Mücadele süresince, tarımsal ürünlerin en büyük alıcısı Türkiye Büyük Millet Meclisi oldu, tarımsal ürün fiyatları bölgelere göre hükümet tarafından hesaplandı. Ulaşım imkânları ve ulaşımda kullanılan araçlar yetersizdi, ürünlere ilişkin sevkiyat giderleri bazı yerlerde üretim giderinin iki katına ulaşıyordu.¹³³ Tarımsal üretime dâhil edilemeyen boş toprakların işlenebilir arazi varlığı içindeki oranı yüzde ellileri bulmaktaydı. Mevcut potansiyelin ancak

¹³² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C. III, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 201.; A. Hasanoğlu, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, C. I., SSCB Bilimler Akademisi, Bilim Yayınları, İstanbul, 1978, s. 85, 86, 87.

¹³³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C. II, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 681-683, 685, 686, 753, 755, 691, 694.

yarısının işlenebildiği, ulaşım imkânlarının oldukça kötü durumda olduğu ve bu sebeple tarımsal üretimden yeterli verim alınamadığı görülmektedir. Mevcut kapasitenin yarısının değerlendirilebiliyor olması sebebiyle birtakım önlemler alınmış, tarım yükümlülüğü getirilerek bu yükümlülüğe tabi olanların askerliği ötelenmiş, hatta cezaevlerinde bulunan tutukluların da tarımsal iş gücüne dâhil edilmesine olanak sağlayan yöntemler geliştirildi.¹³⁴ Osmanlı Devleti'nde ticari hayatın kontrolü ağırlıklı olarak yabancıların ve azınlıkların elinde bulunuyordu. Gerek İstanbul gerekse ticari hayatın yoğun olduğu vilayetlerde azınlıklar yabancı sermayenin aracılığını üstleniyordu. Yabancı sermayenin Anadolu topraklarında yaygınlaşmasına ve Anadolu'daki rekabetten yoksun küçük ve orta sermayeli esnafın sıkıntı içerisine düşürülerek zarar görmesine hizmet ediyorlardı.

Tarımsal özelliklere haiz ticaret, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kontrolündeydi. Ordunun ihtiyaçlarını temin etmek hükûmetin en temel vazifesiydi.¹³⁵ İthalatı istenen ürünler tüccarlara bildirilmekte, tüccarlar tarafından ithalatı gerçekleştirdiğinde açık eksiltme ile alım yapılıyordu. Eğer iç piyasada pahalı dahi olsa ihtiyaç duyulan mal elde var ise yabancı mal yerine iç piyasada var olan mal tercih edilmekteydi. Tüccarlar ürünü peşin almalarına karşın, hükûmet mali imkânsızlıklar sebebiyle tüccara olan borcunu zamanında ödeyemediğinden tüccarın bir kısmı bu durumdan zarar görüyordu. Millî Mücadele Dönemi'nde ulaşım imkânlarındaki yetersizliğin meydana getirdiği sıkıntılar sebebiyle cephelerde ihtiyaç duyulan malzemeler mümkün olduğunca cepheye yakın yerlerden temin edilmeye çalışılıyordu. Bunun sağlanamadığı durumlarda ise geriden ileriye doğru hareket eden bir ulaştırma sistemi kurularak, halkın ulaştırma ile ilgili işlerde aktif rol alması için ulaştırma yükümlülüğü getirildi.¹³⁶

¹³⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 11.12.1336 (1920), Devre:1, C. VI, İçtima Senesi: 1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 304.

¹³⁵ Semyon Ivanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 33; Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s. 14.; Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, TTK Yayınları, Ankara, 1975, s. 117.

¹³⁶ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. I, Ankara, s. 316; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. III, s. 210, 219.; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II, s. 381-383, 685; *Türk İstiklâl Harbi*, C. IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 290.

Millî Mücadele Dönemi'nde iç ve dış ticaret Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kontrolünde, temel olarak askerî ihtiyaçların ve millî mücadelenin ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla kullanıldı.¹³⁷ Millî Mücadele Dönemi'nde sanayi anlamında temel olarak tarımsal ürünleri işlemek üzere faaliyette bulunan, ağırlıklı olarak ham maddeleri basit işlemlerden geçiren, karmaşık ve kayda değer bir teknoloji barındırmayan, el emeği ağırlıklı, gıda, dokuma ve deri üzerine faaliyetlerde bulunan ilkel bir sanayi mevcuttu. Millî Mücadele'de gereksinim duyulan mallar için çoğunlukla küçük atölyeler ve evlerde yapılan üretimler ile faaliyetler sürdürülmeye çalışıldı, ülke içinde üretilemeyen malların temini konusunda ise dışarıdan satın alma yoluna gidildi. Bu bilgiler dâhilinde Millî Mücadelenin kayda değer bir sanayi olmaksızın yürütüldüğü, olumlu katkı sağlayabilecek sanayi kuruluşlarının da işgal altındaki Ege ve Marmara bölgelerinde bulunması münasebetiyle Millî Mücadele'ye bir fayda sağlayamadığı söylenebilir.

4.1. Millî Mücadele ve İktisat Vekaleti

Balkan Savaşları ile başlayan, I. Dünya Savaşı ile devam eden yıpratıcı savaşların sonunda, Osmanlı Devleti kaynaklarının çok büyük bir bölümünü tüketti, ekonomi, mali kaynak, nüfus kaybı ve işgaller nedeniyle büyük bir yıkım içinde kaldı. Bu olumsuz tablo içinde Millî Mücadele'nin başlatılması ve sürdürülmesi için kalan az sayıda kaynağın iyi değerlendirilmesi, bazı önlemlerin alınarak bir düzen oluşturulması için İktisat Vekâleti adı altında bir yapının oluşturulması zorunluydu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasını takip eden 2 Mayıs 1920'de "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun" çıkartılarak 11 adet vekâlet makamı oluşturuldu. Bu vekâlet makamlarından sanayi, ticaret, ziraat, orman, veteriner ve madenler ile ilgili olanlar bir çatı altında toplanarak İktisat Vekâleti altında birleştirildi.¹³⁸ Ekonomi ile doğrudan ilgili olan bu vekâletlerin tek bir çatı altında toplanmasının temel nedeni mücadelenin en

¹³⁷ İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Tipo Neşriyat ve Basımevi, İstanbul, 1965, s. 555.; Nurettin Peker, *İstiklâl Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı*, İstanbul, Gün Basımevi, 1955, s. 277.

¹³⁸ Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun (1920), *T.C. Resmî Gazete*, 1, 07.02.1337.

önemli bileşeni olan ekonomi ayağının sağlam bir zemine oturtturularak uyum ve iş birliğinin oluşturulmasıdır.

İktisat Vekâletinin kurulmasını takip eden süreç sonrası üç kişiden oluşan İktisat Encümenliği kurularak ülkenin ekonomik kararlarının alınması için yardımcı olundu. Encümenlik 16 Nisan 1923'e kadar 38 adet kararname hazırladı, iktisadi konularda birçok çalışmada bulundu. İktisat Vekâlet'inin Millî Mücadele Dönemi'nde yaptığı çalışmalar ele alındığında bazı ana hususlar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu hususlar savaşın finansmanı için maliye ile yürütülen çalışmalar, tarımsal gelişme için yapılan çalışmalar, ormancılığın gelişmesi için yapılan çalışmalar ve hayvancılığın gelişmesi için yapılan çalışmalar olmak üzere gruplanmaktadır. Millî Mücadelenin başlamasıyla birlikte ülke daha önceki yıllarda olduğu üzere savaş ekonomisi düzenine geçildi. Millî Mücadele Dönemi'nde sanayi tesislerinin yapısı ekonomik anlamda yetersiz ve dışa bağımlı bir haldeydi. Yalnızca belirli alanlardaki ham maddeyi yarı mamul halinde işleyen bir yapı sergilemektedir. Çoğu, modern anlamda sınıflandırılmayan bu tesislerin neredeyse büyük bir bölümü de işgal altında bulunan yerlerdeydi.

Millî Mücadele Dönemi öncesinde hizmet veren esnaf locaları ve iş kollarına baktığımız zaman durumun vahameti zaten kendini göstermektedir. Esnaf loncalarının iştiğal ettiği alanlar oldukça sınırlı ve zayıftır.¹³⁹ İşgal altında bulunmayan yerlerde ise sanayi tesisleri ise yok denecek seviyededir.¹⁴⁰ Anadolu, her türlü sanayi tesisi teknik araç ve gereç bakımından kötü bir durumdaydı. Sanayi alanında kalifiye insan gücü de bulunmamaktadır.¹⁴¹ Savaş ekonomisini yürütecek sanayi tesislerinin Anadolu'da yok denecek kadar az olması sebebiyle ordunun silah, cephane, giyim ve gıda sorunları ele alınarak bu temel sorunların çözümüne ilişkin çalışmaların ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır.

¹³⁹ Tezel, 1986, s. 98, 99.; İlgili dönemde loncalara bağlı meslek grupları bakırcılar, demirciler, keçeciler, semerciler, pırpıtçılar, çıkırıkçılar, tiftikçiler, nalburlar, düvenciler, orakçılar, kabatuzcular, debbağlar, kasaplar, kilciler, kabatuzcular, urgancılar, terziler, saraçlar, dokumacılar, kunduracılar ve sofculardır.

¹⁴⁰ Tevfik Çavdar, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 50; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 50. Yıl Yayınları, Ankara, 1974, s. 50.

¹⁴¹ Süreyya Şehitoğlu, *Millî Mücadelenin Maddi Dayanakları*, Ofset Basım, Ankara, 1975, s. 7.

İktisat Vekâleti bünyesinde faaliyetlerini sürdüren İktisat Encümenliği savaşın finansmanına ilişkin sorunları çözmek amacıyla Maliye Encümenliği ile birlikte birtakım çalışmalar gerçekleştirdi. Bu çalışmaların neticesinde öncelikli olarak temel niteliğinde iki mazbata hazırlandı. Bu mazbatalar ihracat ve depolama resminin arttırılmasına yönelik olup, ilk eylem planı bunlar üzerinden oluşturuldu. İlk etapta ihracat ve depolamaya ilişkin bu şekilde bir artışın yapılma sebebi bütçe açıklarının kapatılması, savaşın finansmanını temin etmek için yeni gelir kalemlerinin oluşturulması ve zaten sınırlı sayıda olan eldeki mevcut malların da yurt dışına çıkartılmasının önüne geçilmesidir. Maliye Vekâleti'nin yapmış olduğu çalışmalar neticesinde savaş yıllarında fiyatlar genel düzeyindeki artışlar sebebiyle, gümrük vergilerinin oranının %2,5'lere inmiş olduğu tespit edildi. İktisat Encümenliği tarafından gümrük resminin 5 katından daha fazla arttırılması gerektiği öne sürüldü. Ancak bu şekilde yapılacak ani bir artışın zaten sıkıntı içinde olan ülke ekonomisine zarar vereceği, fiyatları daha da alevlendireceği, vergi yükünün halkın üzerinde baskın bir yük oluşturacağı düşünülerek gümrük resminin 5 katı ile sınırlandırılması kararlaştırıldı. Bu konuyla ilgili yapılan kanun görüşmelerinde halıcılık, kilim dokumacılığı ve hayvancılık ile ilgili vergi alınmaması yönünde görüşler ortaya atıldı, yapılan görüşmeler neticesinde, Anadolu'dan yabancı memleketlere ve işgal altındaki bölgelere gönderilecek el sanatları, halı kilim dokuması türünde mallardan %1 oranında ihracat resmî alınması kabul edildi. Depoculuk ile ilgili olarak ise İktisat Encümenliği ve Maliye Encümenliğinin birlikte çalışarak depolama resmînin 10 katına çıkarılmasına ilişkin ikinci kanun tasarısı hazırlandı. İlgili kanun 2 Ağustos 1920'de kabul edildi. Bu kanun kapsamında, ticari malların depolara teslim edildiği günün üzerinden bir haftalık sürenin geçmesinden itibaren depolama için alınan bedel on katına çıkartıldı.¹⁴² Bu yönüyle malların stoklanması ve elde tutulmasının önüne geçilmesi hedeflendi. İktisat Vekâleti döneminde savaşın finansmanına sağlanan en önemli katkılardan bir tanesi de Sovyetler Birliği'nin dış yardımlarıdır. 6 Ekim 1920'de İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, Moskova'dan 1 milyon altın ruble getirerek Millî Mücadele'nin finansmanında önemli bir katkı sağladı. Millî mücadelenin en kritik döneminde temin edilen bu kaynaktan sonra,

¹⁴² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 31.07.1336 (1920), Devre:1, C.III, İçtima Senesi:1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 20; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 02.08.1336 (1920), Devre:1, C.III, İçtima Senesi:1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 39, 40.

Moskova Anlaşmasının haricinde 1921 ve 1922 yıllarında Sovyetler Birliği'nden parça parça 10 milyon altın ruble olmak üzere toplamda 11 milyon altın ruble ve 100.000 lira değerinde külçe altın getirildi.¹⁴³

4.1.1. Tarım Alanında yapılan Çalışmalar

Millî Mücadele'nin başlangıcına kadar ekonomi, ağırlıklı olarak tarım ekonomisi eksenindedir. Bu sebeple devletin en önemli gelir kalemi tarım kesiminden elde edilen vergi gelirleri ile temin edildi. Savaşların finansmanının sağlanmasında geliri arttırmaya yönelik her girişim bu nedenle doğrudan çiftçileri etkiledi. Üretimin sürekliliğinin sağlanması, halkın ve ordunun beslenebilmesi gibi son derece kritik ve stratejik konular Millî mücadele yıllarında İktisat Vekâletinin üzerinde önemle durduğu bir alan oldu. Bu sorunlara çözüm üretebilmek adına tarımla ilgili olarak makineleşmenin sağlanması, Ziraat Bankası'nın etkinliğinin artırılması ve ziraat mekteplerinin açılması ön planda tutuldu. Bu dönem içinde tarım, orman ve hayvancılık alanlarında umumi müdürlükler kurularak kurumsal alt yapılar oluşturulmaya başlandı.

1920 yılı bütçe görüşmelerinde ziraat alanında çalışan memurlarının tarımsal gelişmede katma değer oluşturamadıkları büyük eleştiri konusu oldu. Bu eleştirilere karşılık olarak, İktisat Vekâleti tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi ve etkinliğin artırılabilmesini teminen makineleşmeyi arttırmak amacıyla Avrupa'dan makine ithal edilmesi amacıyla bir heyet görevlendirmek istedi. Celal Bayar çiftçiler için makine ithal edilmesi hususunda görüşlerini bildirdi. Nitekim bu dönemde tarım alanında traktör, pulluk, hayvan nalı ve haşere ile mücadele gibi konularda ciddi ihtiyaçlar söz konusuydu. Celal (Bayar) Bey çiftçinin gereksinim duyduğu bu ihtiyaçların Ziraat Bankası aracılığı ile maliyetine taksitle verilebileceğini belirtti. Makineleşme ve tarımsal üretimde kullanılan temel ihtiyaç ekipmanlarının teminine yönelik olarak İktisat Vekâleti'nin bu görüşleri yurt dışına döviz çıkışına sebebiyet vereceğinden, ekonominin mevcut durumunun hâlihazırda düzelmediğinden ve üretilen ürünlere ilişkin bir piyasanın oluşturulamadığı gerekçe gösterilerek öneri reddedildi. Yapılan görüşmelerde daha önce yurt dışından alınan tarım makinelerinin neden kullanılmadığı

¹⁴³ Müderrisoğlu, 1974, s. 546.

sorgulandı. Sorgulamalara Celal Bey cevap verdi, daha önce alınan aletlerin bakımsızlıktan ve ihmallerden kullanılamayacak durumda olduğunu söyledi. Çiftçilerin ihtiyaç duyacağı ve tarımsal üretime önemli ölçüde fayda sağlayacağını düşündüğü bu aletlerin bir an önce getirilmesi gerekliliğini vurguladı, ancak önerisi kabul görmedi.

İktisat Velayeti, tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi hususunda ağırlıklı olarak Ziraat Bankası aracılığıyla etkin olmaya çalıştı. Ancak içinde bulunulan dönemin koşulları bankanın etkin çalışmasını güçleştirdi. Meclisin açılmasıyla birlikte, TBMM'nin hakimiyet alanında bulunan yerlerdeki şubelerin idaresi Ziraat Bankası'nın Ankara Şubesi'ne verildi. Ziraat Bankası'nın bu dönemde yerine getireceği görevler belirlendi ve hangilerinin önceliklendirileceği kararlaştırıldı. Tarımın geliştirilmesi, tarım aletleri ve araçları ithal edilmesi ve çiftçiye kredi verilmesi öncelikli görev tanımları arasında yer aldı. Bununla birlikte 15 milyon lira tutarında bir meblağ günlük ihtiyaçların giderilmesi için hükümet tarafından kullanıldı. Banka kaynaklarının hükümet tarafından kullanılması 1922'de yapılan Ziraat Bankası bütçe görüşmelerinde eleştiri konusu oldu. Banka kaynaklarının bizzat hükümet tarafından kullanılmasının doğru olmayacağı, hükümetin siyasi etkisine girebileceği ve zaman içinde banka kaynaklarının kullanılmasının bankaya zarar vereceği vurgulandı. Bu eleştirilerde kurumun bağımsızlığı ön plana çıkartıldı. Bankanın İktisat Vekâleti'nin kontrolünden ayrılması ve siyasi etkilerden arındırılması tartışıldı. Görüşmelerde İktisat Vekâleti'nin ciddi eleştirilere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Kaynakların sınırlı olduğu bu ortamda, Celal Bey'in vekilliği döneminde yurt dışından alınmak istenen tarım makineleri tekrar gündeme geldi. Elde bulunan alet ve ekipmanlardan optimum düzeyde yararlanılması gerekliliği özellikle vurgulandı. Mevcut olanların hala kullanılmaması nedeniyle vekâlet daha önce olduğu gibi yine eleştirildi. Ayrıca Ziraat Bankası'nın çiftçilere gerektiği kadar yardımcı olmadığı ve memurlardan oluşan donuk bir kurum haline geldiği konusunda da çeşitli eleştiriler yapıldı.

Dönemin vekillerinden Hasan (Saka) Bey vekâletin başarısız olduğu konulara ilişkin fikirlerini ortaya koymuştur. Hasan (Saka) Bey, Ziraat Bankası tarafından çiftçilere taksitle dağıtılan makine ve ekipmanlarda arzu edilen

başarının sağlanamadığını düşünüyordu. Bu düşüncelerini dile getirdi. Hasan Bey, bankanın bu ve buna benzer görevleri yerine getirebilecek uzmanlarının olmamasını önemli bir eksiklik olarak nitelendiriyordu. Çiftçilere taksitle dağıtılan makine, alet ve ekipmanların ülkenin tarımsal ihtiyacına, toprak yapısına uygun olması konusunda hassasiyet gösterilmesi gerektiğine değindi. Bütün bu eleştirilerine ek olarak bozulan makineler ve aletler için tamirhanelerin yapılmadığına da dikkat çekiyordu. Ziraat Bankası'nın köylünün yapacağı üretime önderlik etmesi, yol gösterici ve rehber olması gerektiğine ilişkin fikirlerini de paylaştı. Hasan Bey'in açıklamalarından elde ettiğimiz bilgiler önemlidir. Farklı coğrafyaların toprak yapılarına uygun makinelerin, tarım politikası kapsamında detaylı bir şekilde tespit edilmesi İktisat Vekâleti'nin sorumluluğundadır. Ziraat Bankası'nın çiftçiye yeteri kadar destek sağlayamadığına dair düşünceleri dikkate alınması gereken önemli konuları içerir. Çiftçiye yeterli desteğin verilmemesi sonucunda ekonominin bel kemiği olan tarım sektörünün gelişme kaydedemeyeceğinin ifade edilmesi de son derece yerinde tespitlerdir. İktisat Vekâleti seferberlik nedeniyle tarım kesimindeki iş gücündeki azalmayı makineleşmeyi sağlayarak kapatmayı başaramıyordu. Bu eleştiriler ışığında mecliste, Ziraat Bankası'nın İktisat Vekâleti'nden ayrılarak Maliye Bakanlığı'na devredilmesine dair bir takrir verildi ancak reddedildi.¹⁴⁴ 1922 yılında İktisat Encümenliği, Muvazene-i Maliye Encümenliği ile tarımda kullanılmak üzere yurt dışından ithal edilecek akaryakıt, makine yağları, damızlık ve çift hayvanlarının gümrük vergisinden muafiyeti ile ilgili kanun teklifi hazırladı. Bu kanun teklifi mecliste kabul edildi. Kabul edilen kanunla tarımsal üretimde kullanılan sözü edilen girdilerin çiftçilere daha ucuza erişmesi amaçlanıyordu.¹⁴⁵ Kanun tasarısında hedeflenen diğer bir amaç ise tarımsal üretimin arttırılmasıdır. 24 Ocak 1923'de kanun tasarısı tekrar görüşüldü. Mahmud Esad Bey, tarımsal üretimin arttırılmasına katkıda bulunacak girdilerin gümrük vergisine tabi olmaması taraftarıydı.¹⁴⁶ Kanun tasarısının görüşülmesinde ekonominin gelişebilmesi için makineleşmenin önemine değinildi.

¹⁴⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 02.07.1338 (1922), Devre:1, C.XXI, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 223.

¹⁴⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 21.10.1338 (1922), Devre:1, C.XXIV, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 75-80.

¹⁴⁶ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 24.01.1339 (1923), Devre:1, C.XXVI, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 492-493.

Makineleşmenin sanayide olduğu kadar tarımda da önemli olduğu art arda vurgulandı. İktisat Vekâleti savaş sonrasında tarımda makineleşmeyi hızlandırmak için birtakım girişimlerde bulundu. Chester grubuyla tarım makinelerinin ithal edilmesinin yolunu açan bir sözleşme (Alat ve Edevat Ziraiye Mukavelesnamesi- 2.600.000 lira tutarında) imzalandı.¹⁴⁷ Alat ve Edevat Ziraiye Şirketi kuruldu. Ziraat Bankası'nın manevi şahsiyetinde kurulan şirketin sermayesi 10 milyon lira olarak belirlendi. Mahmud Esad Bey mecliste yaptığı konuşmada “şirketin %40'ına Türk sermayedarların katılması halinde şirketin Türk şirketi olacağını, aksi takdirde Amerikan şirketi olarak faaliyet göstereceğini” belirtti. Ayrıca vekâletin göstereceği bölgelerde birçok atölye açılacağı ve bu atölyelerde Türklerin çalışacağı kararlaştırıldı. Teknik personele yönelik bu adımların atılmasındaki temel maksat makinistlerin ve tamircilerin yetiştirilmesiydi. Gerek imzalanan sözleşme ile gerekse kurulan şirketle tarımda makineleşme sürecinin hızlandırılarak üretimin artırılması hedeflendi. Mahmud Esad Bey makineleşmenin önemini su sözü ile belirtiyordu:

“Elimizdeki kara sabanlarla dünya ziraat istihsalatının önüne dikilmemiz, çıkmamız imkân ve ihtimali mevcut değildir”¹⁴⁸

İktisat Vekâleti sınırlı olanaklarına rağmen tarımın ve bağıcılığın gelişmesi için de iki okul açtı. Bunun yanı sıra Söğüt'te bağlara zarar veren bir böcek türü olan filokserayaya karşı mücadele için de okul açıldı. Savaştan dolayı yurdun birçok bölgesinde tarımsal üretim azaldığı için, çiftçilere destek verilmesi gerektiği anlaşıldı. Bu desteğin sağlanabilmesi için çiftçilere 300.000.- liralık bir kaynak ayrıldı. Bu destek öncelikle savaş ve isyan bölgelerinde zarar gören çiftçilere verildi.

4.1.2. Hayvancılık Alanında Yapılan Çalışmalar

İktisat Vekâletinin hayvancılığa ilişkin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunların başında veba salgınları dikkat çekmektedir. Bu sorun hayvan varlığını oldukça olumsuz etkiledi, savaş dönemi ve sonrasında ciddi manada hayvan

¹⁴⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 24.03.1339 (1923), Devre:1, C.XXVIII, İçtima Senesi:4, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 147-154.

¹⁴⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 24.03.1339 (1923), Devre:1, C.XXVIII, İçtima Senesi:4, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 150.

varlığı sayısında azalmaya yol açtı. Hayvan varlığındaki azalmaya bağlı olarak devlet gelirleri içinde kayda değer bir vergi kalemi olan ağnam vergisinden de yeterince istifa edilememesine sebep oldu. İktisat Vekâleti bu sebeplere bağlı olarak veba ile mücadele edebilmek amacıyla girişimlerde bulundu. İçinde bulunulan koşulların zorluğuna bağlı olarak yeter sayıda serum bulunmaması mücadelede karşılaşılan en önemli problemdi. Serumların geç tedarik edilmesi, ulaştırılmasında yaşanan sorunlar sebebiyle hayvan varlığının büyük bir bölümü vebadan etkilendi. Millî Mücadele Dönemi'nde hayvancılığı olumsuz yönde etkileyen bir diğer durum ise, 24 Nisan 1920 ve 27 Kasım 1920 yıllarında ağnam resminin Millî Mücadele'nin finansmanını sağlamak amacıyla zorunlu olarak ciddi oranda arttırılmasına yönelik kanunların yürürlüğe konulmasıdır.¹⁴⁹ Halkın üzerine büyük bir yük getirmesi hususu kanuna ilişkin görüşmeler esnasında vurgulanmış olmasına rağmen kanunun yürürlüğe girdi. Bu durumu Millî Mücadele Dönemi'nde gelire olan ihtiyacın bir göstergesi olarak kabul etmek gerekir.

Millî Mücadele yıllarında sığır vebasıyla ilgili durumun etkilerinin ne derece vahim bir tablo sergilediğine ilişkin olarak Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Bey'in 4-6 Temmuz 1922'de Bakanlar Kurulu'na verdiği bilgiler son derece dikkat çekicidir. Cepheden iletilen bilgilerden anlaşılacağı üzere; sığır vebasının oldukça yaygın olduğu, hayvan gücü ile kullanılan nakliye araçlarından yeterince istifade edilemediği, tedaviye yönelik seruma ihtiyaç duyulduğu, askerî ve mülki baytarların yetkinlikleri konusunda problemler olduğu ifade ediliyordu.¹⁵⁰ Batı Cephesi'nden gelen bu ve buna benzer tespitler ve mücadeleye yönelik öneriler üzerine özellikle yetersiz serum miktarının arttırılması ve bu serumların hızlı ve etkin bir şekilde gerekli yerlere ulaştırılması hususunda acil düzenlemeler yapıldı. Posta teşkilatı üzerinde serum sandıklarının daha etkin, hasara uğramadan taşınabilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirildi. Serum üretimine yönelik kapasitesinin arttırılması için İktisat Vekâleti bütçesinden ek takviye yapıldı.¹⁵¹

¹⁴⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 27.11.1336 (1920), Devre:1, C.VI, İçtima Senesi:1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 55.

¹⁵⁰ BCA, 30.10/186.282.4.

¹⁵¹ BCA, 30.10/186.282.6.

Birinci Dünya Savaşı öncesinden 1923'e kadar hayvan varlığına ilişkin seyir, Millî Mücadele Dönemi ve sonrasında hayvan varlığının korunması ve arttırılması amacıyla nasıl bir mücadelenin verildiğini de ortaya koymaktadır. Nitekim 1914'de 37,2 milyon olan ağnam resmine konu küçük baş hayvan adedi 1918'de 22,2 milyona, 1922'de ise 15,15 milyona kadar düştü. 1923'e gelindiğinde ise Millî Mücadele Dönemi'nde yapılan çalışmaların olumlu etkileri meyvelerini vermeye başlayarak, bu geriye gidiş tersine çevrildi. Küçükbaş hayvan varlığı 17,21 milyona kadar yükseltildi.¹⁵²

¹⁵² Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 38, 164.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA BANKACILIK

1. Ulusal Bankalar Dönemi (1923-1933)

1923'de Türkiye'de 35 banka faaliyette bulunmaktaydı, bu bankaların 22'si ulusal, 13'ü ise yabancı sermayeli banka olarak sınıflandırılmaktadır.¹⁵³ 1923'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresinde, sanayici ve zanaatkâr gruplar ticaret ve sanayi faaliyetlerinin geliştirilmesini, ülkenin ekonomik kalkınmasının sağlanmasını ve bu işler için bir banka kurulmasını el birliği ile dile getirdiler. Özel sektör tarafından yeterli sermayenin bulunmaması sebebiyle, banka kurma konusunda devletin öncülük etmesi gerektiğine dair görüşler de ortaya konuldu.¹⁵⁴ 1924'de ilk özel sektör bankası olan Türkiye İş Bankası 250.000.-TL ödenmiş, 750.000.-TL ödenecek olmak üzere 1.000.000.-TL sermaye ile faaliyete geçirildi. İlk faaliyet yılı içinde büyük illerde halka arz ile 160.000.-Lira tutarında ek sermaye sağlandı ve sermaye yapısı güçlendirildi.¹⁵⁵ Üç yıl sonra 1927'de İtibar-i Milli Bankasının İş Bankası bünyesine dâhil edilmesiyle birlikte 4.000.000.-Lira tutarında ek bir sermaye daha İş Bankası'na kazandırıldı. İş Bankası İtibar-i Milli bankasının ayrıcalıklarına sahip olmak üzere, Cumhuriyet'in ilk yıllarında güçlü bir yapıya kavuşturularak en büyük özel sermayeli banka halini aldı.¹⁵⁶ İş Bankası'nın kurulmasında arzulanan temel amaç ticari bankacılık faaliyetlerine öncülük etmesiydi. Bankanın alt yapısı bu amaç doğrultusunda hazırlandı. Banka faaliyete geçmesi ile birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında ticaretin gelişmesine katkı sağlayacak şekilde birçok görev üstlendi. Bu yönüyle İtibar-i Milli Bankası'nın bünyesine katılmasına yönelik kararın da anlamlı olduğu görülmektedir. İlerleyen yıllarda şube sayılarını ve faaliyet alanlarını geliştiren banka, 1932 itibarıyla 5.422.000.-TL tutarında bir tasarruf mevduatı büyüklüğüne erişti,¹⁵⁷ 1934'e gelindiğinde ise 46 şube ile hizmet veren bir organizasyon halini

¹⁵³ Uğur Kocabaşoğlu, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 25-27.

¹⁵⁴ Ünal Korukçu, *Bankacılığın Tarihsel Gelişimi*, Bankalar Birliği Yayınları, Ankara, 1998, s. 3.

¹⁵⁵ Kocabaşoğlu, 2001, s. 49-54.

¹⁵⁶ Kocabaşoğlu, 2001, s. 112-116.

¹⁵⁷ Walker D. Hines, Brehon Somervell, O.F. Gardner, Edwin Walter Kemmerer, C.R. Whittlesey, W.L. Wright Jr, Bengt Wadsted, Goldwite H. Dorr, H. Alexander Smith, Vaso Trivanovitch,

aldı.¹⁵⁸ Birinci Sanayi Planı'nda aktif rol üstlenerek Şişe Cam Sanayinin kuruluşundan, Sümerbank üretim fabrikalarına, Isparta gül yağı fabrikasına kadar birçok yatırıma destek verdi.¹⁵⁹

Türkiye'nin ilk kalkınma bankası ise 1925'de kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'dır. İmalat-ı Harbiye'ye ait Bakırköy Bez Fabrikası, Feshane Mensucat, Hereke Mensucat, Beykoz kunduranın bünyesine dâhil edilmesiyle 1.314.000.- lira kuruluş sermayesine kavuşturularak banka faaliyetlerine başladı.¹⁶⁰ Banka, Ticaret Vekâletinin gözetimi altında olup, kendine özgü hükümlere sahipti. Bankanın kurulmasındaki temel amaç, düşük maliyetli ve uzun vadeli finansman tedarik ederek, özel sanayinin ülke çapında geliştirilmesiydi. Bünyesine devredilen şirketleri idare etmek, iştirak suretiyle sanayi tesis etmek, madencilik alanında faaliyetlerde bulunmakla yetkilendirildi. Her ne kadar bu amaçlar ile kurulmuş olsa da kaynakların büyük bir bölümünü iştiraklerine kullandığından özel sektör sanayinin gelişebilmesi konusunda istenen sonuçlar elde edilemedi. Bu sebeple kuruluşundan 8 yıl sonra 1933'de bankacılıkla ilgili faaliyetleri Sümerbank bünyesine devredildi.¹⁶¹

1926 yılında 20 milyon lira sermaye ile kurulan diğer bir banka da Emlak ve Eytam Bankası'dır.¹⁶² Kuruluş amacı bina sahiplerine ikrazatta bulunmak, konut ve kamu binalarının yapılmasına finansman sağlamaktı. Sermayesinin yarısına tekabül eden 10 milyon lira Maliye Bakanlığınca temin edildi. Bankaya Maliye Bakanlığı'nca nakdi bir sermaye konulmadı. Maliye Bakanlığı emlak devri sureti ile bankaya iştirak etti. Bankanın kurulmasında Fransa'dan esinlenildi. Bankanın kuruluşundaki temel amaçlar konut sorununa çözüm üretmek için yatırımlarda bulunmak ve kamu yapılarının inşalarının sağlanmasıydı.¹⁶³

Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara, 1936, s. 40.

¹⁵⁸ Mehmet Recai, *Banka*, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1934, s. 29.

¹⁵⁹ Kocabaşoğlu, 2001, s. 246-260.

¹⁶⁰ Beşir Hamitoğulları, "Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:513, Ankara 1982, s. 111.

¹⁶¹ Selçuk Abaş, "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Bankaların Rolü", *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:382, Ankara, 1975, s. 532.

¹⁶² 844 Emlâk ve Eytam Bankası Kanunu (1926), *T.C. Resmî Gazete*, 389, 03.06.1926.

¹⁶³ Walker D. Hines, Brehon Somervell, O.F. Gardner, Edwin Walter Kemmerer, C.R. Whittlesey, W.L.Wright Jr, Bengt Wadsted, Goldwite H. Dorr, H. Alexander Smith, Vaso Trivanovitch,

Bankanın faaliyetlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için bankanın kuruluş kanunda yer alan maddelerde faaliyetlerine özgü istisnalar ve imtiyazlar tanımlandı.

Sanayi faaliyetlerini desteklemek amacıyla Türkiye Sanayi Kredi Bankası, 1932'de çıkarılan bir kanunla kuruldu. Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın kurulması ile ilgili kanunun 1. Maddesinde "19 Nisan 1341 tarih ve 633 numaralı kanunla kurulan ve faaliyetleri sonlandırılan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın görevlerini ve işlerini yerine getirmek üzere" kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁴ Devlet sermayesi ile teşekkül eden millî kredi müessesesi olarak faaliyette bulunduğundan kanun ile bu tür müesseselere mahsus hak ve imtiyazlardan da faydalanmıştır. 5.000.000.-lira itibari sermaye ile kurulmuştur. 1925 yılında kurulan ve beklenen başarıyı sağlayamayan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın yerine sanayileşmeyi arttırmak, sanayi ofisi ve sanayicinin kredi işlerini yürütmek amacıyla kuruldu. Kanunda da açıkça hangi alanlarda faaliyette bulunulacağı belirtildi. Bu alanlar kısaca: makine teminine yönelik kredi kullandırılması, ülke sınırları içinde üretilmeyen sanayi inşaatı malzemelerinin temin edilmesi, sanayi tesislerine işletme kredisi sağlanmasıydı. Milli sanayinin geliştirilmesinde aktif rol alacak şekilde, küçük sanayi kooperatiflerinin yedek parça ihtiyaçlarının giderilmesi, depo ve tamirhaneleri için kredi verilmesi, milli fabrikalar ile müşterileri arasındaki her türlü akreditif ve teminat mektubu ihtiyaçlarına aracılık etme ve diğer belirlenen faaliyetleri üstlendi. Ancak aynı amaca yönelik birbirini takip eden zamanlarda kurulan her iki banka da beklentileri karşılayamadı. 1933'de banka kapatılarak o dönem yeni kurulan Sümerbank bünyesine dahil edildi.¹⁶⁵

Millî Mücadele Dönemi'nde Ziraat Bankası'nın gerçekleştirmiş olduğu çalışmalara bir önceki bölümlerde kısaca değindik. Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda Ziraat Bankası'nın tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi ve

Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara, 1936, s. 34-35.

¹⁶⁴ 2150 1932 Malî Senesi Muvazenei Umumiye Kanununa Merbut Bütçelerde Bazı Tadilat Yapılmasına Dair Kanun (1933), *T.C. Resmî Gazete*, 2383, 24.04.1933.

¹⁶⁵ 2262 Sümerbank Kanunu (1933), *T.C. Resmî Gazete*, 2424, 11.06.1933.

desteklenmesi için etkin bir rol üstlenmesi gerektiği konusunda Atatürk'ün 1 Mart 1923 yılında Meclis açılış konuşması oldukça önemli ve dikkat çekicidir.¹⁶⁶

“Tarım işleriyle uğraşanlara yardımla görevli olan Ziraat Bankası şube ve sandıkları dört ay öncesine kadar yalnız %10 iken bugün üç yüzden yüksek bir sayıya çıkarılmış bulunuyor. Bu bankaya son iki ay içinde iki milyon liraya yakın bir sermaye sağlamış ve öncelikle düşmandan kurtarılan vatan parçalarında geniş çapta borç para dağıtımına başlanmıştır. Dağıtılan borç paranın özellikle üretim işlerinde kullanılması ve banka yönetim kurullarının yapacakları işlerin geçerliliğinin düzenlenmesi gibi önemli konuları da kapsamak üzere hazırlanmış olan tasarı kanunlaştığı takdirde, bankanın ekonomik hayatımızdaki etki düzeyi yükselecektir.”

Ziraat Bankası ile ilgili olarak konu hükûmet programına dahil edildi, 1924 yılının bütçe kanununda bankanın güçlendirilmesi ve faaliyetlerinin daha etkin ve verimli hale getirilmesi için karar alındı. Sermaye yapısı güçlendirilerek, Ziraat Bankası Anonim Şirket haline dönüştürüldü, kamu kurumu statüsü kaldırıldı. Yalnızca tarımsal kredi kullandırım yetkisi değil, diğer bankacılık iş ve işlemlerinin de yapılmasının önü açıldı, bankanın etki alanı genişletildi.

Millî Mücadele Dönemi sonrasında kazanılan siyasi bağımsızlığın iktisadi alanda da kazanılabilmesi, ekonomik anlamda bağımsız ve güçlü bir sistemin kurulmasına yönelik fikirler Cumhuriyet'in ilanından sonra birçok kez dile getirildi. Bu konuda 1923'de gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi aynı zamanda millî bir devlet bankasının kurulmasına yönelik fikirlerin de dile getirildiği, tartışıldığı bir kongre oldu. Merkez Bankası kurulmasına ilişkin fikirlerin belirginleşmesi ile birlikte 1926'dan itibaren ön hazırlıklara başlandı. 1927'de Maliye Bakanı Abdülhalik (Renda) tarafından bir merkez bankası kurulmasına yönelik kanun taslağı öne sürüldü. Bu kanun taslağının kabul edilmesi ile birlikte kuruluş öncesinde çeşitli ülkelerin merkez bankalarından görüşler talep edildi. 1 Kasım 1928'de Mustafa Kemal Paşa Mecliste yaptığı konuşmada, hükûmetin merkez bankası kurmaya yönelik çalışmalarına ithafen,

¹⁶⁶ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara 1972, s. 84.

“Cumhuriyet Bankasının bu sene zarfında açılmasına muvafakatiniz, en yüksek ve esaslı icraatınıza hakikaten iftihar olunacak bir ilave olacaktır.”

Sözleriyle bir Merkez Bankası kurulmasını desteklediğini belirtti.¹⁶⁷ Bu amaçla 1928’de Hollanda Merkez Bankası İdare Meclisi Üyesi Dr. G. Vissering Türkiye’ye davet edildi. Vissering hazırlamış olduğu raporda bağımsız bir merkez bankasının gerekli olduğunu dile getirdi. Yine 1929’da İtalyan Uzman Kont Volpi tarafından, Türk parasının istikrarının sağlanmasına yönelik olarak merkez bankası kurulmasının zorunlu olduğunu vurgulandı. Bu gelişmeler sonrasında merkez bankasının kurulmasına yönelik yasal altyapının hazırlanmasına başlandı. Lozan Üniversitesi profesörü Leon Morf’un katkısıyla yasa tasarısı şekillendirildi. 1930 yılında 1715 sayılı kanun ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası özel hukuk hükümlerine tabi şekilde, özel sermayenin de katıldığı bir anonim ortaklık şeklinde kuruldu.¹⁶⁸ Merkez Bankası nizamnamesi 1 Eylül 1931’de hükümet tarafından kabul edildi. 20 Eylül 1931’de ise Resmî Gazete’de ilan edilerek yürürlüğe girdi. Merkez Bankası 3 Ekim 1931’de Ziraat Bankası’na ait binada faaliyetlerine başladı. 1933’de Ankara Ulus’ta yer alan, bugün Merkez Bankası Ankara Şubesi olarak kullanılan hizmet binasına taşındı.

Merkez Bankası mevcut kurumlarından bağımsız, kendine özgü farklı bir statüye haiz şekilde kuruldu. Bankanın kuruluşundaki temel amaç ekonomik kalkınmaya yardımcı olmaktı. Bankanın kuruluşu sonrası yapılan ilk düzenleme 1931’in Aralık ayında Türk parasının döviz ve altın karşısındaki değerinin tespit edilmesi oldu. Bankanın kuruluş tarihine baktığımız zaman özellikle dünya buhranı öncesinde ve sonrasında yaşanan dış ticaret sorunlarının ve Türk lirasının değer kaybına ilişkin sıkıntıların giderilmesini gerekli kılan nedenlerin kuruluşta etkili olduğu söylenebilir. Merkez Bankası’nın kurulmasına olan ihtiyacın diğer bir nedeni de emisyon ile ilgilidir. Daha önce Osmanlı Bankası’nın kontrolü altında gerçekleştirilen para basma işlemleri Merkez Bankası’nın kontrolünde basılmaya başlandı. Para basma işlemlerinin Merkez Bankası tarafından gerçekleştirilmeye başlanması ekonomik bağımsızlık adına önemli bir adım oldu.

¹⁶⁷ *Cumhuriyet’ten Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, TCMB Yayınları, Ankara 1997, s. 13, 14, 15, 16, 17.

¹⁶⁸ *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Bağımsızlık*, TCMB Yayınları, Ankara, 2012, s. 17.

Bankanın ilk genel müdürü Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcısı Selahattin Çam'dır.

2. 1929 Buhranı ve Türk Ekonomisine Etkileri

Ekonomi tarihinde büyük buhran diye nitelendirilen sıkıntılı dönem dünya çapında yatırımların kesintiye uğramasına ve üretimin düşmesine neden oldu.¹⁶⁹ Üretim durması ihracatı olumsuz yönde etkiledi. Para arzında meydana gelen genişlemeye bağlı olarak dünya çapında çok sayıda iş yeri kapandı ve bu durumun etkisiyle işsizlik arttı.¹⁷⁰ Dalga dalga tüm dünyaya yayılan bu olumsuz durumdan tüm ülkeler zarar gördü. New York Borsası'nda işlem gören hisse senetleri ani değer kayıplarına uğradı. Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan bu olumsuz durum başta Avrupa olmak üzere dünyanın bütün ülkelerine hızla yayıldı. Hisse senetlerinde meydana gelen ani düşüşler neticesinde piyasaya panik havası hâkim oldu. Yatırımcıların ellerinde bulunan hisse senetlerini ivedi şekilde paraya çevirmeye başlaması üzerine kriz derinleşti. Meydana gelen bu durum karşısında bankacılık sisteminin yeterli nakdi varlıklara haiz olmaması hem krizin önünün alınamamasına hem de panik havasının daha da artmasında etkili oldu. Bankalar peş peşe iflaslarını açıkladı. 1929'de yedi yüze yakın, 1930'da iki bin üç yüze yakın banka faaliyetlerine son verdi. Krizin başladığı ve etkilerinin en çok hissedildiği 1929 ve 1932 yılları arasında endüstriye dayalı üretimde dünya çapında ciddi düşüşler oldu. Amerika, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi dünya endüstrisinin başını çeken ülkeler bu durumdan olumsuz şekilde etkilendiler. Dünya ticaret hacmi daraldı. İşsizlik hat safhalara ulaştı. Özellikle endüstriyel üretimde ileri olan ülkelerde işsiz kalan insan sayısı yirmi dokuz milyonu aştı. Büyük buhran ve sonrasında ekonomi politikalarında köklü değişikliklere gidildi.¹⁷¹

¹⁶⁹ Enver Özcan, *Ekonomik Bunalımlar*, Doğan Kardeşler Matbaası, Ankara, 1981, s. 82.

¹⁷⁰ İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998, s. 25-26.

¹⁷¹ Uğur Burcu, *1923-1940 Dönemi ve 1929 Buhranı'nın Etkileri*, <http://www.tek.org.tr/forum/tr/dosyalar/000058.doc>, Ordu, Erişim Tarihi: Aralık 2019.

3. Kamu Bankaları Dönemi (1933- 1938)

Türkiye’de 1930’lu yıllarla başlayan devletçilik dönemini ele aldığımızda, 1929 buhranı sonrası dünya genelinde ekonomik bir kriz ortamının var olduğu, Cumhuriyetin ilanı sonrası uygulamaya alınan liberal politikaların istenilen seviyede ekonomide etki oluşturamadığı ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde devletçi politikaların uygulamaya alınmasının temelinde bu iki nedenin varlığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde daha içe dönük, planlı, ulusal ve devletin ekonomiye daha çok müdahalede bulunduğu bir model benimsendi. 1930 yılından başlamak üzere 1945’e kadarki dönemde genel manada ekonomiye kamu eliyle yön verilmeye çalışıldığı göze çarpmaktadır. Özel kesimin geliştirilmesinden ziyade kamuya ait teşebbüsler kurularak ekonomik gelişmenin sağlanması yoluna gidildi. Bu dönemin bankacılık alanında da en önemli özelliği devletçi ekonomi politikası ile örtüşen devlet bankalarının kurulmasıdır.

1934 yılında Birinci Sanayi Planı’nın uygulamaya konulması ile birlikte, kamu sermayeli bankalara önemli görevler düştü, devletçi ekonomi politikalarının uygulanmasında etkin rol aldılar.¹⁷² Devletçi ekonomik modelin uygulanabilmesini teminen, sırasıyla 1933’de Sümerbank ve Belediyeler Bankası, 1935 yılında Etibank, 1937 yılında Denizbank, 1938 tarihinde de Halk Bankası kuruldu.

Ulusal Bankalar döneminde kurulan Sanayi ve Maadin Bankası ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankalarının geçirmiş olduğu süreçleri ve sonlandırılmalarına ilişkin bilgilere değinmiştik. Bu bankaların faaliyette bulunduğu dönem incelendiğinde Cumhuriyet’in ilanını takip eden yıllarda bu bankaların beklentileri istenen ölçüde karşılayamadığı, devlet tarafından sağlanan tüm desteklere rağmen özel girişimlerin gelişiminde kayda değer bir fark oluşturamadıkları görülmektedir. 1929’da ortaya çıkan ve dünya genelinde etkili olan ekonomideki olumsuz tablo, ekonomi politikalarında köklü değişikliklere gidilmesine yol açtı. 17 Mayıs 1931’de düzenlenen Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı’nda ekonomideki mevcut durum ele alınarak devletçi politikaların uygulanması hususunda karar alındı. Alınan bu karar doğrultusunda devletçilik ilkesine dayalı

¹⁷² Parasız, 1991, 21.

yeni ekonomi politikaları dâhilinde kalkınma planı devreye alınarak 1933 yılından itibaren ilgili plan kapsamında hareket edilmeye başlandı.

Sanayileşme hususunda devletin daha önceki yıllardan farklı olarak doğrudan rol aldığı bir döneme girildi. 5 Ocak 1933 yılında toplanan Ali İktisat Meclisi¹⁷³ öncesi Celal Bayar tarafından ülke sanayinin nasıl tesis edileceği ve geliştirileceğine ilişkin bir araştırma raporu hazırlanması istendi,¹⁷⁴ Ali İktisat Meclisi tarafından hazırlanan rapor Celal Bayar'a sunuldu.¹⁷⁵ Rapor, Sümerbank kanununun meclise sevk edilmesinde önemli bir yer teşkil etti. Sümerbank'ın kuruluşu ile ilgili olarak 3 Nisan 1933 tarihinde kuruluş kanunu meclise sevk edilerek, 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı kanun ile yürürlüğe girdi. Bankanın merkezi Ankara, itibari sermayesi yirmi milyon olarak belirlendi. İlgili dönem dikkate alındığında sermaye büyüklüğü açısından en büyük banka olması münasebetiyle sanayileşme konusunda devletin ne denli ciddi bir girişim içinde bulunduğu, sanayileşme ve üretim odaklı ekonomiye verdiği önemin büyüklüğü dikkat çekmektedir. Banka, Devlet Sanayi Ofisinden devir alınan fabrikaların işletilmesi ve özel sanayi işletmelerindeki devlet hisselerinin idare edilmesi hususunda yetkili kılındı ve devlet sermayesi ile kurulacak olan yeni sanayi işletmelerin projelerinin hazırlanması, kurulması ve idare edilmesi hususlarında aktif rol aldı.

Sümerbank kanununda dikkat çeken diğer bir husus ise bankaya sanayi sektörü için personel yetiştirme görevinin verilmiş olmasıdır. Bu doğrultuda fabrikalar için gerekli olan usta, işçi, mühendis ve uzman kadroların yetiştirilmesinde etkin rol alacak şekilde gerek okul açmak gerekse sanayi sektörü ile ilgili yükseköğrenim öğrencilerini desteklemek, bu maksatla açılacak olan okullara yardımda bulunmak, yurt dışına sanayi sektörünün geliştirilmesi amacıyla öğrenci göndermek hususlarında da yetkilendirildi. Sanayi sektörünün kredi ihtiyaçlarının giderilmesi ve bu hususta bankacılık faaliyetlerini yürütme

¹⁷³ Murat Koraltürk, "Âli İktisat Meclisi", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C. VII, S. 23, 1996, s. 52, 53.

¹⁷⁴ İlkin Tekeli, *Uygulamaya Geçerken Türkiye Devletçiliğinin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 215.

¹⁷⁵ Şengül Karadeniz ve Zehra Arslan, "The Situation Of Ports In Turkey During Early 1930's According to Report Of Higher Council Of Economy Dated As 15-29 December 1931", *Turkish Studies*, Volume:8/12, 2013, s. 650.

görevi de Sümerbank'a verildi. Sümerbank kanununun kabul edilmesi ile birlikte eş zamanlı olarak 2261 sayılı kanun da kabul edilerek fabrikaların ihtiyacı olan makine ve makine parçaları yeniden gümrük vergisinden muaf tutuldu.¹⁷⁶ Sümerbank'ın sermayesi 5 Temmuz 1934 tarih ve 2580 numaralı kanunla 42 milyon artırılarak 62 milyon Türk lirasına çıkarıldı.¹⁷⁷

Sümerbank'ın kuruluşunda Devlet Sanayi Ofisinden devralınan işletmeler: Bakırköy Bez Fabrikası, Defterdar (Feshane) Fabrikası, Hereke Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Tosya Çeltik Fabrikası, Uşak Şeker Fabrikası, ve Unkapanı Değirmenidir.¹⁷⁸ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanmasında Sümerbank önemli vazifeler üstlenmiş olup, devraldığı ve kurduğu işletmeler ile devlet girişimciliğinin öncüsü olarak nitelendirilmektedir.¹⁷⁹ Sümerbank yerli sanayinin gelişmesinde, gerek yatırımların ve işletme ihtiyaçlarının finansman gereksinimlerinin giderilmesinde, gerekse sanayi sektörüne yönelik insan gücü oluşturulması ve yetiştirilmesi hususlarında önemli bir misyon üstlendi.

Dünya savaşı ve Millî Mücadele sonrası ülkede ciddi altyapı ve üst yapı sorunları bulunmaktaydı. Savaş sonrası ekonomik imkânların kısıtlı oluşu, Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte imara olan ihtiyaç, halka hizmet götürme zorunluluğu, merkezi hükûmet tarafından yerel ihtiyaçların giderilmesi gibi çok sayıda problemle karşı karşıya kalındı. 1930'lu yıllara kadar ülkede ulusal bankaların ekonomideki sınırlı etkisi, bu bankaların kaynaklarının büyük bir kısmını sanayi yatırımlarına yönlendirmiş olmaları, finansmana ihtiyaç duyan belediyelerin ihtiyaçlarının karşılanmasında ihmallere neden oldu. Dikkat çeken diğer bir husus ise 1930'lu yıllara kadar özel ticari bankaların belediyelerin ihtiyacı olan yüksek tutarlı finansmanı uzun vadeli ve düşük faiz imkânları ile kullandıramamasıdır. Bu anlamda belediyeleri finanse edebilecek bir bankanın

¹⁷⁶ 2261 28 Mayıs 1927 Tarih ve 1055 Numaralı Teşviki Sanayi Kanununa Müzeyyel Kanun (1933), *T.C. Resmî Gazete*, 2422, 08.06.1933.

¹⁷⁷ 2580 Sümer Bank Sermayesine 42 Milyon Lira İlâvesine Dair Kanun (1934), *T.C. Resmî Gazete*, 2752, 15.07.1934.

¹⁷⁸ Kemalettin Apak, Cevdet Aydmelli, Mehmet Akın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, Seliloz Basımevi, İzmit, 1952, s. 75.

¹⁷⁹ Ekrem Keskin, Emre Alpan İnan, Melike Mumcu, Pelin Erdönmez, *50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi 1958-2007*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2008, s. 4.

kurulması zorunluluğu doğdu.¹⁸⁰ Belediyelere ilişkin ilk banka fikri, 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu'nda yer almıştır,¹⁸¹ Kanunun 13. maddesinde:

“Her sene belediye bütçelerine mevzu varidatın safi miktarı hesap edilerek bu safi varidatın yüzde beşi iş bu kanunun neşri tarihini takip eden mali sene iptidasından itibaren yirmi sene müddetle aynı bütçeye ihtiyat akçesi olarak vaz olunacak ve belediyelere mahsus bir banka teessüs edinceye kadar Hükûmetin idare edeceği bir bankaya aynı mali senenin nihayetinden evvel tediye edilecektir.”

Belediye kanunu 1 Eylül 1931'de yürürlüğe girdi. Belediye Bankası'nın kuruluş tarihi olan 11 Haziran 1933 yılına kadar 1,5 milyon liralık kaynak biriktirildi. Belediyeler Bankası'nın kuruluşu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla gerçekleşti. Belediyeler Bankası'na ilişkin nizamname ise 12 Ağustos 1933 tarihinde yürürlüğe girdi. 1933'de Türkiye Cumhuriyeti'nin toplam bütçesi 170 milyon liraydı. Belediyeler Bankası'na 15 milyon lira tutarında bir sermaye aktarıldı. Tahsis edilen sermaye bankaya olan ihtiyacın ve bankaya önemli görevler verileceğinin göstergesi oldu.¹⁸² Bankanın kuruluşunda uzun vadeli ve düşük faiz ile daha düşük maliyetlerle belediyelerin finansman ihtiyaçlarını gidermek amaçlanıyordu. 1930'lu yıllardan sonra nüfus artışı ve kentleşme hızlarındaki artış göz önüne alındığında bankanın o dönem için kuruluşunun oldukça faydalı bir karar olduğu görülmektedir. Nitekim gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerle planlı kalkınma döneminin en önemli kuruluşları arasında sayılmaktadır. 1945 yılında Belediyeler Bankası İller

¹⁸⁰ Birgül Ayman Güler, “Kentsel Altyapı Finansmanı: Belediyeler Bankası 1933-1945”, *Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Dergisi*, C.XXIX, S. 1, Ankara, 1996, s. 87, 88.

¹⁸¹ 1580 Belediye Kanunu (1930), *T.C. Resmî Gazete*, 1471, 14.04.1930; Belediyelere özgü detaylı bir kanundur. Belediyeciliğe ilişkin kanunların kökeni 19 Kasım 1808 yılında Stein tarafından oluşturulan, Prusya Kralı Friedrich Wilhelm III. Tarafından yürürlüğe sokulan Kasaba Düzeni Kanununa (Stein'sche Stadtordnung) kadar uzanmaktadır. Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği'ne (IULA) göre ise, Yerel yönetimlere mali aracılık etmek üzere uzmanlaşmış kurumların ortaya ilk çıkışı 1860'lı yıllara denk gelmektedir. Belçika Belediye Kredi Bankası 1860'ta, Danimarka Belediye Kredi Kurumu 1899'da Hollanda'da bugünkü Belediye Bankası'nın öncülü olan Belediye Kredi Bankası 1914'te, İspanya Yerel Kredi Bankası 1925'te kurulmuştur; TOKİ ve IULA-EMME, *Geleceğin İstanbul'u Araştırma Raporu*, 1993, İstanbul, Kent Basımevi, s. 8.

¹⁸² İller Bankası Genel Müdürlüğü, *Türkiye'nin Mimarı*, İller Bankası Yayınları, Ankara, 2009, s. 65.

Bankasına dönüştürülerek faaliyet alanı ve kapsamı daha yaygın ve genişletilmiş bir hale getirildi.

Millî Mücadelenin sona ermesi ve akabinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınması, ekonomik alanda gelişme sağlayabilmesi için birçok alanda çalışmalar yürütüldü, yapısal adımlar atıldı. Bu çalışmaların bir boyutunu da mevcut kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Ekonomi alanında yeni bir sistem kurmaya çalışan ve bu doğrultuda birçok alanda çalışma içine giren Cumhuriyet yönetimi ülkenin ekonomik altyapısının en temel bileşenleri olan madencilik ve enerji gibi önemli konulara da kayıtsız kalmadığı görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Mart 1922'de yapmış olduğu Büyük Millet Meclisinin birinci dönem, üçüncü toplanma yılının açılış konuşmasında henüz Cumhuriyet ilan edilmemiş olmasına rağmen madenlerin ülke ekonomisi için ne denli önem arz ettiğine dikkat çektiği, bu hususla ilgili somut adımlar atılmadan çok önce konuya değindiği bilinmekte olup şu ifadeleri ise konunun önemini ortaya koymaktadır:

“Ekonomik siyasetimizin mühim gayelerinden biri de umumi menfaatleri doğrudan doğruya ilgilendirecek ekonomik kuruluşları ve teşebbüsleri mali ve teknik kudretimizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir. Bu cümleden olarak; topraklarımızın altında işletilmeden duran maden hazinelerini az zamanda işlenerek, milletimizin menfaatine açık bulundurmak bu usul sayesinde mümkündür.”¹⁸³

Madencilik sektörünün büyük bir kısmı yabancıların elinde bulunmaktaydı. Madencilik sektörüne ilişkin olarak devlet tarafından önemli bir yatırım, işletme faaliyetine kapsamlı bir şekilde girilmemişti. Madencilik alanında yeterli Türk mühendis, teknik personel bulunmamaktaydı. 1923 yılındaki Türk maden mühendisi mevcudu ancak sekiz kişidir.¹⁸⁴ Madencilik ve enerji konusunda Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte köklü değişikliklerin yapılması elzem oldu. Cumhuriyet'in ilanından sonra, devlet maden işletmeciliğinde etkin bir

¹⁸³ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 260.

¹⁸⁴ 50. *Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, DSİ Matbaası, 1973, s. 2.

şekilde yer alma çabası içine girdi.¹⁸⁵ Madencilığe ilişkin yatırımların güçlü sermaye gerektirmesi, yüksek risk barındırması ve yapılan yatırımların geri dönüşünün uzun zaman alması sebebiyle, ilgili dönem ele alındığında madencilik alanındaki yatırımların özel sektör tarafından gerçekleştirilebilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Bu sebeple bu konuda yapılacak yatırımların devletin desteği ile gerçekleştirilmesi zorunlu oldu.¹⁸⁶ Bu hususta üçte bir hissesi Maliye Vekâleti'ne ait olan Ergani Bakır Madeni Şirketi 1924'te faaliyete geçirildi,¹⁸⁷ 19 Nisan 1925'de 633 sayılı kanun ile Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu.¹⁸⁸ Ergani Bakır Madeni Şirketi'ndeki devlet hisseleri 1926 yılında Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'na devredildi.¹⁸⁹ Banka, devredilen tesisleri imkânlar dâhilinde işletmeye çalışmış fakat madencilik konusunda beklentileri karşılayamadı.¹⁹⁰ Bu sebeple ülkenin yer altı kaynaklarının işletilmesi ve elektrik işlerine dair yatırımların gerçekleştirilmesi için 14 Haziran 1935'te 2804 sayılı Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü¹⁹¹ ve 2819 sayılı kanun ile Elektrik İşleri Etüt İdaresi kuruldu.¹⁹² Bu iki teşkilata ilişkin proje, yatırım, finansman uygulamaları için 14 Haziran 1935'te 2805 sayılı Eti Bank Kanunu ile Ankara'da 20.000.000.-TL sermaye ile Etibank'ın kuruluşu gerçekleştirildi.¹⁹³ Banka ulaşım, elektrik ve madencilik ile ilgili olarak millileştirme¹⁹⁴ çalışmaları başta olmak üzere, yer altı kaynaklarının işletilmesi, elektrik üretimi ve dağıtımında önemli görevlerde bulunmak için kuruldu.¹⁹⁵ Madencilik üretiminde 1933-1939 dönemi incelendiğinde bu kısa

¹⁸⁵ Orhan Karakul, *Etibank El Kitabı*, Etibank Yayınları, Ankara, 1967, s. 9.

¹⁸⁶ Mustafa Aydın Aysan, *Atatürk Devletçiliği ve Sonraki Uygulamalar*, Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye, Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Ankara, 1981, s. 165.

¹⁸⁷ Karakul, 1967, s. 9.

¹⁸⁸ 633 Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu (1341), *T.C. Resmî Gazete*, 96, 23.04.1341.

¹⁸⁹ Karakul, 1967, s. 9.

¹⁹⁰ Kemal Süleyman Vaner, "Etibank'ın On Senelik Finansman ve İşletme Faaliyetine Toplu Bir Bakış", *Türk Ekonomisi Dergisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 157.

¹⁹¹ 2804 Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu (1935), *T.C. Resmî Gazete*, 3035, 22.06.1935.

¹⁹² 2819 Elektrik İşleri Etüt Dairesi Teşkiline Dair Kanun (1935), *T.C. Resmî Gazete*, 3036, 24.06.1935.

¹⁹³ 2805 Etibank Kanunu (1935), *T.C. Resmî Gazete*, 3035, 22.06.1935; İlgili Kanunun 2. maddesinde sermaye tutarı belirtilmiştir; Eti Bank 1935-1945, Maden Tetkik ve Arama Dergisi, C. XXXIV, Sayı 34, 1945, s. 316.

¹⁹⁴ Avni Zarakolu, "Türkiyenin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV., Sayı 1, 1958, s. 183.

¹⁹⁵ Vaner, 1947, s. 157.

zaman aralığında %58 artış sağlandığı görülmektedir.¹⁹⁶ Enerji gereksinimlerinin sağlanması ve sanayi ihtiyacının karşılanması amacıyla kömür ve linyit üretimi konusuna önem verildi; krom, bakır ve demirin ağır sanayideki rolü sebebiyle bu madenlerin işletilmesine odaklanıldı.¹⁹⁷ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942) dönemlerinde kurulan işletmelerin ham madde ve enerji ihtiyaçlarının büyük bölümü, Etibank bünyesindeki madenler ve santraller tarafından karşılandı. 17 Haziran 1938’de 3460 sayılı yasa ile Etibank İktisadî Devlet Teşekkülü haline getirildi.¹⁹⁸

Cumhuriyet Dönemi sonrasında bankacığa ilişkin faaliyetlerin gelişimini incelediğimizde yeni sanayi tesislerinin kurulması, yer altı ve yer üstü değerlerin işletilmesi, yerel yönetimlerin finanse edilmesi, ekonominin büyütülmesi ve derinleştirilmesi için ciddi bir mücadele içine girildiği anlaşılmaktadır. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak birçok bankanın ardı ardına belirli aralıklarla kurulduğu, belirli zaman aralıklarında faaliyetlerinin ve etkinliklerinin gözden geçirilerek tasfiye, devir ve reorganizasyon süreçleri yaşadıkları, kapsamlarının, faaliyet alanlarının ve etkinliklerinin arttırıldığı görülmektedir. Yine diğer alanlarda olduğu gibi ülkenin ekonomik anlamda önemli bir bileşeni olan denizcilik faaliyetleri konusunda da ele alınması gereken birçok önemli iş bulunmaktaydı. Bu anlamda deniz yolları işletmelerinin yönetilmesi, denizcilik ile ilgili tesislerin modern bir yapıya kavuşturulması ve bu iş ve işlemlerin sağlıklı bir finansman desteği ile yürütülmesi gerekiyordu. Atatürk’ün 1 Kasım 1937’de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılış konuşması, denizcilik alanındaki gereksinimlerin ve atılacak adımların ekonomik hayata sağlayacağı faydaları ortaya koyması yönüyle önemli bir yer teşkil etmektedir. Atatürk, bu konuşmasında denizcilik alanındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Ekonomik bünyemizdeki inkişaf, deniz nakliye vasıtaları ihtiyaçlarını her gün arttırmaktadır. Yeni sipariş edilen gemilerden bir kısmı önümüzdeki ilkbaharda gelmiş bulunacaktır. Fakat bunlar bugünden görülmekte olan ihtiyaç

¹⁹⁶ Mükerrerem Hiç, *Atatürk’ün İktisadi Alandaki Görüş ve Politikaları*, Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye’si, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, Ankara 1981, s. 139.

¹⁹⁷ Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, “Dünyada ve Türkiyede Enerji Üretiminde Kömürün Yeri ve Geleceği”, *Bilimsel Madencilik Dergisi*, C. XIII, S. 1, 1974, s. 14, 15.

¹⁹⁸ Cemil Başgöze, “Etibank”, *Etibank Dergisi*, S. 1, 1961, s. 5.

hacmine cevap verecek adet ve nispette değildir. Yeni gemiler inşa ettirmek ve bilhassa eski tersaneyi, ticaret filomuz için hem tamir hem yeni inşaat merkezi olarak faaliyete getirmek esbabını temin etmek lazımdır. Şu günlerde yüksek meclise, Su Mahsulleri ve Denizbank hakkında bir layiha gelecektir. En güzel coğrafi vaziyette ve üç tarafı denizle çevrili olan Türkiye; endüstrisi, ticareti ve sporu ile en ileri denizci millet yetiştirmek kabiliyetindedir. Bu kabiliyetten istifadeyi bilmeliyiz, denizciliği Türk'ün büyük millî ülküsü olarak düşünmeli ve onu az zamanda başarmalıyız”¹⁹⁹

Bir denizcilik bankasının kurulmasına duyulan ihtiyacın en büyük sebebinin, bu alanda faaliyet gösteren işletme ve idarelerin ticaret hükümlerine uygun hareket kabiliyetine haiz olarak yönetilmesine olan ihtiyaçtan doğduğunu söyleyebiliriz. Mevcut hâli ile acil çözüme kavuşturulması gereken sorunların ve mahallî ihtiyaçların hızlı ve etkin bir şekilde temin edilmesinde sorunlar yaşandığı görülmektedir. Bir diğer husus ise yapılması gereken büyük çaplı yatırımlara finansman sağlamada yaşanan güçlüklerdir. Kredi temini konusunda hükümetin iznine tabi hareket edilmesinin getirdiği bürokratik süreç işlerin yavaş ve zamanında çözüme kavuşturulamamasına da neden olan bir diğer sorundur. İktisat Vekâleti, bu ve buna benzer sıkıntıların çözüme kavuşturulması amacıyla kanun layihasını İcra Vekilleri Heyeti'ne sunarak süreci başlattı. Denizbank Kanun Lâyihası²⁰⁰ adıyla 24 Mayıs 1937'de meclis başkanlığına gönderildi. İktisat Encümenliğince incelenmesi sonrasında deniz taşımacılığı işleri ile ilgili kurumların kurulacak olan Denizbank'a bağlanmaları kararlaştırıldı.²⁰¹ 27 Aralık 1937'de 3295 sayılı kanunla Denizbank'ın kuruluşu²⁰² gerçekleştirildi. Bankanın sermayesi 50 milyon lira olarak belirlendi.²⁰³ Bankanın sermayesini oluşturan unsurlar, diğer devlet kurumlarınca işletilen liman, palamar, şamandıra ve bunlara

¹⁹⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 01.11.1937, Devre:5, C.XX, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 5, 6.

²⁰⁰ BCA, 030.18.01.02/75.43.6.

²⁰¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 24.12.1937, Devre:5, C.XXI, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 98.

²⁰² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 27.12.1937, Devre:5, C.XXI, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 116-121.

²⁰³ BCA, 030.10/138.985.18.

ait araçların kıymetlerinden oluşturuldu. Bankanın ilk genel müdürü İş Bankası İstanbul Şube Müdürü Yusuf Ziya Öniş oldu.²⁰⁴

Denizbank'ın yapacağı işler Denizbank kuruluş kanununun ikinci maddesinde belirtildi. Bu işler kısaca, bankanın bünyesine dâhil edilen kuruluşların işletilmesi, deniz göl nehir ve limanlarda ve bunların kıyılarında inşaat nakliyat ve taahhüt işlerinin gerçekleştirilmesi başta olmak üzere, bu faaliyetlerin gereği olarak her türlü bankacılık iş ve işlemlerinin gerçekleştirilmesi, denizcilik işleriyle ilgili kredi tahsisi sağlanmasıydı. Ayrıca turizm işleriyle alakalı hususlarda denizcilikle ilgili konularda da destek sağlanması, denizcilik ile ilgili sağlık ve toplum yararına faaliyette bulunan yardım teşkilatları kurulması da bankanın üstleneceği vazifelerdi. Bankanın faaliyetleri 1 Temmuz 1939'da 3623 sayılı kanun ile sonlandırılmış olup, 1952 yılında Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığının faaliyete geçirilmesi ile birlikte devletin denizcilik alanındaki teşebbüslerinin kurulması, işletilmesi ve finanse edilmesi görevlerini bu banka yürütmeye başladı.

Cumhuriyet Dönemi öncesinde, I. Dünya Savaşı ve akabinde Millî Mücadele döneminde ekonomi alanında ciddi sıkıntılar ile karşı karşıya kalındı, bu sıkıntıların aşılması ve ekonomik anlamda yeni kurulan devleti güçlendirmek için birçok girişimde bulunuldu. Bu hamlelerin yapıldığı süreç içinde 1929 yılında dünya genelinde ekonomik bir buhran meydana geldi. Bu durumun etkileri ülke ekonomisinde ciddi sıkıntılara yol açtı. Gerek mal darlığı gerekse hayat pahalılığı ve faizlerin yükselmesi sebebiyle ekonomik şartlar oldukça ağırlaştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlamak üzere sermaye birikimindeki zorluklar, üretim sahalarındaki yetersizlikler, özel sektörün istenen seviyede gelişim kaydedememesi, küçük esnaf ve sanatkârların desteklenmesini ve halk bankacılığının geliştirilmesini zorunlu kıldı. Mustafa Kemal 16.03.1923'te Adana esnaflarıyla Türk Ocağında Esnaf Cemiyetinin toplantısında bir araya geldi. İlgili toplantıda ticari hayatın ve sanayinin geliştirilmesine dair beklentilerini şu sözlerle dile getirdi:

²⁰⁴ “Deniz Bank Umum Müdürlüğü”, Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ocak 1938, Pazar, s. 1.

“Siz sanatkârların ufak dükkânları yerine muhteşem fabrikalar yapıldığını gördüğüm gün, mutluluğum en yüksek derecesini bulacaktır.”²⁰⁵

Mustafa Kemal'in esnaf kesiminin yerinde saymaması, kendini geliştirmesi ve daha büyük işletmelere dönüşmesine yönelik düşünceler içinde olduğu, bu konuda Cumhuriyetin ilk yıllarında bile yüksek bir farkındalığa sahip olduğu bu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Cumhuriyet ile birlikte ekonomi alanında yapılan hamlelerin, devlet eliyle kurulan bankaların kuruluş amacına baktığımızda, bu adımlar atılmadan önce ciddi tespitlerin yapıldığı ve sorunların çözüme kavuşturulması amacıyla belirlenen reçetelere göre hareket edildiği görülmektedir. Halk bankacılığı ve halk kooperatifçiliği anlamında da benzer şekilde bir metot belirlendi. Atatürk'ün 1 Kasım 1937'de beşinci dönem üçüncü toplanma yılı açılış konuşmasındaki sözleri yıllar öncesindeki farkındalığın somut bir yapıya dönüştürüldüğünün ispatı olarak önemli bir yer tutmaktadır:

“Küçük esnafa ve büyük sanayi erbabına muhtaç oldukları kredileri kolayca ucuza verecek bir teşekkül vücuda getirmek ve kredinin normal şartlar altında ucuzlatılmasına çalışmak da çok lazımdır.”²⁰⁶

Bu sözleriyle Atatürk esnaf ve sanayi kesiminin önünü açmak için doğrudan bir hedef gösteriyordu. Nitekim güçlü ve dengeli bir ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi önemliydi. Toplumun ekonomik olduğu kadar sosyal bir bileşeni olan esnaf, sanatkâr ve küçük meslek gruplarına uygun koşullarda ve etkinliklerini arttıracak şekilde kaynak aktarılması gerekiyordu. Esnaf ve sanayicinin sermaye gereksinimlerinin karşılanması için 1933'te 2284 sayılı yasa ile “Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu” devreye alındı.²⁰⁷ Kanun her ne kadar 1933'te çıkartılmış olsa da bu konuda bir bankanın faaliyete başlaması tam anlamıyla 1938 yılını buldu. Bu gecikmenin temel sebebinin sermaye ihtiyacının karşılanamamış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.²⁰⁸ 1938'den başlamak üzere 1950'li yıllara kadar Halk Sandıkları vasıtasıyla esnaf, sanatkâr ve sanayicilerin finansal ihtiyaçları giderilmeye çalışıldı.

²⁰⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II.*, A.A.M., Ankara, 1997, s. 132.

²⁰⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I.*, A.A.M., Ankara, 1997, s. 415.

²⁰⁷ 2284 Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu (1933), *T.C. Resmî Gazete*, 2430, 18.06.1933.

²⁰⁸ Gülsüm Gürkan Yay, “Atatürk Döneminde Para Politikası 1923-1938”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, C. XI, S. 31, Ankara, 1999, s. 308.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZİRAAT BANKASI'NİN KURULUŞU ÖNCESİ DÖNEM 1863-1888

1. Midhat Paşa'nın Hayatı

Ziraat Bankası'nın kurucu babalarından olan Mithat Paşa'nın erken dönem hayatı ve devlet hayatı başarılarla doludur. 1822 baharında İstanbul'da doğan Midhat Paşa'nın asıl adı Ahmed Şefik'tir. Mithad Paşa'nın çocukluğunun bir kısmı İstanbul'da, diğer bir kısmı da babasının görevlendirildiği Vidin ve Loveç'te geçti. Oldukça küçük yaşlarda Kur'an'ı ezberlemeyi başardığı için kendisine hafız lakabının da verilmesiyle Hafız Ahmet Şefik adıyla isimlendirildi.²⁰⁹ Divani yazısını da altı aydan kısa bir zaman içinde öğrenmeyi başardığından dolayı 1836'da kalemdeki amiri tarafından övmek manasına gelen Midhat mahlası kendisine verildi. Zamanla mahlası isminin de önüne geçerek Midhat adıyla tanındı ve bilindi.²¹⁰1834'te çocuk sayılabilecek bir yaşta görev aldığı Padişahlık kaleminde Arapça ve Farsçayı da öğrendi, ilerleyen süreçte kâtipler arasına girdikten sonra 1840 yılında Sadrazamlık kalemine atandı. 1842-1846 yıllarında yazı işleri müdür yardımcısı olarak Şam ve Sayda'da, 1846'dan sonra Konya ve Kastamonu'da görevlendirildi. 1849'da İstanbul'a yenileştirme hareketlerinin gerektirdiği yeni düzenlemeleri hazırlamakla görevli mecliste Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliyye'ye bağlı mazbata odasında görevlendirildi. Mazbata odasındaki başarılı çalışmalarından ötürü mütemayiz rütbesiyle serhalifelğe terfi ettirildi.²¹¹

Midhat Paşa, mazbata odasındaki görevinden sonra geçici görevle Şam ve Halep gümrüklerindeki sorunları çözmek, devlet alacaklarını tahsil edilmesi ve Arabistan ordusu müşiri Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa ile ilgili suçlamaları incelemek için Şam'a gönderildi.²¹² Bu görevi altı ay sürdü. Görevini başarılı bir şekilde yerine getirmesi sebebiyle dönemin paşaları Mustafa Reşit, Âli ve Fuat paşaların dikkatini çekmeyi başardı. İçinde bulunulan dönemde Meclis-i Vâlâ-yı

²⁰⁹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 315.

²¹⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Mithat Paşa*, Divan Yayınevi, 2015, s. 15.

²¹¹ Gökhan Çetinaya, Şit Tufan Buzpınar, "Mithat Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.XXX, İstanbul 2005, s. 7.

²¹² İnal, 1982, s. 316.

Ahkâm-ı Adliyye'nin yazı işleri servisi Rumeli ve Anadolu olmak üzere farklı bölümlere ayrılınca Anadolu ikinci kâtibi olarak ataması gerçekleştirildi. Daha önce başarılı görevleri nedeniyle dikkatlerini çektiği paşalarla ilişkilerinin gelişmesine bağlı olarak Bâbîâli'de yaşanan iktidar mücadelesi içindeki kutuplaşmalar sebebiyle birtakım dostlar kazandığı gibi, düşmanlar da kazandı. 1854'te Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın sadrazam olması üzerine dengeler değişti. Yerel yönetimler hakkındaki şikâyetlerin ve sorunların arttığı İslimye, Cuma ve Şumnu'ya yollanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı.²¹³

Mithat Paşa, 1861'de, Balkanlar'da en problemlili vilayetlerden biri olan Niş'e vali olarak atandı.²¹⁴ Buraya atanması sonrasında iki yıl gibi bir zaman zarfında ulaşım imkânlarını arttırmak amacıyla yollar ve köprüler yaptırdığı gibi, güvenlikle ilgili birçok sorunu da ortadan kaldırmayı başardı. Görevlendirildiği yerlerde iyi ilişkiler ve iş birliği geliştirme hususundaki yetenekleri sayesinde oldukça başarılı bir yönetim sergiledi.²¹⁵ Niş'te gerçekleştirmiş olduğu yenileştirme çalışmaları neticesinde dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'in dikkatini çekerek takdirini topladı. Burada yaptığı çalışmalarından elde etmiş olduğu olumlu sonuçlar neticesinde alanı daha geniş bir yenileştirme programının hazırlanmasında görevlendirilerek bu başarılı yönetim anlayışının daha da yaygınlaştırılmasında rol aldı. Yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Silistre, Vidin ve Niş'in birleştirilmesiyle 1864 yılında Tuna Vilayeti oluşturuldu ve kendisi de bu vilayetin başına getirildi.²¹⁶

Midhat Paşa, 1864-1867 arasında, yönetim düzeninin yeniden belirlenmesinde görev alarak Vilayet Nizamnamesi'nin uygulanmasına öncülük etti. Osmanlı topraklarında yeni bir yönetim anlayışının uygulamaya alınmasında reformcu bir hareket sergiledi.²¹⁷ Vilayetlerden köylere kadar yeni meclisler, bayındırlık, fen ve eğitim işlerine bakacak müdürlükler oluşturdu. Bu yönüyle hizmetlerin daha sağlıklı yürütülebilmesi ve düzen sağlayabilmek adına önemli

²¹³ İnal, 1982, s. 317.

²¹⁴ Skender Rızaj, "Mithat Paşa'nın Rumeli'de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü", Uluslararası Mithat Paşa Semineri, Bildiriler Tartışmalar, Edirne, 8- 10 Mayıs 1984, s. 59.

²¹⁵ İnal, 1982, s. 317.

²¹⁶ H. Rodenc Davison, *Reform in the Ottoman Empire (1856-1876)*, Princeton, 1963, s. 145.

²¹⁷ Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. II, S. 1, 2011, s. 34,35.

geliştirmelerde bulundu. İmece usulü ile halkı ve halkın ileri gelenlerini ve varlıklı insanların da paydaş yaparak birçok hizmetin yerine getirilmesini sağladı. Tuna vilayetinde, dönemin teknolojik ve mali imkânları göz önünde bulundurulduğunda, üç yıl gibi bir zaman dilimi içinde, 3.000 km uzunluğunda yol yapımını tamamlamayı başarmış olması dikkat çekicidir.²¹⁸ Tarımın desteklenmesi ve geliştirilebilmesini teminen çiftçi kesime kredi ve tohumluk yardımı sağlayabilmek adına sandıklar kurdu. O dönem kurulan bu sandıklar günümüz Ziraat Bankası'nın ilk tohumları olarak kabul edilmektedir.²¹⁹

Niş valisiyken yetim ve öksüzlere veya aileleri kendilerine bakamayacak kadar fakir olan Müslüman ve gayrimüslim çocuklara sahip çıktı. Bu durumda olan çocuklara temel eğitim vermek ve meslek kazandırmak amacıyla ıslahhaneler kurdu, bu ıslahhanelerin yaygınlaştırılmasına ve etkin birer müessese olarak faaliyetlerini sürdürmelerine öncülük etti.²²⁰ Adil bir vergilendirme sisteminin kurulması, vergi toplama ve kimlerden ne şekilde ne kadar vergi tahsil edileceğine dair düzenlemelerde bulunarak bu anlamda adaletli bir vergi sisteminin kurulması için uğraş verdi.²²¹ Bu ve buna benzer düzen sağlayıcı uygulamalarının sahada karşılık bulması ve olumlu neticelenmesi sebebiyle karışıklık ve sorunların baş gösterdiği yerlerde düzen ve sükûnet sağladı. Görev yaptığı yerlerde elde etmiş olduğu başarılı neticeler sebebiyle Osmanlı topraklarının genelinde yönetsel reformların yapılmasına önemli katkısı oldu. İlgili döneme ilişkin göze çarpan ve üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise Balkanlara olan dışarıdan müdahaleler ve bu müdahaleler ile iç karışıklıkların arttırılmaya çalışılmasıdır. Bu yönüyle düzeni ve sükûneti sağlama konusunda başarılı çalışmalarda bulunan Midhat Paşa'nın özellikle Balkanlar üzerinde ayrıştırıcı faaliyetler içinde olan Ruslar için bir engelleyici vazife yerine getirdiğini söyleyebiliriz.²²² Dönemin sadrazamı Mehmet Fuat Paşa ve Hariciye Nazırı Ali Paşa, Midhat Paşa'yı 1864'te İstanbul'a çağırarak vilayet sistemine yönelik çalışmalara katkıda bulunmasını

²¹⁸ Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, Ziraat Bankası Yayınları, 1963, s. 77.

²¹⁹ Tasvir-i Efkâr, 18 Rebiyülevvel 1283, Numara: 409.

²²⁰ Cemil Öztürk, "Islahhaneler" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.XIX, İstanbul, 1999, s. 190, 191.

²²¹ Talat Mümtaz Yaman, "Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaştırma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi", *İdare Mecmuası*, Sayı:138-142, İstanbul, 1940, s. 172, 173.

²²² Tasvir-i Efkâr, 2 Ağustos 1868, Numara:631, s. 1.; Gökbilgin, 1963, s. 78.; Midhat Paşa, *Midhat Paşa'nın Hatıraları Hayatım İbret Olsun (Tavsira-i İbret)*, Çev. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1997, s. XXII.

istediler. Bu şekilde merkezinin Rusçuk olarak belirlendiği Tuna ili Midhat Paşa'ya bağlandı.²²³ Günümüz Bulgaristan topraklarının çok büyük bir kısmını oluşturan Tuna vilayetinde Midhat Paşa'nın yönetiminde, üç buçuk yıl gibi bir zaman dilimi içinde gerek nehir gerekse kara ulaşımında önemli gelişmeler sağlandı. Tarımın geliştirilmesine yönelik olarak, Ziraat Bankası'nın kuruluşuna giden yolun ilk öncül adımları bu dönemde atıldı. Osmanlı Devleti'nde yayınlanan ilk vilayet gazetesi "Tuna" Türkçe ve Bulgarca olmak üzere Midhat Paşa'nın öncülüğünde 3 Mart 1865'te haftada bir defa olmak üzere yayın hayatına başladı.²²⁴ 1 Haziran 1877'ye kadar gazete varlığını düzenli yayınlarıyla sürdürdü.²²⁵ Tüm bu gelişmeler neticesinde yeni vilayet yönetmeliğinin uygulanabilirliğine somut örnek teşkil etti. Vilayet sistemi art arda Bosna, Suriye ve Halep başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde yaygınlaştırılmaya başlandı.²²⁶ Vilayet Nizamnamesi, Tanzimat sonrasında taşrada yapılan ilk kapsamlı yönetsel düzenleme olarak nitelendirilmekte olup, model olarak Fransızlardan esinlenildiği düşünülmektedir.²²⁷

Midhat Paşa, Mart 1868'de Şûra-yı Devlet Başkanlığı'na getirildi.²²⁸ Modernleşme çalışmaları Şûra-yı Devlet ile başlamamıştır ancak daha önce girişilmiş modernleşme hareketlerinin ilgili dönemde yeniden ele alınması ve yaygınlaştırılmasında devreye alınan bir kurumsal yapıdır. Midhat Paşa Şûra-yı Devlet Başkanlığı süresi zarfında mümkün olduğunca Osmanlı Devleti'ni daha etkin kurumsal ve sosyal yapılara kavuşturulmasını hedefledi. Bu anlamda ölçü sistemlerinin dönüştürülmesinden vatandaşlık ile ilgili konulara, madencilik ve sanayiden, emniyet sandıklarına kadar birçok konu üzerinde çalışmalar yürüttü. Daha çok, sahada yeni fikirlerin geliştirilmesi ve uygulayıcısı olarak öne çıkan ve etkinlik gösteren Midhat Paşa, merkezdeki bu yüksek mevkili görevinde

²²³ İnal, 1982, s. 318.

²²⁴ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1989), Ankara, 1994, s. 72, 73, 74.

²²⁵ Uygur Kocabaşoğlu, "Tuna Vilayet Gazetesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. II, S. 2, Ankara, 1991, s. 143.

²²⁶ Takvim-i Vekayi, 5 Cemaziyelahir 1284, Defa: 894.

²²⁷ Mehmet Tarcan, "Fransa'da Valilik Müessesesi", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 357, 1977, s. 111.

²²⁸ İnal, 1982, s. 319.

Sadrazam Âli Paşa ile birtakım sorunlar sebebiyle anlaşmazlık yaşadı²²⁹, bu anlaşmazlıklar nedeniyle Bağdat valiliğine gönderildi.²³⁰

Basra ve Musul'un yetki alanında olduğu, Altıncı Ordu Komutanlığının da bizzat kendisine bağlı bulunduğu Bağdat vilayetini 1869 ve 1872 yılları arasında üç yıl süreyle yönetti.²³¹ Balkanlar'daki deneyimlerini Bağdat valisi görevini ifa ederken de kullandı, arazi kanunnamesini ve yeni vilayet kanunlarını hayata geçirdi. Âli Paşa'nın vefat etmesi sonrasında iktidar Tanzimat karşıtı Mahmut Nedim Paşa'ya geçti, haliyle Midhat Paşa'ya olan baskılar arttı, birtakım anlaşmazlıklar üzerine²³² Midhat Paşa Bağdat valiliğinden istifa ederek²³³ 1872'de İstanbul'a döndü.²³⁴ Midhat Paşa'nın İstanbul'a dönüşü sonrasında Tanzimatçılar tarafından destekleneceği ve tehlike arz edebileceği endişesiyle Mahmut Nedim Paşa tarafından sırasıyla Sivas ve Edirne valiliklerine tayin edildi.²³⁵ Görevine başlamadan önce padişahın huzuruna kabul edildi. Rakibi ile ilgili şikâyetlerin yoğunlaşması ve memnuniyetsizliklerin artmasıyla 31 Temmuz 1872 yılında kendisine sadrazamlık verildi. Sadrazamlık görevi bir takım yönetsel uyuşmazlıklar ve davranışlar sebebiyle son buldu, 19 Ekim 1872'de görevden alındı.²³⁶ Daha sonraki yıllarda kısa süreli bir takım üst düzey görevlerde bulundu, akabinde bir süre kendisine görev verilmedi. Mart 1873'te yasalar konusundaki bilgisinden ve tecrübelerinden istifade edilmek üzere Adalet Nazırlığına getirildi.²³⁷ Seçimle oluşturulan, yasama gücüne sahip bir meclis yapısının gerekliliğini savundu. Devletin gelirleri ve giderleri arasında mutlak suretle denge olması gerektiğinin üzerinde durdu. Bu doğrultuda düzenli bir devlet yönetiminin nasıl sağlanması gerektiğine yönelik tasarılar hazırladı. Mithat Paşa'nın yapmış olduğu çalışmalar saltanata karşı bir başkaldırı olarak lanse edildi. Benzer çalışmalarının devam etmesi ve beraberinde Meclis-i Mebusan'ın açılmasına

²²⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, C. I., İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1940, s. 208.

²³⁰ BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), Ayniyat Defterleri, No:851.

²³¹ Le Monde Illustré, 24 Août 1872:108.

²³² BOA, Sedaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına ait Belgeler (A.MKT.UM), No:1148/54.; BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), No: 44794, lef 1.;BOA, İ.DH, No: 45315, lef 2.; BOA, İ. DH, No: 44880, lef 1.; BOA, İ.DH, No: 44879, lef 3.; BOA, A.MKT.UM, No: 1146/72, lef 1.

²³³ Pakalın, 1940, s. 209-211.; Midhat Paşa hatıratında istifa ettiği yazmakta olup, birtakım kaynaklarda azledildiğinden de bahsedilmektedir.

²³⁴ BOA, İ.DH, No: 45264.

²³⁵ İnal, 1982, s. 325.

²³⁶ İnal, 1982, s. 328.

²³⁷ İnal, 1982, s. 331.

yönelik layiha hazırlığı içinde olması sebebiyle görevinden alındı, Selânik valiliğine atandı.²³⁸

Midhat Paşa 1875'te yeniden adliye nazırı oldu. Sadrazam Mehmed Nedim Paşa'yla görüşlerinin çatışması üzerine bu görevinden kısa bir zaman sonra ayrıldı.²³⁹ Osmanlı merkezi idaresinde saray ekabirinin kısır çekişmelerinden kaynaklı yaşanan sıkıntıların giderilmesi için Sultan Abdülaziz bir darbe ile tahtan indirildi.²⁴⁰ Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sonrasında V. Murat'ın tahta geçirilmesi neticesinde devlet yönetiminde sıkıntılar devam etti. II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle yönetim karışıklığı son buldu. Midhat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da katkıda bulunduğu Kanun-ı Cerit taslağını padişaha sundu, bu taslağı II. Abdülhamid geri çevirdi ve Cevdet Paşa'ya yeni bir hatt-ı hümayun taslağı hazırlanması için emir verdi. Bu taslakta dikkat çeken maddelerden biri de 113. maddedir. Bu madde ile padişaha olağanüstü durumlarda sürgüne gönderme yetkisi verilmişti.²⁴¹ Kanun-i Esasi'nin en çok tartışılan bu maddesine göre, sultan istemediği kişileri, istediği yere sürgün edebilme yetkisine sahip olabilecekti. Uzlaşmacı bir kişiliğe sahip olan Midhat Paşa bu maddeye karşı çıkmadı. Yeter ki hürriyet hareketlerinde bir an önce yol alınsın anlayışındaydı. Çok geçmeden II. Abdülhamit 17 Aralık 1876'da sadrazamlığa Midhat Paşa'yı atadı.²⁴² Midhat Paşa oldukça geniş bir program hazırladı, 3 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi kesin biçimini aldı, padişah tarafından kabul edildi.

Midhat Paşa padişaha görev, yetki ve sorumluluklarını bildiren bir mektup yazdı.²⁴³ Sadrazamlık görevini ifa ettiği kısa süre zarfında padişaha değil millete karşı sorumlu olduğuna yönelik tutumu²⁴⁴ II. Abdülhamit nezdinde rahatsızlık yarattı. II. Abdülhamid 5 Şubat 1877'de Midhat Paşa'yı görevinden aldı ve ülkeyi

²³⁸ Gökbilgin, 1963, s. 275.

²³⁹ İnal, 1982, s. 335.

²⁴⁰ BOA, HR. SYS. 45/45, 20 Cemeziyilahir 1293 (13 07.1876); Yılmaz Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s. 432.

²⁴¹ "Kanun-i Esasi", 7 Zilhicce 1293 (24.12.1876), Düstur, 1. Tertip, C.IV, s. 4; Ahmet Mumcu, Coşkun Üçok, Gülnihal Bozkurt; *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007, s. 320.

²⁴² İnal, 1982, s. 337.

²⁴³ Midhat Paşa, 1997, s. 310-312.

²⁴⁴ Gökhan Çetinsaya, *Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. I., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 63.

terk etmesini emretti.²⁴⁵ Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesinin akabinde meclisin oluşturulmasına yönelik seçimler yapıldı. Kânun-ı Esasi'ye göre Meclis-i Umumi adlı Osmanlı Parlamentosu iki ayrı meclisten oluşuyordu. Bu meclislerden biri olan Meclis-i Ayan padişahın belirlediği üyelerden oluşturulmakta, meclisin diğer bölümü olan Meclis-i Mebusan ise halkın seçtiği mebuslardan oluşturulmaktaydı. 20 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen bir törenle meclisin açılışı gerçekleşti ve çalışmalarına başlandı. Abdülhamid'in açılış nutku Küçük Sait Paşa tarafından okundu. Birinci meclisin faaliyetleri Ahmet Vefik Paşa'nın meclis başkanlığında Darülfünun binasında 28 Haziran 1877'ye kadar sürdü. 13 Aralık 1877'de ikinci dönem çalışmaları başladı, padişah buyruğu ile kapatıldığı ve anayasanın da askıya alındığı 13 Şubat 1878 tarihine kadar meclis çalışmalarına devam etti. Bu sırada Avrupa'da bulunan ve çok sayıda yabancı devlet temsilcileriyle görüşmeler yapan Midhat Paşa ülkesinin çıkarlarına ters düşecek girişimlerden kaçındı. Bu dönemde Mithad Paşa ile ilgili padişahın ve sarayın gözüne girmek amacıyla asılsız birçok söylenti ve karalamada bulunuldu. Girit'e dönmesine izin verilen Midhat Paşa, yaşının ilerlediğini, düşünce ve beden yorgunu olduğunu belirterek görev istemediğini belirtti. Görev istemediğini belirtmesine rağmen Aralık 1878'de Suriye Valiliği'ne atandı.²⁴⁶ Hasımları yine hakkında asılsız dedikodularla kendisini yıpratmak için yoğun çaba sarf ettiler.²⁴⁷ Hatta söylentiler o derece abartılı bir hal aldı ki valilik yaptığı Suriye topraklarını ele geçirip bağımsız bir hükûmet kuracağı yolunda ihbarlar saraya ulaştırıldı. Bunun üzerine Mareşal Hüseyin Fevzi Paşa Şam'a gönderildi. Bu olaylar neticesinde onuruna düşkün olduğu bilinen Midhat Paşa'nın istifa edeceği tahmin edildiğinden Aydın Valisi ile yeri değiştirildi.²⁴⁸

Aydın Valiliği sırasında Midhat Paşa 3 Nisan 1881 Sakız ve Çeşme civarında meydana gelen, binlerce insanın hayatını kaybettiği²⁴⁹, yerleşim yerlerinin yıkıma uğradığı depremin²⁵⁰ yaralarını sarmak için olağanüstü bir çaba harcadı. Deprem sonrası gösterdiği gayretlerden dolayı padişah tarafından takdir

²⁴⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 328-334.

²⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Taif Mahkumları*, TTK Yayınları, Ankara, 1985, s. 5.

²⁴⁷ İnal, 1982, s. 379.

²⁴⁸ İnal, 1982, s. 382.

²⁴⁹ BOA., Y.A.RES., 10/30, 3 Cemaziyelevvel 1298 (3 Nisan 1881).

²⁵⁰ BOA., Y.A.RES., 10/43, 8 Cemaziyelevvel 1298 (8 Nisan 1881).

edildi. İlerleyen süreçte hakkında ciddi suçlamalar gündeme getirildi. Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi ile suçlanarak hakkında tahkikat yapılması kararı alındı.²⁵¹ Binbaşı Hüsnü Bey, Midhat Paşa'yı tevkif etmesi için İzmir'e gönderildi. Gece yarısı uykudayken vali konağına bir baskın düzenlendi. Midhat Paşa yakında bulunan Fransız Konsolosluğu'na sığındı.²⁵² Yabancı bir devlete ait konsolosluğa sığınması sarayın tepkisini çekti, dönemin Adliye Nazırı Cevdet Paşa'nın devreye girmesi üzerine Osmanlı askerlerine teslim oldu.²⁵³ Abdülaziz'in ölümüne neden olmaktan suçlu bulunarak²⁵⁴ ölüm cezasına çarptırıldı. II. Abdülhamit idam kararını ömür boyu hapse çevirdi ve Taife gönderildi. 7-8 Mayıs 1884'te Taif'de boğularak öldürüldü.²⁵⁵

2. Teşkilatlı Zirai Kredinin Başlangıcı

Türk tarihinde teşkilatlı zirai kredinin başlangıç tarihi 1863 yılına kadar uzanmaktadır.²⁵⁶ İlgili tarih Memleket Sandıkları'nın ilk defa faaliyete geçtiği tarih olarak genel kabul görmektedir. Memleket Sandıkları faaliyete geçene kadar Osmanlı Devleti'nde dönemin Avrupa devletlerindeki gibi resmî bir kredi kuruluşuna rastlanılamamaktadır. Bu dönem mercek altına alındığında bankacılığa dayalı iş ve işlemlerin belirli bir kurumsal yapıya kavuşmamış²⁵⁷, ağırlıklı olarak Türk olmayan gayrimüslim sarraflar tarafından yürütüldüğü görülmektedir.²⁵⁸ İlgili dönemde sarraflar dışında yabancı sermayeli bankalara da rastlanılmakta olup, bu bankaların büyük oranda kendilerini garanti altına aldıkları, oldukça düşük riskli, zahmetsiz ve daha çok kâr bırakan işlere odaklandıkları görülmektedir. Bu anlamda tarımsal krediye yönelik finansman sağlamanın yabancı bankaların ilgi odağında bulunmadığı anlaşılmaktadır. Çiftçilerin finansman ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik kredi ihtiyaçlarının sağlanması son derece ezici şartlara bağlıydı. İncelenen dönem çiftçilerin finansmanı konusunda

²⁵¹ İnal, 1982, s. 384.

²⁵² İnal, 1982, s. 385.

²⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 19.

²⁵⁴ İnal, 1982, s. 388.

²⁵⁵ İnal, 1982, s. 393.

²⁵⁶ Yusuf Saim Atasagun, *İzahlı Notlu Mukayeseli Bankalar Kanunu*, Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1958, s. 570.

²⁵⁷ Willam G. Muray ve Aaron G. Nelson, *Agricultural Finance*, The Iowa State University Press, Ames, Iowa, 1960, s. 346-353.

²⁵⁸ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 30, 2014, s. 35.

oldukça sorunlu bir alan olarak nitelendirilebilir.²⁵⁹ Bu anlamda çiftçilerin tarımsal kredi ihtiyaçlarının kapsamlı ve ciddi şekilde uygun koşullarda karşılanabilmesine 1863 yılında Midhat Paşa tarafından teşkilatlı bir şekilde başlandı. 1867’de resmî bir nizamname yayınlanarak zirai kredi teşkilatına ilişkin esaslar daha da belirginleştirildi.²⁶⁰ İlgili tarihi takip eden ve Ziraat Bankası’nın kurulmasına kadar geçen süre zarfında Osmanlı Devleti bünyesindeki vilayetlerde bu nizamname yaygınlaştırılarak Ziraat Bankası’na giden yolun taşları döşendi. Midhat Paşa’nın meydana getirdiği zirai kredi teşkilatının önemi bu anlamda oldukça büyüktür. Bu teşkilatın önemini ve yapısını gerçek manada anlamak günümüzde faaliyette bulunan Ziraat Bankası hakkında farkındalık sahibi olmamızda son derece etkilidir. Midhat Paşa tarafından büyük gayretle hazırlanan nizamnamenin detaylarına bakmak ve nizamnameyi kavramak faydalı olacaktır. Bu nizamname ile zirai kredi iş ve işlemleri Osmanlı Devleti’nde ilk defa devlet mevzuatına giriyordu. Bu nizamnameyi detaylı şekilde incelediğimizde uzun yıllar geniş bir coğrafyada faaliyette bulunan küçük zirai kredi teşkilatlarının nasıl bir yapıya haiz olduğunu ve nasıl işlediğini kavramak mümkün olacaktır. Nizamname yirmi maddeden oluşmakta olup, birinci bölümü sermaye, idare, ikraz ve kazanç ile ilgili esasları barındırmaktadır. Nizamnamenin ikinci kısmında ise sandıklarla ilgili olarak nasıl bir muhasebe sisteminin işletileceğine ilişkin esaslar ele alınmaktadır.

2.1. Memleket Sandıkları

Midhat Paşa Niş ve Tuna valiliklerini yaptığı zamanlarda çiftçilerin kolayca ulaşabileceği, düşük faizli kredi temin etmelerini sağlayan bir teşkilat kurdu. Bu teşkilat ilk olarak Midhat Paşa’nın valiliğinin üçüncü yılı olan 1863 yılının Kasım ayı sonunda bir cuma günü Pirot (Şehirköyü) kasabasında faaliyete başladı.²⁶¹ İlgili tarihte Osmanlı Devleti’nin başında Abdülaziz Han, Sadarete ise

²⁵⁹ Yusuf Saim Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, C. I, *Türkiye’de Zirai Kredi*, Kenan Basımevi, İstanbul 1939, s. 1.

²⁶⁰ Ali Haydar Midhat, *Hatıralarım (1872-1946)*, Mithat Akçin Yayınları, İstanbul, 1946, s. 68; Atasagun, 1939, s. 3.

²⁶¹ Atasagun, 1958, s. 570; *The Agricultural Cooperatives and The Agricultural Bank of Bulgaria*, National Printing Office, Sofia, 1924, s. 5; İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s. 46; Bekir Koç, “Midhat Paşa’nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği”, *Kebikeç Dergisi*, S. 18, Alp Matbaası, Ankara 2004, s. 411.

Keçecizade Mehmet Fuat Paşa bulunmaktaydı. Bu teşkilat, 1867 yılında özel bir mevzuata tabi tutularak Memleket Sandığı adı altında Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde yaygınlaştırılmaya çalışıldı.²⁶² Mevzuat esaslarının Midhat Paşa tarafından belirlendiği Memleket Sandıklarının en önemli özelliği, gücünü tamamıyla üretici ve köylüden alan, köylünün çalışmasına dayanan, son derece eşitlikçi esaslar üzerine kurulan, düşük faizle köylünün finansman ihtiyacını karşılamayı amaçlayan bir ikraz sandığı olmasıdır. Memleket Sandıkları'na gerekli olan sermaye, ilk etapta üreticilerin müşterek ve mecburi yardımı esasına göre ve yerel olarak toplandı.²⁶³ Memleket Sandıkları'nın ilk yıllarında sermaye gereksinimleri imece usulüne göre temin edildi.²⁶⁴ İmecedan kasıt hem ekim ve hasat işlerinin karşılıklı yardımlaşma ile yapılması hem de ürün bedellerinin bir karşılık beklenilmeksizin kamu yararına bırakılmasıdır. Bu yönüyle, Midhat Paşa'nın imeceyi disiplin altına aldığı, başka bir ifadeyle mecburi ve teşkilatlı bir imece sistemi oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu sistemde köy ihtiyar heyeti köy etrafında işlenebilecek köye veya devlete ait bir tarla bulmakta ve köylüler bu tarlayı bütün vasıtalar kendilerine ait olmak üzere müştereken ekip biçmekteydi. Bu müşterek çalışma modelinde köylüler arasında iş yapma biçiminde bir eşitlik söz konusu olup, her hane müşterek tarlanın yarım dönümünü işlemekteydi. Köylülerin işlerinin aksamaması için müşterek tarlaların imece usulü işlenmesi cuma günlerine bırakılırdı.²⁶⁵ Ekilecek mahsul ilk zamanlarda mısır²⁶⁶ olarak benimseniyordu, elde edilen mahsul, kaza merkezine götürülerek köy ihtiyar heyetinin veya hükûmetin denetimi altında satılmakta, edilen gelir ise sandıklarda sermaye olarak biriktirilmekteydi.²⁶⁷ Bu ortak çalışma biçiminden başlangıçta oldukça olumlu sonuçlar alınsa da ilerleyen süreçte

²⁶² Selda Kılıç, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, Ankara 2005, s. 108.

²⁶³ Atasagun, 1939, s. 2; Cevdet Nasuhi Savran, *Kooperatifçilik, Kolektifçilik ve Devletçilik Üzerine 9 Yazı*, Ulus Matbaası, Ankara 1935, s. 35-62.

²⁶⁴ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Basma Bağışlar Nr. 58, s. 234; "Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfi hakkında nizamnamedir.", 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), *Düstur*, 1. Tertip, C.II, s. 387, M. 1; *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938*, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, Ankara, 1938, s. 21; Atasagun, 1939, s. 3.

²⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 22.

²⁶⁶ Atasagun, 1939, s. 3.

²⁶⁷ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Basma Bağışlar Nr. 58, s. 234; "Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfi hakkında nizamnamedir.", 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), *Düstur*, 1. Tertip, C.II, s. 387, M. 2.

birtakım sıkıntılar baş gösterdi. İmece usulü kaldırılarak sermaye temininde daha sağlam bir kaynak yapısı oluşturuldu.²⁶⁸ Yeni uygulama ile çiftçilerden yarım *kile*²⁶⁹ buğday alınması uygulamasına geçildi, bu yöntem uzun yıllar boyunca uygulandı.

Memleket Sandıkları'nın faaliyete başlayabilmesi için her kazada en az iki yüz liranın toplanması gerekiyordu. Memleket sandıklarında yerel olarak toplanan sermaye yine yerel olarak kullanılırdı. Bir kaza merkezinde faaliyete geçen Memleket Sandığı ancak o kazaya bağlı olan köylerdeki üreticilere işlem yapabiliyordu.²⁷⁰ Memleket Sandıklarınca çiftçi olmak şartı ile herkese şahsi kefaletle veya rehinle veya her ikisi birlikte olmak üzere teminat karşılığında borç verilirdi. Verilen borç aylık %1 oran ile faizlendiriliyordu. Ödeme süresi minimum üç ay ve bir yıllık zaman dilimleri arasında belirlenir, bir çiftçiye verilebilecek borç miktarının üst sınırı yirmi lirayı geçemezdi.²⁷¹

Memleket sandıkları kaza ahalisi tarafından seçilen sandık emini denilen ve ücretsiz çalışan dört kişiden oluşan bir heyet tarafından idare edilmekteydi. Ayrıca hesap işlerinin takibi için ücretli kâtip de görevlendirildiği görülmektedir. Hesap işlemleri için görevlendirilen kâtipin ücreti kredi faizinden bağımsız olmak üzere bir defaya mahsus olarak verilen borç tutarı üzerinden karşılanmaktaydı. Bu oran %1 ile %0,25 aralığında değişmekteydi.²⁷² İlk yıllarda sandıklar genellikle pazar alanlarının kurulduğu yerlerde, pazarın kurulduğu günlerde faaliyette

²⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti, 1938, s. 22; Atasagun, 1939, s. 3.

²⁶⁹ Kile: Arapça'da keyl masdar olarak "ölçmek", isim olarak "ölçek" anlamına gelmektedir. Genellikle tahıl ölçmede kullanılan, yaklaşık 25 kg oylumunda bir ölçü.

²⁷⁰ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Basma Bağışlar Nr. 58, s. 235; "Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfi hakkında nizamnamedir.", 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), Düstur, 1. Tertip, C.II, s. 388, M. 2; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 22.

²⁷¹ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Basma Bağışlar Nr. 58, s. 234; "Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfi hakkında nizamnamedir.", 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), Düstur, 1. Tertip, C.II, s. 387, M. 10; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 23; Atasagun, 1939, s. 4.

²⁷² Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Basma Bağışlar Nr. 58, s. 235; "Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfi hakkında nizamnamedir.", 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), Düstur, 1. Tertip, C.II, s. 388, M. 8; Atasagun, 1939, s. 3; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 23.

bulunurdu.²⁷³ Özellikle hafta pazarının kurulduğu günlerde işlemlerde bulunulmasına yakın köylerden kasabalara alışveriş için gelen köylülerin oluşturduğu yoğunluk gerekçe gösterilmektedir. Nitekim pazarın kurulduğu günler dışında kayda değer bir kalabalık ve yoğunluğun bulunmayışı da diğer günlerde sandıkların açık tutulmamasının nedeni sayılmaktadır. İşlem yapılan gün sayısı kredi talebinin yoğunluğuna ve kasabaların gelişimine bağlı olarak zaman içinde arttı. Nitekim, sandıklar tarafından dağıtılan kredilere ilginin artması ile birlikte, 1867 yılından itibaren çalışılan gün sayısı Babıali'den izin alınmak suretiyle haftada iki güne çıkarıldı.

Memleket Sandıkları'nın hesap işleyişinde kasım ayının da önemli bir yeri bulunmaktaydı.²⁷⁴ Bu tarihte hesaplara incelenmek üzere kapanış verilmekte, idare amiri yönetiminde kurulan bir komisyon ile gerekli denetim ve kontroller sağlanarak gelir tespiti yapılmaktaydı. Sabit masraflar haricinde kalan faiz gelirlerinden sağlanan tutarlar ile sandıkların bulunduğu yerlerin gerek eğitim gerekse imarla ilgili ihtiyaçlarının karşılandığı görülmektedir.²⁷⁵ Nitekim bu yönüyle değerlendirildiğinde sandıklar sosyoekonomik açıdan faaliyette bulunduğu yerlere katma değer sağlıyordu. Başlangıçta, sandıkların faaliyetlerinden oldukça faydalı kazanımlar elde edildi, 1867'de yayınlanan tebligatla Osmanlı coğrafyasının genelinde memleket sandıklarının yaygınlaştırılması yoluna gidildi.²⁷⁶ Bizzat Midhat Paşa tarafından kendi ifadesi ile "tarifname" adıyla isimlendirilen bir tüzük hazırlandı. Hatta bu tüzük örnek teşkil etmesi ve sandıkların yaygınlaştırılmasına katkı sağlaması için 19 Recep 1281, 6 Kanunuevvel 1280 (19 Aralık 1864) tarihlerinde sadarete gönderildi. 1867 yılında Babıali tarafından nizamnamenin yürürlüğe konulmasına kadar, Memleket Sandıklarının Suret-i Tertibi ve Sermayenin İdaresi ve Menafi ve

²⁷³ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Basma Bağışlar Nr. 58, s. 234; "Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfi hakkında nizamnamedir.", 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), Düstur, 1. Tertip, C.II, s. 387, M. 7; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 23

²⁷⁴ Atasagun, 1939, s. 5.

²⁷⁵ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Basma Bağışlar Nr. 58, s. 234; "Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfi hakkında nizamnamedir.", 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), Düstur, 1. Tertip, C.II, s. 387, M. 19.

²⁷⁶ Atasagun, 1939, s. 5.

Temettuatının Sarfi adlı layiha ile uygulamada kaldı.²⁷⁷ Bu layihanın yürürlükte olduğu zaman dilimi içinde elde edilen tecrübelerle 17 Rebiyülevvel 1284 (1867) tarihli Memleket Sandıkları Nizamnamesi oluşturuldu. 1867 tarihli Nizamname beş ana bölümden oluşmakta olup, ilgili bölümler sermaye yapısı, sandıkların durumu, niteliği ve yönetimi, kredilendirme koşulları, menafi gelirleri ve kayıtların sağlıklı tutulmasına ilişkin başlıklar içermektedir.

Memleket Sandıkları Nizamnamesi bankacılık tarihimizde teşkilatlı kredi işlemlerinin ne şekilde yapılacağına dair ilk düzenlemedir. Gerek ana başlıklardan gerekse nizamnamenin içeriğindeki maddeler detaylı olarak incelendiğinde geçmiş dönemde elde edilen birçok tecrübenin dikkate alınarak hazırlandığı ve bir birikimin eseri olduğu görülür. İlk defa Şehirköy’de faaliyete başlayan Memleket Sandığı’nın başarılı bir görüntü sergilemesi ve arzulanan neticeleri vermesiyle birlikte sandıklar yaygınlaştırılmıştır. Midhat Paşa’nın yönetim alanının ve etkinliğinin bulunduğu Tuna Vilayeti döneminde hızlı bir gelişim görülmektedir. Tuna Gazetesi’nin ilk sayısında sandıklara yönelik verilen bilgiler ilgili tarihlerde sandıkların gelişimine yönelik fikir sahibi olmamıza katkı sağlamaktadır.

“Tuna Vilayeti dahilinde kâin memleketlerde umuru ziraat ve zanaata muavenet için birer Memleket Sandığı ittihazı tasavvur ve tertip olunup, bunların sermayesi mahsulatı aşariyeden müstefit olan mahaller ahalisinin ittifakıyla cemedilen hububat ekiminden vücuda gelmiş ve şimdilik Rusçuk ve Eskicuma ve Niş ve Şehirköy’ü ve Leskofça ve sair kazalarda vazedilen Menafi Umumiye Sandıkları...”²⁷⁸

Memleket Sandıkları’nın ilk filizlendiği ve gelişim gösterdiği alan Osmanlı Devleti’nin Rumeli topraklarıdır. Bu durum tesadüfi değildir. Bu hareketin Midhat Paşa tarafından başlatıldığı düşünüldüğünde valilik yaptığı bu sahada faaliyetlerin hızlı bir gelişim göstermesi oldukça normaldir. 1867 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesi’nin devreye alınması ile birlikte sandıklar

²⁷⁷ Selda Kılıç, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIV, S. 37, Ankara 2005, s. 108.

²⁷⁸ Tuna, Nr. 1, 6 Şevval 1281 (4 Mart 1865), s. 1-2.; Osman İbrahimov, “Tuna Vilâyet Gazetesi (1865-1866)”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2006, s. 47.

Osmanlı topraklarının genelinde yaygınlaştırılmaya başlandı.²⁷⁹ Çıkarılan uygulamadaki esas ve usullerle valiliklere talimatlar gönderildi. Bu anlamda valilikler sandıkların kurulmasından ve yaygınlaştırılmasından birinci derecede sorumlu tutuldular. Nitekim 9 Kânunusani 1286 (1871) tarihli İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesinin 3'üncü kısım 11'nci maddesi uyarınca:

“... menafi umumiye ve itibar ve ihtar sandıkları ihdası... Birinci derecede valilere muhavvel olup, bu vazifeden her birinin ifası, dereceyi saniyede mütealliki aleyhim olan daire ve idarelere havale olunur”.

İfadesiyle valilikler görevlendirildi.²⁸⁰ İlerleyen tarihte yayınlanan 25 Muharrem 1293 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet hakkındaki talimatta:

“Ziraat mahsulatının teksiri ile buna müteallik olan Menafi Sandıkları sermayesinin hüsnü istimal ve ıslahı muhasebatına bakılması”

Valilerin asli görevi olarak nitelendirildi.²⁸¹ Sandıklara ait ürünlerin satılmasında ürünlerin düşük fiyattan satılmaması ve sandıkların zarar görmemesi için Memleket Sandıkları Nizamnamesi'nin ikinci maddesi uyarınca valilere görev verildi.²⁸² 1883'e kadar sandıklar yerel olarak faaliyette bulunuyordu. Sandıklar tam manasıyla kurumsal bir yapıda disipline edilerek merkezi bir kontrol mekanizmasının parçası olmadığından, bu anlamda ilgili dönem aralığında sandıklara ilişkin detaylı bilgilere kısıtlı rastlanılmaktadır. Sandıklara ilişkin olarak bahsetmemiz gereken bir diğer husus ise zaman içinde sandıkların yaygınlaşması ve büyümesi ile birlikte sandıkların düzgün bir kontrol mekanizmasına tabi tutulmasına olan ihtiyaçtır.²⁸³ 1867 yılında yayınlanan

²⁷⁹ “Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfi hakkında nizamnamedir.”, 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), Düstur, 1. Tertip, C.II, s. 387-398.

²⁸⁰ “İdare-i umumiye-i vilayet nizamnamesidir”, 29 Şevval 1287 (20.01.1871), Düstur, 1. Tertip, C.I, s. 625-651, M. 11.

²⁸¹ “İdare-i umumiye-i vilayet hakkında talimattır”, 25 Muharrem 1293 (21.02.1876), Düstur, 1. Tertip, C.III, s. 24-32; Nurettin Hazar, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. 1863-1983, Fon Matbaası, Ankara, 1986, s. 90.

²⁸² “Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfi hakkında nizamnamedir.”, 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), Düstur, 1. Tertip, C.II, s. 387-398.

²⁸³ Suphi Nuri İleri, *Kooperatifler*, T.C. Maarif Vekilliği Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Neşriyat ve Yardım Bürosu Yayınları, İstanbul, 1941, s. 146.

nizamnamenin 28. maddesinde Memleket Sandıkları'na ait hesapların kontrolüne ilişkin şu ifadeler bulunmaktadır:

“İşte Memleket Sandığı'nın hesabı bu yolda tutulduğu halde, her ne vakit istenirse Sandık Defteri'ne müracaat olunduktan bir sene zarfında sandığa sermaye olarak ne kadar para girmiş ve sermayeden ikraz olunup da muahharan iade kılınan paralardan ne hasıl olmuş ve ne kadar faiz temettü vuku bulmuş ise derhal malum olacağı misillü masraf cihetine dahi nazar olundukta o müddet ne kadar para ikraz olunmuş ve ne kadar şey sarf kılınmış ise görüleceğinden ve varidat yekününden mesarifat tenzil olundukta mevcudu sandık olmak lazım gelen para o anda meşhut olacağından ve işbu sandıklar lazım gelenler tarafından teftiş olundukda şunu yazmamış idim, falanı kayıt edecek idim yollu itirazat kabul olunmayarak memur mesul tutulacağından istikametin icabına Tevfik olunmalıdır.”²⁸⁴

Yine aynı nizamnamenin 29. maddesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Sandığın varidat, sarfiyat ve kusur mevcudu defteri mezkurla mütebeyyin olacağı gibi her köyün gerek sermaye ve gerek faiz temettüünden ne kadar parası olduğu sermaye esas defterine müracaat olundukta ve faiz temettüünden olarak zikronulan sandığın masarifatı ile köylülere verilenlerin miktarı, müstakrizlerin isim ve kefil ve mevad-ı sairesi ikraz esas defterine bakıldıkta malum olacağından bunun dahi teftiş memurları taraflarından vuku bulacak meseleye cevap verilecek yolda dikkatlice tutulması ve silinmiş ve hak edilmiş olmaması ihtar olunur.”²⁸⁵ denilmektedir.

Ziraat Bankası'nın Teftiş Heyeti'nin kuruluş tarihi 1892 olarak kabul edilmektedir. Midhat Paşa'nın denetime ilişkin teklif yazısı padişah emri ile kabul edildiğinden²⁸⁶ Ziraat Bankası'nın teftiş tarihinin 1867 yılına dek uzandığını söylemek yanlış bir tanımlama olmayacaktır. Müfettişlik mesleğinin bankacılık

²⁸⁴ “Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfi hakkında nizamnamedir.”, 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), Düstur, 1. Tertip, C. II, s. 387-398, M. 28.

²⁸⁵ “Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfi hakkında nizamnamedir.”, 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), Düstur, 1. Tertip, C. II, s. 387-398, M. 29.

²⁸⁶ Hazar, 1986, s. 90.

sistemine ilk defa Memleket Sandığı'yla girdiği de bu bilgiler doğrultusunda öne sürülebilir.

Memleket sandıkları Osmanlı Devleti'nde birçok kazada kuruldu, zaman içinde yaygınlaştı. Faaliyette bulunduğu her yerde istenilen şekilde çalışmaması, zaman içinde memleket sandıklarında meydana gelen yapısal sorunlar ve bu sorunlara bağlı olarak gerçekleşen kronik bozulmalar, sandıkların etkinlik ve verimliliklerini düşürdü. Sandıkların gelişmemesinin ve etkinliklerini kaybetmelerinin başlıca nedenleri, yerel olarak idare edilmeleri, kontrol mekanizmalarındaki eksiklik ve düzensizlikler, sermaye gereksinimlerinin belirlenen usul ve esaslara göre elde edilmemesi ve verilen kredilerin sağlıklı şekilde takip edilmemesi olarak sıralanabilir.

2.2. Ziraat Sandıkları

Memleket Sandıkları'nın gelişim sürecinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın oldukça önemli bir yeri vardır. Memleket Sandıkları'nın en çok gelişim gösterdiği ve en verimli çalışmaların yürütüldüğü Balkan topraklarında yaşanan savaşlar ve bu savaşların sonucunda meydana gelen mağlubiyetin etkisi oldukça yıpratıcı oldu. Sandıkların mevcut durumu bozuldu, savaş neticesinde sandıklar ciddi zarara uğradı.²⁸⁷ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Memleket Sandıkları muntazam bir şekilde faaliyetlerine bu bölgede devam etti. Rus işgali ile Osmanlı Devleti aleyhine sandıklarda ciddi bozulmalar ve kayıplar yaşandı.²⁸⁸ Balkanlarda en işlevsel ve rol model olarak işleyişleri ve verimlilikleri en iyi şekilde süren memleket sandıklarının bu şekilde elden çıkması sandıkların geneli üzerinde sancılı bir durum oluşturdu. Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yaşanan bu olumsuz durum yalnızca memleket sandıkları için olumsuz bir tablo oluşturmadı, Osmanlı topraklarında bulunan sandıkların geneli üzerinde sıkıntı

²⁸⁷ "Bulgaristan'da Ziraî Kredi", *Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası*, Türkiye Ziraat Bankası Yayınları, Sayı:1, Ankara, 1929, s. 10.

²⁸⁸ Mehmet Çelik, *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği 1864-1868*, Libra Yayınları, İstanbul, 2010, s. 72.

meydana getirdi. Nitekim savaş sonrasında birçok sandığın gelirlerine el konuldu.²⁸⁹

Savaşın sona ermesiyle birlikte Ruslar Memleket Sandıkları'nın işleyişini incelediler, 28 Haziran 1878'de bir nizamname yayınlayarak memleket sandıklarını Ziraat Sandıkları olarak idare ettiler.²⁹⁰ Sandıkların faydalı olduğuna kanaat getirdiklerinden sandıkların faaliyetlerine engel olmadıkları gibi, sandıkların işleyişini arttırmak amacıyla birtakım düzenlemelerde de bulundular. Bu düzenlemelerin ortak yönü, sandıkların daha güçlü bir sermaye yapısına kavuşturularak, uzun vadede sandıkların daha da güçlendirilmesinin hedef alınmış olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu nizamnamede alınan kararlar şu şekilde özetlenebilir:

- Sermaye artışını desteklemek amacıyla mevcutta alınan zirai emlak vergisinin %5'i oranında ek bir vergi alınması,
- Depozito kabul etme konusundaki kısıtlamaların kaldırılması,
- Borçlandırma faizlerinin düşük tutularak belirli bir sınır konulması,
- Gayrimenkul ipoteği konusunda arazi dışında emlakların da teminata alınmasının önünün açılması,
- Sandıkların sermaye yapılarının zaman içinde daha da güçlendirilmesi amacıyla elde edilen sandık kârlarının on beş yıl boyunca sandık sermayelerine eklenmesi hususları sayılabilir.

Toprakların Osmanlı egemenliğinden ayrılması ve Rusların da bölgeden çekilmesi sonrasında Bulgar egemenliğinde kalan sandıklar heba edilmedi. Bilakis muhafaza edildi. Osmanlı Devleti'ne bağlı Bulgar Prensiği sınırlarındaki Memleket Sandıkları için 1882'de bir kanun çıkarılarak, bu topraklardaki Memleket Sandıkları'na Ziraat Sandıkları adı verildi.²⁹¹ Ziraat Sandıkları, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında da faaliyetlerine devam

²⁸⁹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyoekonomik Etkileri*, Eren Yayınları, İstanbul, 1996, s. 60, 61, 100.

²⁹⁰ İleri, 1941, s. 146.

²⁹¹ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882); "Zirâa't Sandıkları Mua'melâtının Suret-i Tesviye ve İdâresi Hakkında Rumeli-i Şarkî'ye Mahsus Kânun-u Vilâyettir."; Seçil Akgün, "Midhat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 199.

etti.²⁹² Günümüz Bulgaristan topraklarını kapsayan alan içinde 1863-1878 yılları arasında 48 adet Memleket Sandığı faaliyette bulunuyordu, bu sandıkların ilgili dönemdeki sermaye mevcutlarının 660.000 akçenin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.²⁹³ Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde etmesi sonrasında da Ziraat Sandıkları da faaliyetlerine devam etti, bu topraklarda ayrı bir koldan devam eden Ziraat Sandıkları 1903 yılında birleştirilerek Bulgaristan Ziraat Bankası'nın kurulmasında temel yapı taşı oldu. Mevcut sandıklar da Banka şubesi haline getirilerek hizmet vermeyi sürdürdü.

Padişah iradesi ile kurulan Ziraat sandıklarının etkin ve verimli yönetilebilmesini teminen sandıkların işleyişine yönelik ayrıntılı bir düzenleme yapıldı ve 1882 yılında Vilayet Genel Meclisinde kabul edildi. Bu düzenlemeler incelendiğinde sandıkların banka müessesine benzer şekilde organize edildiği görülmektedir. Sandıklarda yapılan işlemlere ait kayıtlarının nasıl yapılacağı, iş ve işlemlerin kimler tarafından ne şekilde hangi esaslara göre yerine getirileceği belirlendi. Yine ilgili nizamnamede sandıklara tanınan vergi istisnalarından bahsedildi, sandıkların işleyişinin daha muntazam yürütülebilmesi amacıyla mülki idareye de sorumluluk verildi.²⁹⁴

Hesapların işleyişine düzen getirilerek, borç alacak ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde kayıt altına alınması sağlandı. Koçanlı senet kullanımı ve standart tek tip defter düzenine geçilmesiyle bu işleyişin alt yapısı oluşturuldu. İş ve işlemlere getirilen bu detaylı düzenlemeler, yapılan işlemlerin takip ve kontrolünün sağlanmasına da katkı sağladı. Bu yönden baktığımızda bu düzenlemelerin risk ve sorumluluk doğurucu işlemlerin önüne geçilmesini amaçladığı kanaati oluşmaktadır. Sandıkların bu düzenlemeler ile kurumsal yapıya daha da yaklaştırılmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Ziraat sandıklarının temel amacı memleket sandıklarından farklı değildir. Temel amaç yine çiftçilerin üretim faaliyetlerinde ihtiyaç duyduğu finansmanın gerçek ihtiyaç sahipleri olan bizzat

²⁹² Ferhat Erçin, *Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği*, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 24.

²⁹³ Atasagun, 1939, s. 16.

²⁹⁴ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882); BOA, ŞD, 2001/5, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882).; "Zirâa't Sandıkları Mua'melâtının Suret-i Tesviye ve İdâresi Hakkında Rumeli-i Şarki'ye Mahsus Kânun-u Vilâyettir.".

üretim faaliyetinde bulunan çiftçilere²⁹⁵ uygun koşullarda sağlanmasıdır.²⁹⁶ Ziraat Sandıkları'nın sermaye gereksinimleri ve sermaye yapısının hangi unsurlardan oluşacağı ilgili maddeler kanunda²⁹⁷ detaylı şekilde belirtilmiştir. Herhangi bir kazada ziraat sandığı kurabilmek için en az beş bin lira sermaye gereksinimi zorunluluğu bulunmaktadır. Eğer yeterli sermaye çiftçiler tarafından bir araya getiremiyorsa sermayeye konu kıymetler en yakın kazada bulunan sandık bünyesinde tutulmaktaydı. Yeterli sermayeye ulaşıldığı takdirde ayrı bir sandık haline dönüştürülüyordu.²⁹⁸

Sermayeyi oluşturan unsurlar ise kısaca, araziye değerlendiren kişilerden alınan yıllık %5 teslimat bedelleri²⁹⁹, sandığa ait nakit kıymetler, bankalardan alınan borçlar, dönüştürülen sandıklara ait alacaklar, öşürün onda biri ve alınan onda birlik kısmın yedi de biri³⁰⁰, faiz tahsilatları, sandıklara verilen borçlardan oluşuyordu. Doğu Rumeli bölgesinde bulunan Ziraat Sandıkları'nın sermaye büyüklüklerine göre iki ayrı şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir. Sermayeleri 1 milyon kuruşun üzerinde olan sandıklar birinci sınıf, 1 milyon kuruşun altında olan sandıklar ise ikinci sınıf sandıklar olarak tanımlandı.³⁰¹ Yine ilerleyen dönemde sandıkların sermaye büyüklüklerine göre tekrar üç ayrı şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu tasnifleme ise sermaye miktarı on beş bin lira üzerinde olan sandıkların birinci sınıf, on bin lira ve on beş bin lira arasında olanların ikinci sınıf, beş bin lira ve on bin lira arasındaki sandıkların ise üçüncü sınıf olarak ölçeklendirildiği görülmektedir. Ziraat Sandıkları bu dönemde Ziraat Nezaretine bağlı olarak çalışıyordu. Sandıklar bir idare heyeti üyesi ve dört üyeden oluşan bir meclis tarafından yönetilmekteydi.³⁰² Sandıklarda çalıştırılacak personel yapısı zaman içinde çeşitli değişiklikler göstermiş olsa da genel anlamda müdür, sandık emini, muhasebe işlemlerini yürütmek üzere görevlendirilen bir

²⁹⁵ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 4.

²⁹⁶ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 1.

²⁹⁷ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 2.

²⁹⁸ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 5.

²⁹⁹ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 2.

³⁰⁰ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 5, Öşürün onda biri ve alınan onda birlik kısmın yedide birinin tahsil edilmesi uygulaması 1883 yılından itibaren değiştirilerek yedide birinin dörtte biri ve alınan bu miktarın üçte ikisinin sandıklara katkı sağlaması için alınması uygun görülmüştür.

³⁰¹ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 8.

³⁰² BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 1, 15.

kâtip, tahsildar ve odacı gibi pozisyonlar için personel istihdam edilirdi.³⁰³ Sandıkların iş yoğunluklarına bağlı olarak Ziraat Nezaretinin oluru alınarak kâtip sayılarında esneklik sağlanabildiği ve artış yapılabildiği görülmektedir.³⁰⁴

Ziraat Sandıkları meclis üyeleri, iki yıllık bir zaman dilimi için seçilmekteydi. Bu görevlerinin sona ermesinden itibaren üzerinden iki yıl geçmediği müddetçe tekrar sandık meclis üyesi olarak seçilememekteydiler. Bu yönüyle sandıklar üzerinde yetkilendirilen bir meclisin kesintisiz bir şekilde üst üste seçilmesinin önüne geçilirdi. Ziraat Sandıkları'nın faaliyette bulunduğu coğrafyada etnik ve dinî farklılıkların bulunması münasebetiyle, meclis üyeleri belirlenirken Müslüman ve gayrimüslimlerin eşit sayıda olmasına da son derece dikkat edilirdi.³⁰⁵ Bu yönüyle farklı inanç gruplarının eşit şekilde sandıklarda temsil edilmesinde hassasiyet gösterildiği düşünülmektedir. Sandık meclislerindeki diğer bir uygulama da meclis kararlarının oy çokluğu usulüne göre alınmasıdır.³⁰⁶ Bu yönüyle de sandık meclis üyelerinin belirlenmesinde çoğunluğun tercihinin belirleyici olduğu bir seçim sisteminin benimsendiği ortaya konulabilir. Ziraat Sandıkları'nda görevlendirilen sandık eminleri ile ilgili olarak sancak komisyonu idaresi yetkiliydi.³⁰⁷ Sandık eminleri üç yıl görev yapmak üzere görevlendirilirdi. Görevleri sona eren sandık eminlerinin tekrar görevlendirilmelerine engel teşkil edecek bir durum söz konusu değildir.³⁰⁸ Sandık eminlerinin belirlenmesinde temel ilke yerli halktan bir kişinin bu göreve getirilmesi ve en az iki kefil ile desteklenmesidir.³⁰⁹

Ziraat Sandıkları'nın işletilmesi esnasında idare tarafından yapılan harcamaların ve personele yapılan maaş ödeme tutarlarının toplamının sandıklar tarafından elde edilen faiz gelirinin yarısından fazla olamayacağı hükmü geçerliydi. Memur maaşlarının ödenmesinde ve idare tarafından yapılacak olan harcamalar için kullanılacak tutar, elde edilen faiz toplamının üçte birinden daha

³⁰³ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 11; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 10.

³⁰⁴ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 10.

³⁰⁵ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 12.

³⁰⁶ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 13.

³⁰⁷ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 12.

³⁰⁸ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 18.

³⁰⁹ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 19.

fazla ise bu harcamalara da yettiği kadar ödeme yapılabileceği belirtilmektedir.³¹⁰ Bu yönüyle değerlendirildiğinde Ziraat Sandıkları'nın faiz dışı gider kalemlerinde önemli bir yekûn teşkil eden personel ve idari harcamalarına, verimliliği sağlamak ve gider kontrol noktası oluşturabilmek amacıyla bir üst sınır getirildiği düşünülebilir. Ziraat Sandıkları'nda çalışan personelin gerek çalıştıkları sandıkların sınıflandırmasına dayalı, gerekse sandıklarda çalışan personelin görev ve pozisyonlarına bağlı olarak maaş tutarlarında farklılıklara da rastlanmaktadır.³¹¹ Sandıklara ilişkin zaman içinde yapılan düzenlemeler ile ücret politikalarında farklı uygulamalar da ortaya konuldu.³¹² Ziraat Sandıkları'nda yapılan işlemler sandık müdürlerinin yönetiminde gerçekleştirilmekte olup, sandıklarda gerçekleştirilen her türlü işlemin sorumluluğu sandık müdürlerindeydi. Sandık müdürlerinin sandıkların işleyişleriyle ilgili olarak önemli görevler ifa ettikleri anlaşılmaktadır. Bu görevler, idare meclisinin bir araya getirilmesi, personel ile ilgili işlemlerin yürütülmesi (nakil, azil, atama vb.), muaccel hale gelmiş olan borçlar için resmî bildirimlerde bulunulması, borçların tahsili ve diğer adli konularda mahkemelerde sandıkların temsil edilmesi olarak sıralanabilir.³¹³

Ziraat Sandıkları'nda sandık müdürü dışında sandık emini adıyla görevlendirilen personel de bulunmaktadır. Sandık eminleri, ağırlıklı olarak sandıklarda gerçekleştirilen gündelik iş ve işlemlerin herhangi bir aksaklığa yer vermeksizin yürütülmesinden sorumlu olurlardı. Gerek ankes yönetiminin gerçekleştirilmesi gerekse hesaplar üzerinde yapılan her türlü işlemin (para çekme, para yatırma, defterlere sağlıklı bir şekilde anlık olarak işleme, makbuz senetlerinin muhafazaya alınması vb.) yürütülmesinden sorumluydular.³¹⁴ Daha çok anlık kontrole dayalı, düzen sağlanması gereken, iş ve işlemlerin rutin ve sağlıklı bir şekilde devam etmesine yönelik operasyon merkezli işlemlerden sorumlu oldular.

³¹⁰ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 14.

³¹¹ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 12-15.

³¹² BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 16.

³¹³ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 17.

³¹⁴ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 21.

Ziraat Sandıkları'nda sandık emînlerinin dışında kâtip unvanı ile görev yapan personelde bulunmaktaydı. Kâtipler sandıklarda muhasebe iş ve işlemlerinin yerine getirilmesinden sorumlu olmuşlardır. Tutulması gereken zorunlu defterlerin işlenmesi ve takip edilmesi, yapılan iş ve işlemlere ait kayıtların muhasebe defterlerine itinalı bir şekilde kaydedilmesi, teminata alınan senetlerin işlenmesi, sandık faaliyetlerine ilişkin raporların oluşturulması kâtiplerin gerçekleştirmiş oldukları başlıca iş ve işlemlerdir.³¹⁵

Ziraat Sandıkları'nda kâtipler dışında tahsildar ve odacılar da bulunmaktadır. Tahsildarlar ihbarnamelerin borçlulara tebliğ ettirilmesi ve üstleri tarafından sandıkla ilgili iş ve işlemlerin gerçekleştirilmesine yardımcı olurlardı.³¹⁶ Odacıların görevleri ise gerek sandık içinde gerekse sandık dışındaki evrak işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi, mektup ve evrakların ilgili yerlere dağıtılması, verilecek görevlerin yerine getirilmesinin sağlanmasıdır.³¹⁷

Sandıklarda görevli olan personel iş ve işlemleri gerçekleştirirken bağlı oldukları birtakım kurallar ve kaidelere göre çalışmaktaydı. Çalışanlar bu kurallara aykırı hareket ettiğinde ya da görevlerini kötüye kullandıklarında cezai yaptırımlara maruz kalırlardı.³¹⁸ Ziraat Sandıkları'nın faaliyetlerinin yerine getirilmesinde İdare Meclislerinin oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Gerek borç verme işlemlerinin gerekse borç alma işlemlerinin nasıl yürütüleceği İdare Meclislerince belirlenmekteydi. Bununla birlikte, borcunu ödeyemeyen kişilerin, gerçek manada geçerli sebeplerinin bulunup bulunmadığına ve taleplerinin mücbir bir sebebe dayanıp dayanmadığına da karar verirlerdi. Verilen kararlar neticesinde eğer talep uygun görülürse erteleme veya yapılandırma yapılmasının mümkün olduğu anlaşılmaktadır. İdare meclislerinin aynı zamanda buldukları yerlerde zirai faaliyetlerin arttırılması ve mevcut kaynakların gerçek manada ziraat ile uğraşanlara kanalize edilmesinden önemli ölçüde sorumlu oldukları görülmektedir. Yine ilgili meclis, zirai faaliyetlerle ilgili diğer kurum ve

³¹⁵ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 22.

³¹⁶ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 20.

³¹⁷ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 23.

³¹⁸ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 25.

kuruluşlarla irtibat halinde olmak ve zirai politikaların sahadaki en önemli aktörü olarak faaliyetlerini iş birliği içinde yürütmekle de sorumluydu.³¹⁹

Ziraat Sandıkları'nın iş ve işleyişleri incelendiğinde yalnızca faaliyette buldukları sahada borç verme işlemlerinde bulunabildikleri görülür.³²⁰ Bünyesinde birden çok kazanın birleştirildiği sandıklarda da borç verme konusunda paydaş kazaların vermiş olduğu sermaye oranları dikkate alınırdı. Borç verme işlemleri payları oranında gerçekleştirilirdi.³²¹ Borç verilebilecek kişilerle ilgili düzenlemelere baktığımızda, bizzat tarımsal üretimin içinde faal olarak yer alan kişilere odaklanıldığı görülmektedir. Bu kişiler ise; ekim ve dikim işlemlerini bizzat kendi arazilerinde gerçekleştirenler, arazi sahibi olup vekil tayin ederek arazilerini ekip diktirenler, bizzat tarımsal üretim yaparak gelir elde etmek amacıyla bir başkasına ait araziye kiralayarak zirai faaliyette bulunanlar ve bağı-bahçesi olup tarımsal üretimde bulunanlardır.³²²

Sandıkların borç verme esasları incelendiğinde şahıs bazında borç verildiği, belirli bir topluluk ya da grup adına hacimli herhangi bir borç verme işleminin gerçekleştirilmediği görülmektedir.³²³ Bu yönüyle değerlendirildiğinde borç vermenin tabana yaygın şekilde, zirai faaliyetle doğrudan iştigal eden kişilere verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Sandıklar tarafından yıllık olarak %8 faizle borç verilirdi. Verilen borç tutarına uygulanacak faiz oranında borcun tahsiline kadarki zaman dilimi içinde değişkenlik olmazdı. Bir başka deyişle borç alacak ilişkisi içinde sabit faiz oranı üzerinden çiftçiler borçlandırılırdı. Borçlandırma biçimi hasat dönemiyle ilişkilendirilirdi. Borç ödeme konusunda çiftçilerin sıkıntıya düşmemesi için özellikle dönemsellik ilkesine uyulurdu. Kredi ödeme vadeleri de bu doğrultuda çiftçilerin ödeme takvimine göre belirlenirdi. Borcu bulunan çiftçilere mevcut borçlarını ödemediği takdirde tekrar borç verilmesi yoluna gidilmezdi. Bu şekilde hareket edilmesinde mevcut borcun üzerine yeni borç eklenmesinin doğurabileceği olumsuz sonuçların etkili olabileceği düşünülmüş olabilir. Çiftçilerin üstünden kalkamayacakları bir borç yükünün altında

³¹⁹ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 22.

³²⁰ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 26.

³²¹ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 23.

³²² BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 24.

³²³ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 27.

ezilmemelerinin sandıkların işleyişine zarar vermesi de tabiiyetiyle mümkündür.³²⁴ Zirai faaliyetlerin finansmanı için borç isteyen kişilere verilebilecek azami borç tutarları her bir sandığın sınıflandırmasına bağlı olarak farklılık arz etmektedir.³²⁵ Borç vermeyle ilgili olarak her bir sandık sınıfına borçlanan kişi bazında azami olarak farklı üst limitler belirlenmesinin altında yatan temel sebebin de sandıkların sermaye miktarlarının birbirinden farklı olmasıdır. Nitekim sermayesi güçlü ve bu nedenle daha iyi sınıflandırılmış olan sandıkların azami borç verme miktarlarının daha fazla olmasının da gayet tabii olduğu aşıkardır.

Ziraat Sandıkları tarafından çiftçilerin borçlandırılmasında mutlak suretle teminat alınmakta, teminat yapısı verilen borç miktarının iki katına denk gelecek şekilde belirlenmektedir. Sandıklarca teminat olarak gayrimenkul ipoteği alınması esastır.³²⁶ İpotek tahsisi ve ipotek fek işlemleri borçlular tarafından karşılanırdı.³²⁷ Teminata kefil alınması durumunda da kefilin de en az borçlu kadar ödeme gücüne sahip olması şartı aranırdı. Kefalet değerliliği olmayan kişilerin kefil olarak kabul edilmediği görülmektedir.³²⁸

Sandıklar tarafından verilen borçların vadesinde tahsil edilmesi esastır. Anapara ve faiz ödemesini vadesinde gerçekleştirilemeyen borçlulara ve kefillerine borcun muaccel hale geldiği ve borcun bir ay içinde ödenmesi gerektiği konusunda ihbar mektubu gönderilirdi. İlk ihbarnamenin tebliğini takip eden on beşinci gün hâlihazırda borç ödemesinde bulunulmamış ise ikinci bir ihbarname gönderilerek borcun derhal ödenmesi talep edilirdi. İkinci ihbarnameyi takip eden on beşinci gün geçtiğinde borcu ödemeye mükellef olanlar hakkında yasal işlemler başlatılırdı.³²⁹ Bazı durumlarda mücbir sebeplerden ötürü vadesinde borcunu ödeyemeyen borçlular da bulunabiliyordu. Genellikle belirli bir bölgeyi ve çok sayıda üreticiyi doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen savaş, doğal afet ve

³²⁴ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 25.

³²⁵ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 25.

³²⁶ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 29.

³²⁷ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 30.

³²⁸ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 35.

³²⁹ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 36.

kıtlık gibi durumlarda İdare Meclisinin yapmış olduğu tespite göre, bu tür hallerde ödemelerde büyük kolaylıklar sağlanmaktaydı.³³⁰

Sandıklar zirai faaliyette bulunan çiftçilere borç verme işleminde buldukları gibi borç alma işlemlerinde de bulunuyordu. Borç verme işlemleri nasıl ki belirli uygulama ve esaslara dayalı şekilde yürütülüyor ise borç alma işlemlerinde de önceden sınırları çizilmiş kaidelere göre işlemde bulunmaktaydı. Borç alma işlemlerinde kimden borç alındığı, ne kadar borç alındığı, borcun ne kadar süre ile alındığı, alacaklıya hangi oranda faiz ödeneceği gibi unsurlar resmî evrak üzerinde mühür ve imza ile hükme bağlanmaktaydı.³³¹ Borç alma faiz oranlarının borç verme faiz oranlarından daha düşük olduğu görülmektedir.³³²

Memleket Sandıkları'nda mevcut olan menafi gelirlerine ilişkin uygulama aynı şekilde Ziraat Sandıkları'nda da devam ediyordu. Menafi gelirleri genel olarak halkın yararına olan işlerde kullanılırdı.³³³ Sandıklar bu özellikleriyle buldukları yerlerde toplumun geneline yarar sağlayan faaliyetleri de desteklemiştir. Ziraat Sandıkları tarafından borç alacak ilişkisine dayalı birçok işlem gerçekleştirildiğinden bu işlemlerin sağlıklı bir şekilde kayıt altına alınmasının son derece önemli bir zorunluluk olduğu görülmektedir. Bu amaçla hesaplar üzerinde yapılan işlemler sandıklarda görevli muhasebe işlemlerine bakan personel tarafından defterlere kaydedilirdi. Sandıklarda bu amaçla kullanılan birçok defter bulunmaktaydı. Bu defterlere genel olarak baktığımızda gün içinde tahsile alınan ve ödenen paraların giriş çıkışlarının takip edildiği günlük defterin tutulduğu; borç verilen kişilerin isim sırasına göre takip edilen, borç verilen kişilerin detaylı bilgilerinin (adı soyadı, bakiye, vade, kefil, alınan teminat vb.) yer aldığı esas defterin tutulduğu görülmektedir. Bu defterler dışında sandığa bağlı yerlerin adlarının kayda alındığı, sandıklara sermaye veren ve okuma yazması olmayan kişilerin takip edildiği elifba defteri de tutulmaktaydı. Yine sandıklarda muhaberatın sağlanabilmesini temin etmek üzere yazışmaların takip edildiği gelen giden defteri bulunmaktadır. Esas defteri ile bağlantılı şekilde

³³⁰ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 32.

³³¹ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 37.

³³² BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 35.

³³³ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 39.

tutulan borç verilen kişilerin takibinin yapıldığı numaralandırılmış hesap defteri; kasa defteri, sandığa kimlerin ne kadar sermaye vermiş olduğunun takibinin yapıldığı, sermayenin de ne kadarının hangi köylere verildiğinin takibinin yapıldığı sermaye defteri; sandığın borç almasında kullanılan borç defterleri sandıklarda kullanılan defterlerdi. Çapraz kontrolün sağlanmasına yönelik olarak sandık eminlerince tutulan defterlerde bulunmaktaydı.³³⁴ Yapılan işlemlerin defterlere işlenmesi esnasında maddi hataya düşülerek yanlış yazımda bulunulması halinde kati suretle tahrifat yapılarak (kazıntı ve silinti) düzeltmede bulunulmaması, hatalı yazılan kaydın okunacak şekilde üzerinin çizilerek doğru kaydın yazılması gerekmektedir.³³⁵ Defterlere ilişkin olarak bu denli nizami bir yapının oluşturulmasının bir diğer nedeni de teftiş işlemlerinin sağlıklı yürütülebilmesine olarak sağlamaktı. Nitekim kontrol mekanizmasının işleyişine baktığımızda Sancak Komisyonlarının dilediği şekilde sandıkları teftişe yetkili oldukları görülmektedir.³³⁶

Sandıklar tarafından dönemsel olarak yapılan raporlamalar ilk başlarda sandık eminleri tarafından her ay Sancak Komisyonlarına sunulmaktayken zamanla bu uygulama aylık olmaktan çıkartılarak üç ayda bir yapılmaya başlandı.³³⁷ Sandıkların muhasebe işlemlerine ilişkin tıpkı günümüzde olduğu gibi dönemsel bir takvimi vardı. Bu takvim her yılın ocak ayında başlar ve aralık ayı sonu itibarıyla sona ererdi. Aralık ayının sonu ile hesaplar kapatılarak hesaplara ilişkin kapanış işlemleri gerçekleştirilirdi. Her ne kadar hesapların kapanışı aralık ayı sonu olarak belirtilse de bu işlemlerin raporlamalara dönüştürülerek tam manasıyla bağlanması birkaç ay daha sürebiliyordu.³³⁸

Sandıklar tarafından üç aylık dönemlere ait özet raporlar da düzenlenirdi. Yıl sonlarında da yıl içinde yapılan harcamalar ve tahsilatlarla, öşürden elde edilen gelir miktarlarını gösteren bütçe dengesi cetvelleri düzenlenirdi. Düzenlenen bu cetveller kazalarda bulunan sandıklarca kaymakamlığa, sancaklarda bulunan sandıklar tarafından da vilayetlere gönderilirdi.³³⁹ Gerek

³³⁴ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 42.

³³⁵ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 42.

³³⁶ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 52.

³³⁷ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 45.

³³⁸ BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 44, 46.

³³⁹ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 43.

kazalardan gerekse vilayetlerdeki sandıklardan vilayete sunulan cetveller ziraat müfettişleri tarafından incelenerek konsolide edilirdi. Konsolide edilen cetveller ise Vilayet İdare Meclisi tarafından incelendikten sonra onaylanarak genel bir tablo ve rapora dönüştürülerek valilik makamının resmî yazısıyla Ziraat Nezaretine gönderilirdi.³⁴⁰

2.3. Menafi Sandıkları

Memleket Sandıkları'nın zaman içinde etkinliklerini ve verimliliklerini kaybetmesiyle birlikte memleket sandıklarının yerini yeni baştan organize edilen, sermaye yeterliliği konusundaki sıkıntıları yeni kaidelere bağlanmış olan Menafi Sandıkları aldı.

Menafi Sandıkları'nın devreye alınmasından önceki süreç incelendiğinde, sandıkların sermaye gereksinimlerinin temin ediliş biçiminde birtakım sıkıntıların ve eşitsizliklerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile sandıkların gerek sermaye toplama biçimi gerekse işlevsellik açısından oldukça yetersiz kalmaya başladığı bir yapının varlığı göze çarpmaktadır.

Sandıkların en temel sorunlarından biri olan sermaye yetersizliğine yol açan sorunun ortadan kaldırılabilmesi amacıyla aşar vergisinde %1'lik bir artış yapılarak bu artış oranına *menafi hissesi* adı verildi. Yapılan bu artış ile sandıkların sermaye yetersizliklerindeki olumsuz ve kronik hale gelmiş durum ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Bu uygulama ile sandık sermayesinin sürekli beslenebildiği bir altyapının kurulduğu söylenebilir. Sandıkların isimlendirilmesinde de menafi hissesinin etkisinin tartışmasız önemi ağır bastığından, sandıklar menafi sandıkları olarak adlandırılarak, her sancakta³⁴¹ yaygınlaştırılması yoluna gidildi.

Sandıkların gelişimine ilişkin süreç ele alındığında, Ziraat Bankası'nın kuruluşuna kadar geçen zaman diliminde sandıklar aşamalı bir şekilde reorganizasyon sürecinden geçti ve bir zincir halinde bu iyileştirmelere devam edildi.

³⁴⁰ BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 44.

³⁴¹ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), M. 1.; "Menâfi' Sandıkları Nizâmnamesi".

Mevcut sandıkların Menafi Sandıkları'na dönüştürülmesindeki temel sebeplerin başında değişim gereksiniminin en önemli bileşeni olan sermayenin yapısı etkili oldu. Sermayeyi irdelediğimizde, sermayeye kaynaklık eden çeşitli kalemlerin bulunduğu görülmektedir. Aşar üzerinden belirli oranlar ile alınan gelirlerden oluşan nakitler, aşarın onda biri üzerinden alınan yardım hissesi, faiz gelirleri üzerinden alınan menafi yardım hissesi ve öşür bedellerine mahsuben yapılan tahsilatlar üzerinden ayrılan menafi hissesi sermayeye kaynaklık eden temel kalemlerdi.³⁴² Sermayeye konu olan gelirlerin, nakitlerin ve senetlerin son derece sağlam yapıları demirden yapılmış sandıklar içinde saklandığı, sandıklara ait iki adet anahtar bulunduğu, anahtarların bir tanesinin müdür veya memurlarda bulunduğu, diğer anahtarın ise sandık emininde bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁴³

Menafi Sandıkları'nın bir zincirin devamı gibi benzer amaçları yerine getirmek için zaman içinde iyileştirilerek daha disipline edilmiş bir yapıya kavuşturulan kendinden önceki sandıkların birçok özelliğini de bünyesinde barındırdığı görülür. Menafi Sandıkları'nı kendinden önce faaliyette bulunan diğer sandıklardan ayıran başlıca özellik bu sandıkların Ticaret ve Nafia Nezaretine bağlı olarak faaliyetlerini yürütüyor olmasıydı.³⁴⁴ Bu yönüyle Menafi Sandıkları'nın daha önceki sandıklardan farklı olarak devlet denetiminde faaliyetlerini sürdürmeye ve merkezi yönetim tarafından üzerinde daha çok kontrol sağlanan bir yapıya kavuşturularak yönetilmeye başlandığı kaanati oluşmaktadır.

Menafi Sandıkları'nda merkezi yönetimin kontrolünün etkinliği personel istihdamı konusunda da göze çarpmaktadır. Bu konuda sandık müdürlerinin sandıkların bağlı bulunduğu Nezaret tarafından Bâb-ı Âli'nin izni ve padişahın onayıyla görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Yine memur olarak görevlendirilen kişiler bağlı bulunulan nezaretin kontrolünde görevlerine başlatılmaktadır.³⁴⁵ Daha önceki uygulamalara benzer şekilde sandıkların belirli bir ayrıştırmaya tabi tutulduğu ve bu şekilde birinci sınıf ve ikinci sınıf olmak üzere iki ayrı sandık sınıfı belirlendiği görülmektedir. Bu sınıflandırmaya bağlı olarak ilgili sandıklarda

³⁴² BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 1.

³⁴³ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 12.

³⁴⁴ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 1.

³⁴⁵ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 5.

çalışan personelin maaşlarında da ücret farklılıkları bulunuyordu. Örneğin: Birinci sınıf olarak değerlendirilen sandıkların müdürlerine 2.000 kuruş tutarında maaş bağlanırken, ikinci sınıf olarak nitelendirilen müdür maaşları ise 1.500 kuruş olarak belirlenmekteydi. Sınıflandırmaya bağlı benzer ücret farklılıklarını müdürler haricindeki kâtip, memur ve sandık eminlerinde de görülüyordu.³⁴⁶

Menafi Sandıkları'nca gerçekleştirilen iş ve işlemlerin kontrolünün sağlanabilmesini temin etmek üzere çeşitli kontrol mekanizmaları da tahsis edilmekteydi. Bu kontrol mekanizmasının oluşturulmasında öncelikle iş ve işlemleri yapanlara ve onaylayanlara birtakım sorumluluklar verilirdi. Sandıkların kendi iç işleyişlerindeki otokontrol mekanizması dışında ayda bir defa sandık komisyonu toplanırdı. İlgili komisyon tarafından hesaplar gözden geçirilir, kıymetlerin sayılarak eksiklik olup olmadığı tespit edilirdi. Aylık olarak yapılan bu periyodik kontrollerde herhangi bir noksanlık ya da sorumluluk doğurucu bir durum tespit edilirse bu durum mülki idareye bildirilirdi. Aylık kontroller dışında üç aylık zaman dilimlerinde de mülki idare tarafından muhasebe birimlerince sandıkların hesapları kontrol ettirilirdi. Yapılan incelemeler neticesinde sıkıntılı bir durumun tespit edilmesi halinde öncelikle hiç vakit kaybetmeden sorumlular açığa alınırdı. Detaylı incelemeye geçildiğinde durumla ilgili olarak Nezaret vakadan haberdar edilirdi.³⁴⁷

Menafi Sandıkları'nın temel hedefi zirai faaliyetlerde bulunan kişilere borç vermek üzerine belirlenmiş olup, ana gayesi ziraatın desteklenmesiydi. Bu hususla ilgili olarak tarımsal faaliyet dışındaki alanların menafi sandıklarınca borçlandırılmaması kesin hüküm altına alınmıştı.³⁴⁸ Menafi Sandıkları'ndan önce benzer amaçlarla faaliyette bulunan sandıkların zaman içinde etkinliklerini kaybetmesinde ve yeniden yapılandırılarak dönüştürülmesinde bu hükme aykırı uygulamaların rol aldığı düşünülmektedir. Borç verme işlemlerinde gelir getiren gayrimenkullerin teminata alınarak borçlandırmada bulunulması genel kaide olarak belirlenirdi. Burada tarımsal üretimin devamlılığının sağlanmasında borçlu tarafından vazgeçilmesi göze alınamayacak olan maddi bir teminat ile ilişkilendirilerek alacak güvence altına alınmaktaydı. Tarımsal faaliyetlerin bir fiil

³⁴⁶ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 6.

³⁴⁷ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 8.

³⁴⁸ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 13.

içinde olan, üretimle iştigal eden ancak teminata verecek herhangi bir gayrimenkulü bulunmayan üreticilerin de varlığı söz konusuydu. Bu durumda olan üreticiler için de nitelikli bir kefil ya da lüzum görüldüğü takdirde birden fazla kefilin alınması yoluyla çiftçilere borç verilebiliyordu. Bu ve buna benzer durumlarda da kefil alınacak kişinin kefalet değerliliğinin kredi kullandırılabilir seviyede olmasının önemi büyüktü. Yine kefil olarak kabul edilecek kişilerin varlıklı ve itibar sahibi kişilerden seçilmesinin önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Borçlandırma konusunda bu denli güven verici şartların aranması, belirli kural ve kaidelere bağlı kalınarak hareket edilmesi sandıkların Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatına olan katkıları düşünüldüğünde bu ve buna benzer kaidelerin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Borç verme işlemlerinin bir düzen içinde sürdürülebilmesi için çeşitli uygulamalara rastlanılmaktadır. Örneğin teminata gayrimenkul ipoteği alınması halinde verilen borçlarda borç miktarının teminata alınan gayrimenkulün değerinin yarısından fazla olmadığı görülmektedir.³⁴⁹ Borç verme sürelerine ilişkin düzenlemelerde kısa ve uzun vadeli olmak üzere borçlandırmada bulunulduğu anlaşılmaktadır. Borçlandırma işlemlerinde belirlenen vadeler üç ay ve 48 ay aralığında belirleniyordu. Vadesi bir yıldan uzun süreyi kapsayacak şekilde verilen borçlar için her yılın faiz miktarının tahsil edildiği anlaşılmakta olup, faiz miktarının vade sonunda defaten anaparaya eklenerek tahsil edilmesi arzulan bir yöntem değildi.³⁵⁰ Bu yönüyle ele alındığında vade sonunda anapara ve toplam faizin üst üste eklenerek çiftçilere ağır yük getireceği ve çiftçileri temerrüde düşürebileceği öngörülerek her yıl için işleyen faiz yükünün tahsil edilmesi yolu benimsenirdi. Ayrıca sandıkların uzun vadeli kredilerde düzenli faiz gelirinden mahrum bırakılmaması ve sandıkların zayıf duruma düşmemesi için her yılın faiz yükünün mutlaka tahsil edilmesi sağlanırdı.

Borcun zamanında ödenmemesi ve muaccel hale gelmesi halinde doğrudan borçluların ve kefillerin üzerine gidilmezdi. Borcun ödenmesi hususunda asıl borçlu ve kefil/kefillere ek süre tanınırdı. Borç ödeme konusunda tanınan bu ek süre içinde de eğer borçlu ve kefil tarafından herhangi bir ödemede

³⁴⁹ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 15.

³⁵⁰ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 16.

bulunulmaz ise teminata alınan gayrimenkulün paraya çevrilmesi yoluna gidilerek borcun tahsil ve tasfiyesi sağlanırdı. Sandık alacaklarına ilişkin dava süreçlerinin hızlı ve etkin şekilde çözülmesi için sandıklara istisna tanındığı, mahkemelerde sandıkların davalarının öncelikli olarak ele alınmasına yönelik düzenlemelerin bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁵¹ Sandıkların alacaklarına ilişkin davaların mahkemelerde öncelikli olarak ele alınmasının temel nedeninin sandıkların bir tarım toplumu olarak nitelendirilen Osmanlı topraklarındaki öneminden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim tarımsal üretimin devamlılığını sağlamak üzere özellikli bir fonksiyonu bulunan sandıkların tahsil edilememiş alacaklarının bir an önce tahsilinin sağlanması ve alacakların donuklaşarak bir yığın oluşturacak şekilde sandıkları orta uzun vadede tüketmesinin önüne geçilmesi hedeflendiği kanaati oluşmaktadır.

Mücbir sebepler nedeniyle borcunu ödemede sıkıntı içine düşmüş olan kimseler için çeşitli istisnaların uygulandığına da rastlanılmaktadır. Harp, salgın hastalık, deprem, çekirge istilas ve benzeri olağanüstü durumlarda ödeme gücüne düşmüş oldukları kesin hüküm altına alınan çiftçiler için ödemesiz bir takvim belirlenebilmekteydi. Çiftçilere içinde buldukları sıkıntılı zamanlarda borç ödeme yükü getirilmemekteydi. Yine borç ödeme konusunda sıkıntı yaşayan, vadesinde borcunun faiz ve/veya anaparasının tamamını ödeyemeyen ancak anapara ve faiz için kısmi de olsa ödeme yapabileceğini belirten iyi niyetli borçlular için de zorlaştırıcı değil, kolaylaştırıcı istisnai kararlar alınmaktaydı.³⁵² Borcunu zamanında ödemeyen ve borç ödeme konusunda sıkıntı yaşatanlar için birtakım sınırlamalar da konuluyordu. Bu kişilerin sandıklarda görevlendirilmesi kesinlikle engelleniyordu.³⁵³

Sandıkların işleyişlerinde, sandıkların sermaye ve borç verme düzeninin sağlıklı bir zemine oturtulabilmesi amacıyla bir takım işleyiş dinamikleri bulunmaktaydı. Bu konuda dikkat çeken hususlardan biri de kaza bazında sermaye ve borçlandırma dengesinin gözetilmiş olmasıdır. Diğer bir ifade ile kaza sermayesinin büyüklüğü tek seferde bir çiftçiye en fazla ne kadar borç verilebileceğine dair kaideleri de belirlemekteydi. Bu anlamda kaza sermayesinin

³⁵¹ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 19.

³⁵² BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 18.

³⁵³ BOA, DH.MKT, 1606/24, 13 Recep 1306 (15 Mart 1889).

büyüklüğüne göre, sermayesi 15.000 liranın üzerinde, 10.000 – 15.000 lira aralığında ve 10.000 liranın altında olmak üzere üç ayrı şekilde tasniflendirilmekteydi. Belirlenen bu sermaye aralıklarına göre tek bir üreticiye verilebilecek maksimum borç miktarı sırasıyla 15.000 kuruş, 10.000 kuruş ve 5.000 kuruş olmak üzere sınırlandırılırdı.³⁵⁴ Bu şekilde bir düzenlemenin yapılmasının ardında yatan sebepler düşünüldüğünde, riski tabana yayma ve mevcut sermaye büyüklüğünden çok sayıda çiftçinin fayda sağlamasının hedeflendiği kanaati oluşmaktadır.

Menafi Sandıkları'ndan alınacak ya da alınmış olan borçlara yönelik zaman zaman birtakım taleplerde bulunulduğu da görülmektedir. Bu tür talepler genel olarak ele alındığında ve detaylı bir şekilde değerlendirildiğinde çoğu zaman sandıkların disiplinli şekilde çalışmasını olumsuz etkileyen,³⁵⁵ sandıkların belirlenmiş olan genel kaidelere uzak isteklerden oluşuyordu.³⁵⁶ Genellikle mevcut faiz oranlarının düşürülmesi³⁵⁷ veya işleyen faizin tamamen silinmesi ve teminat konularında bu tür taleplerde bulunulduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁸

Menafi Sandıkları'nın Ziraat Bankası'na dönüşmesine kadar geçen safha incelendiğinde sandıkların çok sayıda değişiklik ve bu değişikliklere bağlı olarak çok sayıda düzenlemeye tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu düzenlemelerin daha çok sandıkların yaygınlaşması ve etki alanlarının genişlemesiyle ilintili olduğu görülmektedir. Nitekim sandıkların Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmasına bağlı olarak üstlendikleri görevler artmış, bu durum neticesinde ifa edilen işlerle ilgili uygulamalara ait çok sayıda mevzuat sandıkların işleyişine dâhil olmuştur. Sandıklar tarafından tahsil edilen aşar vergisi ve maarif iane hisselerine ilişkin uygulamalarda da bu durum göze çarpmaktadır. Resmî yazışmalarda aşar vergisinin tahsilatına ilişkin sahada karşı karşıya kalınan zorluklar, anlaşmazlıklar ve vergi tahsilatıyla ilgili paydaş kurumlar arasındaki görüş ve uygulama farklılıkları bulunduğu resmî yazışmalardan anlaşılmaktadır.³⁵⁹

³⁵⁴ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 22.

³⁵⁵ BOA, Ş.D, 692/17, Nr. 640, 21 Muharrem 1297 (4 Ocak 1880).

³⁵⁶ BOA, Ş.D, 2372/16, Nr. 221, 1 Zilhicce 1291 (9 Ocak 1875).

³⁵⁷ BOA, Ş.D, 2372/16, 10 Kânunuevvel 1290 (22 Aralık 1874).

³⁵⁸ BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD), 21/898, Nr. 188, 2 Rebiülahir 1288 (21 Haziran 1871).

³⁵⁹ BOA, MF.MKT, 85/8, Nr. 490, 11 Zilkade 1301 (2 Eylül 1884); BOA, MF.MKT, 84/97, 28 Zilkade 1301 (19 Eylül 1884), BOA, MF.MKT, 85/8, S. 56, 28 Zilkade 1301 (19 Eylül 1884);

Belirsizlik yaratan ve işleyişi olumsuz yönde etkileyen bu ve buna benzer durumların ortadan kaldırılması ve kesin hüküm verilebilmesi için birçok yazışma yapıldığı görülmektedir. Bu durum gerek zaman gerekse kaynak israfına yol açarak iş ve işlemlerle ilgili süreci uzatmaktaydı.

Menafi Sandıkları'nın kurulmasındaki temel amaç çiftçilerin üretim fonksiyonunun yerine getirilmesiydi. Sandıklar çiftçilere uygun faiz oranı ile finansman olanağı sunmakta ve üretimin devamlılığını sağlamakla sorumluydu. Sandıklar üretimin devamlılığını kesintiye uğratacak her türlü zorlukla başa çıkmada devreye girerdi. Çiftçilerin içinde buldukları sorunların çözülmesinde önemli bir aktör olarak görev alırdı. Bu yönüyle sandıklar yalnızca kredi sağlayan bir kuruluş değildi, zor ve sıkıntılı zamanlarda üreticilerin yanında olurdu, yardımda bulunarak üreticilere destek sağlardı. İlgili döneme ait birçok resmî belgede yağmurların yağmaması bu duruma bağlı olarak kuraklık yaşanması, akabinde kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalınması gibi zor dönemlerde sandıkların birer kurtarıcı gibi devreye girerek çiftçilere destek olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁰ Tarımsal üretimde meydana gelen önemli ve geniş çaplı sıkıntıların aşılmasında da sandıklar çiftçilere destek vermek için yoğun bir çalışma içine girerdi.

Menafi Sandıkları'nın odaklandığı temel alan her ne kadar çiftçilerin finansal olarak desteklenmesi olarak ön plana çıksa da sandıklar bu temel faaliyetlerinin dışında eğitim ile ilgili iş ve işlemleri desteklemek üzere önemli görevler de üstleniyordu. Gerek yeni okul inşası gerekse tadilata ihtiyaç duyulan eğitim kurumlarının elden geçirilmesi ve bir takım eğitime dayalı zorunlu ek ihtiyaçlarının karşılanmasında Menafi Sandıkları destek sağlardı.³⁶¹ Eğitim ile ilgili bu katkıların yapılabilmesi amacıyla Menafi Sandıkları aracılığı ile bir kaynak temini sistemi oluşturulduğu gibi, bu sistemin devamlılığının sağlanabilmesi için Menafi Sandıkları gelirlerinin bir kısmı eğitim faaliyetlerinin

BOA, MF.MKT, 84/97, 28 Zilkade 1301 (19 Eylül 1884), BOA, MF.MKT, 85/8, 21 Zilhicce 1301 (12 Ekim 1884), 454 BOA, MF.MKT, 85/8, 10 Muharrem 1302 (30 Ekim 1884).

³⁶⁰ BOA, DH.MKT, 1453/81, Nr. 883-23, 20 Muharrem 1305 (8 Ekim 1887), BOA, DH.MKT, 1494/69, Nr. 458-27, 2 Recep 1305 (15 Mart 1888).

³⁶¹ BOA, MF.MKT, 90/119, Nr. 194, 22 Recep 1303 (26 Nisan 1886); BOA, MF.MKT, 363/13, 5 Kanunusani 1301 (17 Ocak 1886); Okul arazisi alımı için karşılığı daha sonra ödenmek üzere Menafi Sandıklarından borç alındığı görülmektedir.

desteklenmesi için ayrılmaktaydı.³⁶² Gerek üreticilerin doğrudan veya dolaylı şekilde desteklenmesi, gerekse eğitim faaliyetlerinin bizzat içinde sandıkların aktif rol alması son derece önemliydi. Bu yönüyle Menafi Sandıkları Osmanlı Devleti'nde ekonomik düzenin sağlanması ve eğitimin olanaklarının geliştirilmesine katkı da sağlıyordu. Yaygın sandık ağı ile Osmanlı topraklarının büyük bölümünde bahsi geçen görevleri yerine getirmesi münasebetiyle etki derinliği ele alındığında sandıkların ayrı bir inceleme konusu olmaya değer yönü ortaya çıkmaktadır. Menafi Sandıkları'nın faaliyette bulunduğu yerlerde yalnızca üretim ve eğitime katkıda bulunmadığını, bu faaliyetlerinin yanı sıra imar işleri³⁶³, göçmenlerin iskân politikaları³⁶⁴ ve hazineye kaynak temini³⁶⁵ sağlamaya kadar birçok faaliyetin içinde aktif olarak yer aldığı dikkat çekmektedir.

Sandık sermayesinin amacı dışında kullanılması Menafi Sandıkları'nın etkinliğini ve verimliliğini olumsuz yönde etkileyerek sandıkların işlevselliğinin büyük ölçüde yitirilmesine ve daha önce aynı amaç doğrultusunda kurulan sandıklarla aynı kaderi yaşamasına sebep oldu. Başlangıçta oldukça disiplinli şekilde faaliyetlerini sürdüren sandıkların tekrar bozulmaya başlaması çiftçilere yeterince destek verilememesine neden oldu. Sandık sermayelerinin bir takım varlıklı kişilerin ve kötü niyetli sandık yöneticilerinin kontrolü ve yönlendirmesi

³⁶² BOA, MF.MKT, 28/68, 3 Cemaziyelevvel 1292 (7 Haziran 1875), BOA, MF.MKT, 31/131, 16 Şaban 1292 (17 Eylül 1875); Aşara yapılan ilave onda bir menafi hisselerine 1300 (1884) yılında maarif iane payı adıyla bir ek yapılmıştır. Menafi Sandıkları payı aşarın yedide biri ve maarif iane hissesi ise bu yedide bir oranın dörtte biri olarak tespit edilmiştir. Aşar ile %11,90'ı bulan bu tahsilatın pratikte uygulanmasındaki zorluklar neticesinde 7 Ağustos 1302 (1886) tarihinde Meclisi Vükela mazbatası ile değişikliğe gidilerek, %10'u hazineye, yüzde biri Menafi Sandıklarına ve yüzde 0,5'i de Maarife ayrılmak üzere yüzde 11,5 olarak daha kolay tahsil edilebilir bir orana çekilmiştir.

³⁶³ BOA, DH.MKT, 1372/40, Nr. 1592-40, 29 Muharrem 1303 (7 Kasım 1885) Özellikle halkın ihtiyaç duyduğu köprü, kaldırım, çeşme ve okul gibi ihtiyaçların giderilmesi, mevcut olanların tadilatlarının gerçekleştirilmesi için sandık sermayesine intikal etmiş olan faiz gelirlerinin bir kısmının bu amaç doğrultusunda harcanıldığı görülmektedir.

³⁶⁴ BOA, ŞD, 2421/27, Nr. 27, 13 Rebiülahir 1296 (6 Nisan 1879); BOA, DH.MKT, 1513/60, 8 Şevval 1305 (18 Haziran 1888) Menâfi Sandıkları ilgili dönemde meydana gelen göç faaliyetlerinde sosyal dengenin korunmasında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Yerel yönetimlerin mevcut bütçelerinin göç dalgasını finanse edecek durumda olmaması sebebiyle Menafi Sandıkları devreye girerek göçmenlerin ihtiyaçları karşılanmıştır.

³⁶⁵ Hilmi Kâmil Bayur, *Sadrâzam Kâmil Paşa-Siyasî Hayatı*, Sanat Basımevi, Ankara 1954, s. 168; Seçil Akgün, "Midhat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni", Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 198, İlgili dönemde Osmanlı Devleti çok ciddi mali bunalımlarla baş etmek durumunda kaldığından menafi sandıklarına ait mahsul bedelleri daha sonra yerine konulmaksızın mal sandıkları tarafından kullanılmıştır. Bu durum her ne kadar hazineyi finanse etmeye yardımcı olsa da bir o kadar da Sandıkları tüketen bir durum olmuştur.

altında işletilmesi³⁶⁶, mahsul bedellerinin doğru şekilde kullanılmaması,³⁶⁷ kredilerin geri ödemesine yaşanan aksaklıklar bozulmayı daha da hızlandırdı. Sandıklara ait sermayenin amacı dışında kullanılması üreticilerin sandık dışında yüksek faizle borç veren kişilere yönelmesini arttırdı. Bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra basiretsiz sandık yöneticileri ve memurlarının üreticilere karşı yapmış olduğu baskıcı ve zorlayıcı tutum da sandıklara olan bakış açısını olumsuz etkiledi.³⁶⁸ Bu ve buna benzer bozulmaların etkileri neticesinde üreticiler sandıklardan uzaklaşmaya başladı ve tekrar tefecilere yöneldi. Sandıklardaki bozulmaların artması, asli görevlerini yapmaktan uzaklaşması, sandık yerine daha kurumsal bir müessese olan Banka kurulması fikrinin ön plana çıkmasını sağladı.³⁶⁹

³⁶⁶ Donald Quatert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 121.

³⁶⁷ Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri, C. II.*, Orion Yayınları, Ankara, 2006, s. 127.

³⁶⁸ BOA, ŞD, 2001/26, Nr. 6-247, 4 Şaban 1300 (10 Haziran 1883).

³⁶⁹ BOA, İ.DUİT, 77/59, 25 Şaban 1305 (7 Mayıs 1888), s. 2; BOA, İ.DUİT, 77/59, 18 Şevval 1305 (28 Haziran 1888), s. 3.; BOA, DH.MKT, 1521/98, Nr. 19-21, 30 Haziran 1304 (12 Temmuz 1888).

BEŞİNCİ BÖLÜM

ZİRAAT BANKASI'NIN KURULUŞU

1. Ziraat Bankası'nın Kuruluşuna Giden Yol

Menafi Sandıkları'nda kronik hale gelen, yapılan birçok düzenlemeye rağmen istenildiği ölçüde iyileşme kaydedemeyen durum, olumsuzlukların devam etmesi sebebiyle çiftçi kesimin finansman ihtiyaçlarının daha sağlıklı bir şekilde karşılanmasını gerekli kıldı. Sandık varlıkları zaman içinde donuk hale gelerek ikrazat yapabilme kabiliyetlerini büyük oranda kaybetmeye başladı. Sandıkların bu duruma gelmesinin başlıca sebepleri ikrazat için ayrılan kaynakların nizamname hükümlerine aykırı şekilde harcanmasıydı. Tarımsal faaliyette bulunan üreticiler yerine sandıkların bulunduğu yerdeki etkin ve nüfus sahibi kişiler ile memurlara kullandırırım yapıldı. Sandıkların etkinliklerini yitirmelerindeki diğer önemli sebep ise devletin içinde bulunduğu mali problemlerdi. Sandıklar hazinenin mali sıkıntılarını gidermek amacıyla kolay yoldan kaynak temin edilen kuruluşlar olarak görüldü. Hazine tarafından borç olarak alınan kaynakların yerine konulamaması da aynı şekilde sandıkları olumsuz etkileyen önemli sebeplerden biridir.³⁷⁰ Sandıkların kronik sıkıntıları ile ilgili olarak 1873 yılında (Cemaziyülevvel 1290) yayınlanan 19 sayılı Rumeli gazetesinde yer alan bir yazıda sandıkların içinde bulunduğu sıkıntılar ve halkın sandıklardan yeterince yararlanamaması hakkında şu ifadelerle değinmiştir:

“Bir aralık Menafi Sandıkları ihdas olundu. Bu sandıkların terakki-i ziraata olan hüsni hizmetleri inkâr olunamaz ise de Tuna Vilayetinden maada sair yerlere elyevm matlup veçhile tesis olunamadı. Bazı mahallerde birer miktar sermaye toplandıysa da hüsn-i istimâl olunamadığından, lüzumu olmayan yerlere verildi. Müteneffizan memleketin ellerine düştü. Köylüler bihakkın müstefid olmadı ve olamıyorlar. Hâlbuki bu sermayeyi veren gene köylü ve çiftçi takımıdır. Mademki ziraat erbabı mâmüriyetimizin en birincisidir ve Menafi Sandıkları ziraatı terakkisi uğruna hasır olunmuş bir banka demektir. Bunların derecei matlubede tesis ve terakkisi esbabını istimal etmek ve sermayesini suistimalden kurtarmak ve

³⁷⁰ “İktisad-ı Zirai-Ziraat Bankaları”, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Nr. 4, Salih Zeki Ruşen Matbaası, 27 Rebiülevvel 1327 (18 Nisan 1909), s. 49.

zürradan gayrisinin eline düşürmemek ve çiftçilerin çiftçiliğe ait olan ihtiyacatı zaruriyelerinden başka şeylere sarf ettirmemek ehemî mehâmdandır.”

İlgili ifadelerden sandıklar ile ilgili sıkıntıların basına yansıdığı ve eleştiri konusu yapıldığı açık bir şekilde görülmektedir.³⁷¹ Yine sandıklarla ilgili sorunlar Rumeli gazetesinde ele alınıyor Ziraat Bankası kurma fikri hayata geçirilmeye çalışılıyordu. Galata sarraflarından Tubini ve Manuel Fahiri tarafından emlak ve hasılat mukabili akçe ikrazı hariç olmak üzere bankacılık iş ve işlemleri yapmak, aşar vergisi tahsilatı gerçekleştirmek, zirai, ticari ve sanayinin geliştirilmesine dayalı olarak kredi vermek üzere banka kurma teşebbüsünde bulunulmuştu. Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankası ve Osmanlı Ziraat Bankası adıyla iki bankanın kurulmasına yönelik bir takım hazırlık çalışmaları yürütüldü, gerekli izinlerin alınmasına rağmen bu amaç doğrultusunda somut bir sonuç elde edilemedi.³⁷²

Menafî sandıklarındaki sıkıntıların çok yönlü olarak ele alındığı diğer bir arşiv belgesi ise 6 Ekim 1872 tarihinde mösyö Dosinkler tarafından hazırlanan rapordur. İlgili rapor sandıklar yerine bir banka kurulmasına neden ihtiyaç olduğuna dair önemli tespitler içermektedir. Dosinkler raporunda şu ifadelere yer vermiştir:

“Makam-ı nezaret-i celile-i hariciyeye 6 teşrin-i evvel 872* tarihli mösyö dosinkaler* tarafından ziraat bankalarına dair verilen layihanın tercümesidir. Elyevm menafî sandıklarının hiç faidesi görülmeyip sandıkların teşkili için alınan vergi taife-i zürra'nın sebep-i perişaniyesi olmaktadır ol miktarda ve toplanılan akçenin mecmuu veya mecmuuna karip miktarı sermaye olmayan zura'ya muavenet için verilecek yerde başka şeylere sarf olunur sandıkların akçesiyle murabahacılık edilmekte ve bu akçeyi zura' değil tüccar kullanmaktadır. Köylüler sandıklardan istikraz eyledikleri akçeden dolayı olmayıp ancak iane vergisini vermemelerinden naşi günden güne borçlu düştükleri halde faizi tediye için fahiş güzeşte ile akçe istikrazına mecbur oluyorlar. Hülasa-i kelim bu sandıklar esasen güzel bir şey iken gayet fena surette istimal olunduğu için halkın başına bir bela oldu. Nasıl olmasın ki idaresi az çok murabahacılık ile meluf olan halkın fakr u

³⁷¹ *Rumeli Gazetesi*, Nr. 19, 4 Cemaziyelevvel 1290 (30 Haziran 1873).

³⁷² Hazar, 1986, s. 109.

zaruretinden istifade eyleyen şehir ahaliyi yeddindedir. İmdi suret-i idareleri tebdil olunmaz veya büsbütün ilga edilmezse memleket iki üç sene zarfında kâmil harab olur itikadındayım. Bu halde mütalaamca sandıkları hakikaten bir Ziraat Bankası'na iane vergisini vermiş olan köylüler hissedar edilmek suretini veya mizaç-ı ahaliye dahi muvafık ve terakki-yi ziraate salih bulunan alel zikr tasavvuru kabul ve icra etmek iktiza eder. İane vergisi yedi sene müddetle Rumeli ve Bulgaristan eyaletleri ve ve belki tek mil rum ili kıtası zirai tarafından tediye olunmuş olduğundan yedi sene faizi dahil olmadığı halde Ziraat Bankaları için sekiz milyon lira sermaye cem ve tedarik olunmuş demek olur. Bunun dört milyon lirası zirai zimmetinde kalmış olursa yine küsur dört milyonu elbette tahsil kılınmıştır. Gerçi bu akçenin iki sülüsü sandık eminleri tarafından ya çalınmış yahut başka şeye kullanılmış ise de şiddetli istirdat edilir. Bir kere bu dört milyon lira cem ve tahsil olunarak öteye beriye dağıtılacak yerde Banka-i Osmaniye tevdi kılınırsa artık ifayı deyne olmayan köylülerin zimmetindeki dört milyon lira ile faizi afv olursa da beis yoktur. Çünkü sermaye öyle dört milyon liradan mürekkep olupta idaresi bir ziraat nezareti yedine teslim kılındıktan sonra beş on sene zarfında ziraat ve haraset bu haliyle düçar olacağı perişanlıktan kurtulacağından ve devleti aliyyenin Tanzimat-ı Hayriye'yi ilan ettiği tarihten beri ticaretle zuhura gelen münasebetiyle dur ve mehcur olduğu servet ve mamuriyeti tekrar kesb edeceğinde şüphe yoktur. Ziraat nezareti bu dört milyon lira elinde olupta senevi bir milyonunu tarik ve maabir gibi lüzumi ziraata madden muavenet etmek derecesinde olmayan şeylere sarf etmeksizin bir sancak ahalisine çift surecek öküz ve tohum ve yiyecek ekmek tedariki için ita iylese hayli ıslahata muvaffak olur. Bu ikraz olunan akçeleriden senevi yüzde beşten yediye kadar faiz alındığı dört sene zarfında ifasına müsaade kılındığı halde ziraat eyerler ve memleket mamuriyet-i kadimesini kesb eder ve aşar ise o nispetle tezayüd edecektir. İşte ol vakit hazinenin umur-ı nafia için daha ziyade akçe sarfına müsaadesi bundan yalnız bir müşekkel mesele vardır ki o da en evvel hangi sancağa muavenetin lazım geleceğini tayin etmektir. Fakat Karadeniz'in cihet-i garbiyesinde... esliye* sancağından meydiye* kasabasına kadar olan mahaller ahaliyi kereste ticareti gibi devlet ve memleketçe muzır bir şeye süluk ettikleri ve hükümet dahi... hiç önünü almaya çalışmadığı cihetle harab olmuş olduğundan teddir-i meşruha her birinden ziyade muhtaçtır. On bin çift öküz ve yüz bin kile buğday ita ve köylüler zimmetine sahtekarlıkla geçirilen bir takım duyun hakkında tahkikat şeride icra

kılır ise mukaddeman külliyyetli mahsulat vermekte iken kereste ticaretinin netice-i vehimesi olarak muattal kalan arazi zira olunur. On bin çift öküzün her çifti on lira ve yüz bin kile buğdayın her kilesi yirmi veya yirmi beş kuruştan olduğu halde mecmuuna yüz yirmi beş bin lira sarf edilecek ise mukabilinde bir milyon halk pençe-i zaruretten kurtulacağından bu hesabca bir milyon lira ile sekiz kat nüfus ihya edilmiş olacağından bihali değildir. Dört senede Rumili kıtasının mahsulatı tesdüf eder vergisi miri iki misline baliğ olur ve bir milyon liranın dört senelik faizden üç seneliği yani yüzde on beşi bazı mesarife vuku melhuz olan iflaslardan müterettip zarar ve ziyana gidecek olursa yine o müdetde reisülmal yalnız bir senelik faiz olan yüzde beş tezayüt etmiş olur. Sekiz on ve nihayet on altı sene zarfında köyler oldukça servete malik olarak akçe ikrazına ihtiyaçları kalmadığından olvakit ziraat nezaretindeki akçelerini memalik-i ecnebiye ile doğrudan doğruya ticarete girişmekte istimal edebilirler. Çünkü Karadeniz'in Avrupa sevhilinde sermayeleri bir milyon liralık hisse senedatından mürekkeb üç ve dört ticaret evi küşad olundukta bunlar köylülerin getirecekleri buğday ve zehair-i saireyi bedelin bir kısmını bervechi peşin tediye ederek alır ve sefayine tahmil ile gönderilip satıktan sonra yüzde beş komisyon alıkoyarak ita eder. Bu halde memleketin bir ticaret yüzünden her sene gaib ettiği paralar yanına kalacağı gibi şimdiki tüccar dahi sermayelerinden başka tarikle temettu etmek çaresini tahariye mecbur olur. Vaka bir adam debbağ ve değirmencilik ve çuka fabrikacılığı ve demircilik ettiği vakit ne kazanmaz işte böylelikle birtakım zanaatler peyda olur ki vücudu elyevm memleketi ifna etmekte olan maraz mahh ve nabud olmuştur. Bu marazın alamet ve nişaneleri fakr u sefalet ve sebebi sermayesiz ticaret ve say ve ilimden tefrittir her adam tacir oluyor ve her tacir dahi mürabahacılığa ve daha fena kesbe süluk ediyor. Ticaret-i Osmaniye'nin Tanzimat-ı Hayriye'den beri ahval-i tarihiyesi ve şimdiki hal ve mevkii tedkik olursa elyevm mevcut ve gittikçe uğraşacağı melhuz bulunan fakru zaruretin sebebi meydana çıkar. Balada best ve beyan eylediğim tasavvur memlekete tahlise medar olacak vesail cümlesindedir. Fakat bir tasavvur ile icrası arasında tesadüf olacak pek çok müşkilat vardır. Ziraat bankalarına verilecek parayı nasıl köyleri harab etmeksizin tahsil etmeli ve çorbacıların ihtilas eyledikleri akçeyi nasıl istirdat etmeli ve tahsil olunacak meblağ ne vecihle idare ve malumat ve gayr-i meşru saireyi ne suretle men ve ref etmeli ihtiyacat-ı hakikaları olanlara iane ve terviç etmeksizin tevsi-i ziraat ve terakki-i mahsulata muavenet için ne yolda

hareket etmeli. İşte bu meseleleri senelerce çalışarak halletmiş isem de esas tasavvur nazar-ı kabule alınmadıkça tafsilatına lüzum göremem.”

Dosinkaler hazırlamış olduğu bu raporda sandıkların mevcut halleriyle fayda sağlamaktan ziyade çiftçi kesime zarar verdiğini, gerçek amacına hizmet edemediğini, tarımsal faaliyet ile ilgili konularda kullandırılması gereken kredilerin tüccar kesimi finanse etmek için kullandırıldığını açıkça ifade etmekte, sandık yerine bir banka teşkilatının kurulması halinde kaynakların daha etkin ve verimli yönetilebileceğini farklı alternatiflerle örneklendirerek ortaya koymaktadır.³⁷³ Bu rapor ve benzeri şekilde tespitlerin ele alındığı kaynaklar detaylı olarak incelendiğinde içinde bulunulan durumun ve değişime olan ihtiyacın gereksinimi net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Çiftçi kesimin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla bir banka kurulmasına yönelik olarak, 93 Harbi'nin etkileri sonrasında birtakım gelişmelere de rastlanılmaktadır. Rumeli'de yaşanan toprak kayıplarının domino etkisiyle Anadolu topraklarına geniş çaplı bir göç hareketi başladı, çok sayıda insanın topraklarını kaybetmesi ile birlikte ağırlıklı olarak üretimle iştigal eden göç nüfusunun tekrar toprağa kavuşturulması ve üretim kaybının telafi edilebilmesi için çeşitli arayışlar içine girildi. Edirne Vilayeti ve Erbaa Sancağına münhasır olmak üzere bir milyon İngiliz sterlini sermaye bulunması amacıyla Charles Hanson ve Edward adlı yabancılara Osmanlı Ziraat Bankası kurmak için hükûmet tarafından 11 Cemazi 1297 (1881) tarihinde yetki verildi, ancak verilen bu yetkiye karşılık bu amaç için bir banka faaliyete geçmedi.³⁷⁴ Zaman içinde sandıklar yerine bir banka kurulmasına ilişkin fikirler basında, aydınlar arasında ve hükûmet üyeleri arasında görüşülüp tartışıldıkça bu konuda bir farkındalık oluştu, banka kurmaya yönelik somut adımlar atılmaya başlandı. Sandıkların Ziraat Bankası'na dönüştürülmesine yönelik olarak 25 Şaban 1305 tarihinde bir mazbata sureti sunuldu, ilgili mazbata da şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Memalik-i şahanenin muhtaç olduğu asar-ı nafianın tesisi ve tezayidine ve hazine-i devleti ahalinin servet ve saadet halinin muhafazasına müteaalik esbab

³⁷³ BOA. ŞD. 2402/3, 5 Muharrem 1290 (5 Mart 1873).

³⁷⁴ Hazar, 1986, s. 109.

ve tedabir hakkında ceryan mezkuratı olup karib-i tasrib-i ali buyurulan mazbata-i maruzanın cümle münderecatından olduğu üzere menafi sandıklarının ziraat bankası tarafından tesisine dair ticaret ve nafia nezaretnden tanzim ve şurayı devletçe tedkik olunan layiha meclis-i acizanemizde kıraat olundu. Mutalasından müsteban olduğu üzere işbu layiha merkez-i idaresi der-saadetde ve vilayet merkezleriyle livalarda birer şubesi bulunmak ve sarmayesi menafi sandıklarına ahz olunur terakim eden nükud-ı mevcude ile matlubat-ı sairesinden ve aşarın onda biri nisbetinde alınmakta bulunan hisse-i ianeden ve bankanın tesisinden itibaren olunacak ikrazat faizinden tereküp etmek üzere bir ziraat bankası teşkiline mevcut menafi sandıklarının bu bankaya ilhakı esasına ve bu makule müessesat-ı nafia hakkında mevzu tevfikân kaleme alınmış olduğundan esasen muvafık-ı hal ve maslahat olup eger bunun şimdilik hüdavendigâr vilayetinde mevaki-yi icraya ve şurayı devletin cümle muataalaatına ise de vilayat-ı şahaneye ziraatin terakkisi esbabının bir an evvel istihsali lüzumuna ve menafi sandıklarının tesisi zirain tehvin-i ihtiyacıyla beraber bir takım muhtekirleri müracaattan makuleye müstenid olduğu halde her nasılsa işbu maksat mühim şimdiye kadar hasıl olamadığına binaen layiha-i mebhusenin suret-i tanzimi vecihle vilayet-i şahaneye tensip olduğu gibi şubelere zimmetlerine geçirilmemesi için sermayelerine göre eşhasa ikraz eyleyecek meblağ miktarının tebeyyün ve tahdidi vve hariçten bankaya tayin oluna altı ay vadenin üç aya tenzili ve meclis-i idare tarafından layiha-i mezkure ona göre leffen arz ve takdim kılınmış ve ahalice olacak işbu emri mühimin takdiri zaten mekasıd-i hayr şehinşahi ahkam-ı münifesinden bulunmuş olmasına nazaran layihanın medlul ve muhteviyatı meali cenab-ı hilapetpenahi olduğu halde mevki-i icraya vazı hakkında her ne vechle irade-i seniye-i hilapetpenahi şerefmüteallik buyurulur ise isabet onda olacağı buyuruldukta ol-babda ve her halde emr u ferman ...”

İlgili mazbatadan anlaşılacağı üzere birtakım düzenlemeler sonrasında (İdare merkezinin İstanbul olacağı, il merkezleri ve önemli sancaklarda şubeler kurulacağı vb.) meclis layihası okundu, akabinde tüm vilayetlerde uygulanacağı ifade edildi. Sandık sermayelerinin şubelere intikal ettirilmesi öncesinde kötü niyetli kişilerin sandıklara ait sermayeleri zimmetlerine intikal ettirebileceğine yönelik risklerin bulunması sebebiyle birtakım önlemler alındı. Gerek dışardan sermaye temin edilmesinde gerekse borç vermeye ilişkin uygulamalarda banka

şubelerine dönüşüm safhasında koruyucu ve kısıtlayıcı önlemlere başvuruldu. Bu önlemlerin yanı sıra özellikli işlemler Ticaret ve Nafia Nezaretinin onayı ile yapıldı.³⁷⁵

Banka kurma fikrinin olgunlaşması ile birlikte sandıklara kaynak temin eden menafi hisseleri de bankaya devredilerek yerlerine modern anlamda finansman olanakları sunan şubeler kuruldu.³⁷⁶ 1888 yılında bu amaç doğrultusunda Menafi Sandıkları kaldırılarak Ziraat Bankası'nın kuruluşu gerçekleştirildi. 17 Eylül 1888 tarihinde Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü İstanbul Cağaloğlu'nda bulunan Ticaret ve Nafia Nezaretine ait binada faaliyetlerine başladı. Umum Müdürlüğünün faaliyete başladığı tarihte toplam çalışan sayısı on bir kişiden (Umum müdürü, Müdürü Sanî, Muhasebeci, veznedar ve yedi memur) oluşuyordu.³⁷⁷ Bankanın faaliyete başladığı tarihte saltanatta Padişah II. Abdülhamid Han, Sadarete Kâmil Paşa³⁷⁸, Ticaret ve Nafia Nazırlığında ise Mustafa Zihni Paşa³⁷⁹ bulunuyordu.

1863 yılından 1888 yılına kadar sandıklar tarafından finanse edilmeye çalışılan üreticiler, ilgili tarihten sonra sandıklar yerine bankacılık faaliyetleri kapsamında finanse edilmeye başlandı.³⁸⁰ Sandıklar dönemi diye nitelendirebileceğimiz 1863 ve 1888 döneminde daha önce değindiğimiz üzere tam manasıyla kurumsal bir yapı oluşturulamadığından ilgili döneme ait verilere bir bütün halinde sağlıklı şekilde rastlamak mümkün olamamaktadır. İlgili döneme ait kayda değer bilgiler sandıkların lağvedilmesi ile sandıkların

³⁷⁵ BOA, Y.EE.KP, 2/187, 25 Şaban 1305 (7 Mayıs 1888), Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Nr. 4, s. 49; BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 1.

³⁷⁶ BOA, İ.DUİT, 77/59, 25 Şaban 1305 (7 Mayıs 1888), s. 2., BOA, İ.DUİT, 77/59, 19 Zilhicce 1305 (27 Ağustos 1888), s. 1., Halil İnalcık, Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Otoman Empire 1300-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 1994, s. 872.

³⁷⁷ BOA, Y.EE. KP, 2/187, 25 Şaban 1305 (7 Mayıs 1888); Bayur, 1954, s. 167, 168.

³⁷⁸ Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa (1833-1913) olarak bilinmektedir. 25 Eylül 1885-23 Ocak 1913 tarihleri arasında, farklı dönemlerde dört kez sadrazamlık yapmıştır. Mithat Paşa ile başlayan teşkilatlı zirai kredi sürecine kurumsal ve disiplinli bir kimlik kazandırmış, Menafi Sandıklarının Ziraat Bankası'na dönüştürülmesinde etkili olmuştur. Bu anlamda günümüz Ziraat Bankası'nın kurucu babası, teşkilatlı kredi müesseselerinin oluşturulmasında ise Mithat Paşa sonrasında görev alan ikinci önemli şahsiyet olarak nitelendirilmektedir.

³⁷⁹ Mustafa Zihni Paşa (1838-1911). Hükümet nazırlıkları görevlerinde bulunmuş Osmanlı Devlet adamı olup, 1886 ile 1890 yılları arasında Ticaret ve Ziraat Nazırlığı görevinde bulunmuştur.

³⁸⁰ Servet Bayındır, *İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005, s. 29; Sururi Kocaimamoğlu, *Bankacılık Ansiklopedisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 722.

faaliyetlerinin sonlandırıldığı ve sandıklara ait borç ve alacakların banka şubelerine intikal ettirilmesi ile anlamlı bir hale gelmektedir. Menafî Sandıkları'nın sermayeleri aktif ve pasifleriyle birlikte Ziraat Bankası'na devredildi. İlgili döneme ait şube sayısı mevcutları ile ilgili farklı kaynaklarda farklı şube adetlerinin telaffuz edildiği de görülmektedir. Ziraat Bankası ile ilgili yazılmış kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında bu dönem banka şubelerine dönüştürülen sandık adedinin 250'nin altında olmadığı, 340'ı da geçmediği anlaşılmaktadır. Ziraat Bankası ile ilgili yapmış olduğu çalışmalarında Nurettin Hazar şube adetleri ile ilgili olarak şu ifadeye yer vermiştir:

“Bankanın ilk çalışma yılında 87 şube ve 244 sandığı bulunduğu göre, Menafî Sandıkları'nın son çalışma yılındaki (1888'de) adetlerini 331'e yakın olarak kabul etmenin yanlış olmayacağı düşünülmektedir. Nitekim T.C. Ziraat Bankası genel müdürlerinden Akil Kitapçı'da memleketin 331 yerinde kurulu Sandıklar 1888 tarihinden sonra Ziraat Bankası'nın mahallî teşkilatı olarak çalışmaya başlamıştır demek suretiyle bu görüşü teyit etmiştir.”³⁸¹

İfadesi şube sayılarına ilişkin duruma açıklık getirmekte ve bu konudaki belirsizliği önemli ölçüde gidermektedir.

2. 1888 Ziraat Bankası'nın İlk Nizamnamesi

Menafî Sandıkları'nın lağvedilmesi ile birlikte sandıkların yerine Ziraat Bankası'nın faaliyete geçirilmesiyle 19 Zilhicce 1305 (27 Ağustos 1888) tarihinde kırk iki maddeden oluşan Ziraat Bankası Nizamnamesi yürürlüğe konuldu. Bankanın kuruluş nizamnamesi olarak yürürlüğe giren bu nizamname ile birlikte, 17 Rebiyülevvel 1284 Nizamnamesi fes edildi. Menafî Sandıkları'nın yerine Ziraat Bankası kuruldu ve sandıkların üstlendiği tüm görevler bankaya intikal ettirilmiştir.³⁸² İlgili nizamnamede Ziraat Bankası Ticaret ve Ziraat Nezaretine bağlı bir devlet kuruluşu olarak nitelendirildi.³⁸³ Kuruluş sermayesi on milyon lira

³⁸¹ Hazar, 1986, s. 116.

³⁸² BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888); “Ziraat Bankası nizamnamesi”, 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 1.

³⁸³ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888); “Ziraat Bankası nizamnamesi”, 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 1, 3.

olarak tespit edildi.³⁸⁴ Bu nizamnamede Ziraat Bankası'nın yapacağı iş ve işlemler üç temel başlık altında toplandı. Bankanın yerine getireceği üç temel görev ise şu şekilde ifade edildi:

- Gayrimenkul ipoteği ya da şahsi kefalet ile çiftçilere kredi kullandırmak,
- Mevduat kabul etmek,
- Zirai faaliyetlere ilişkin alım satım işlerini görmek ve aracılık yapmak.

Bankanın bu üç temel görevi yerine getirirken çiftçilere kullandıracağı kredilerde yüzde altı faiz ile borç vereceği, bir kereye mahsus olmak ve idare harcamalarını finanse etmek amacıyla yüzde bir kaydiye resmî alacağı³⁸⁵, mevduat kabulüne ilişkin olarak bankaya nakit emanet edilen paralar için senetlerinde süre belirtmek ve üç aydan az olmamak koşulu³⁸⁶ ile yıllık %4 faiz verileceği, toplanabilecek mevduat tutarının banka sermayesinin yarısını aşamayacağı belirtildi.³⁸⁷ Mevduat toplamaya ilişkin belirli standartların da belirlendiği görülmektedir. İlgili nizamnamede bankanın sermaye yapısının hangi kalemlerden oluşacağına da değinildi. Aşağıda belirtilen kalemlerin sermayeye kaynaklık edeceği anlaşılmaktadır:

- Menafi Sandıkları'nın nakit mevcutları,
- Menafi Sandıkları'nın alacaklarından tahsil edilen gelirler,
- Aşar vergisinin on birde biri oranında alınan iane (menafi) hisseleri,
- Verilen kredilerden elde edilecek faiz gelirleri,
- Net kârın üçte biri.

³⁸⁴ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 1.

³⁸⁵ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 7.

³⁸⁶ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 9.

³⁸⁷ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 8.

Bankanın net kazancının üçte ikisinin tarımsal üretime katkı sağlamak üzere kullanılacağı ve kalan kısmın ise bankanın sermaye yeterliliğinin korunması amacıyla sermayeye ekleneceği belirtildi.³⁸⁸

Yine nizamname ile ilgili maddeler incelendiğinde bankanın yönetim ve personel yapısına ilişkin çeşitli düzenlemelerin oluşturulduğu görülmektedir. Bankanın yönetimi Umum Müdür (Genel Müdür) ve Umum Müdür Yardımcılarıyla (Müdürü Sani) birlikte bankanın idare meclisince yürütülüyordu.³⁸⁹ Umum müdürlük İstanbul'daydı. Umum Müdürü, Umum Müdürlüğünde görevli muhasebeci ve veznedar bankanın bağlı bulunduğu nezaretin teklifi ile bizzat padişah iradesi ile atanıyordu.³⁹⁰ Diğer personel ise banka idare meclisi tarafından atanmaktaydı. Yeni memur alımları da belirli kurallara göre sınav ve mülakat ile gerçekleştirilmekteydi. Başarılı olan memurların göreve atanmalarında kefalet aranıyordu.³⁹¹ İdare meclisi ile ilgili olarak elde edilen bilgilerden ilgili meclisin on kişiden oluşturulduğu, bu kişilerin başta Umum Müdür ve Umum Müdür Yardımcısı olmak üzere, Şurayı Devlet divanı muhasebatından birer üye, bağlı bulunulan nazırlıktan bir üye, İstanbul Ticaret Odası ve Ziraat Odası tarafından gönderilen üyeler ve İstanbul birinci ziraat müfettişinden oluşturulduğu anlaşılmaktadır.³⁹² İlgili meclisin ayda en az bir kez toplanma zorunluluğu vardı. Olağanüstü haller, mücbir sebepler ve umum müdürün gerekli gördüğü zamanlarda da meclisin toplanabiliyordu.

Şubelerin idari yapıları da sekiz kişiden oluşan bir Şube idare meclisinden oluşuyordu. Şube idare meclisi banka şube müdürü, ziraat müfettişi, Şubenin bulunduğu yerdeki Ticaret ve Ziraat Odaları ve belediyeden ikişer temsilci görevlendirilmesiyle oluşturuluyordu. Şube idare meclisine başkanlık edecek kişiler, şubenin bulunduğu yerin büyüklüğüne bağlı olarak valiler, mutasarrıflar

³⁸⁸ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 4, 39.

³⁸⁹ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 10.

³⁹⁰ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 14.

³⁹¹ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 12.

³⁹² BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 16.

veya kaymakamlar tarafından oda veya belediyeden gelen üyelerden seçilirdi.³⁹³ Banka idare meclisi ile ilgili toplantılar üçte iki çoğunlukla yapılırdı. Toplantı sonucunda alınan kararların uygulanmasında banka umum müdürü ile diğer meclis üyeleri arasında fikir ayrılığı bulunması halinde karar alınmadığı, çözüm için bağlı bulunan nezarete başvurulduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁴ Nizamnamede Ziraat Bankası'nın ikrazat işlemlerinde yalnızca çiftçilere kredi kullandırılabilceği, amacı dışında, diğer bir ifade ile çiftçiler dışındakilere kredi kullandırılmayacağı özellikle belirtiliyordu.

İlgili nizamnamede:

“Müstakrizlerin istikraz edecekleri mebalığı hakikaten ziraatça olan ihtiyaçlarına sarf edeceklerini, kariyerlerinin İhtiyar Meclisi veya Ziraat Odası tarafından verilmiş bir şahadetname ile beyan ve ispat etmeleri lazımdır.”

İfadesi bu konuda açık hüküm içermektedir.³⁹⁵ Kredi işleminde gayrimenkul ipoteği alınması esas olup, teminata gayrimenkul alınması halinde değer tespitinin nasıl yapılacağına ilişkin hükümler de ayrıca nizamnamede ele alınıyordu.³⁹⁶

Gayrimenkul ipoteği veremeyecek durumda olan çiftçilere kefaletle kredi verildiği de görülmektedir. Bu şekilde kefaletle yapılacak ikrazat işlemlerinde kefil olacak kişilerin mal varlıklarının durumu ve itibarlı kişilerden seçilmesi esas teşkil ediyordu.³⁹⁷ Kredi işlemlerinde teminata alınan gayrimenkule sigorta yapılması ve teminatın da sigorta ile güvence altına alınması benimsendi. Ancak sigortaya konu olmayacak durumdaki gayrimenkullerin teminata alınmasıyla sigorta yapılmaksızın ikrazatta bulunduğu da görülmekte olup, bu tür uygulamalarda kullanılacak kredi miktarında belirli bir marj üzerinden

³⁹³ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), “Ziraat Bankası nizamnamesi”, 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 17.

³⁹⁴ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), “Ziraat Bankası nizamnamesi”, 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 21.

³⁹⁵ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), “Ziraat Bankası nizamnamesi”, 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 26.

³⁹⁶ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), “Ziraat Bankası nizamnamesi”, 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 34.

³⁹⁷ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), “Ziraat Bankası nizamnamesi”, 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 26.

hesaplama yapılarak sigortalı gayrimenkule göre verilebilecek krediden daha az kredi kullandırılırdı.³⁹⁸

İkrazat işlemleri ile ilgili olarak, bir çiftçiye kullandırılacak kredinin üst limiti şube sermayesinin belirli bir oranını geçmemek üzere sınırlandırılmaktaydı. Bu oran şube sermayesinin %1'ini geçemiyordu. Bu şekilde kaynakların tek bir müşteri üzerinde kullandırılarak yoğunlaşmasının önüne geçildiği ve çok sayıda çiftçinin bankadan fayda sağlamasının amaçlandığı düşünülmektedir. Bu sınırlamanın diğer bir faydasının ise, riskin az sayıda çiftçi üzerinde yoğunlaşmasının istenmiyor olmasıdır. Nitekim bu şekilde bir kişiye büyük miktarda kullandırılan bir kredinin ödenmemesi halinde şubenin yıkıcı bir zarara uğramaması istenmiş olabilir.³⁹⁹ Mevduat kabulünde belirlenen esaslara benzer şekilde ikrazat işlemlerinin de etkin ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi için nizamnamede belirli kaideler belirleniyordu. Kredi başvurusunda bulunan, yapılan istihbarat çalışması neticesinde herhangi bir olumsuzluğa rastlanmayan ve kredi kullandırılması uygun bulunan çiftçilere hızlı bir şekilde çözüm üretilmesi gerektiği nizamnamenin beşinci faslında üzerinde önemle durulan bir konuydu. Yine nizamname metinlerinde ikrazat işlemlerinde %6 faiz uygulanacağı, kullandırım esnasında bir kereye mahsus olmak üzere %1 idare masrafı adı altında tahsilatta bulunacağı belirtilmekteydi.⁴⁰⁰

Bankanın mali takvimi ile ilgili olarak hesap döneminin her yılın mart ayında başladığı⁴⁰¹, hesapların idare meclisi tarafından kabul edilerek bağlı bulunulan nezaret tarafından tasdik edilerek Babıali'ye gönderilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁴⁰² 1888 yılında yürürlüğe giren kuruluş nizamnamesi ilerleyen

³⁹⁸ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 27.

³⁹⁹ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 28.

⁴⁰⁰ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 29.

⁴⁰¹ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 37.

⁴⁰² BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888), "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 38.

yıllarda çeşitli zamanlarda günün koşullarına göre birtakım değişiklikler ve eklemeler yapılarak⁴⁰³ 1916 yılına kadar yürürlükte kaldı.

3. 1916 Ziraat Bankası Kanunu

Meşrutiyetin ilanı sonrasında çok sayıda köklü değişikliğin uygulamaya alındığı Osmanlı Devleti'nde Ziraat Bankası özelinde de birtakım değişikliklerin yapılmasına ihtiyaç duyuldu. Her ne kadar bu değişiklikler ile ilgili kanun 23 Mart 1332 (12 Mart 1916) yılında yayınlanmış⁴⁰⁴ olsa da değişikliklerin 1914 yılından itibaren uygulamaya alındığı görülür. Kanunun devreye alınması ile birlikte bankada gerçekleştirilen iş ve işlemlerle ilgili yeni düzenlemeler yapıldı. Kırk maddeden oluşan bu kanun ile özellikle faaliyet alanları ile ilgili olarak çeşitli düzenlemelerin devreye alındığı, bankanın hareket alanının daha da genişletilerek etkinliğinin artırılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yeni kanunla birlikte çiftçilerin, arazi sahiplerinin, zirai sanayi ile uğraşanların, zirai işlerle uğraşan şirketler ve mevduat sahiplerinin kredi imkânlarından yararlandırılması ve bu işlerle iştigal edenlere hesap açılması sağlandı.⁴⁰⁵ Zirai faaliyetlerle iştigal eden şirketlerin hisse değerlerinin %20'si ile sınırlı kalmak kaydıyla bu firmalarla ortaklık kurabilme yetkisi verildi.⁴⁰⁶ Firmalarla ortaklık kurabilme yetkisinin verilmiş olması oldukça önemli bir gelişme olarak göze çarpmaktadır. Zirai faaliyetlerde kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan canlı hayvan, tohum, zirai alet ve makinelerin bizzat temin edilmesinde doğrudan rol üstlenilmesi ve çiftçilerin ihtiyaç duyduğu gereksinimlerin peşin veya taksitli şekilde verilmesi sağlandı. Banka tarafından tarımsal üretimde kullanılmak üzere arazi satın almanın yolu açıldı⁴⁰⁷, satın alınan arazilerin ödeme imkânları cazip, taksitli ödeme seçenekleri sunularak çiftçilere satışının yapılabilmesine imkân

⁴⁰³ 1888 yılında yürürlüğe giren kuruluş nizamnamesinden sonra 3 Eylül 1306 (1890) tarihinde, 22 Mayıs 1308, 12 Kanunuevvel 1310 ve 16 Temmuz 1316 tarihlerinde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin içeriği incelendiğinde ikrazat ve tahsilatlar ile ilgili hususların daha detaylı bir şekilde ele alındığı, eski nizamnamede bulunan bazı maddelerin kaldırıldığı ve dönemin şartlarına göre revize edildiği görülmektedir.

⁴⁰⁴ “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889.

⁴⁰⁵ “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, M. 2.

⁴⁰⁶ “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, M. 2.

⁴⁰⁷ “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, M. 2, 3.

tanındı. Bu yönüyle ele alındığında çiftçilerin tarımsal arazi edinimi konusunda bankanın etkinliğinin daha da arttırıldığı anlaşılır.

Bankaya kaynak temin etmek için vadeli ve vadesiz olmak üzere mevduat kabul edilebilmesinin, ücreti tahsil edilmek şartıyla para hareketinin sağlanabilmesi amacıyla para nakil işlemlerine aracılık etme imkânlarının getirildiği de görülmektedir.⁴⁰⁸ Bu düzenlemelere ek olarak kredi teminatlarına ilişkin çeşitli düzenlemeler de uygulamaya alındı. Bu maksatla ilgili kanunla gayrimenkul ve şahsi kefaletle teminat yapısı oluşturularak verilen geleneksel kredi teminat yapısının dışına çıkılarak, kredi kullanılacak kişilerin depolarda bulunan mahsullerinin, kayıtlı ve uygun bulunan tahvillerinin, altın ve gümüş gibi değerli madenlerinin, tarım kooperatiflerine ait poliçe ve senetlerinin de teminata alınarak kredi kullanılabilmesinin önü açıldı.⁴⁰⁹ Borç ödeme konusunda yaşanan aksaklıklar sonrasında alacağın tahsil edilememesi ve cebri icra yoluyla tahsil edilmesi durumunda banka alacaklarının tahsilinin kolaylaştırılması ve sürecin kısa tutulması için mahkemelerden karar alınmasına gerek kalmadan alacağın icra dairesi aracılığı ile tahsil ve tasfiye edilmesi sağlandı.⁴¹⁰ Bu yönüyle bankaya mahkemelerde iş süreçlerinin kısaltılması ve hızlı sonuç alınabilmesine yönelik olarak imtiyaz tanındı.

Bankaya net kazancını nasıl kullanacağına ilişkin olarak eski düzenlemeden farklı olmak üzere yeni kaideler belirlendi. Ayrıntılı olarak ele alınan bu düzenlemeler ile net kazancın %75'i sermayeye ilave edildi, %15'i ihtiyat akçesi olarak ayrıldı, %10'u da banka memurları ve idare meclisleri üyelerine ikramiye olarak dağıtılmak üzere ayrıldı.⁴¹¹ Banka sermayesinde artışa gidilerek on milyon lira tutarındaki sermayenin miktarı on beş milyon liraya yükseltildi.⁴¹² 1914 ve 1916 yıllarında devreye alınan düzenlemelerde saltanatta Sultan V. Mehmet Reşat, sadarete 1914 yılında Said Halim Paşa, 1916 tarihinde

⁴⁰⁸ “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, M. 2.

⁴⁰⁹ “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, M. 3.

⁴¹⁰ “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, M. 25.

⁴¹¹ “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, M. 35.

⁴¹² “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, M. 10.

ise Mehmet Talat Paşa'nın bulunduğu görülmekte olup, yapılan kanuni düzenlemeler bankanın çalışma biçiminde önemli değişiklikler meydana getirdi.

4. 1917 Ziraat Bankası Nizamnamesi

1916 yılında yürürlüğe giren Ziraat Bankası Kanunu ile özellikle idari işler ve bankacılık ile ilgili temel işlemlere ait birçok düzenleme yapıldı. 1917 yılında düzenlenen nizamname ile 1916 yılında kanunla düzenlenen temel işlemlere ek olarak tali unsurların ele alındığı, yardımcı uygulamalara ilişkin nasıl bir yol izleneceğine odaklanıldı. Bu amaç doğrultusunda altı bölüm ve 92 maddeden oluşan bir nizamname oluşturularak, 12 Mayıs 1917 tarihinde ilgili düzenlemeleri içeren nizamname yürürlüğe konuldu.

Ziraat Bankası tarafından gayrimenkul teminatı ve müteselsil kefalet ile kullanılacak kredilerde hukuka uygun biçimde ikrazat senetlerinin düzenlenerek tasdik edildiği⁴¹³, iş ve işlemlerden doğan vergi ve masrafların borçlu tarafından ödendiği görülmektedir.⁴¹⁴ Müteselsil kefalet ile kullanılan kredilerde lüzum görüldüğü takdirde borçlu ve kefilin gayrimenkullerine haciz şerhi konulabildiği anlaşılmaktadır.⁴¹⁵ Şubelerden ya da sandıklardan kredi kullanmak isteyen ya da kefil olmak isteyen kişilerin ikametgâhlarının da kredi yada kefalet ilişkisi kurdukları yerdeki Ziraat Bankası şube yada sandıklarının bulunduğu yerde olması şartı aranıyordu.⁴¹⁶ 5 Nisan 1916 (23 Mart 1332) tarihli Ziraat Bankası Kanunu'nu ele aldığımız bölümde, ilgili kanunun ikinci maddesinde, ziraat ve ziraate dayalı faaliyetlerin gelişmesi için kurulan şirketlerin Ziraat Bankası tarafından iştirak edilebilmesinin önünün açıldığına değinilmişti. 1917 yılında yayımlanan Ziraat Bankası Nizamnamesi'nde de iştirak işlemlerinde izlenecek yol ile ilgili detaylı bilgiler ele alındı. Ziraat Bankası tarafından iştirak edilecek şirketin hükümet tarafından onaylanmış olması ve Merkez Meclisi İdaresi tarafından tetkik edilmesi sonrasında kayıt altına alınarak şartların ve

⁴¹³ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 1.

⁴¹⁴ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 2.

⁴¹⁵ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 3.

⁴¹⁶ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 4, 29.

iştirak derecesinin kurucular tarafından kabul edilmesi ile birlikte bankaca ilgili şirketlere şirket sermayesinin dörtte birini geçmemek üzere iştirak olunabileceği belirtildi.⁴¹⁷

1917 nizamnamesinde Ziraat Nezareti tarafından sınıflandırılmış olmak üzere Ziraat Bankası tarafından uygun görüldüğü takdirde bedeli peşin ya da taksitli olmak üzere hayvan, tohumluk, alet ve edevat edindirmeye yönelik faaliyetlerde bulunulabileceği ifade ediliyordu.⁴¹⁸ Hangi sanayi türlerinin zirai faaliyet kapsamında değerlendirileceği Ziraat Müdürlüğü ile yapılan değerlendirme neticesinde Merkez Meclisi İdaresi tarafından belirleniyordu.⁴¹⁹

İlgili nizamnamede kredi iş ve işlemleri ile ilgili olarak banka çalışanlarına da birtakım kısıtlamalar getirildi. Banka çalışanlarının kredi çekemeyeceği, bankadan kredi çekenlere kefil olamayacağı, daha önce banka ile kredi ilişkisi içine girmiş ancak borçlarını ödemiş olanların Ziraat Bankası'na memur olarak alınamayacağı ifade edilmekteydi.⁴²⁰

1917 nizamnamesinde idare meclisinin yapısı ile ilgili bilgilere de değinilmektedir. İdare Meclisi idare azaları merkezde altı, şubede dört ve sandıklarda da üç kişiden oluşmakta olup, bahsi geçen azaların bir araya gelmeden müzakerede bulunulamayacağı, mutlak suretle mecliste hazır bulunmaları ve oy vermeleri gerekmektedir.⁴²¹

Merkez idare meclisi önemli kararlar alma konusunda yetkilendirildi. Teminat yapısının oluşturulması, ikrazat ve tevdiat faiz oranlarının belirlenmesi gibi önemli konularda belirleyici oldu.⁴²² Şube ve sandıklar tarafından

⁴¹⁷ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 5.

⁴¹⁸ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 6.

⁴¹⁹ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 7.

⁴²⁰ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 8.

⁴²¹ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 7.

⁴²² BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 10.

kullanılabilecek kredi miktarı en fazla elli bin kuruş ile sınırlandırıldı.⁴²³ Gayrimenkul ipoteği karşılığı kullanılacak kredilerde on bin liraya kadar borçlunun talebine göre bir yıldan on yıla kadar vade belirlenebilirken, on bin lira üzerindeki taleplerde ise Merkez Meclisi idaresinin uygun görmesi halinde on beş yıla kadar vade belirlenebiliyordu.⁴²⁴ Tevdiat ve hisse senedi kabulü karşılığı kredi kullandırımı ile ilgili olarak; der saadet tahvil borsası, Paris, Londra, Berlin ve Viyana borsaları tarafından kabul gören ve Banka Merkez Meclisi İdaresi tarafından uygun görülen tahvil ve hisse senetleri ve Ziraat Bankası'nın ihraç edeceği tahviller karşılığında piyasa fiyatının yüzde yetmiş beşine kadar kredi kullandırılması mümkündür.⁴²⁵ Bu şekilde kullanılan kredilerin vadesi bir aydan bir yıla kadar belirleniyordu.⁴²⁶ Altın ve gümüş karşılığı kredi kullandırımına ilişkin olarak Merkez Meclisi İdaresi tarafından uygun görülen yerlerde ölçü ve ayarlarına göre kıymetlerinin %75'ine kadar kredi kullandırılacağı belirtildi. Altın ve gümüş karşılığı kredi kullandırmalarında kredinin vadesi üç ay ile üç yıla kadar belirlendi.⁴²⁷ İlgili kıymetler karşılığı kullanılan kredilerin faiz oranı ipotek karşılığı kullanılan kredilerin faiz oranından bir puan fazla belirlenirdi.⁴²⁸

1917 tarihli nizamnamede şirketlere nasıl kredi kullanılacağına ilişkin düzenlemelere de detaylı yer verildi. Anonim, komandit ve kolektif şirketlere belirli kaideler çerçevesinde Merkez Meclis İdaresi tarafından yine belirli sınırlamalar ve kurallara bağlı kalınmak kaydıyla on bin lirayı aşmamak üzere kredi ve borçlu cari hesap açılabilirdi anlaşılmaktadır.⁴²⁹

⁴²³ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 26.

⁴²⁴ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 27.

⁴²⁵ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 49.

⁴²⁶ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 50.

⁴²⁷ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 51.

⁴²⁸ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 52.

⁴²⁹ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 54.

Mevcutta Ziraat Bankası'nda kredi hesabı olan ve ilave kredi talebinde bulunan kişiler için bir defaya mahsus olamak üzere ilave kredi kullanılması mümkündü. Bu tür taleplerin olumlu değerlendirilebilmesi için borçlunun her yılın taksitini senesi içinde yatırması, borçlarını aksatmaması, diğer bir ifade ile gecikmeye mahal vermemesi belirleyiciydi. Kullanılacak ilave kredinin vadesi daha önce kullanılan kredinin vadesi ile aynı olmak durumundaydı.⁴³⁰ İlgili nizamnamede kredilerin tahsilatı ile ilgili dördüncü bapta yer alan bir ifade oldukça dikkat çekicidir. Seferberlik sebebi ile silah altına alınanların talep ettikleri takdirde ve banka tarafından yapılan inceleme ile haklı sebebi bulunan borçlulara banka tarafından mücbir durumda oldukları zaman için faiz alınmadığı da oluyordu.⁴³¹

İhtiyat akçesine yönelik olarak da nizamnamede detaylı düzenlemelere rastlanılmaktadır. İhtiyat akçesi idare merkezinde toplanmakta, toplanan kısmın %75'i ile tahvil satın alınmaktaydı. İhtiyat akçesinin %75'lik kısmının ve geride kalan %25'lik kısmı Merkez Meclis İdaresince maliye kontrolüne bırakılırdı.⁴³²

1917 nizamnamesi genel olarak değerlendirildiğinde, idare meclisinin görevleri, kredi vermeye ilişkin usuller, tahsilatların nasıl yapılacağına ilişkin bilgiler, ihtiyat akçesi ve kâr payının nasıl dağıtılacağına ilişkin hükümler detaylı bir şekilde ifade edilmektedir. 1917 nizamnamesi 1924 yılına kadar yürürlükte kaldı. 1917 nizamnamesi ile bankanın faaliyet alanında ne tür değişiklikler yapıldığı ve bankanın daha etkin ve verimli çalıştırılabilmesi için alışıl gelmiş düzenlemelerin dışında ne tür düzenlemeler yapıldığı ayrıntılı şekilde ifade edildi.

5. 1924 Ziraat Bankası Bütçe Kanunu

Ziraat Bankası, Birinci Dünya Savaşı, mütareke ve Millî Mücadele yıllarında 1916 tarihli Ziraat Bankası Kanunu ve 1917 tarihinde yürürlüğe giren nizamnamelere göre idare edildi. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte hükümet Ziraat Bankası'nın daha etkin ve verimli şekilde yönetilebilmesi için yeni

⁴³⁰ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 55, 56.

⁴³¹ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 65.

⁴³² BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686, M. 73, 74.

düzenlemelerde bulundu. Gazi Mustafa Kemal, 1 Mart 1923 tarihinde yapmış olduğu meclis konuşmasında Ziraat Bankası ile ilgili bir kanun değişikliğinin yapılacağına ve bankaya önemli görevler verileceğine dair öncül açıklamalarda bulundu. Gazi Mustafa Kemal'in Ziraat Bankası ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

“Bankaya, son iki ay zarfında, iki milyon liraya karıp bir sermaye tedarik edilmiş ve bilhassa düşmandan kurtarılan aksam-ı vatanda vasi mikyasta ikraza başlanılmıştır. İkrazatin herhalde, istihzarata hasr ve sarf, Banka Meclisi İdarelerinin islâhî ve itibar-ı şahsi muamelelerinin icrası gibi mühim esasat dairesinde olmak üzere ihzar edilmiş olan layiha kesbi kanuniyet ettiği taktirde Bankanın Heyet-i İktisadiyemizdeki mevki ve tesiri yükselecektir.”⁴³³

19 Mart 1924 tarihinde Büyük Millet Meclisi Ziraat Bankası bütçe kanununu kabul ederek Gazi Mustafa Kemal'in göstermiş olduğu hedef doğrultusunda önemli bir adım attı. Yirmi bir maddeden oluşan bu kanun ile Ziraat Bankası çiftçilere kredi veren bir kuruluş olmaktan ziyade anonim şirket statüsüne dönüştürülerek, temel amacı çiftçilerin kredi gereksinimlerini karşılamak olmakla birlikte diğer bankacılık işlemlerini de yapabilir bir statüye kavuşturuldu. ⁴³⁴ Anonim şirket statüsüne dönüştürülen⁴³⁵ Ziraat Bankası idare meclisinin yönetimine verilerek hükûmet ile doğrudan bağlantısı kesildi. Her ne kadar bankanın hükûmet ile olan bağlantısı kesilmiş olsa da bankanın hükûmetin denetimi ve gözetimine tabi olduğu anlaşılmaktadır.

1924 tarihli bütçe kanunu ile bankanın sermaye yapısında da birtakım değişikliklere gidildi. Bankanın on beş milyon lira olan sermaye miktarı otuz milyon liraya çıkartılarak bankanın sermaye yapısının güçlendirilmesi yönünde

⁴³³ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 01.13.1939, Devre:1, C.XXVIII, İçtima Senesi:4, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 8.

⁴³⁴ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); İlgili kanunun 8. maddesinde zirai krediden başka, Bankanın, idare Meclisinin kararıyla “menafine ve maksadı teşekkülüne muvafık herhangi bir banka muamelesini de ifa edebileceği” öngörülmüş olup, Bankanın ticari kredi işlemleri yapmasının yolu açılmıştır.

⁴³⁵ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); İlgili kanun 5.maddesi ile Ziraat Bankası bir devlet müessesesi olmaktan çıkarılarak Anonim Şirket haline getirilmiştir. İlgili maddede ayrıca Bankanın kuruluş maksadına da değinilmiş olup, “Ziraat Bankası, zürraın ihtiyacını tehvin (hafifletme), ziraatın ve iktisadi zirainin inkişaf ve terakkisini temin maksadıyla müesses ve sermayesi eshama münkasım bir anonim şirkettir.” ibaresi yer almaktadır.

somut adımlar atıldı.⁴³⁶ Banka gerçekleştireceği iş ve işlemlerle ilgili olarak haberleşme, posta ve telgraf ücretlerinden muaf tutuldu.⁴³⁷ Bankanın kanun ile verilen tüm ayrıcalıklardan yararlanmaya devam edeceği önemle vurgulandı. Banka her ne kadar anonim şirket statüsüne kavuşturulmuş olsa da Ziraat Bankası çalışanlarının devlet memuru olarak değerlendirileceği de ayrıca belirtildi.⁴³⁸

Kanunda yer alan bir başka hüküm ise daha önce Ziraat Bankası'na bağlı olarak faaliyetlerini yürüten Ankara Ziraat Mektebi ile Numune Çiftliğinin ve Ankara ve Adana Makine mekteplerinin Ziraat Vekâletine devredilmesidir. Bu değişiklikle birlikte Ziraat Bankası tarafından idare edilen Ziraat Mektepleri, Devlet Çiftlik ve Tarlaları ile bankanın herhangi bir bağlantısı kalmıyordu.⁴³⁹ İlgili kanunun kabul edildiği tarihte Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet Paşa (İnönü), Maliye Vekili Abdülhalik Bey (Renda), Ticaret Vekili Hasan Bey (Saka), İdare Meclisi Reisi Naci Karaali, Umum Müdür Emil Kautz ve kanunun yapılmasında ve mecliste savunmasında görev alan ve emeği geçen Umum Müdür Muavini Cemal Hüsnü (Taray) dır.

6. 1926 Ziraat Bankası Nizamnamesi

1924 tarihli kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte Ziraat Bankası'nın 1917 tarihli nizamnamesi de yürürlükten kaldırıldı. Bankanın yeni yapısına uygun olacak şekilde yeni bir nizamname oluşturuldu. Yüz on bir maddeden oluşan yeni nizamname İcra Vekilleri Heyeti tarafından 28 Temmuz 1926 tarihinde kabul edildi. Banka ilgili tarihten sonra Türkiye Ziraat Bankası Anonim Şirketi adını aldı.⁴⁴⁰ Bu isimlendirmede de dikkat çekeceği üzere bankanın adının önüne Türkiye ibaresi özellikle konuldu. Anonim şirket statüsüyle faaliyetlerine devam

⁴³⁶ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); İlgili kanunun 9. maddesinde sermayenin güçlendirilmesine ilişkin detaylar ele alınmıştır.

⁴³⁷ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); İlgili kanunun 16. maddesinde Ziraat Bankasına tanınan birtakım ayrıcalıklardan bahsedilmiştir.

⁴³⁸ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); İlgili kanunun 17. maddesinde Ziraat Bankası personelinin devlet memuru statüsünde olduğuna vurgu yapılmıştır.

⁴³⁹ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); İlgili kanunun 4. maddesinde Ziraat Bankasına bağlı bulunan birtakım kurumların banka ile olan bağı kesilmiştir.

⁴⁴⁰ BCA. Fon No: 30.18.1.1, Yer No: 8.48.18; 28 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi, M. 1.

eden bankanın sermayesi yüzer liralık üç yüz bin hisseye bölünmüş olarak otuz milyon liraya kadar yükseltildi.⁴⁴¹ 1924 kanunda ele alınmayıp 1926 yılında oluşturulan nizamnamede ele alınan bazı önemli hususlar bulunmaktaydı. Bu hususlar kısaca şunlardır:

Çiftçilerin satın alacağı araç, gereç, hayvan tohum ödemelerinde banka tarafından kefil olduğu, çiftçilerin ve zirai kooperatiflerin ve sair kredi kuruluşlarına ait senetlerin iskonto edildiği veya ilgili evrakların teminata alınarak avans verildiği⁴⁴², ayrıca ürünlerin belirmesinden önce veya sonra müteselsil kefaletle veya iki tüccar kefaleti ile kısa vadeli kredi kullandırıldığı görülmektedir.⁴⁴³ Bu anlamda düzenlenen ilgili nizamname ile birlikte teminat çeşitliliği sağlandığı ve kredi imkânlarından daha geniş bir kitlenin yararlanmasının hedeflendiği düşüncesi hasıl olmaktadır.

7. 1930 – 1932 Ziraat Bankası Ek Kanunları

1924 tarihinde yürürlüğe giren kanun sonrasında 8 Haziran 1930 tarihinde mevcut kanuna ek olarak on maddeden oluşan 1697 sayılı kanun yürürlüğe girdi. Yayınlanan bu kanunun ilk maddesinde Ziraat Bankası'nın sermayesinin yüz milyon liraya gelinceye kadar arazi vergisi ile birlikte menafi hisselerinin tahsilatına devam edileceğine özellikle değinildi.⁴⁴⁴ Yine aynı kanunun ikinci maddesinde kooperatiflere verilmiş olan birtakım haklar Ziraat Bankası'na da verildi.⁴⁴⁵ İlgili kanunun üçüncü ve altıncı maddelerinde ise borç ödeme yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere karşı banka alacaklarının tahsilinin

⁴⁴¹ BCA. Fon No: 30.18.1.1, Yer No: 8.48.18; 28 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi; İlgili nizamnamenin 5. Maddesinde hisse senetleri beş kısma ayrılmıştır, birinci tertip birer hisse, ikinci tertip beşer hisse, üçüncü tertip yirmişer hisse, dördüncü tertip yüzer hisse, beşinci tertip iki yüz elli hissedir. Bu tertiplerden her biri için ayrılacak hisse miktarı Meclis İdaresi tarafından belirlenmiştir.

⁴⁴² BCA. Fon No: 30.18.1.1, Yer No: 8.48.18; 28 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi, M. 17, 3 nolu bölüm.

⁴⁴³ BCA. Fon No: 30.18.1.1, Yer No: 8.48.18; 28 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi, M. 17, 5 nolu bölüm.

⁴⁴⁴ 1697 Ziraat Bankası Hakkındaki 19 Mart 1340 Tarih ve 444 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun (1930), *T.C. Resmî Gazete*, 1522, 17.06.1930; İlgili kanunun 1. Maddesinde arazi vergileri ve menafi hisselerinin tahsilatına devam edileceği vurgulanmıştır.

⁴⁴⁵ 1697 Ziraat Bankası Hakkındaki 19 Mart 1340 Tarih ve 444 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun (1930), *T.C. Resmî Gazete*, 1522, 17.06.1930; İlgili kanunun 2. Maddesinde "1 Haziran 1929 tarih ve 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanununun 20. Maddesi ahkamı Ziraat Bankası'na da teşmil edilmiştir. İlgili kanun maddesinde her iki kuruma da vergi, resim, harç ve pul muafiyetleri konusunda istisna tanımlanmıştır." ibaresi yer almaktadır.

kolaylaştırılmasına yönelik detaylar bulunmaktaydı.⁴⁴⁶ İlgili kanunda şube ve ajansların yanı sıra lüzumlu görüldüğü takdirde seyyar ajansların da açılacağı belirtildi.⁴⁴⁷ 27 Haziran 1932 tarihinde 2036 sayılı beş maddelik bir kanun yayınlanarak tekrar yeni ilavelerde bulunuldu. Bu kanun ile 1697 sayılı kanunun 2 ve 3'üncü maddelerinde değişikliğe gidildi. 1301 sayılı kanunun beşinci maddesinin son fıkrası hükmü kaldırıldı. Bu değişiklikle birlikte daha önce Ziraat Bankası'na verilmiş olan birtakım haklar yalnızca zirai kredi işlemlerinde geçerli kılındı, haberleşme ile ilgili olan posta masraflarından ücret alınmamasına ilişkin muafiyetler ise sonlandırıldı.⁴⁴⁸

8. 1937 T.C. Ziraat Bankası Kanunu

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Ziraat Bankası ile ilgili çok sayıda önemli kanun değişikliği yapıldı ve zaman içinde ek kanunlar çıkarılarak değişime olan ihtiyaç giderilmeye çalışıldı. Bu dönem ele alındığında Ziraat Bankası ile ilgili en köklü değişimin 12 Haziran 1937'de 3202 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu ile gerçekleştirildiği söylenebilir. Yetmiş altı ana madde ve dokuz geçici maddeden oluşan kanun ile bankanın adı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası olarak değiştirildi. Kanundan önce anonim şirket statüsünde faaliyetlerini sürdüren banka kanun değişikliği ile anonim şirket statüsünden

⁴⁴⁶ 1697 Ziraat Bankası Hakkındaki 19 Mart 1340 Tarih ve 444 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun (1930), *T.C. Resmî Gazete*, 1522, 17.06.1930; İlgili kanunun 2-6 Maddelerinde “Ziraat Bankası'na teminat gösterilen gayrimenkulların ipotek muameleleri, Banka memurlarının tahriri talebi üzerine, tapu idarelerince hiçbir harç ve resim, pul ve saireye tabi olmaksızın ibraz olunacak deyin ve tapu senetlerine müsteniden tahrir alınmayarak derhal ifa ve tecil olunmaktadır”, “Ziraat Bankası'nın ipotekli alacağı vadesi hülulünde ödenmezse borçluya ve kefillerine ve yahut bunların kanuni ikametgahlarına Bankaca bir ihbarname tebliğ edilerek borcun ödenmesine davet olunur. İhbarnamenin tebliğinden itibaren otuz gün içinde borç ödenmediği takdirde ipotekli gayrimenkul ayrıca kıymet takdiri vaziyet merasimine tabi olmaksızın Banka tarafından bir buçuk ay müdetle açık arttırma suretiyle satılığa çıkartılır”, “Bankaya rehnedilen hasılatı zahire karşılığı verilen kredilerde ihbarname tebliğ olduktan sonra tebliğat hükümlerini borçlu ifa etmediği durumlarda banka doğrudan rehnedilmiş malları piyasa rayicine göre satarak bedelini masrafları ile birlikte tahsil eder.” ifadeleri yer almaktadır.

⁴⁴⁷ 1697 Ziraat Bankası Hakkındaki 19 Mart 1340 Tarih ve 444 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun (1930), *T.C. Resmî Gazete*, 1522, 17.06.1930; İlgili kanunun 7. maddesinde seyyar ajans açılacağına dair ibare yer almaktadır.

⁴⁴⁸ 2036 Ziraat Bankası Hakkındaki 19.3.1340 Tarihli ve 444 Numaralı Kanuna Müzeyyel 8.6.1930 Tarih ve 1697 Numaralı Kanunun 2 nci ve 3 ncü Maddelerinin Tadiline ve 21.5.1928 tarih ve 1301 Numaralı Kanunun 5 nci Maddesinin Son Fıkrasının İlgasına Dair Kanun (1932), *T.C. Resmî Gazete*, 2141, 04.07.1932; İlgili kanunun 2'inci ve 3. Maddelerinde “Zirai kredi muamelelerinde Ziraat Bankası'na teminat gösterilen gayrimenkulların ipotek muameleleri Banka memurlarının tahriri talebi üzerine tapu idarelerince ikraz olunacak deyin ve tapu senetlerine müsteniden tahrir alınmayarak derhal ifa ve tecil olunur.”, “21 Mayıs 1928 tarih ve 1301 numaralı kanunun beşinci maddesinin son fıkrası hükümleri mülğadır.” ifadesi yer almaktadır.

arındırılarak tekrar bir devlet kuruluşuna⁴⁴⁹ dönüştürüldü. Bankanın hukuki yapısında, idari yapılanmasında ve faaliyet alanlarında köklü değişikliklere gidildi.⁴⁵⁰ Türkiye Ziraat Bankası'nın bütün hak, alacak ve borçları Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'na devredildi.⁴⁵¹ Tarımsal krediler sistematik bir yapıya kavuşturularak etkin ve verimli bir şekilde kredi tahsis işlemlerinin yapılması için düzenlemelerde bulunuldu.⁴⁵² Bankanın sermaye yapısında da önemli bir artış yapılarak yüz milyon liraya çıkarıldı.⁴⁵³

⁴⁴⁹ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; İlgili kanunun 1. Maddesinde "Banka, bu kanuna ve hususi hukukun hükümlerine tabi her türlü taahhüt ve tasarrufa ehil hükmi şahsiyeti haiz ve bu kanun hükümleri dairesinde yetkili uzuvların idare ve murakabesine tabi muhtar bir devlet müessesesidir." ifadesi yer almaktadır.

⁴⁵⁰ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937, M. 24-35.

⁴⁵¹ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937, M. 5-7.

⁴⁵² 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937, İlgili kanunda üçüncü ve dördüncü fasılda yer alan 8'inci ve 20'nci madde aralığında zirai krediler ve zirai krediler ile ilgili diğer muameleler başlıkları altında birçok husus ele alınmış, detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

⁴⁵³ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937, İlgili kanunun 5'inci maddesinde sermayenin unsurları detaylı bir şekilde ele alınmış olup "Türkiye Ziraat Bankası'ndan devir alınan sermaye, 1454 sayılı kanun mucibince arazi vergisinin Türkiye Ziraat Bankası'na ayrılan %6'lık kısmı, 1938 mali yılından itibaren umumi bütçeye konacak tahsisat yekününün % 0,5 nispetinde her sene hazinece tediye olacak paralar, kanunda zikredilenler haricinde devletçe fevkalade olarak verilecek tahsisat, bankanın yıllık safi karından ayrılacak kısım" şeklinde ifade edilmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

ZİRAAT BANKASI'NIN SERMAYE, KREDİ VE MEVDUAT GELİŞİMİ

1. Ziraat Bankası'nın Sermaye Yapısı

Ziraat Bankası'nın yıllar içinde sermaye yapısında meydana gelen değişimin detaylı olarak incelenmesi, bankanın zaman içinde geçirmiş olduğu safahat hakkında fikir vermesi bakımından önemli bir göstergedir. Ziraat Bankası 1888'de on milyon lira *nominal sermaye*⁴⁵⁴ ile faaliyetlerine başladı.⁴⁵⁵ İlgili sermayenin iki milyon liralık kısmı Menafi Sandıkları'ndan Ziraat Bankası'na aktarıldı.⁴⁵⁶ Menafi Sandıkları'ndan aktarılan sermayenin önemli bir bölümünün tahsil kabiliyetine haiz olmaması sebebiyle aktarılan sermaye tutarı ile ilgili olarak 1905 yılında bir düzeltmeye gidilerek sermaye miktarından tahsil imkânı bulunmayan bu tutar toplam sermayeden indirildi. Yine ilerleyen zamanda 1909'da menafi hissesinde yapılan indirimle birlikte hazine gelirleri arasında yer alan hisseler hazineden bankaya intikal ettirildi.⁴⁵⁷ 1923 yılından itibaren menafi hisselerinin tahsilatına ilişkin usullerde yapılan değişiklik sonrasında aşar ile birlikte Ziraat Bankası tarafından ilgili tahsilatlar gerçekleştirildi.⁴⁵⁸ Ziraat Bankası sermayesine kaynaklık eden diğer bir kalem ise banka gelirlerinden elde edilen hisselerdi. 1914 yılına kadar kârın üçte biri bu hisselerden oluşuyordu.⁴⁵⁹ Bankanın ana sermayesi 1909'da on milyon liraya ulaşmıştı.⁴⁶⁰ 1916 yılı kanunu kapsamında nominal sermaye miktarı on beş milyona çıkartıldı.⁴⁶¹

⁴⁵⁴ Nominal Sermaye: Kayıtlı sermaye; Türk Dil Kurumu Online Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, İktisat Terimleri Sözlüğü 2004; <https://sozluk.gov.tr>.

⁴⁵⁵ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 4.

⁴⁵⁶ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 4-9; Atasagun, 1939, s. 132, 133, 136.

⁴⁵⁷ Atasagun, 1939, s. 137-138; Hazar, 1986, s. 385.

⁴⁵⁸ Hazar, 1986, s. 386.

⁴⁵⁹ "Ziraat Bankası kanun-i muvakkati", 17 Cumadelula 1332 (13.04.1914), Düstur, 2. Tertip, C.VI, s. 433, M. 10; Hazar, 1986, s. 383.

⁴⁶⁰ Hazar, 1986, s. 385.

⁴⁶¹ "Ziraat Bankası Kanunu", 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, M. 10; Atasagun, 1939, s. 138; Hazar, 1986, s. 386.

Sermaye hareketleri ile ilgili değinilmesi gereken diğerk bir husus ise Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu toprak kayıplarıdır. Kaybedilen topraklarda bulunan Ziraat Bankası şubelerinin elden çıkması ile bu olumsuz durum ciddi sermaye kayıplarına yol açtı. Özellikle Balkan Savaşları ve takip eden yıllarda meydana gelen savaşlar neticesinde kaybedilen topraklara ait sermaye kaybının iki milyon liradan fazla olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁶² 1920 yılında kaybedilen yerlerdeki sermaye kayıpları da hesaba katılarak bu sermaye kayıplarından arındırılmak suretiyle bankanın sermaye büyüklüğü daha net bir yapıya kavuşturuldu.⁴⁶³

Bankanın kuruluşundan saltanat idaresinin son bulmasına kadar geçen süreçte devletin ciddi mali problemler içinde olmasının sermaye gelişimine olan etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Sıkıntılı dönemlerde Ziraat Bankası sermayesinden yoğun şekilde faydalandı. Mali sıkıntıların aşılabilmesi için Ziraat Bankası'ndan yüklü miktarda borç ve avans alındı.⁴⁶⁴ Sıkıntıların devam etmesi ve içinden çıkılamayacak boyutlara varması sebebiyle Ziraat Bankası'ndan alınan borçların büyük bir kısmı geri ödenemedi ve karşılıksız kaldı. Bu durum bankanın asıl faaliyet alanı olan çiftçi kesimin desteklenmesinde zafiyet yarattı, bankanın etkinliği bu anlamda önemli ölçüde zayıfladı.

⁴⁶² Hazar, 1986, s. 386.

⁴⁶³ Atasagun, 1939, s. 141; Dönem içinde şube sayısında önce azalma ve sonra duraklama görmektedir. 331 şube (şube ve sandık) ile faaliyete başlayan Ziraat Bankasının şubeleri yıldan yıla artarak 1911 de 485 e yükselmiş ise de arka arkaya geçirilen Trablusgarp ve Balkan Harpleriyle Birinci Dünya Savaşı sebebiyle bir kısım topraklarımızın elden çıkması sonunda 1924 de 320 şube kalmıştır. , Şube ve sandık toplamı 1912 yılında 477 iken, Trablusgarp ve Balkan Harpleri sebebiyle 7 şube ve 84 sandık ve Birinci Dünya Harbi dolayısıyla 7 şube ve 78 sandık milli hudutlarımız dışında kalmış veya kapatılmıştır.

⁴⁶⁴ “Ziraat Bankası'ndan Maliye hazinesine ikraz edilecek 100.000.- lira hakkında kanun”, 1 Şaban 1332 (25.06.1914), Düstur, 2. Tertip, C.VI, s. 814; “Ziraat Bankası'ndan Maliye hazinesine ikraz edilecek 300.000.- lira hakkında kanun”, 1 Şaban 1332 (25.06.1914), Düstur, 2. Tertip, C.VI, s. 815; “Ziraat Bankası'ndan Maliye hazinesine ikraz edilecek 330.000.- lira hakkında kanun”, 3 Ramazan 1332 (27.07.1914), Düstur, 2. Tertip, C.VI, s. 1020; “Ziraat Bankası'ndan hazine-i Maliyeye ikraz edilecek 1.000.000.- lira hakkında kararname”, 3 Zilhicce 1336 (10.09.1918), Düstur, 2. Tertip, C.X, s. 585; “Ziraat Bankası'nın hazine-i Maliyeye 500.000.- liralık bir avans itası hakkında kararname”, 25 Şaban 1338 (14.05.1920), Düstur, 2. Tertip, C.XII, s. 83; “Ziraat Bankası'ndan hazine-i Maliyeye 130.000.- liralık bir avans itası hakkında kararname”, 12 Zilhicce 1338 (27.08.1920), Düstur, 2. Tertip, C.XII, s. 185; “Ziraat Bankası'ndan hazine-i Maliyeye 100.000.- liralık bir avans itası hakkında kararname”, 1 Safer 1339 (14.10.1920), Düstur, 2. Tertip, C.XII, s. 322; “Ziraat Bankası'ndan hazine-i Maliyeye 100.000.- liralık bir avans itası hakkında kararname”, 5 Recep 1339 (15.03.1921), Düstur, 2. Tertip, C.XII, s. 404; İlgili kanunlar ve kararnamelerde 1914 tarihi ile 1921 tarihleri arasında Ziraat Bankası tarafından Hazineye yapılan ikrazatların ve alınan avans miktarlarının bir kısmı örnek olarak gösterilmiştir.

Cumhuriyet idaresine geçiş ile birlikte Ziraat Bankası'nın sermaye miktarında artan bir seyir görülmektedir. Savaş sonrası ülkenin yeniden kalkınması amacıyla çiftçi kesimin desteklenmesi ve tarımsal üretimin artırılması birinci öncelikli konu olarak ele alındığından, bu hususlarla ilgili uygulanan ekonomi politikalarında Ziraat Bankası'nın önemli görevler üstlendiği görülmektedir.

Gerek Osmanlı Devleti döneminde bankadan alınan borçlar, gerekse milli mücadelenin finansmanında kullanılmak üzere alınan borçlar sebebiyle Ziraat Bankası'nın zayıf düşen sermaye yapısı desteklendi. 1924 yılındaki kanun değişikliği ile Ziraat Bankası'nın nominal sermayesi otuz milyon liraya çıkarıldı.⁴⁶⁵ 1925 yılında yapılan vergi düzenlemeleriyle bankaya kaynak tahsis etmek üzere arazi vergilerine ilişkin tahsilatlardan bankaya pay verildi.⁴⁶⁶ İlerleyen zamanda 1929 yılında arazi vergi oranında yapılan yeni düzenleme sonrası bankanın almış olduğu pay düşürüldü.⁴⁶⁷ Bu durum neticesinde bankanın arazi vergisi tahsilatlarından almış olduğu pay azaldı. Arazi vergilerinden Ziraat Bankası'na intikal eden payın 1927 ve 1937 yılları arasında her takvim yılında beş yüz bin lira ile sekiz yüz bin lira arasında değiştiği görülmektedir. 1937 yılındaki 3202 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu ile banka nominal sermayesi yüz milyon liraya çıkarıldı⁴⁶⁸, sermayenin sürekli beslenebilmesi için yeni düzenlemelerde bulunuldu.

1937 yılında yayınlanan 3202 sayılı kanunun 5'inci ve 37'inci maddelerinde Banka sermayesinin hangi kaynaklardan oluşturulduğuna değinilmiş olup bu kaynaklar şu şekilde belirleniyordu:

⁴⁶⁵ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); İlgili kanunun 9. maddesinde sermaye artışına ilişkin detay bilgilere değinilmiştir.

⁴⁶⁶ 552 Âşarın İlgasıyla Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun (1925), *T.C. Resmî Gazete*, 84, 23.02.1341 (7 Şubat 1925); Mahsulatı Araziye Kanunu olarak da bilinen ilgili kanunun 5'inci maddesinde Ziraat Bankası ile ilgili olarak şu ifade yer almaktadır. "Üşre tabi arazinin kıymeti üzerinden maazam binde altı nisbetinde istifa olunan arazi vergisi sekiz misline iblâğ olunmuştur. İşbu verignin sekizde üçü menafî ve iane hisseleri olup Hazine hissesiyle birlikte tahsil ve rubu Ziraat bankasına ve dördte üçü idarei hususiyelere tevdi olunur.>"; Hazar, 1986, s. 383,384.

⁴⁶⁷ 1454 Bilâvasıta Vergilere Munzam Kesirlerin Tevhit ve Nisbetlerin Tadiline Dair Kanun (1929), *T.C. Resmî Gazete*, 1199, 26 Mayıs 1929; Arazi vergisi kanunu olarak da bilinen ilgili kanunun 13'üncü maddesinde Ziraat Bankası'nın arazi vergisinden almakta olduğu payın düşürüldüğü anlaşılmaktadır.

⁴⁶⁸ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937, İlgili kanunun 5'inci maddesinde nominal sermayenin ne kadar arttırıldığı ifade edilmiştir.

- Türkiye Ziraat Bankası'ndan devir alınan sermaye,
- 1454 sayılı kanun gereği arazi vergisinin Türkiye Ziraat Bankası'na ait olan %6 payı,
- 1938 yılından itibaren her yıl için genel bütçeye ihdas olunan tahsilat tutarının %0,5 oranında hazine tarafından verilen miktar,
- Devlet tarafından lüzum görüldüğünde verilecek miktar,
- Banka yıllık net karının %25'i.

1937 yılından itibaren bankanın net kârından sermayeye eklenecek hissenin %75'ten %25'e indirildiği görülmektedir.⁴⁶⁹ Daha önce sermayeye eklenen %75'lik kısım adi ihtiyat olmak üzere ihtiyat akçesini güçlendirmek için ayrılmıştır. Bankanın sermayesine doğrudan katkı sağlamak ve güçlendirmek amacıyla 1938 yılında Ziraat Bankası sermayesine devlet bütçesinden bir milyon iki yüz bin lira aktarıldı.⁴⁷⁰ Banka sermayesine doğrudan yapılan bu devlet desteği son derece önemlidir. Bu durum Cumhuriyet hükûmetinin tarımsal üretimi güçlendirmek ve kalkınmayı hızlandırmak amacıyla Ziraat Bankası'na önemli bir misyon yüklediğinin göstergesi olarak düşünülebilir.

1.2. 1889-1937 Yıllarında Ziraat Bankası Sermayesinin Gelişimi

T.C. Ziraat Bankası'nın 1889-1937 yıllarına ait ödenmiş sermaye büyüklükleri Tablo 1'de gösterilmiş olup, Tablo 1 üzerinden ödenmiş sermaye gelişimine ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

⁴⁶⁹ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937, İlgili kanunun 5. ve 37. maddelerinde banka sermayesine kaynaklık eden unsurlar detaylı şekilde ele alınmıştır.

⁴⁷⁰ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937, İlgili kanunun 6. maddesinde ihtiyat akçesine ilişkin bilgi verilmiştir.

Tablo 1. 1889-1937 Ödenmiş Sermaye

Yıllar	Ödenmiş Sermaye Miktarı
1889	2.209.900
1890	2.919.400
1891	3.448.300
1892	3.763.600
1893	4.170.800
1894	4.582.700
1895	4.933.300
1896	5.241.400
1897	5.580.600
1898	5.941.700
1899	6.335.700
1900	6.748.800
1901	7.136.900
1902	7.523.900
1903	7.958.600
1904	8.390.100
1905	8.365.500
1906	8.840.800
1907	9.369.200
1908	9.996.700
1909	10.001.300
1910	10.299.400
1911	10.699.700
1912	11.017.500
1913	11.223.100
1914	11.534.700
1915	11.514.800
1916	11.810.600
1917	12.240.000
1918	11.835.100

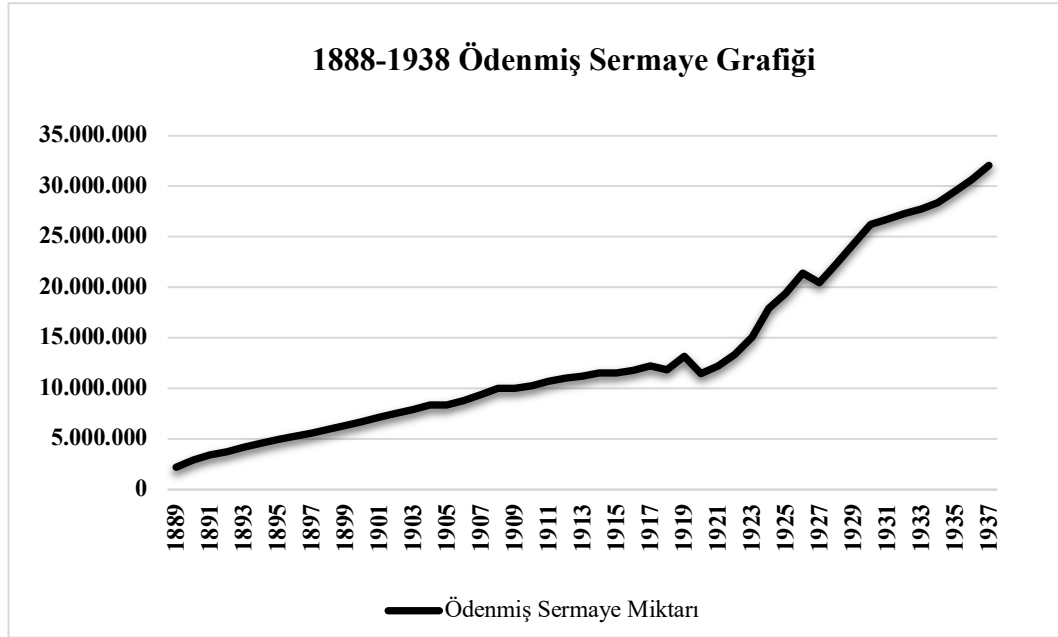
“(Devam ediyor)”

Tablo 1. “(Devam)”

1889-1937 Ödenmiş Sermaye

1919	13.213.400
1920	11.482.500
1921	12.249.500
1922	13.380.700
1923	15.077.900
1924	17.942.800
1925	19.383.400
1926	21.394.600
1927	20.469.400
1928	22.385.100
1929	24.244.900
1930	26.232.600
1931	26.748.500
1932	27.299.300
1933	27.780.800
1934	28.357.400
1935	29.520.100
1936	30.679.800
1937	32.071.800

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 41, 42.

Şekil 1 Ödenmiş Sermaye Grafiği

Banka sermayesi yıllar itibariyle incelendiğinde istisnai yıllarda meydana gelen sermaye düşüşleri hariç olmak üzere 1889 ve 1919 yılları arasında yıllık iki yüz bin lira ile yedi yüz bin lira arasında artış göstermektedir. 1920 yılına ait sermaye verileri incelendiğinde ise sermaye tutarında dikkat çekici bir düşüş yaşandığı görülür. Sermaye tutarındaki bu ciddi düşüşün savaşlar ile meydana gelen kayıplardan kaynaklandığı açıktır. 1921’den başlamak üzere 1927 yılı hariç tutulmak üzere 1930 yılına kadar sermaye miktarında sürekli bir artış yaşanmaktadır. Bu zaman aralığında banka sermayesinin yıllık ortalama artışı bir milyon yedi yüz bin liranın üzerinde seyretmektedir.

1931 ile 1934 yılları arasında net kâr üzerinden pay ayrılmamaktaydı. İlgili dönemde sadece arazi vergisinden alınan pay sermayeye konu ediliyordu. 1935’den itibaren net kâr üzerinden tekrar pay ayrılmaya başlandı, ilgili tarihten itibaren sermaye miktarlarında dikkat çekici artışlar meydana geldi.

1.3. 1914-1937 Yıllarında Ziraat Bankası İhtiyat Akçesinin Gelişimi

Bankalar topladıkları kaynakları belirli bir marj ekleyerek fona ihtiyaç duyan kişi ve kurumlara belirli bir faiz oranı ile kredi adı altında borç olarak veren kuruluşlardır. Bu yönüyle incelendiğinde bankalar tasarruf sahiplerinden borç

olarak almış oldukları kaynakları fon ihtiyacı olan kişilere kredi olarak verdiklerinden, kredilerin geri ödenememesi durumunda belirli riskler ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu anlamda bankalar ileride doğabilecek zararların bankanın mali yapısını olumsuz etkilememesi amacıyla ihtiyat akçesi adı altında bir pay ayırır.

Ziraat Bankası'nın 1888 tarihli kuruluş nizamnamesinde ihtiyat akçesi ayrılmasına yönelik herhangi bir ibare bulunmaması⁴⁷¹ sebebiyle bu gereksinime ilişkin herhangi bir pay da ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda ihtiyat akçesi ayrılmasına yönelik ilk uygulamanın 1914 yılında başladığı, 1916 yılı kanun düzenlemelerinde daha ayrıntılı şekilde ele alındığı ve ilgili kanunun 35. maddesinde bu konuya ilişkin hususların açık şekilde ifade edildiği görülmektedir. 1916 yılından itibaren bankanın yıl sonu net kârından %15 oranında ihtiyat akçesi için pay ayrılmaya başlanmıştır.⁴⁷²

1929 yılı sonu itibariyle bankanın ihtiyat akçesi miktarı bir milyon liranın üzerine çıktı. Bir sonraki yıl yapılan ek kanun düzenlemesinde ihtiyat akçesi yazılı sermayenin yarısı kadar arttırıldı.⁴⁷³ 1937 yılına kadar ihtiyat akçesine ilişkin düzenlemeler herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etti. İhtiyaç akçesinin her yıl bankanın net kârından belirli bir oran üzerinden ayrılması kabul edildi. Ayrılacak bu tutarın karın %5'inden az olmayacağı ifade edildi.

⁴⁷¹ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyevvel 1305 (3 Şubat 1888); Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142; İlgili nizamnameyi incelediğimizde ihtiyat akçesi ayrılmasına yönelik herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır. İlerleyen yıllarda yayımlanan kanun ve nizamnamelerde açık ve net bir şekilde ihtiyat akçesi ayrılmasına yönelik hükümlerin yer aldığı görülmektedir.

⁴⁷² "Ziraat Bankası kanunu", 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, ilgili kanunun 35'inci maddesinde "Bankanın her sene nihayetinde tebeyyün edecek temettüatından evvel emirde masraf ve faiz ile tahvilatın iffa bedeli ve muhtelif zararlar tenzil edildikten sonra hasıl olan temettüatı safiye berveçhi zir taksim edilir: Yüzde on beş ihtiyat akçesine..." şeklinde ayrılacak olan ihtiyat akçesinin oranı ile alakalı olarak konuya açıklık getirilmiştir; Atasagun, 1939, s. 159; Hazar, 1986, s. 132, 135, 389, 729.

⁴⁷³ 1697 Ziraat Bankası Hakkındaki 19 Mart 1340 Tarih ve 444 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun (1930), *T.C. Resmî Gazete*, 1522, 17.06.1930; İlgili kanunun esbabı mucibe ve encümen mazbataları ile ilgili kısımda "Ziraatin terakkisi, çiftçilere kredi temin etmekle mümkündür. Bunun için şimdilik Ziraat Bankası sermayesinin 100.000.000 liraya iblağı münasip görülmüştür. Banka sermayesinin menbaı olan menafi hiseesinin Bankanın sermayesi muayyen miktara vasıl oluncaya kadar istifasına devam edilmesi ve ihtiyat sermayesinin %50'si nispetinde olması zaruri görülmüştür." ifadesi yer almaktadır; Atasagun, 1939, s. 208; Hazar, 1986, s. 389, 729.

T.C. Ziraat Bankasının 1914 ve 1937 yılları arasındaki ihtiyat akçesi seyri Tablo 2’de verilmiş olup, Tablo 2 üzerinden değerlendirmede bulunulacaktır.

Tablo 2. 1914-1937 İhtiyat Akçesi

Yıllar	İhtiyat Akçesi Miktarı
1914	7.212
1915	14.800
1916	52.600
1917	120.900
1918	179.800
1919	187.400
1920	196.700
1921	151.000
1922	135.000
1923	96.900
1924	108.200
1925	230.900
1926	472.500
1927	689.900
1928	921.200
1929	1.000.000
1930	1.000.000
1931	1.000.000
1932	1.000.000
1933	1.000.000

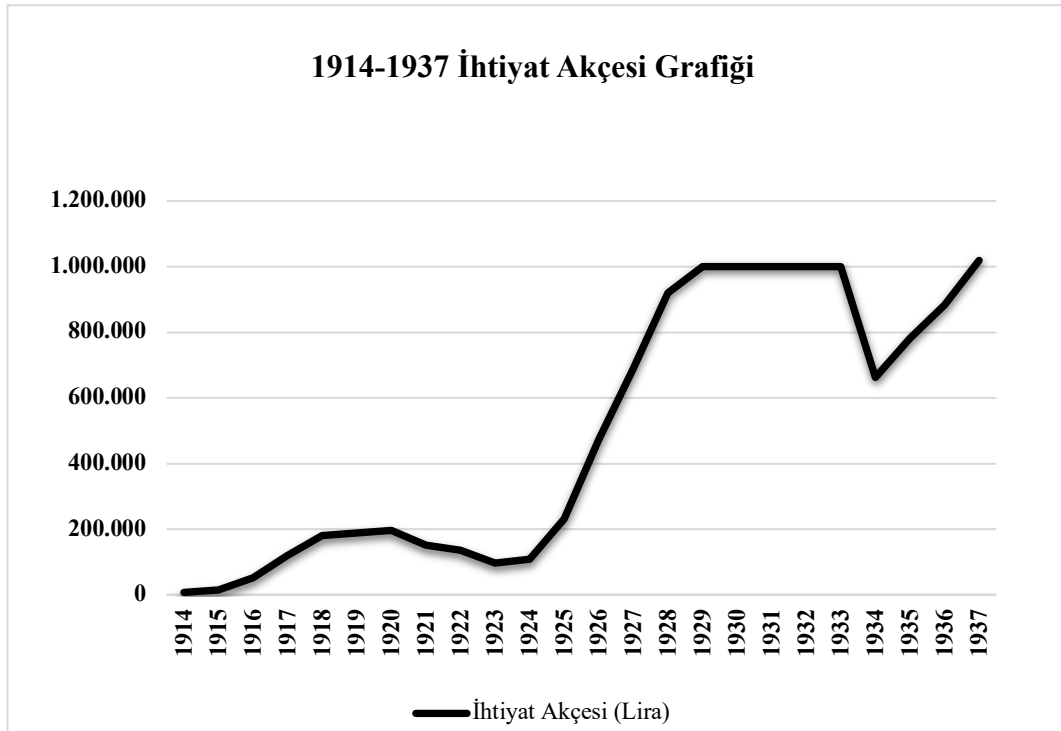
“(Devam ediyor)”

Tablo 2. “(Devam)”

1914-1937 İhtiyat Akçesi

1934	661.695
1935	781.308
1936	884.099
1937	1.019.245

Kaynak: BCA. 30.10.0.0/210.432.10, Türkiye Ziraat Bankası'nın 1889-1930 Yılları Bilançoları.

Şekil 2 İhtiyat Akçesi Grafiği

Tablo 2'den ve devamında göstermiş olduğumuz Şekil 2 üzerinde görüleceği üzere, ihtiyat akçelerinin değişimi ile ilgili veriler incelendiğinde 1921-1923 yılları ve 1934 yıllarında ihtiyaç akçelerinde azalma görülmektedir. Bu durumun zarar yazan bakiyelerin ilgili ihtiyat akçelerinden mahsup edilmesinden kaynaklıdır.⁴⁷⁴ İhtiyat akçesinin seyri incelendiğinde, ihtiyat akçelerinin düzenli

⁴⁷⁴ BCA. 30.10.0.0/210.432.10, Türkiye Ziraat Bankası'nın 1889-1930 Yılları Bilançoları.

bir şekilde çoğalmasının 1925 yılından itibaren başladığı ve 1933 yılına kadar devam ettiği söylenebilir.

2. Mevduat Kabulü ve Mevduatın Gelişimi

Bankalar kullandıracakları kredileri finanse edebilmek için kendi sermayeleri dışında yoğun şekilde dış kaynağa ihtiyaç duyan kuruluşlardır. Bankaların belirli bir oran üzerinden faiz ödeyerek, belli bir süre sonunda ya da istenildiğinde geri vermek koşuluyla tasarruf sahiplerinden almış oldukları borç paraya mevduat adı verilmektedir. Toplanan mevduat çoğunlukla belirli bir faiz ödeme yükümlülüğüne dayalı olarak banka tarafından borç alındığından, bankalar mevduatı verimli bir şekilde kullanmakla yükümlüdürler.

Ziraat Bankası'nın ilk kurulduğu yıllarda mevduat kazanımı amacıyla yalnızca üç aydan uzun vadeli mevduata faiz veriliyordu. %4 oranında faiz uygulanarak kaynak temin edilmesi hedeflenmekteydi.⁴⁷⁵ Bir takvim yılı içinde faiz ödenerek kabul edilecek mevduatın belirli sınırlamalara tabi olduğu da anlaşılmaktadır.

Mevduat kabulüne ilişkin düzenlemelerde 1909 yılına kadar ciddi bir değişiklik olmadı, 1889 ve 1909 yılları arasında Ziraat Bankası'na yatırılan mevduat oldukça sınırlıydı. Mevduatın 1910 yılından itibaren kayda değer bir şekilde gelişme göstermeye başladığı, 1916 yılına gelindiğinde ise mevduat kabulüne yönelik olarak kapsamlı düzenlemelerde bulunulduğu görülür. 5 Nisan 1916'da yayınlanan Ziraat Bankası Kanunu'nda yapılan en önemli düzenleme faiz sınırlamalarının banka idare meclisi tarafından belirlenmesidir.⁴⁷⁶

Faizle mevduat kabulü 1919 yılına kadar devam etti. 1919 yılı ile 1923 yılları arasında faiz ile mevduat kabulüne izin verilmedi. 1923 yılından itibaren

⁴⁷⁵ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 2, 8, 9; Atasagun, 1939, s. 166, 169; Hazar, 1986, s. 393.

⁴⁷⁶ "Ziraat Bankası kanunu", 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, ilgili kanunun dördüncü faslında, teşkilat yapısına ilişkin esasların yer aldığı bölümde bulunan 19. Kanun Maddesinde "... İkrizat ve tevdiat faizlerinin ve ledeliktiza bazı mahallerde tevdiatın tayin ve miktarı şeraiti ve merkez ve taşrada..." ifadeleri banka idare meclisinin gerek tevdiat gerekse mevduat faiz oranlarının belirlenmesi hususunda yetkili olduğunu ortaya koymaktadır;

faiz ile mevduat toplama uygulamasına tekrar devam edildi.⁴⁷⁷ 3 Ocak 1923 de uygulamaya alınan faiz oranları mevduat toplamaya yeterli gelmediği ve ilgi görmediği için 5 Ağustos 1923 tarihinde yayınlanan tamim ile arttırıldı. Bu düzenleme ile vadesiz mevduata %1,5; üç aylık mevduata %2; altı aylık mevduata %3 ve yıllık mevduata ise %3,5 faiz verildi.⁴⁷⁸

Cumhuriyetin ilanı sonrasına tasarruf bilincinin oluşturulmasında Ziraat Bankası'nın önemli bir görev üstlendiği yapılan düzenlemelerden anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilanından 1938 yılına kadar mevduat toplamaya ilişkin birçok düzenleme yapıldı. Bu düzenlemelerin en dikkat çekenini 1930'da uygulamaya konulan faiz tarifeleridir. Bu uygulama ile bankanın mevduat tarifeleri üç ayrı bölüme ayrıldı ve her bir bölüm için farklı faiz tarifeleri uygulamaya konuldu.⁴⁷⁹

Haziran 1938 itibariyle uygulanan azami faiz tarifeleri ve 1888'den 1938'e kadar uygulanan faiz oranlarına ilişkin detay bilgiler Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterilmektedir.

⁴⁷⁷ 25 Aralık 1918 tarihinde 502 sayılı telgraf ile 1919 yılından itibaren mevduata faiz verilmeyeceğine ilişkin şubelere ve sandıklara duyuruda bulunulmuştur. 1919 ve 1923 yılları arasında mevduata faiz verilmemesinin birkaç temel nedeni olduğu düşünülmektedir. Bunlardan bir tanesi banka tarafından etkin ve verimli bir biçimde kullanılmayan mevduat için verilen faizin önemli bir faiz gideri yekü oluşturmasıdır. Her ne kadar açık bir şekilde ifade edilmemiş olsa da diğer nedenlerin I. Dünya Savaşı ve ardından Millî Mücadele yıllarının içinde bulunulmuş olması sebep gösterilebilir; Hazar, 1986, s. 396; Atasagun, 1939, s. 170.

⁴⁷⁸ 3 Ocak 1923 tarihinde yayınlanan tahrirati umumiye ile 1919 yılında uygulamaya alınan Ziraat Bankası tarafından faiz verilmeyeceğine ilişkin karardan vazgeçilmiştir. İlgili tarihte ilan edilen faiz oranları ile bankaya tekrar faizle mevduat kabulüne başlanmıştır. İlgili tarihte Ziraat Bankası dışındaki bankaların mevduat faiz oranlarının daha cazip olması sebebiyle Ziraat Bankası tarafından uygulamaya konulan ve 3 Ocak 1923 tarihinde ilan edilen faiz oranlarına yeterli ilgi gösterilmemiştir. 5 Ağustos 1923 tarihinde faiz oranlarında tekrar bir düzenleme yapılarak piyasa ve mevduat sahiplerinin beklentileri ile uyumlu hale getirmiştir; Atasagun, 1939, s. 170, 171; Hazar, 1986, s. 396.

⁴⁷⁹ Örneğin 11 Ağustos 1930 tarihinde yayınlanan 93 sayılı tamim ile faiz tarifelerinde ayırtırmaya gidilmiştir. Bu şekilde bir düzenlemeye gidilmesinin temel nedeni ülkenin farklı yerlerinde farklı ekonomik ve sosyal koşulların varolmasıdır. Bu sebeple faiz tarifelerinde üç ayrı başlık (Tasarruf sandığı mevduatı, Vadeli Mevduat ve Vadesiz Mevduat) ve bu başlıklar altında detaylandırılmış kırılımlar belirlenerek, Şube ve Sandıkların kendi koşullarına uygun şekilde müşterilerine seçenek sunması sağlanmıştır.

Tablo 3. 1938 Yılında Tasarruf Mevduatına Uygulanan Azami Faiz Oranları

Tasarruf Mevduatı	
Vadesiz	%2.50
Üç Ay Evvel İhbarlı	%3.00
Altı Ay Evvel İhbarlı	%3.50
Bir Sene Vadeli	%4.00
İki Sene Vadeli	%4.50

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 51.

Tablo 4. 1938 Yılında Diğer Mevduata Uygulanan Azami Faiz Oranları

Diğer Mevduat	
Vadesiz	%2.00
Bir ay Evvel İhbarlı	%2.50
Üç Ay Evvel İhbarlı	%2.75
Altı Ay Evvel İhbarlı	%3.25
Bir Sene Vadeli	%3.50
İki Sene Vadeli	%4.00

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 51.

Tablo 5. 1888-1938 Tarihlerinde Uygulanan Azami Faiz Oranları

Yıllar	1888-1914		1914-1919		1919-1922		1923		1924		1925-1927		1927-1930		1930-1933		1933-1937		1938	
	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami
Vadeli Mevduat	3	4	1.5	4	0	0	1	4	3	6	4	6	4	7	6	8	5	6.5	1.5	4
Vadesiz Mevduat	-	-	1	2.5	0	0	-	1.5	2	3	2	3	2	3	3	3	-	2	1	2
Tasarruf Mevduatı	-	-	-	-	-	-	-	2	-	3.5	-	3.5	3	6	4	7	4	5	1.5	4.5

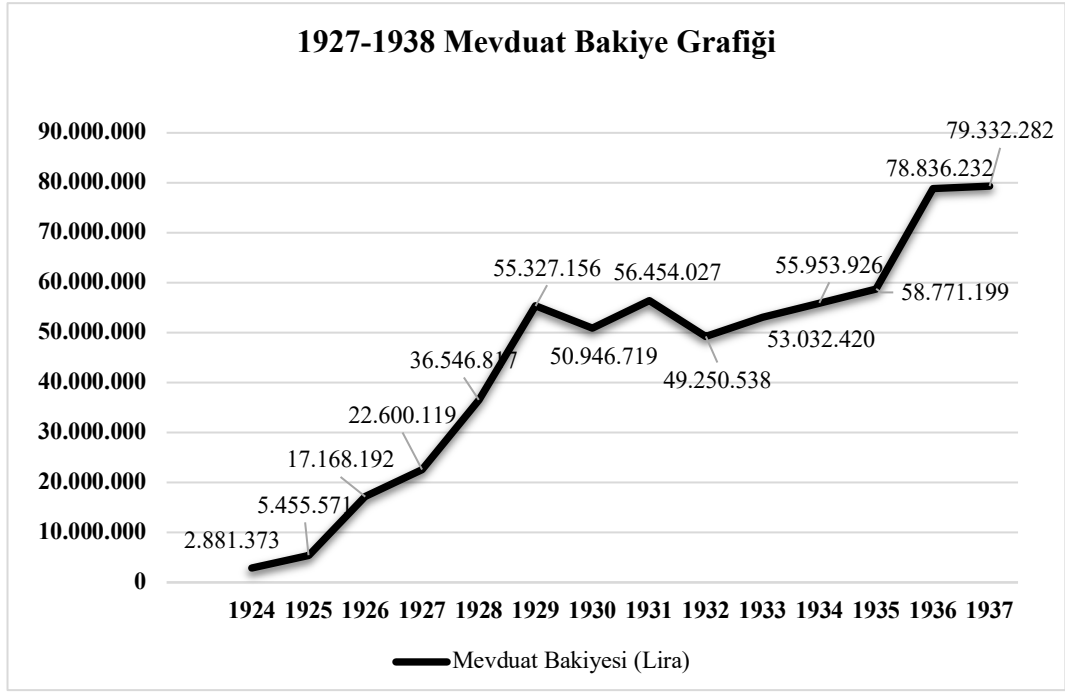
Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 47, 48, 49.

Ziraat Bankası'nın kuruluşundan 1938'e kadar mevduatın gelişimi incelendiğinde özellikle Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllar boyunca gerek mevduat bakiyesinde gerekse mevduat yatıran kişi sayısında ciddi artışlar görülmektedir. Mevduatın düzenli ve dengeli bir biçimde artması Ziraat Bankası'na olan güvenin ne denli yüksek olduğunun da göstergesi olarak düşünülebilir. Bu değerlendirmeye ek olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında yalnızca birkaç bankanın mevcut olması ve mudilerin bu bankaları tercih etmek zorunda kalmaları aynı zamanda bankacılık bilincinin yükselmeye başlaması da önemli etkindir. Tasarruf alışkanlıklarının gelişmesi ve yaygınlaşması için güven meselesinin son derece önemli olduğu ve bu güvenin Ziraat Bankası tarafından ülke genelinde sağlandığı mevduat gelişim tablolarından ve grafiklerinden anlaşılmaktadır. 1928 yılından başlamak üzere mevduat bakiyelerinin hızlı bir şekilde yükseldiği görülür. Sağlıklı verilerin elde edildiği 1924 ve 1937 yılları arasında mevduat gelişimine ait Tablo 6 ve ilgili tablo üzerinden düzenlenen grafik Şekil 3'te gösterilmiştir.

Tablo 6. 1924-1937 Mevduat Bakiyesi

Yıllar	Yıl Sonu Mevduat Bakiyesi
1924	4.089.165
1925	5.455.571
1926	17.168.192
1927	22.600.119
1928	27.974.166
1929	55.327.156
1930	50.946.719
1931	56.454.027
1932	49.250.538
1933	53.032.420
1934	55.953.926
1935	58.771.199
1936	78.836.232
1937	79.332.282

Kaynak: BCA. 30.10.0.0/210.432.10, Türkiye Ziraat Bankası 1889-1930 Yılı Bilançoları.; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 52.

Şekil 3 Mevduat Bakiye Grafiği

Ziraat Bankası'na 1927-1937 yılları arasında para yatıran müşterilerin adedi Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. 1927-1937 Mevduat Hesabı Olan Müşteri Adedi

Seneler	Para Yatıranların Sayısı
1927	12.925
1928	16.397
1929	19.272
1930	34.343
1931	37.233
1932	44.116

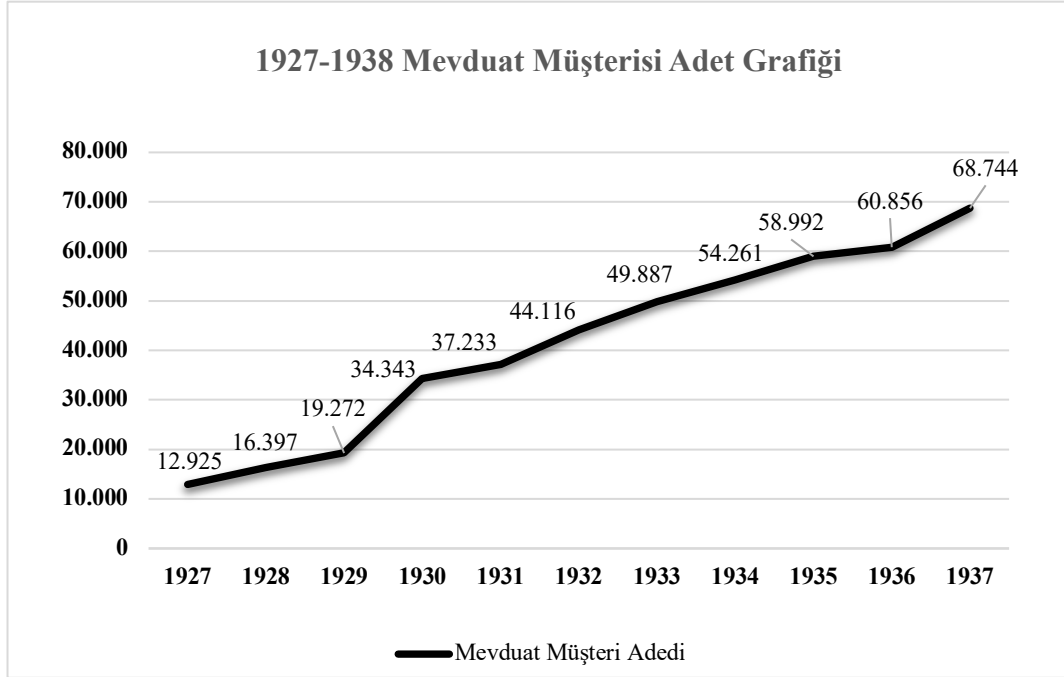
“(Devam ediyor)”

Tablo 7. “(Devam)”

1927-1937 Mevduat Hesabı Olan Müşteri Adedi

1933	49.887
1934	54.261
1935	58.992
1936	60.856
1937	68.744

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 52.

Şekil 4 Mevduat Müşterisi Adet Grafiği

3. Zirai Kredilerin Gelişimi

Ziraat Bankası doğrudan ya da dolaylı şekilde tarımla ilişkisi bulunan tüm paydaşlara fayda sağlamak üzere kurulmuş önemli bir kuruluş olup en önemli görevi zirai kredi imkânlarının milletin hizmetine sunulmasında ana aktör olmasıdır. 3202 sayılı kanunun ilk maddesinde Ziraat Bankası'nın faaliyetlerine

ilişkin önemli esaslar bulunmaktadır.⁴⁸⁰ Bankanın 1888 nizamnamesine göre zirai üreticilere verilebilecek krediler ile ilgili olarak herhangi bir çeşitlendirmeye gidilmeksizin başvuru sahibinin çiftçi olması, kullanacağı krediyi zirai işlerde kullanması ve gerekli teminatı vermesi yeterliydi.⁴⁸¹ 1916 yılında yapılan kanun düzenlemesinde ve akabinde yayınlanan 1917 nizamnamesinde Ziraat Bankası tarafından yapılacak işler ve kredilendirmeye ilişkin genel kaideler belirtildi. 1924 yılında yapılan kanun düzenlemesi ve ardından 1926 yılında yayınlanan nizamnamede adım adım faaliyetlere ilişkin hususlar belirtildi.⁴⁸² Yapılan her kanun düzenlemesinde ve ardından yürürlüğe konulan nizamnamelerde faaliyetlere ilişkin hususların genişletildiği ve daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu anlamda mevcuttaki sıkıntıların iyileştirilmesi, ya da kapsamının genişletilmesi gibi hususlarda sürekli kanun ve nizamnamelerin güncel tutulmasına gayret edildiği sonucu doğmaktadır. Bu yönüyle ilgili dönem aralığında sürekli bir geliştirme çabası içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. 1937 yılında yayınlanan 3202 sayılı kanun ile kredilendirmeye ilişkin hususlar belirli bir disiplin oluşturularak ortaya konulmuştur. 3202 sayılı kanunun 8. maddesi aşağıda belirtildiği üzere kanunun ruhunu ortaya koymada çok önemli fikirler vermektedir:

“Bankanın vereceği zirai kredilerin temeli, memleket içinde veya dışında sürüm ve satış kabiliyeti bulunan zirai maddelerin istihsalidir. Zirai istihsali gütmeyen herhangi bir zirai kredi talebi, gösterilecek şahsi veya maddi teminatın değeri ne olursa olsun kabul edilmeyecektir.”⁴⁸³

Ziraat Bankası'nın vereceği tarımsal krediler, belirli amaçların yerine getirilmesine özgülenmiştir. Bunlardan en önemlisi çiftçilerin işletme sermaye gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Bunun yanı sıra yapacağı kredilendirmeler ile

⁴⁸⁰ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; İlgili kanunun 1. maddesinde Ziraat Bankası'nın faaliyet konuları ele alınmıştır.

⁴⁸¹ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888); “Ziraat Bankası Nizamnamesi”, 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), *Düstur*, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 2.

⁴⁸² 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); İlgili kanunun 8. maddesinde bankanın faaliyetlerine değinilmiştir; BCA. Fon No: 30.18.1.1, Yer No: 8.48.18; 28 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi, M. 8; Hazar, 1986, s. 421.

⁴⁸³ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; İlgili kanunun 8. maddesinde kredi kullandırımına ilişkin ortaya konulan temel esaslardan bahsedilmiştir.

üretimin devamlı ve verimli kalmasını sağlamaktır. Yine tarımsal arazi ve işletmelerin çiftçilere sahiplendirilmesinde kritik bir görev ifa etmektedir. Ziraat Bankası tüm bu görevleri yerine getirirken kredilerin amacına uygun, doğru zamanda doğru kişilere, ödeme takvimi ve miktarı çiftçileri güç duruma düşürmeyecek şekilde belirlenmesinde etkin bir rol üstleniyordu. Zirai kredilerin ilgili dönemde sağlıklı yönetilebilmesi için işletme, verimlendirme ve arazi edindirme kredileri olmak üzere üç ayrı başlık altında tasnif edildiği anlaşılmaktadır.

3.1. İşletme Kredileri

İşletme kredileri çiftçilerin sermaye gereksinimini karşılamak amacıyla verilen en yaygın kredi türüdür. İşletme kredilerinin kullanım alanlarına göre iki başlık altında takip edildiği anlaşılmaktadır. Kullanım alanı ve vadeye göre ayrıştırılan işletme kredilerinin çevirme kredileri ve donatma kredileri olmak üzere iki kısımda değerlendirildiği görülmektedir.

3.1.1. Çevirme Kredileri

Çiftçiler tarımsal üretimlerini gerçekleştirebilmek amacıyla tohum, gübre, ilaç, hayvan ve yem gibi yıl içinde sürekli harcamada bulunmak durumunda olduklarından masraflarını karşılamak ve bu masrafları finanse etmek zorundadırlar. Bu ve benzeri harcamaları finanse edebilmek için düzenli şekilde krediye gereksinim duyarlar. İşte bu şekilde çiftçilerin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik Ziraat Bankası tarafından vadesi en fazla bir yıl olacak şekilde kullanılan kredilere çevirme kredileri adı verilmektedir.⁴⁸⁴

3.1.2. Donatma Kredileri

Donatma kredileri çiftçilerin alet, makine ve vasıta gibi daha çok teknik ve yatırım gerektiren uzun vadeli gereksinimlerine olan ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak kullanılan kredilerdir. Bu kredilerin kapsamına zirai aletler, küçük makine ve ekipman, zirai malzeme ve demirbaş edinimleri girmektedir. Donatma kredilerinin vadesinin Ziraat Bankası tarafından en fazla beş yıla kadar

⁴⁸⁴ Atasagun, 1939, s. 199.

belirlendiği, krediye konu edilecek gereksinimin değeri ve amortismanına göre vade ayarlamasında bulunulduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁵

3.2. Verimlendirme ve İyileştirme Kredileri

Verimlendirme ve iyileştirme kredileri Ziraat Bankası tarafından tarımsal ¼retim daha verimli ve etkin bir şekilde y¼r¼t¼lebilmesini temin etmek ¼zere kullanılan uzun vadeli ve gelecek projeksiyonu i¼erikli kredilerdir. Bu kredileri diğer kısa vadeli kredilerden farklı kılan tarımsal alanda uzun s¼re fayda sağlayacak yatırım ve s¼re¼ gerektiren konuları finanse ediyor oluşudur. Bu yön¼yle ele aldığımızda Cumhuriyet döneminde Ziraat Bankası tarafından kullanılan bu t¼r kredilerin ¼lkenin tarımsal alanda ilerleme sağlayabilmesi i¼in önemli bir yere sahip olduğu d¼ř¼n¼lmektedir. Bu kapsamda kullanılan kredilerin tarımsal alanda uzun vadeli kalkınmaya olan faydası aşağıda yer alan maddeler⁴⁸⁶ gözden ge¼irildiđinde daha iyi anlaşılacak olup, maddelerin i¼eriđi aşağıda detaylı şekilde verilmiştir:

- Hali hazırda işlenmemiş olup, işlenebilir hale getirildiğinde verimli h¼le getirilebilecek toprakların ıslahatının ger¼ekleřtirilmesi ve tarımsal arazi varlığına kazandırılması ve mevcutta işlenebilir halde olan ancak verimi d¼ř¼k toprakların ıslahının sağlanması,
- Toprak verimini ve toprağın su dengesini korumak amacıyla sulama, kurutma ve su baskınlarına yönelik tesis ve ¼alıřmaların finanse edilmesi,
- Tarımsal işletmelerin sınırlarında olmak kaydıyla zirai işletme ile alakası olan her t¼rl¼ binanın inşasının ger¼ekleřtirilmesi,
- Zirai işlerde doğrudan ya da dolaylı kullanılmak ¼zere beş yıldan uzun s¼re kullanılabilen dayanıklı makine ve malzemelerin satın alınması,
- Mera alanı olarak kullanılmak ¼zere doğal ve yapay ¼ayırılıkların ıslahının sağlanması,
- Meyve fidanlıkları ve bah¼elerinin tesis ve bunları genişletilmesi, yaygınlaştırılması ve ıslahının sağlanması,

⁴⁸⁵ Atasagun, 1939, s. 200.

⁴⁸⁶ Hazar, 1986, s. 424; Atasagun, 1939, s. 200.

3.3. Arazi Edindirmeye Yönelik Krediler

Ziraat Bankası tarafından tarımsal üretimin geliştirilmesinde önemli bir kredi türü de arazi kredileridir. Bu krediler tarımsal faaliyetle uğraşan ancak toprak sahibi olmayan ya da yeterli tarımsal arazi varlığı bulunmayan çiftçilerin toprak sahibi yapılarak tarım ekonomisinin daha etkin ve verimli hale getirilmesini sağlamaktadır. Arazi varlığı tarımsal üretimin yapılabilmesinde en temel bileşendir. Arazi edindirme kredilerinde doğrudan arazi edinimi dışında mevcut arazinin genişletilmesi, dağınık yapıda bulunan arazi varlığının birleştirilerek bir bütün haline getirilerek daha geniş çaplı bir arazi varlığı oluşturulmak suretiyle üretimin ve verimliliğin artırılması amaçlanmıştır. Tıpkı verimlendirme ve iyileştirme kredilerinde olduğu gibi arazi edindirmeye yönelik kredilerin de vadesi yirmi yıla kadar uzayabilmekteydi.⁴⁸⁷ Ziraat Bankası tarafından arazi edindirmeye yönelik kredilerin bu denli uzun vadeye yayılarak kullanılarak bir nedeni vardır. Arazi edindirme konusunda vadeyi uzun tutarak çiftçilere kolay ödeme imkânı sunma düşüncesi ön plana çıkmaktadır.

3.4. Teminat Yapısına Göre Zirai Krediler

Bankalar kredi tahsis aşamasında gerek değerlendirme sonucuna göre gerekse kullanılması düşünülen kredi türü, kredinin miktarı ve vadesine göre farklı teminat koşulları belirleyebilmektedirler. Genel anlamda teminat işlemleri şahsi ve maddi teminat adı altında iki temel teminat yapısı üzerinde şekillenmektedir. Ziraat bankası ilk faaliyete başladığı günden beri gayrimenkul ipotegi olarak kredi kullandıran bir kuruluş olarak faaliyetlerini sürdürmekteydi. İlerleyen süreçte farklı teminat türlerini de devreye alarak kredi kullandırmaya devam etti. Teminat çeşitlendirmesine gidilmesindeki en önemli etken zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet ile birlikte tarımsal faaliyetlerin daha fazla arttırılması ve daha geniş çaplı üretime geçilmesine olan ihtiyaç teminat konusuna da sirayet etti. Maddi teminat dışında şahsi teminat ve menkul kıymet rehini yoluyla da çiftçilere kredilendirme yapabilmenin yolu açıldı. 1937 yılında yayınlanan 3202 sayılı kanunda teminat yapısının hangi kalemlerden

⁴⁸⁷ Hazar, 1986, s. 424; Atasagun, 1939, s. 200, 201.

oluşturulacağına dair on birinci maddede detaylı bilgiler verilmektedir.⁴⁸⁸

Teminata konu edilebilecek kalemler şunlardır:

- 2836 sayılı kanunla kurulmuş olan tarım kredi kooperatiflerinin mesuliyeti,
- 2836 sayılı kanunla kurulmuş olan tarım kredi kooperatiflerinin cüzdanlarındaki ortak senetleri,
- Çiftçilerin müteselsil kefaleti,
- Arazi ipoteği,
- Kanunun izin verdiği iş, çift ve irad hayvanlar ile her türlü zirai alet, malzeme ve makine rehini,
- Menkul kıymetler ve adı geçen bütün bu karşılıkları tamamlayıcı mahiyette olmak üzere her türlü maddi teminat,
- Devletin veya mahallî yönetimlerin kefaleti,
- Çeşitleri ve teminat biçimleri nizamnamede gösterilen toplanmış ve toplanmamış zirai mahsuller.

Bu anlamda Ziraat Bankası tarafından çiftçiye kredi tahsis edilmesi halinde ipotekli, müteselsil kefalet, rehin olmak üzere üç tür teminat alınmakta olduğu görülür. Bankanın 1888 tarihinden 1937 yıllarına kadar zirai kredi ve teminat türlerine göre nasıl bir seyir izlediği, teminat çeşitlendirmesi ile zirai kredi tahsisinde nasıl bir artış sağlandığı ilerleyen bölümde ayrı ayrı ele alınacak gerek tablo ve gerekse grafik üzerinde gelişimin seyri ortaya konulacaktır.

3.4.1. İpotekli Krediler

Ziraat bankası ilk faaliyete başladığı yıllarda gayrimenkul ipoteği almaksızın kredi tahsisinde bulunamamaktaydı. İlgili tarihlerde kredi ilişkisinin en önemli bileşeni, haliyle olmazsa olmazının gayrimenkul ipoteği olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bankanın ilk nizamnamesinde gayrimenkul ipoteğine ilişkin genel esaslar bu çerçevede belirlendi, teminata alınacak gayrimenkullerin

⁴⁸⁸ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; İlgili kanunun 11. maddesinde teminat yapısının nasıl oluşturulacağına dair detaylı bilgilendirmede bulunulmuştur.

tapuya tescil edilmesinde izlenecek yol çok fazla detaya değinilmeden ele alındı.⁴⁸⁹ 15 Eylül 1890 tarihli ek nizamnamenin yürürlüğe girmesiyle birlikte ilk nizamnamede genel hatlarıyla verilen gayrimenkul ipoteğine ilişkin hükümler daha da detaylı bir şekilde ele alındı. Kullandırılan kredilerin güvence altına alınması için ilk nizamnamede belirtilen genel açıklamalardan farklı olarak teminat konusuna ayrıntılı bir şekil verildi.⁴⁹⁰ 1926 yılına kadar gayrimenkullerin kıymetleri baz alınarak belirli bir yüzde üzerinden kullanılacak kredi miktarı tespit ediliyordu. Gayrimenkullerin değer tespitine ilişkin uygulamalarda zaman içinde değişikliklere gidildiği de görülmektedir. 1936 yılından itibaren toprak barem usulü uygulamasına geçildi.⁴⁹¹ Toprak barem usulünün en büyük özelliği her bölgenin arazi değeri bulunduğu yerin özel durumu göz önüne alınarak ayrı ayrı hesaplanıyor olmasıdır. Toprak değer bareminin geçerlilik süresi beş yıldır. Her yıl genel ya da özel bir kıymet azalışı ya da artışı olup olmadığı gözden geçirilirdi. Aşağı ya da yukarı yönlü olmak üzere yüzde yirminin üzerinde bir değişim olması halinde beş yıllık süreden bağımsız olmak üzere toprak barem değeri revize edilmek zorundaydı.⁴⁹² 1888’den 1937’ye kadar ipotekli kullandırılan kredilerin gelişimine ait veriler Tablo 8’de gösterilmektedir. İlgili tablo üzerinden hazırlanan grafik ise Şekil 5’de sunulmaktadır.

Tablo 8. 1888-1937 İpotekli İkrazat

İPOTEKLİ İKRAZAT					
Yıllar	Devir Olunan	Sene İçinde İkrazat	Yekûn	Sene İçinde Tahsilat	Sene Sonuna Devir
1888	-	-	-	-	-
1889	-	162.832	162.832	2.512	160.320

“(Devam ediyor)”

⁴⁸⁹ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888); “Ziraat Bankası Nizamnamesi”, 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 26, 27, 34.

⁴⁹⁰ “Ziraat Bankası nizamnamesine zeyl olmak üzere kaleme alınan mevadd-ı nizamiye”, 30 Muharrem 1308 (15.09.1890), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 742, M. 1-5.

⁴⁹¹ 2901 Arazi Tahrir Kanunu (1936), *T.C. Resmî Gazete*, 3220, 31.01.1936; İlgili kanunun 1-19. maddelerinde toprak barem usulüne ilikin uygulamaların detayı yer almaktadır; Atasagun, 1939, s. 227.

⁴⁹² Atasagun, 1939, s. 229; 1936 tarihinde Ziraat Bankası tarafından 74 sayılı zirai ikrazlar talimatnamesinin yayınlanmaya başlaması ile birlikte Şube ve ajanslar tarafından toprak barem usulüne göre ikrazat işlemlerinde bulunulmaya başlanmıştır.

Tablo 8. “(Devam)”*1888-1937 İpotekli İkrizat*

1890	160.320	467.177	627.497	61.235	566.262
1891	566.262	607.600	1.173.862	255.036	918.826
1892	918.826	825.433	1.744.259	359.338	1.384.921
1893	1.384.921	849.552	2.234.473	401.754	1.832.719
1894	1.832.219	662.672	2.495.391	405.360	2.090.031
1895	2.090.031	557.557	2.647.588	337.964	2.309.624
1896	2.309.624	511.781	2.821.405	404.670	2.416.735
1897	2.416.735	457.693	2.874.428	404.220	2.470.208
1898	2.470.208	643.444	3.113.652	446.244	2.667.408
1899	2.667.408	654.016	3.321.424	464.794	2.856.630
1900	2.856.630	507.547	3.364.177	440.432	2.923.745
1901	2.923.745	504.880	3.428.625	423.979	3.004.646
1902	3.004.646	431.481	3.436.127	423.141	3.012.986
1903	3.012.986	414.654	3.427.640	414.233	3.013.407
1904	3.013.407	659.594	3.673.001	458.764	3.214.237
1905	3.214.237	733.204	3.947.441	489.212	3.458.229
1906	3.458.229	816.584	4.274.813	565.143	3.709.670
1907	3.709.670	781.676	4.491.346	557.604	3.933.742
1908	3.933.742	816.723	4.750.465	529.062	4.221.403
1909	4.219.985	851.117	5.071.102	672.844	4.398.258
1910	4.397.422	883.912	5.281.334	777.500	4.503.834
1911	4.503.445	1.179.802	5.683.247	948.572	4.734.675
1912	4.734.675	980.848	5.715.523	702.712	5.012.811
1913	5.009.017	964.290	5.973.307	838.406	5.134.901
1914	5.134.901	582.531	5.717.432	375.544	5.341.888
1915	5.341.688	196.251	5.537.939	277.124	5.260.815
1916	5.261.145	231.355	5.492.500	803.285	4.689.215
1917	4.689.215	127.217	4.816.432	1.155.812	3.660.620
1918	3.660.620	230.508	3.891.128	574.386	3.316.742

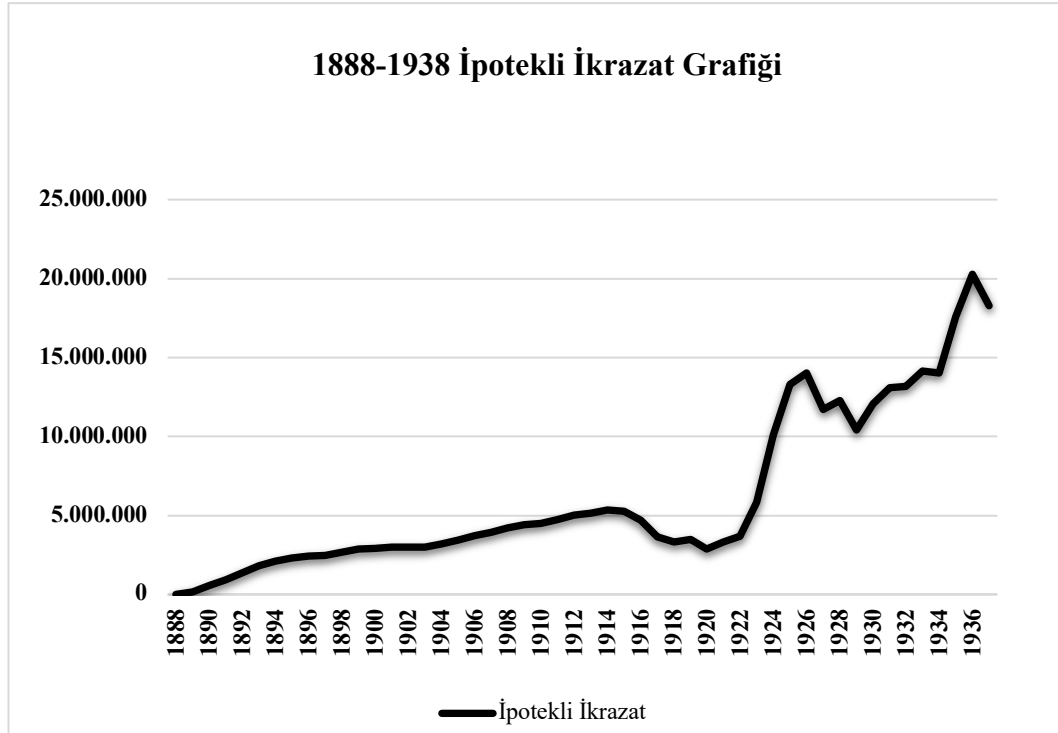
“(Devam ediyor)”

Tablo 8. “(Devam)”

1888-1937 İpotekli İkrazat

1919	3.316.742	701.759	4.018.501	530.642	3.487.859
1920	2.370.753	893.850	3.264.603	378.868	2.885.736
1921	2.885.735	808.232	3.693.967	394.673	3.299.294
1922	3.299.294	867.815	4.167.109	486.617	3.680.492
1923	3.680.492	3.121.961	6.802.453	973.748	5.828.705
1924	5.828.705	6.189.140	12.017.845	1.928.772	10.089.073
1925	10.089.073	6.326.100	16.415.173	3.123.329	13.291.844
1926	13.291.844	5.167.128	18.458.972	4.452.245	14.006.727
1927	14.006.727	4.004.133	18.010.860	6.290.085	11.720.775
1928	11.720.775	8.362.483	20.083.258	7.786.118	12.297.140
1929	12.297.140	4.768.737	17.065.877	6.641.249	10.424.628
1930	10.424.627	6.392.719	16.817.346	4.736.895	12.080.451
1931	12.080.451	6.328.723	18.409.174	5.315.482	13.093.692
1932	13.093.692	3.633.983	16.727.675	3.573.536	13.154.139
1933	13.154.139	6.088.928	19.243.067	5.112.038	14.131.029
1934	14.131.029	3.593.679	17.724.708	3.700.019	14.024.689
1935	14.024.689	20.224.629	34.249.318	16.644.411	17.584.907
1936	17.584.907	14.046.561	31.631.468	11.355.907	20.275.561
1937	20.275.561	4.063.074	24.338.635	6.067.158	18.271.477

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 63, 64.

Şekil 5 İpotekli İkazat Grafiği

3.4.2. Müteselsil Kefaletli Krediler

Ziraat Bankası'nın ilk yıllarında gayrimenkul ipoteği almaksızın kredi tahsisinde bulunulmadığına daha önce birkaç kez değindik. Teminat konusunda bu denli katı olunmasına rağmen bazı durumlarda istisnai uygulamaların bulunduğu da göze çarpmaktadır. Kuraklık, afet sonrası mahsulünü kaybeden çiftçilere yemeklik ve tohumluk verilmesi gibi doğal felaketler sonrasında belirli bir miktarla sınırlı kalmak üzere, Babıali'den izin alınmak ve yalnızca belirli yerlerde uygulanmak şartıyla müteselsil kefalet ile kredi kullandırıldığı durumlara rastlanılmaktadır.⁴⁹³

⁴⁹³ BOA, BEO, 2564/192291, 26 Safer 1323 (2 Mayıs 1905), Canik Sancağında devam eden kurak sonrasında müteselsil kefaletle ihtiyaç sahiplerine ikrazatta bulunulduğu anlaşılmaktadır; BOA, BEO, 3037/227744, 5 Rebiulevvel 1325 (18 Nisan 1907), Eskişehir ve İnegöl kazalarında meydana gelen sellerden zarar gören ahalinin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için müteselsil kefalet ile ikrazatta bulunulduğu; BOA, BEO, 3892/291899, 13 Cemazeyilevvel 1329 (12 Mayıs 1911), Halep Vilayetinde meydana gelen şiddetli kış sebebiyle meyve ağaçları zarar gören kişilere müteselsil kefalet ile ikrazatta bulunulduğu; BOA, BEO, MV, 152/69, 29 Cemazeyilevvel 1329 (28 Mayıs 1911), Tütün üreticileri ile sair çiftçilere beşerbin kuruşa kadar müteselsil kefaletle ikrazatta bulunulduğu; BOA, BEO, 3903/292685, 12 Recep 1329 (26 Temmuz 1911), Adana'da muhtaç durumda kalan çiftçilere Ziraat Bankası tarafından kefalet-i müteselsile ile akçe ikrazının

İlk uygulamaya alındığı zamandan itibaren müteselsil kefaletle kredi kullandırmanın zaruri durumlara binaen başladığı anlaşılmaktadır. Zaruret hâllerinde kullandırılmasındaki en önemli neden, maddi teminat alma sürecinde yaşanan güçlüklerin müteselsil kefalet sürecinde olmaması, düşük miktarlı kredi ihtiyacı bulunan çiftçilerin bu teminat türü ile çok fazla prosedüre maruz kalmadan ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde görebilmesidir. Müteselsil kefalet ile kredi kullandırılmasına belirli kaidelere uyulması koşulu ile 1917 yılına kadar devam edildiği anlaşılmaktadır. Genel olarak uygulamaya alınan bir teminat sistemine dönüşmesi 1917 yılını bulmaktadır. Bu teminat biçiminin 1917 nizamnamesiyle⁴⁹⁴ genel olarak uygulanabilmesini sağlayan 1916'da yapılan kanun değişikliğidir.⁴⁹⁵ 1916 yılında yapılan kanun değişikliği ile müteselsil kefalet ile kredi kullandırılabilmesine ilişkin düzenlemeler uygulamaya konulmuştur.

Müteselsil kefaletle kredi kullandırılmasında dikkat çeken en önemli hususlar çekilecek olan kredinin miktarı ve vadesinin belirli sınırlar içinde olmasıdır. Yalnızca müteselsil kefalet alınarak uzun vadeli ve/veya yüksek tutarlı kredi kullandırımı yapılmadığı anlaşılmaktadır. Müteselsil kefaletle kredilendirmeye ilişkin genele yaygın düzenlemeler her ne kadar Cumhuriyet dönemi öncesinde uygulamaya alınmış olsa da ilgili teminat türü ile kredi kullandırımındaki ciddi artışlar 1924 yılını takip eden yıllarda dikkat çekici şekilde görülür. İlgili teminat türü ile kullandırılan kredilere ait gelişim tablosunda ve tablo verileri üzerinden düzenlenen grafikte bu gelişimin seyri açıkça görülmektedir. Bu anlamda Cumhuriyet döneminde yeni uygulamaya alınan ve esneklik sağlayan bürokratik işlemleri daha az olan müteselsil kefaletle kredi kullandırımının daha da yaygınlaştırıldığı ve arttığını söyleyebiliriz. Yine ilerleyen zamanda 1931 yılında müteselsil kefaletle kredi kullandırılmasına ilişkin birtakım düzenlemelerde bulunuluyordu. Bankadan borç isteyen köylülere kolaylık sağlamak için borç alacak müstahsillerin süresi beş yılı kapsayan borç ve kefalet taahhütnamesine bağlanarak kredilendirilmesi sağlanmaktaydı. Bu süre

münasip görülmesi; BOA, DH-MTV, 16/2, 19 Şevval 1330 (1 Ekim 1912), depremde zarar gören çiftçilere Ziraat Bankası Şubelerinden ikrazatta bulunulduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁹⁴ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); Ziraat Bankası nizamnamesi", 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686; İlgili Kanunun 3, 35, 36, 37, 38, 39 ve 40. maddeleri.

⁴⁹⁵ "Ziraat Bankası kanunu", 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, ilgili kanunun 2. ve 6. maddeleri.

1936 yılında beş yıldan sekiz yıla çıkartılmıştır. Ziraat Bankası müteselsil kefaletle kredi kullandırımını kredi kooperatiflerinin faaliyet alanına girmeyen köylerde de uygulamaya koyuyordu. Verilecek borç tutarının genel kredi miktarlarını aşmamasına ve müstahsillerin ödeme güçlerinin yerinde olmasına özen gösterilmekteydi. Müteselsil kefaletle borç verildiği durumlarda borç para isteyenlerden süresi sekiz yılı kapsayan dört nüsha müşterek borçluluk ve kefillik taahhünamesi alınmaktaydı. Alınan genel taahhüname ile yapılan borçlandırmada en az iki kişinin de katılımıyla alınan borç senetleri sonrasında ödeme işlemi yapılmaktaydı.⁴⁹⁶ Müteselsil kefaletle borçlandırmada verilebilecek en yüksek kredi tutarının yetiştirilen mahsulün türüne göre değişiklik göstermesine bağlı olarak belirli sınırların üzerinde kullandırılmadığı anlaşılmaktadır.

1901 ve 1937 yılları arasında Ziraat Bankası tarafından müteselsil kefaletle kullanılan kredilerin gelişimi Tablo 9’da gösterilmektedir. İlgili tablodaki veriler üzerinden oluşturulan grafik ise Şekil 6’da sunulmuştur.

Tablo 9. 1901-1937 Müteselsil Kefaletli İkrazat

MÜTESELSİL KEFALETLİ İKRAZAT					
Yıllar	Devir Olunan	Sene İçinde İkrazat	Yekûn	Sene İçinde Tahsilat	Ertesi Seneye Devir
1901	-	46.916	46.916	16.642	30.274
1902	30.274	40.087	70.361	16.319	54.042
1903	54.042	24.387	78.429	23.593	54.836
1904	54.836	88.542	143.378	21.924	121.454
1905	121.454	93.658	215.112	58.416	156.696
1906	156.696	90.184	246.880	78.899	167.981
1907	167.981	315.793	483.774	60.951	422.823
1908	422.823	326.288	749.111	74.950	674.161

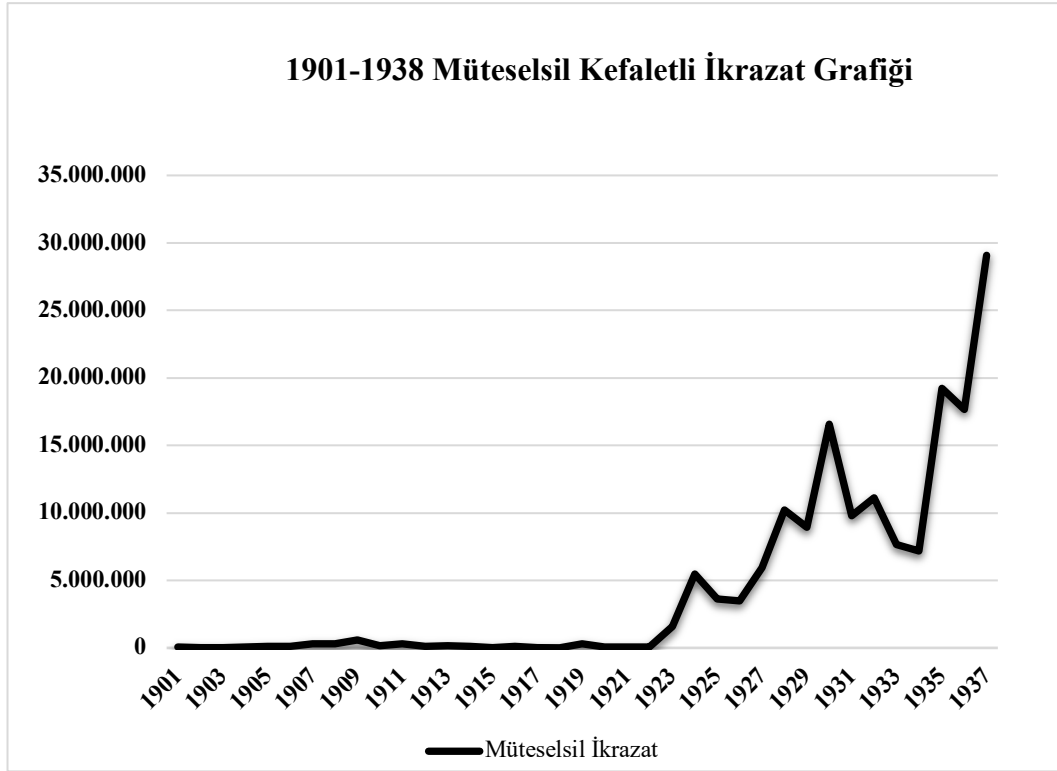
“(Devam ediyor)”

⁴⁹⁶ 1470 Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu (1929), *T.C. Resmî Gazete*, 1208, 05.06.1929; İlgili kanunun 1,2,3. maddeleri; 2836 Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu (1935), *T.C. Resmî Gazete*, 3146, 02.11.1935; İlgili kanunun 16. Maddesi; Atasagun, 1939, s. 236.

Tablo 9. “(Devam)”*1901-1937 Mütessesil Kefaletli İkrizat*

1909	673.445	572.864	1.246.309	147.295	1.099.014
1910	1.098.928	178.369	1.277.297	346.109	931.188
1911	931.000	284.319	1.215.319	374.670	840.649
1912	780.848	102.290	883.138	155.773	727.365
1913	727.581	158.144	885.725	151.329	734.396
1914	733.922	98.100	832.022	50.260	781.762
1915	781.362	40.665	822.027	46.767	775.260
1916	775.457	98.981	874.438	101.142	773.296
1917	773.296	22.951	796.247	123.074	673.173
1918	673.173	7.054	680.227	63.887	616.340
1919	616.340	291.473	907.813	80.215	827.598
1920	584.550	71.220	655.770	36.992	618.778
1921	618.778	71.840	690.618	34.665	655.953
1922	655.953	53.734	709.687	44.279	665.408
1923	665.408	1.601.758	2.267.166	141.547	2.125.619
1924	2.125.619	5.480.650	7.606.269	2.227.228	5.379.041
1925	5.379.041	3.616.849	8.995.890	4.221.970	4.773.920
1926	4.773.920	3.482.768	8.256.688	4.304.920	3.951.768
1927	3.933.772	5.939.912	9.873.684	4.327.751	5.545.933
1928	5.552.404	10.238.431	15.790.835	6.238.099	9.552.736
1929	9.552.736	8.932.991	18.485.727	8.853.661	9.632.066
1930	9.632.064	16.575.956	26.208.020	10.867.628	15.340.392
1931	15.340.392	9.767.417	25.107.809	9.937.391	15.170.418
1932	15.170.418	11.111.677	26.283.085	10.755.672	15.526.413
1933	15.526.413	7.650.924	23.177.337	8.499.618	14.677.719
1934	14.677.719	7.174.863	21.852.582	8.667.024	13.185.558
1935	13.185.558	19.206.059	32.391.617	22.013.306	10.378.311
1936	10.378.311	17.660.297	28.038.608	17.936.140	10.102.468
1937	10.102.468	29.080.500	39.182.968	22.740.035	16.442.933

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 68, 69.

Şekil 6 Mütessesil Kefaletli İkrizat Grafiği

3.4.3. Rehinli Krediler

Ziraat Bankası kanununda 1916 yılında yapılan değişiklik ile menkul kıymetlerin rehini karşılığında kredi kullanılabilmemesine yönelik düzenlemeler yapıldı.⁴⁹⁷ Yapılan kanun değişikliği ve 1917’da düzenlenen nizamname ile birlikte tarımsal ürünlerin, hisse ve tahvillerin, altın ve gümüşün, tevdiat bonolarının rehin edilmesi ile teminat esasları genişletilerek kredi kullanılabilmemesinin önü açıldı.⁴⁹⁸

Üretimin finansmanında önemli rol üstlenen Ziraat Bankası’nda özellikle tarımsal mahsullerin rehini karşılığında kullanılan kredilerin öneminin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Yine mütessesil kefalette dikkatimizi çektiği üzere rehinli

⁴⁹⁷ “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, İlgili kanunun 13. Maddesinde teminata alınabilecek kalemlerden ayrıntılı şekilde bahsedilmiştir. Menkul niteliğinde alınabilecek menkuller “Osmanlı borsalarına kabul olunan ve Banka Meclisi İdaresince şayanı kabul görünen tahvilat ve hisse senetleri, Bankaya vukubulan tevdiatı nakdiye senetleri, Banka Meclisi İdaresince tayin olunacak mahallerde mevdu gümüş ve altından mamül evani ve hilliyat” olarak sıralanmıştır.

⁴⁹⁸ BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917); “Ziraat Bankası Nizamnamesi”, 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C.IX, s. 667-686; İlgili nizamnamenin 51, 52 ve 53. Maddeleri.

kredilerin de gelişiminde Cumhuriyetin ilanı sonrası seyrin dikkat çekici şekilde arttığı görülür. Rehinli kredilerin 1924 yılından itibaren yaygınlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır. 1926 nizamnamesinde zirai mahsul rehini karşılığı kullandırılacak kredi miktarı mahsulün çeşidine göre mahsul değerinin %30'u ile %70'i arasında tespit edilmekteydi.⁴⁹⁹ Yine 1928 yılında mahsul rehini karşılığında kullandırılacak kredi marjları arttırılarak %30-%85 olmak üzere revize edildi. Burada marj aralığının geniş olmasının sebebinin teminat olarak kabul edilen mahsullerin kendine has özelliklerinden ve çeşitliliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Altın rehini karşılığında kredi kullandırılmasına 1924'de başlandı. Altının piyasa değerinin %75'ine ve bir kişiye en fazla bin lira olmak üzere altın rehini karşılığında kredi verilebildiği görülmektedir.⁵⁰⁰ Altın rehini karşılığı kredi kullandırılmasına olanak sağlanması yine çiftçilerin karmaşık prosedürlerle uğraşmaksızın altınlarını rehin ederek kredi çekebilmelerine imkân sağlayan kolaylaştırıcı bir yöntem oldu.

Hisse ve tahvil rehini karşılığında kullandırılan kredilere 1918'de yapılan düzenleme ile başlandı. 1926'dan itibaren hisse ve tahvil rehini karşılığı kullandırılan kredilerin seyrinde de ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Borsaya kota olan hisse senetlerinin borsa değerlerinin %75'ine kadar kredi kullandırabilme imkânı getirildi.⁵⁰¹

Rehin alınarak kredi kullandırımı 1924'den itibaren kayda değer bir şekilde hareketlendi. Bu durumun bu şekilde olmasının bir sebebi ise ilgili tarihe kadar banka mevzuatı çerçevesinde yalnızca sınırlı şekilde belirli ve imtiyazlı kişilere rehin alınarak kredi kullandırılıbiliyor olmasıydı. 1924 yılında yapılan düzenlemeler ile gerek bankanın faaliyet alanının genişletilmesi gerekse teminat olanaklarının çeşitlendirilmesi ile birlikte daha geniş bir çevrenin kredi olanaklarından yararlanması sağlandı. Rehinli kredilerin gelişimine ilişkin 1915

⁴⁹⁹ BCA. Fon No: 30.18.1.1, Yer No: 8.48.18; 28 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi, M. 31-c.

⁵⁰⁰ Atasagun, 1939, s. 256.

⁵⁰¹ BCA. Fon No: 30.18.1.1, Yer No: 8.48.18; 28 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi, M. 31-b.

ve 1937 yılları arası veriler Tablo 10’da gösterilmektedir. İlgili tablo üzerinden oluşturulan grafik Şekil 7’de sunulmaktadır.⁵⁰²

Tablo 10. 1915-1937 Rehinli İkraza

REHİNLİ İKRAZAT					
Yıllar	Devir Alınan	Sene İçinde İkraza	Yekûn	Sene İçinde Tahsilat	Ertesi Seneye Devir
1915	-	1.256	1.256	280	976
1916	976	1.999	2.975	2.018	957
1917	957	4.816	5.773	2.154	3.619
1918	3.619	394.268	397.887	322.794	75.093
1919	75.093	26.218	101.311	57.633	43.678
1920	40.991	20.573	61.564	18.665	42.899
1921	42.029	18.251	60.280	21.298	38.982
1922	39.852	5.537	45.389	13.778	31.611
1923	31.811	83.686	115.497	45.763	69.734
1924	69.110	4.730.771	4.799.881	3.228.116	1.571.765
1925	1.571.765	5.513.321	7.085.086	5.214.117	1.870.969
1926	1.870.969	7.644.313	9.515.282	6.982.124	2.533.158
1927	2.532.521	7.199.118	9.731.639	6.622.759	3.108.880
1928	3.091.730	10.456.194	13.547.924	8.591.513	4.956.411
1929	4.956.411	12.179.258	17.135.669	10.015.996	7.119.673
1930	7.119.673	17.356.931	24.976.604	16.184.759	8.291.845
1931	8.291.845	9.387.684	17.679.529	11.309.597	6.369.932
1932	6.369.932	6.751.843	13.121.775	8.173.264	4.948.511
1933	4.948.511	6.711.890	11.660.401	6.487.404	5.172.997
1934	5.172.997	9.844.106	15.017.103	9.419.860	5.597.243

“(Devam ediyor)”

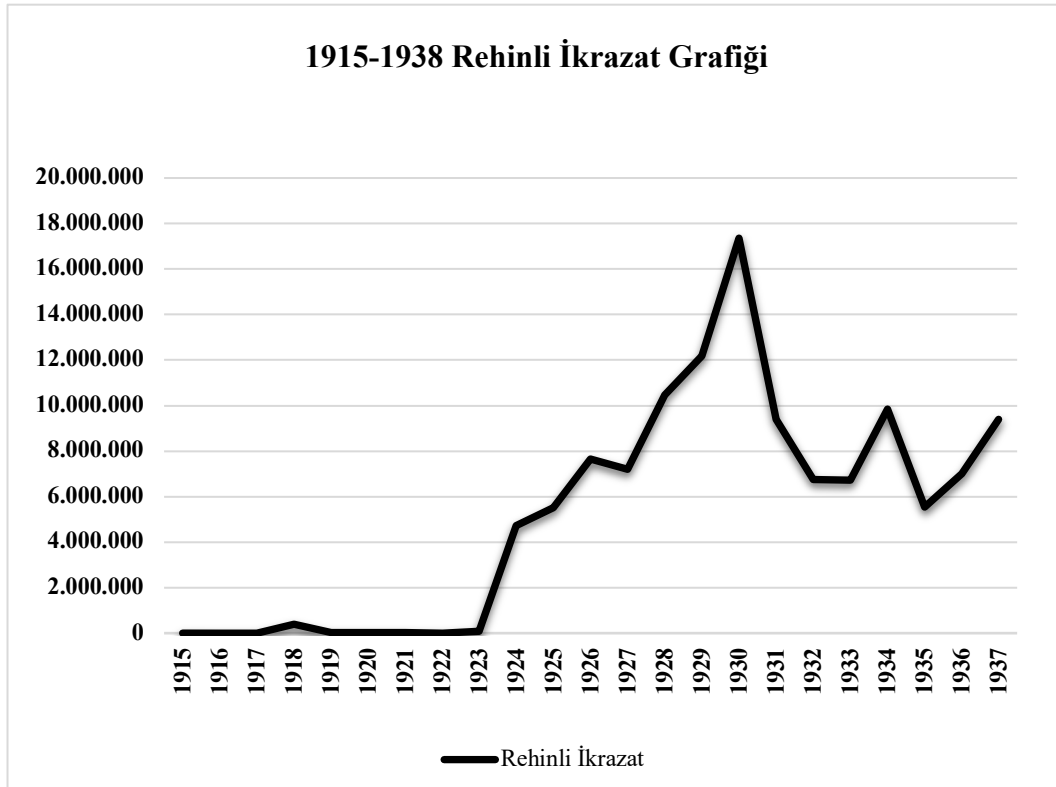
⁵⁰²Atasagun, 1939, s. 260.

Tablo 10. “(Devam)”

1915-1937 Rehinli İkrizat

1935	5.597.243	5.528.030	11.125.273	7.719.770	3.405.503
1936	3.405.503	6.996.683	10.402.186	7.360.707	3.041.479
1937	3.041.479	9.394.297	12.435.776	9.554.960	2.880.816

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 71, 72.

Şekil 7 Rehinli İkrizat Grafiği

Tablo 11. 1889-1937 Toplam İkrizat

İPOTEK MÜTESELSİL KEFALET VE REHİNLİ İKRAZAT TOPLAMININ GELİŞİMİ					
Yıllar	Devir Alınan	Sene İçinde İkrizat	Yekûn	Sene İçinde Tahsilat	Ertesi Seneye Devir
1889	-	162.832	162.832	2.512	160.320
1890	160.320	467.177	627.497	61.235	566.262
1891	566.262	607.600	1.173.862	255.036	918.826

“(Devam ediyor)”

Tablo 11. “(Devam)”*1889-1937 Toplam İkrizat*

1892	918.826	825.433	1.744.259	359.338	1.384.921
1893	1.384.921	849.552	2.234.473	401.754	1.832.719
1894	1.832.719	662.672	2.495.391	405.360	2.090.031
1895	2.090.031	557.557	2.647.588	337.964	2.309.624
1896	2.309.624	511.781	2.821.405	404.670	2.416.735
1897	2.416.735	457.693	2.874.428	404.220	2.470.208
1898	2.470.208	643.444	3.113.652	446.244	2.667.408
1899	2.667.408	654.016	3.321.424	464.794	2.856.630
1900	2.856.630	507.547	3.364.177	440.432	2.923.745
1901	2.923.745	551.796	3.475.541	440.621	3.034.920
1902	3.034.920	471.568	3.506.488	439.460	3.067.028
1903	3.067.028	439.041	3.506.069	437.826	3.068.243
1904	3.068.243	748.136	3.816.379	480.688	3.335.691
1905	3.335.691	826.862	4.162.553	547.628	3.614.925
1906	3.614.925	906.768	4.521.693	644.042	3.877.651
1907	3.877.651	1.097.469	4.975.120	618.555	4.356.565
1908	4.356.565	1.143.011	5.499.576	604.012	4.895.564
1909	4.893.430	1.423.981	6.317.411	820.139	5.497.272
1910	5.496.350	1.062.281	6.558.631	1.123.609	5.435.022
1911	5.434.445	1.464.121	6.898.566	1.323.242	5.575.324
1912	5.477.665	1.120.996	6.598.661	858.485	5.740.176
1913	5.736.598	1.122.434	6.859.032	989.735	5.869.297
1914	5.868.821	680.633	6.549.454	425.804	6.123.650
1915	6.123.050	238.172	6.361.222	324.171	6.037.051
1916	6.037.578	332.335	6.369.913	906.445	5.463.468
1917	5.463.468	154.984	5.618.452	1.281.040	4.337.412
1918	4.337.412	631.830	4.969.242	961.067	4.008.175
1919	4.008.175	1.019.450	5.027.625	668.490	4.359.135
1920	2.996.294	985.643	3.981.937	434.525	3.547.412
1921	3.546.542	898.323	4.444.865	450.636	4.994.229

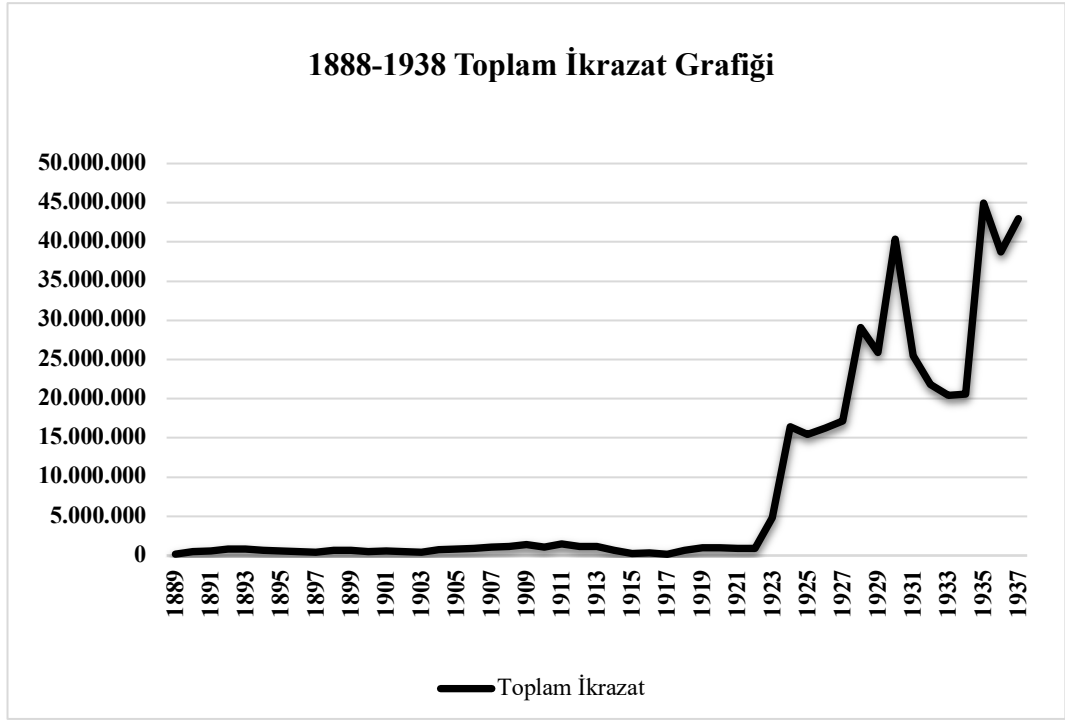
“(Devam ediyor)”

Tablo 11. “(Devam)”

1889-1937 Toplam İkrizat

1922	3.995.099	927.086	4.922.185	544.674	4.377.511
1923	4.377.711	4.807.405	9.184.116	1.161.058	8.024.058
1924	8.023.434	16.400.561	24.423.965	7.384.116	17.039.879
1925	17.539.879	15.465.270	32.496.149	12.559.416	19.936.733
1926	19.936.733	16.294.209	36.230.942	15.739.289	20.491.653
1927	20.473.020	17.143.163	37.616.183	17.240.595	20.375.588
1928	20.364.909	29.057.108	49.422.017	22.615.730	26.806.287
1929	26.806.287	25.880.986	52.687.273	25.510.906	27.176.367
1930	27.176.364	40.325.606	67.501.970	31.789.282	35.712.688
1931	35.712.688	25.483.824	61.196.512	26.562.470	34.634.042
1932	34.634.042	21.797.493	56.131.535	22.502.472	33.629.063
1933	33.629.063	20.451.742	54.080.805	20.099.060	33.981.745
1934	33.981.745	20.612.648	54.594.393	21.786.903	32.807.490
1935	32.807.490	44.958.718	77.766.208	46.397.487	31.368.721
1936	31.368.721	38.703.541	70.072.262	36.652.754	33.419.508
1937	33.026.039	42.931.341	75.957.380	38.362.154	37.595.226

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 72, 73.

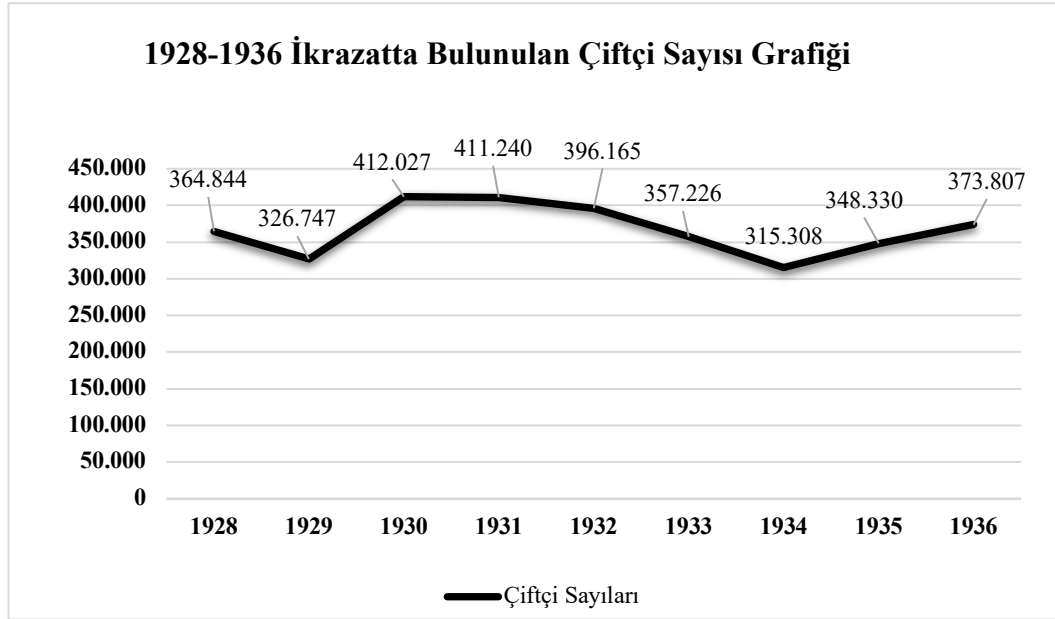
Şekil 8 Toplam İkazat Grafiği

1928 ile 1936 yılları arasında Ziraat Bankası tarafından kredi kullanılan çiftçi sayıları Tablo 12’de gösterilmektedir.

Tablo 12. 1928-1936 İkazatta Bulunulan Çiftçi Sayısı

Yıllar	Çiftçi Sayıları
1928	364.844
1929	326.747
1930	412.027
1931	411.240
1932	396.165
1933	357.226
1934	315.308
1935	348.330
1936	373.807

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 73.

Şekil 9 İkrazatta Bulunulan Çiftçi Sayısı Grafiği

4.1888-1937 Bilanço ve Karlılık Durumu

Ziraat Bankası iki milyon lira sermaye ile kuruldu, kuruluşundan 1937'ye kadarki dönem incelendiğinde sermaye miktarında kayda değer bir yükseliş sergilediği görülmektedir. Bankanın 1937'ye kadar sermaye büyüklüğü 32 milyon liraya ulaştı. Aynı yükseliş trendi kredi ve mevduat kalemlerinde de benzer şekilde devam etti. Bankanın 1937 itibarıyla kredi bakiyesi 41 milyon liranın üzerine çıktı, mevduat bakiyesi ise 80 milyon lirayı buldu.⁵⁰³

Ziraat Bankası'nın kuruluşundan Cumhuriyete kadar olan dönem ve Cumhuriyeten 1938 yılına kadar olan dönem iki safha halinde ayrı ayrı incelendiğinde bankanın aktif ve pasif kalemlerinde meydana gelen gelişimin Cumhuriyet sonrasında dikkat çekici şekilde artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bankanın kuruluşunda 2 milyon lira tutarında olan aktif büyüklüğü 1922 yılına kadarki 34 yıllık zaman diliminde yalnızca 14 milyon lira artış sağladı. 16 milyon lira büyüklüğe ulaştı. Cumhuriyet dönemi ile birlikte rakamsal gelişimler ise dikkat çekici şekilde Tablo 13'de görüleceği üzere büyük bir ivme gösterdi. 1922-1937 yılları arasında 15 yıllık zaman diliminde ise aktif büyüklüğü 200 milyon liralık ciddi bir artış göstererek 216 milyon liralık bir büyüklüğe erişti.

⁵⁰³ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 123.; Atasagun, 1939, s. 363-367.

Cumhuriyet dönemi öncesinde yıllık artış tutarı ortalama olarak 410.000 lira civarındayken, Cumhuriyet döneminde yıllık artış ortalaması yaklaşık 13.000.000 liralara buldu. Bu anlamda Cumhuriyet dönemine girişle birlikte Ziraat Bankası'nın ülke ekonomisinin gelişmesinde etkinliğinin önemli bir şekilde arttırıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 13. 1889-1937 Aktif Büyüklük ve Kârlılık

Yıl	Kâr	Aktif Büyüklüğü
1889	-	2.235.693
1890	-	3.085.656
1891	-	3.653.841
1892	77.834	4.191.173
1893	79.019	4.656.980
1894	27.990	4.745.581
1895	24.963	5.130.099
1896	47.268	5.464.748
1897	49.670	5.818.588
1898	65.989	6.444.754
1899	68.214	6.700.693
1900	59.049	7.126.470
1901	68.345	7.755.206
1902	65.685	8.012.156
1903	67.636	8.538.178
1904	84.859	9.567.364
1905	92.593	9.486.882
1906	122.769	10.214.384
1907	119.336	11.067.732
1908	98.184	11.798.759
1909	158.094	12.165.443

“(Devam ediyor)”

Tablo 13. “(Devam)”

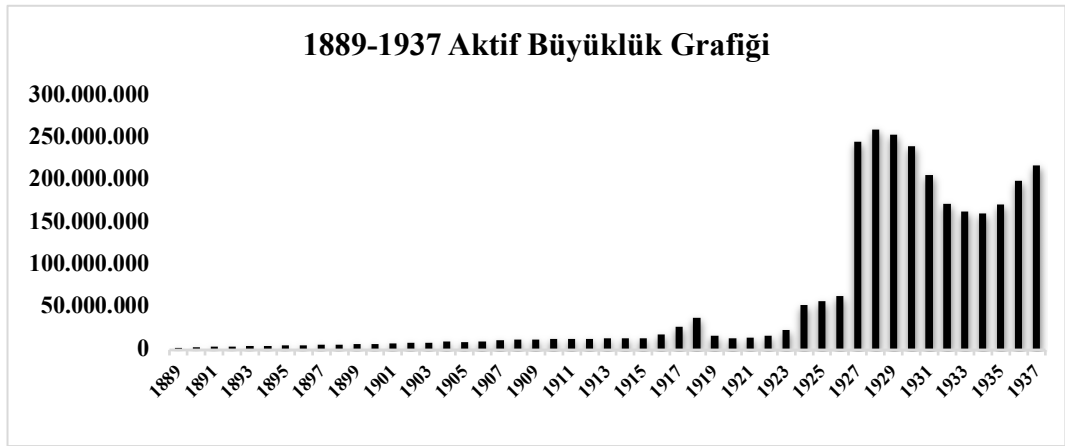
1889-1937 Aktif Büyüklük ve Kârlılık

1910	192.235	12.550.656
1911	252.193	12.778.237
1912	165.162	12.798.471
1913	211.759	13.331.242
1914	34.845	13.700.161
1915	20.261	13.994.174
1916	243.400	18.001.578
1917	454.853	27.148.624
1918	393.229	37.621.820
1919	82.055	16.385.279
1920	-52.971	13.356.344
1921	-15.385	14.065.224
1922	-38.714	16.751.329
1923	313.097	23.081.917
1924	690.524	52.736.562
1925	1.680.209	57.435.929
1926	1.809.191	63.457.321
1927	1.500.000	245.191.421
1928	1.500.000	259.281.538
1929	1.450.000	253.315.096
1930	-	239.978.288
1931	-	205.483.979
1932	-	171.605.742
1933	-339.527	162.905.490
1934	797.420	160.222.005
1935	685.276	170.913.570
1936	900.972	199.153.044
1937	776.169	216.929.864

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 120, 121.

Şekil 10 1889-1937 Kârlılık Grafiği

Şekil 11 1889-1937 Aktif Büyüklük Grafiği

YEDİNCİ BÖLÜM

1916-1937 BANKACILIK HİZMETLERİNİN GELİŞİMİ

Ziraat Bankası'nın çiftçilere, tarım ekonomisine ve devlet politikalarının uygulanmasına yönelik önemli görevler ifa ettiği görülmektedir. Banka asıl faaliyet konusu olan zirai kredi faaliyetleri dışında birçok bankacılık iş ve işlemine ek olarak bilinenin aksine ticari kredi ve devletin resmî dairelerine yönelik işler konusunda da faaliyetlerde bulunmaktaydı. Ziraat Bankası ilk yerli öncül banka olmasının yanında İmparatorluktan Cumhuriyete çok yönlü ve geniş bir tecrübe ve birikime sahip olması dolayısıyla yeni kurulan milli bankalar için adete bir rol model olmuş ve bu konuda danışmanlık hizmeti sunmuştur.

Bankanın faaliyet alanının genişletilmesi ve farklı bankacılık iş ve işlemlerini yapabilmesi belirli bir süreç dâhilinde mümkün oldu. 1916'da yayınlanan ve yürürlüğe giren kanuna kadar zirai kredi ve mevduat kabulü ile ilgili işlerde ağırlıklı olarak faaliyetlerini sürdüren Ziraat Bankası ilgili kanun değişikliğinin yapılması ile farklı iş ve işlemlerde de iş yapabilme yetkisine kavuştu. Bu gelişmelerin belki de en önemlilerinden bir tanesi bedeli ödenmek üzere para transfer işlemlerine aracılık edilmesidir.⁵⁰⁴ Ziraat Bankası'nın ülke genelinde yaygın şube ve ajans ağı düşünüldüğünde nakit para nakli ve havale işlemlerine olanak sağlanması önemli bir gelişme oldu. Yine 1924'de Cumhuriyet hükûmeti döneminde yapılan kanun değişikliği ile bankanın faaliyet alanı daha da genişletilerek her türlü banka işleminin gerçekleştirilebilmesinin önü açıldı.⁵⁰⁵ Yine 1937'de yayınlanan 3202 sayılı kanun ile Ziraat Bankası'nın zirai kredi ile ilgili işler dışında diğer tüm bankacılık işlemlerini gerçekleştirebileceğine vurgu yapıldı.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, A.g.k. M. 2.; ilgili kanun maddesinde “ücret mukabilinde nakli nükud muamelesi icra eder” şeklinde ifade edilmiştir.

⁵⁰⁵ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); A.g.k. M. 7, 8.; 7. Maddede Ziraat Bankası tarafından yerine getirilecek işlerin detaylı bir açıklaması bulunmakla birlikte, 8. Maddede “Banka iş bu vazifei esasiyesinden maada Meclisi İdarenin kararile menafiine ve maksadı teşekkülüne muvafık herhangi bir banka muamelesini de ifa edebilir.” İfadesi yer almaktadır.

⁵⁰⁶ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 1.

3202 sayılı kanununun 21. maddesinde Ziraat Bankası tarafından gerçekleştirilebilecek diğer bankacılık iş ve işlemleri aşağıda belirtilmektedir.⁵⁰⁷

- Mevduat kabul etmek,
- Havale işlemleri gerçekleştirmek, yurt içi ve yurt dışı para nakil işlemlerinde bulunmak,
- Çek alımı ve satımı işlemlerinde bulunmak,
- Devletin ve devlet kuruluşlarının, gerçek ve tüzel kişilerin namına ve hesabına hisse ve tahvil alım ve satımında bulunmak, hisse ve tahvillerin muhafaza edilmesi ve kupon tahsil ve ödemelerini gerçekleştirmek,
- Borsada işlem gören hisse senedi ve tahvillerin teminata alınarak hisse senedi ve tahvil değerlerinin %75'i oranında avans kullandırmak,
- Evraklı ya da evraksız senet tahsil hizmetinde bulunmak,
- Çek ve en fazla bir ay vadeli olmak kaydıyla poliçe düzenlemek,
- Zirai sanayi girişimleriyle milli ürün ve maddelerin iç ve dış ticaretini yapan gerçek ve tüzel şahısların yurtiçi ve yurtdışı satışlarına ilişkin en fazla üç ay vadeli bono ve poliçelerini satın almak ve bunlara borçlu hesaplar açmak veya mal karşılığı cari değerinin %96'sına kadar avans kullandırmak,
- Aynı ve şahsi teminat karşılığında kefalet ve teminat mektupları vermek,
- Bankalarla sermaye hadleri nizamnamede belirlenmiş olan kuruluşlara tek imza ile her türlü kredi işlemlerini gerçekleştirmek,
- İtibarlı iki imzalı ve vadeleri üç ayı geçmeyen ticari senetlerle vadelerine en fazla iki yıl kalmış ve diğer tek imza taşıyacak devlet bonolarını iskonto etmek, vadeleri altı ayı geçmeyecek ticari senetlerle üç seneyi geçmeyecek hazine bonoları karşılığında avans açmak,
- Devlete borçlu hesabi cariler açmak ve kefalet etmek,
- Devletin taahhütleri için vereceği bonolara özel kanun hükümleri çerçevesinde güvence vermek.

Ziraat Bankası 1926'da yayınlanan banka nizamnamesi ve 1937'den sonra 3202 sayılı kanunun çizdiği yetki sınırları çerçevesinde çalışmalarını sürdürdü. Bankanın iskontoya kabul veya iştirak ettiği ticari mahiyetteki senetler ve

⁵⁰⁷ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 21.

bonoların %80'i ihraç ürünlerinin iç ve dış ticaretini yapan tüccarlara ait bulunmaktaydı. Ziraat Bankası'nın ülkenin her yerinde faydalı olmaya gayret gösterdiği anlaşılmaktadır.

1. 1915 ile 1937 Havale İşlemleri

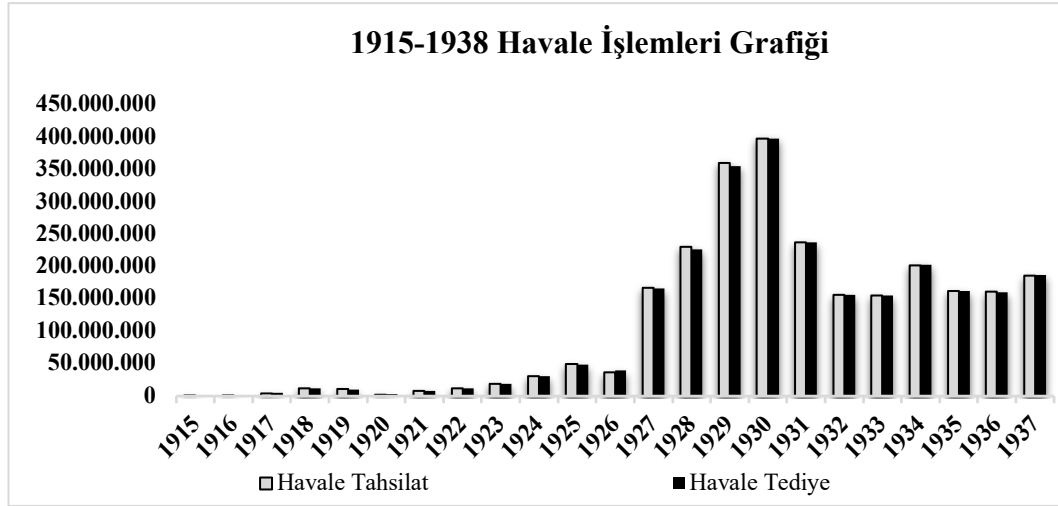
1914'de yayınlanan geçici Ziraat Bankası Kanunu'nda ücret karşılığında nakit nakli yapılabileceği belirtilmiş olup, ilgili kanun maddesi uyarınca banka idare meclisi tarafından belirlenen ücret karşılığında havale işlemi gerçekleştirilebilmesi sağlandı. 1914'de alınan karar gereğince 1915'den itibaren havale işlemlerinin yerine getirilmesine başlanmıştır. Takip eden yıllarda 1924 yılında ise havale işlemlerinin usul ve esaslarını düzenleyen ilk yönetmelik yürürlüğe girdi. Havale ücretinin ne kadar alınacağı belirlenmesinde şubeler arası mesafe, şubelerin bulunduğu yerin ekonomik durumu, başka banka olup olmadığı, havaleyi ödeyecek olan şubenin nakit durumu, havaleyi kabul eden şubenin nakde ihtiyacı olup olmadığı gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Ziraat Bankası'nın 1915'ten itibaren gerçekleştirmiş olduğu havale işlemlerinin gelişimine ait veriler Tablo 14'de gösterilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın para hareketine olan etkileri Tablo 14'de net bir şekilde görülebilmektedir. 1919 yılında 10,5 milyon lira tutarında tahsil tediye işlemi gerçekleştirilirken bu miktar ertesini yıl bir anda 2,5 milyon liraya düşmektedir. Bu düşüşün temel sebebi savaşın etkisi ile yaşanan istilalar ve güven ortamının kaybolmasıdır. Yine Tablo 14'den görüleceği üzere 1921'den itibaren 1930'lu yıllara kadar sürekli artan bir seyir gözlemlenmektedir. 1930'lu yıllardan itibaren ise havale işlemlerinde bir düşüş görülür. 1930'lu yıllardan itibaren görülen düşüşün temel sebebinin 1929'da meydana gelen büyük buhranın etkilerinin ülke ekonomisine olan yansımalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Ziraat Bankası bünyesinde havale işlemlerinin seyreden yıllarda azalmasının ve akabinde daha düşük bir seyir izlemesinin bir başka önemli nedeni ise Cumhuriyet yönetiminin milli bankaların sayısını arttırmaya yönelik çalışmalara hız vermesi, para transferine yönelik posta havalelerinin ve çek ile ödeme sistemlerinin geliştirilmesidir.

Tablo 14. 1915-1937 Havale İşlemleri

Yıllar	Tahsilat	Tediye
1915	41.060	5.522
1916	915.245	926.260
1917	4.323.983	4.849.627
1918	11.996.828	11.671.529
1919	10.581.222	10.433.833
1920	2.421.190	2.556.929
1921	8.170.125	7.948.277
1922	12.255.605	11.628.306
1923	18.948.561	18.785.449
1924	31.016.917	31.017.771
1925	49.570.413	48.878.344
1926	36.427.006	39.621.079
1927	167.579.215	166.550.795
1928	230.356.440	226.961.834
1929	359.945.270	355.220.129
1930	397.811.507	397.472.873
1931	237.280.331	237.375.979
1932	156.074.961	156.419.343
1933	155.494.402	155.490.116
1934	202.286.053	202.513.431
1935	162.771.736	162.146.687
1936	161.080.800	160.624.361
1937	186.450.017	187.168.233

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 99.

Şekil 12 1915-1937 Havale İşlemleri Grafiği

2.1926-1937 Çek İşlemleri

Nakit işlemlerinin hızlı ve daha az prosedürle gerçekleştirilebilmesi için çek işlemleri Ziraat Bankası tarafından ilk defa 1926'da sınırlı sayıda şube ve ajans üzerinde uygulamaya konulmuştur. 1927'de ise tüm şube ve sandıklara yaygınlaştırılmıştır. Çek işlemlerinin 1926-1937 yılları arasındaki gelişimine ait veriler Tablo 15'de gösterilmektedir. Uygulamaya alındığı 1926 yılından sonra tüm şubelerde ve sandıklarda yaygınlaştırıldığı, 1927 yılında hızlı bir şekilde ticari hayatın vazgeçilmez bir ödeme aracı haline geldiği gözlemlenir. Havale işlemlerinde görülen etkilerin benzerlerinin 1931-1933 arasında çek işlemlerini de önemli ölçüde etkilediği anlaşılmaktadır. Ticari hayatın seyrinde 1934'den itibaren tekrar bir toparlanma hareketi görülmüştür ve çek tediye-tahsil büyüklükleri tekrar gelişmeye başlamıştır. 1937'e gelindiğinde ise çek tediye tahsil tutarları 55 milyon liraya ulaşmıştır.

Tablo 15. 1926-1937 Çek Tahsil ve Tediye İşlemleri

Yıllar	Tahsilat	Tediye
1926	340.708	280.652
1927	27.188.924	26.452.588
1928	40.426.723	40.196.080

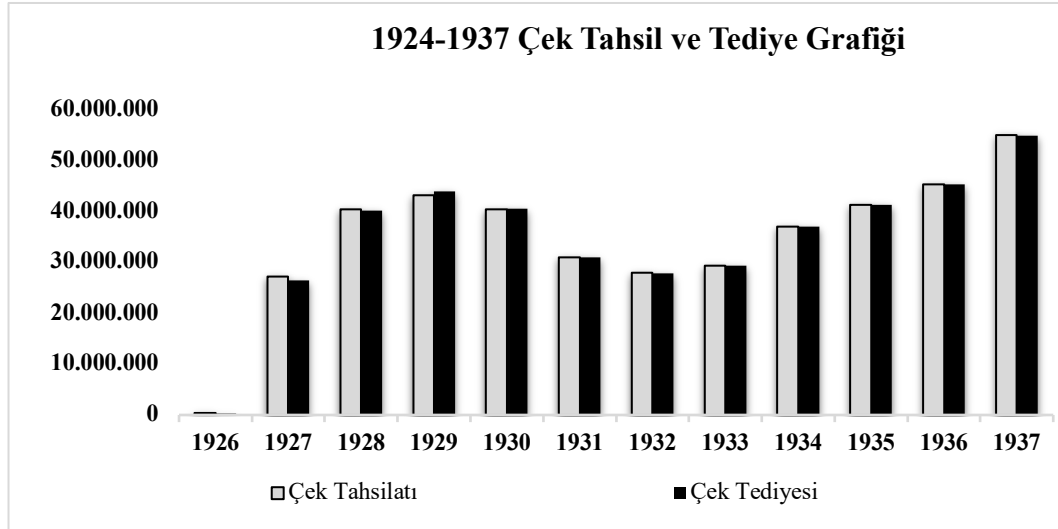
“(Devam ediyor)”

Tablo 15. “(Devam)”

1926-1937 Çek Tahsil ve Tediye İşlemleri

1929	43.181.766	43.924.149
1930	40.386.766	40.534.170
1931	30.960.437	30.981.986
1932	27.929.350	27.870.038
1933	29.359.200	29.405.462
1934	36.975.176	36.962.117
1935	41.338.022	41.309.406
1936	45.375.831	45.386.902
1937	55.024.432	54.900.578

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 100.; Atasagun, 1939, s. 321; Hazar, 1986, s. 496.

Şekil 13 1926-1937 Çek Tahsil ve Tediye Grafiği

3. 1924-1937 Tahsil Senedi İşlemleri

Ziraat Bankası'nın 1924'den sonra gerçekleştirmeye başladığı işlemlerden bir diğeri de Ziraat Bankası'na tahsil edilmesi için bırakılan senetlere ilişkin işlemlerin gerçekleştirilmesidir. Ziraat Bankası'nca belirli bir ücret karşılığında senet tahsilatlarının yapılmasına başlanmıştır.

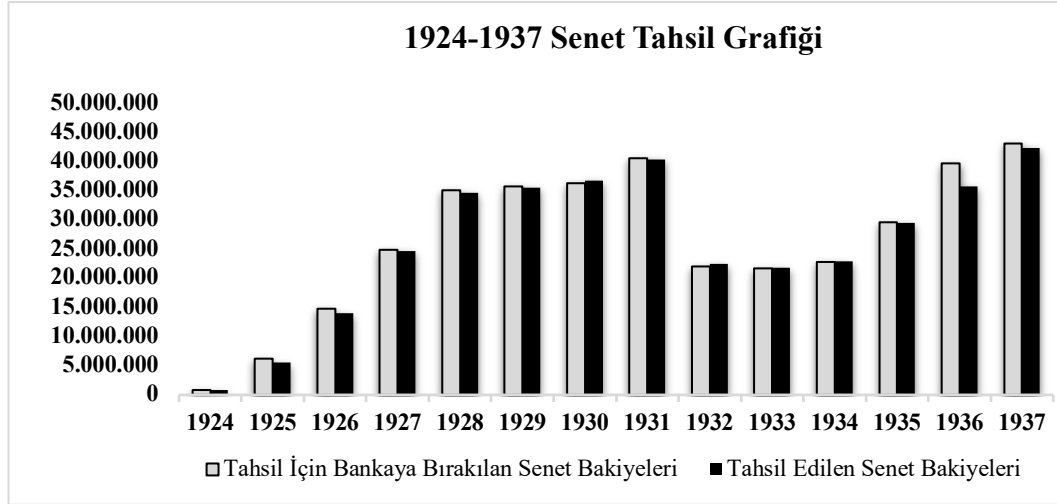
1924-1937 yılları arasında senet tahsilat işlemlerinin gelişimine ait veriler Tablo 16'da gösterilmektedir. Tablo 16'da görüleceği üzere tahsil için Ziraat

Bankası'na bırakılan senetler 1931'e kadar sürekli artmıştır. 1932'ye gelindiğinde ise çok ciddi bir düşüş göze çarpar. 1934'e kadar düşüş eğilimi devam etmektedir, ancak 1934'ü takip eden sürenin devamında tahsil için Ziraat Bankaları'na verilen senetlerde artış gözlemlenmeye başlanmıştır. 1935'den sonra meydana gelen artış ise oldukça yüksek bir seyir izlemektedir. Havale ve çek işlemlerinde gözlemlendiğimiz 1929 buhranı sonrası etkilerin benzer şekilde tahsil senetlerinin seyrini de önemli ölçüde etkilediği görülür.

Tablo 16. 1924-1937 Senet Tahsil İşlemleri

Yıllar	Devreden Bakiye	Tahsil İçin Bankaya Bırakılan Senet Bakiyeleri	Tahsil Edilen Senet Bakiyeleri	Devreden Bakiye
1924	2.100	862.165	788.059	74.206
1925	76.206	6.176.640	5.601.745	651.101
1926	651.101	14.774.520	14.068.860	1.356.761
1927	1.356.761	24.881.627	24.673.574	1.564.814
1928	1.564.814	35.179.061	34.692.183	2.051.692
1929	2.051.692	35.824.653	35.538.262	2.338.083
1930	2.338.083	36.365.287	36.786.839	1.916.531
1931	1.916.531	40.684.152	40.407.243	2.193.440
1932	2.193.440	22.085.149	22.505.174	1.773.414
1933	1.773.414	21.712.812	21.860.719	1.625.504
1934	1.625.504	22.852.834	22.910.731	1.567.607
1935	1.567.607	29.660.100	29.482.582	1.745.125
1936	1.745.125	39.794.626	35.792.497	5.747.253
1937	5.747.253	43.202.396	42.408.199	6.541.450

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 100.

Şekil 14 1924-1937 Senet Tahsil Grafiği

4. 1924-1937 İskonto ve İştirâ Ticari Senetleri

1924 yılından itibaren Ziraat Bankası tarafından ticari senetlerin iskontoya kabul edilmesi ve iştirâsına ilişkin işlemler de yapılmaya başlandı. Banka tarafından iskontoya kabul edilecek senetlerin gerçek bir ticari ilişkiye dayalı olması ve emre yazılı senet olması, vadesine üç aydan az süre kalmaması⁵⁰⁸ ve üç imza ihtiva etmesi şartı aranmaktaydı.⁵⁰⁹

3202 sayılı kanunun ile birlikte gerçek ve tüzel kişilerin Ziraat Bankası Şube ve ajanslarının olduğu yerlerde çek ve poliçelerin iştirâ edilebilmesi amacıyla bankaya yetki verilmiştir.⁵¹⁰ 1924 ile 1937 yılları arasında Ziraat Bankası tarafından iskonto ve iştirâ senetlerinin gelişimine ait veriler Tablo 17’de gösterilmektedir. Tablo 17 detaylı şekilde incelendiğinde 1924’den itibaren hızla artan bir seyir görülmektedir. 1929 yılına kadar bu artış oldukça yüksek bir hacme ulaşarak devam etmiş olup, 1929-1933 arasında ise büyük bir gerileme yaşanmıştır. Havale, çek, tahsil senedi işlemlerinde aynı dönem aralığında görülen

⁵⁰⁸ BCA. Fon No: 30.18.1.1, Yer No: 8.48.18; 28 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi, M. 20.

⁵⁰⁹ BCA. Fon No: 30.18.1.1, Yer No: 8.48.18; 28 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi; İlgili nizamnamenin 22. maddesinde üç imza ihtiva etmesi belirtilmiş olsa da yine aynı maddenin devamında ticari işlemlerde itibarlı kimselerden olmak kaydıyla iki imza alınabileceğine vurgu yapılmıştır.

⁵¹⁰ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; İlgili kanunun 21. maddesinde diğer banka muameleleri ele alınmış olup, kanun maddesinin alt fıkralarında iskonto ve iştirâ işlemlerine ilişkin detaylara değinilmiştir.

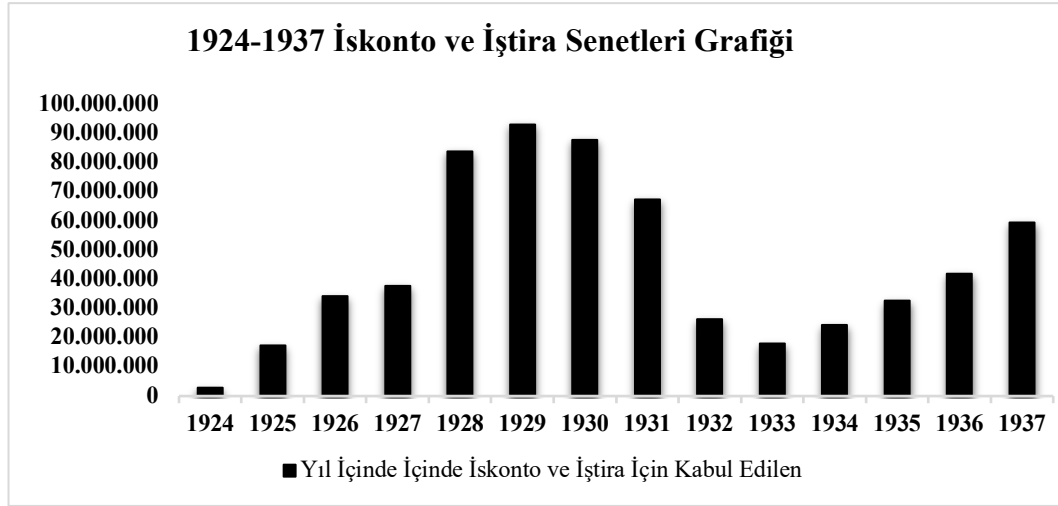
büyük buhranın etkilerinin Ziraat Bankası tarafından işleme alınan iskonto ve iştirah senetlerinin gelişim seyrinde de gözlemlemek mümkündür. Cumhuriyet tarihinde ilgili dönemde yaşanan, Türkiye ekonomisini doğrudan etkileyen büyük buhranın etkilerini, Türk ticari hayatında ve bankacılık sisteminde nasıl izler bıraktığını Ziraat Bankası'na ait veriler üzerinden net bir şekilde görebilmek mümkündür.

Tablo 17. 1924-1937 İskonto ve İştirah Senetleri

Yıllar	Bir Önceki Yıldan Devir	Yıl İçinde İçinde İskonto ve İştirah İçin Kabul Edilen	Yekûn	Matlup	Gelecek Yıla Devir
1924	-	2.869.983	2.869.983	1.887.120	982.863
1925	982.863	17.423.100	18.405.963	15.363.245	3.042.718
1926	3.042.718	34.344.163	37.386.881	33.650.176	3.736.705
1927	3.736.705	37.884.389	41.621.094	39.699.853	1.921.241
1928	1.921.241	84.115.576	86.036.817	84.711.498	1.325.319
1929	1.325.319	93.272.415	94.597.734	92.998.345	1.599.389
1930	1.599.389	88.070.987	89.670.376	88.356.761	1.313.615
1931	1.313.615	67.540.857	68.854.472	67.119.780	1.734.692
1932	1.734.692	26.505.302	28.239.994	25.334.225	2.905.769
1933	1.592.607	18.120.268	19.712.875	19.224.939	[*]487.936
1934	487.936	24.509.125	24.997.061	23.284.604	1.712.457
1935	1.712.457	32.882.709	34.595.166	32.250.011	2.345.155
1936	2.345.155	41.982.570	44.327.725	37.984.377	6.343.348
1937	6.343.348	59.634.555	65.977.903	53.765.596	12.212.307

[*] Devrin noksan oluşu tahsili tevhürden senetlerin devirden çıkarılmamasındandır.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 100.

Şekil 15 1924-1937 İskonto ve İştirâ Senetleri Grafiği

5. 1924-1937 Borçlu Hesabı Cariler

Diğer bankacılık iş ve işlemleri gibi şahsi kefalet karşılığında ve ticari nitelikli borçlu cari hesaplar da ilk defa 1924 yılından itibaren uygulamaya konuldu.⁵¹¹ 3202 sayılı kanunun 21’inci maddesinde de zirai sanayi teşebbüsleri ile milli ürünlerin yurt içi ve yurt dışı ticaretini yapan gerçek ve tüzel kişilere banka tarafından borçlu cari hesap açma yetkisi verildi.⁵¹² Ziraat Bankası’nın borçlu cari hesap uygulamasını hayata geçirmesi Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk ticari hayatı üzerinde önemli bir uygulama olarak özel bir yer teşkil etti. 1924-1937 arasında borçlu cari hesaplara ilişkin veriler Tablo 18’de gösterilmektedir. 1929-1931 arasında borçlu cari hesaplarda kayda değer bir artış olmadığı gibi azalma görülür. 1932’den 1937’ye kadar ise büyük buhranın ekonomideki etkilerinin azalmaya başlamasına bağlı olarak artan bir seyir izlenmektedir. 1937 yılına gelindiğinde ise borçlu cari hesap bakiyesinin 238 milyon lira seviyelerine eriştiği anlaşılmaktadır.

⁵¹¹ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); A.g.k. M. 7.; İlgili kanun maddesinde Ziraat Bankası tarafından kullanılacak kredilere ilişkin “İş bu ikrazat teminatl veya teminatsız olabileceği gibi hesabı cari suretile vadeli veya vadesiz dahi olabilir” ifadesi yer almaktadır.

⁵¹² 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 21.; İlgili kanun maddesinin 7. fıkrasında “Zirai sanayi teşebbüsler ile milli mahsül ve madenlerin iç ve dış ticaretini yapan hakiki ve hükmi şahısların dahilinde ve hariçte yağacakları satışa müteallik en çok üç ay vadeli bono ve poliçelerini iştirâ etmek ve bunlara şahsi taahhütlerine müsteniden borçlu hesaplar açmak...” ifadesi yer almaktadır.

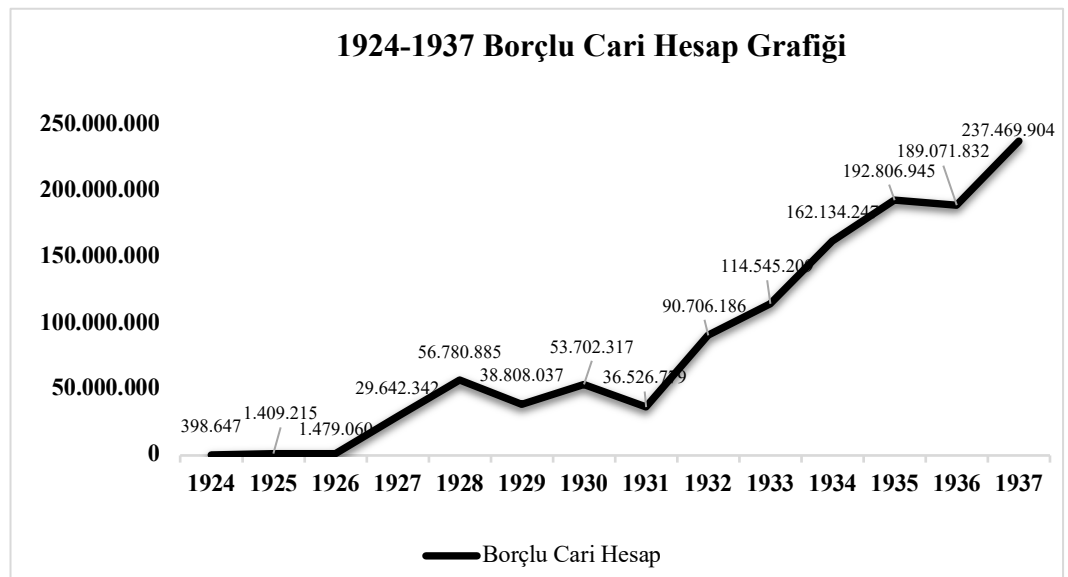
Tablo 18. 1924-1937 Borçlu Cari Hesaplar

Yıllar	Bir Önceki Yıldan Devir	Yıl İçinde Borç Yazılan	Yekûn	Alacak	Gelecek Yıla Devir Olan
1924	-	398.647	398.647	23.960	374.957
1925	374.957	1.409.215	1.784.172	499.150	1.285.022
1926	1.285.022	1.479.060	2.764.082	997.244	1.766.838
1927	1.766.838	29.642.342	31.409.180	20.577.634	10.831.546
1928	10.831.546	56.780.885	67.612.431	57.465.539	10.146.892
1929	10.146.892	38.808.037	48.054.929	40.095.387	8.859.542
1930	8.859.542	53.702.317	62.561.859	42.788.880	19.772.979
1931	19.772.979	36.526.779	56.299.758	39.412.796	[*]16.886.962
1932	22.807.121	90.706.186	113.513.307	96.784.711	[**]16.728.596
1933	16.346.511	114.545.209	130.891.720	113.703.157	17.188.563
1934	17.188.563	162.134.247	179.322.810	156.382.926	22.939.884
1935	22.939.884	192.806.945	215.746.829	200.092.883	15.653.946
1936	15.653.946	189.071.832	204.725.778	181.041.821	23.683.957
1937	23.683.957	237.469.904	261.153.861	233.999.658	27.154.203

[*] Devrin fazla görünmesi hazine hesabı carisinin 1932 de borçlu hesabı carilerde görünmesinden.

[**] Devrin noksan olması senet mukabili avansın borçlu hesabı cariden çıkarılmasından.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 102.

Şekil 16 1924-1937 Borçlu Cari Hesap Grafiği

6. 1929-1937 Senet Karşılığı Verilen Avans

Ziraat Bankası tarafından finansman ihtiyacının karşılanması ve ticari hayata hareketlilik kazandırılması amacıyla 1929 yılında uygulamaya konulan önemli bankacılık işlemlerinden biri de senet karşılığı avans kullandırımıdır. Ticari faaliyette bulunan kişilerin satışları karşılığında müşterilerinden almış oldukları çek ve poliçelerin Ziraat Bankası tarafından teminata alınması suretiyle avans kullanmalarına imkân tanınmıştır. 3202 sayılı kanunun 21'inci maddesinde de ticari senet karşılığı avans kullandırılmasına yönelik detaylı düzenlemelerde bulunmuş olup, teminata alınacak senetlerin vadelerinin altı ayı geçmemesi şartı aranmıştır.⁵¹³ Tıpkı borçlu cari hesap uygulamasının devreye alınması gibi, Cumhuriyet döneminde ticaret hayatının finansman ihtiyacını karşılamak üzere uygulamaya alınan bu yöntemin de piyasanın canlanmasında ve genişlemesinde orta uzun vadede olumlu etkileri olduğu görülmektedir. Ticari senet karşılığı avans kullandırımının yapılmaya başlandığı ilk birkaç yıl, büyük buhranın etkilerinin en yoğun hissedilmeye başlandığı döneme denk gelmesi sebebiyle ilk yıllarda ticari senet karşılığında kullanılan avans miktarında çok büyük bir ivmelenme görülemedi. Ticari senet karşılığı kullanılan avanslardaki artış 1934 yılından itibaren görülmeye başlandı. 1937 itibariyle kullanılan avans tutarı 8 milyon liraya yaklaştı. 1929-1937 yılları arasında ticari senet karşılığı kullanılan avans miktarının seyri detaylı bir şekilde Tablo 19'da gösterilmekte olup, veriler üzerinden hazırlanan grafik Şekil 17'de sunulmaktadır.

Tablo 19. 1929-1937 Senet Karşılığı Kullanılan Avans

Yıllar	Bir Önceki Yıldan Devir	Yıl İçinde Kullanılan Avans Miktarı	Toplam Avans Tutarı	Alacak Miktarı	Gelecek Yıla Devir
1929	-	972.465	972.465	948.181	24.284
1930	24.284	2.490.664	2.514.948	2.491.915	23.033

“(Devam ediyor)”

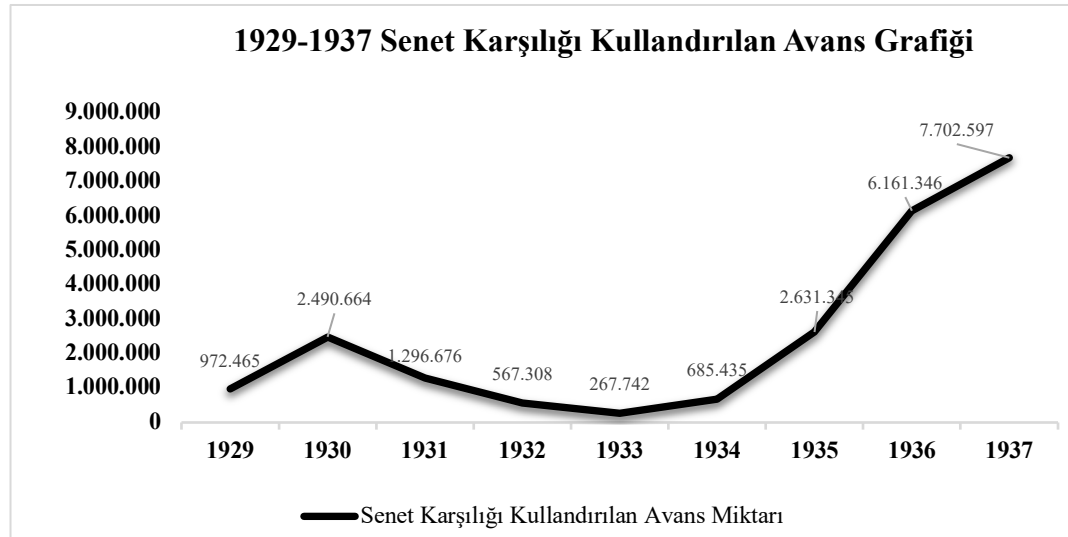
⁵¹³ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 21.; İlgili kanun maddesinin 11. fıkrasında “Vadeleri altı ayı geçmeyecek ticari senetler mukabilinde nizamnamede derpiş olunacak nisbetler dairesinde avanslar açmak.” ifadesi yer almaktadır.

Tablo 19. “(Devam)”

1929-1937 Senet Karşılığı Kullandırılan Avans

1931	23.033	1.296.676	1.319.709	1.038.975	280.734
1932	280.734	567.308	848.042	465.958	382.084
1933	382.084	267.742	649.826	402.995	246.831
1934	246.831	685.435	932.266	844.796	87.470
1935	87.470	2.631.345	2.718.815	2.156.420	562.395
1936	562.395	6.161.346	6.723.741	4.855.682	1.868.059
1937	1.868.059	7.702.597	9.570.656	5.682.402	3.888.254

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 103.

Şekil 17 1929-1937 Senet Karşılığı Kullandırılan Avans Grafiği

7. 1924-1937 Teminat ve Kefalet Mektupları

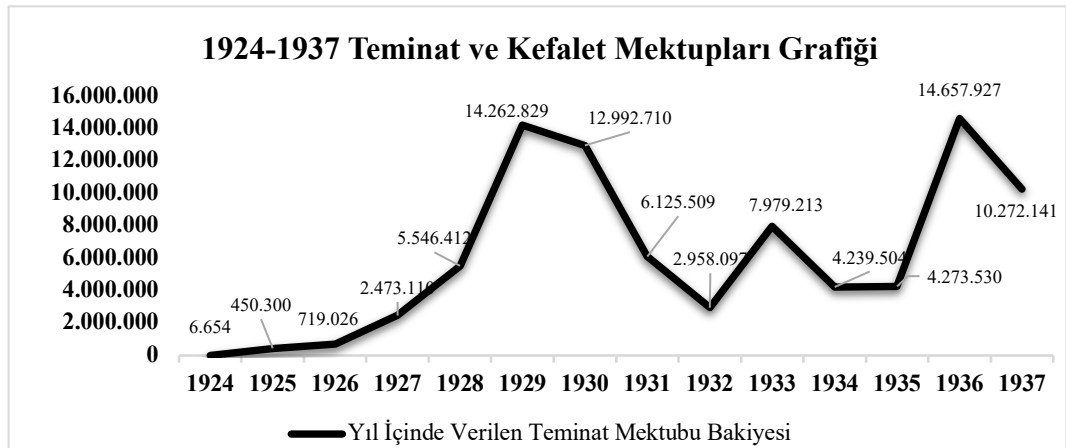
Ziraat Bankası'nın 1924'den itibaren uygulamaya başladığı diğer bir bankacılık işlemi de teminat ve kefalet mektubu kullandırımıdır. Taahhüt işlerinde özellikle devletin ve işletmelerin ihalelerine iştirak etmek üzere nakdi teminat yatırmak yerine banka tarafından verilen teminat mektuplarının kullanılmasının önü açılmıştır. Ziraat Bankası teminat mektubu uygulamasına 1924'den sonra

başlamış olup, 1924-1937 arasında kullanılan teminat mektubu ve kefalet mektubu işlemlerine ait veriler Tablo 20’de gösterilmektedir.

Tablo 20. 1924-1937 Teminat ve Kefalet Mektupları

Yıllar	Bir Önceki Yıldan Devrolan Bakiye	Yıl İçinde Verilen Bakiye	Yekûn	Alacak	Gelecek Yıla Devir
1924	-	6.654	6.654	1.654	5.000
1925	5.000	450.300	455.300	240.820	214.480
1926	214.480	719.026	933.506	720.710	212.796
1927	212.796	2.473.110	2.690.906	1.290.570	1.400.336
1928	1.400.336	5.546.412	6.946.748	4.532.788	2.413.960
1929	2.413.960	14.262.829	16.676.789	12.155.504	4.521.285
1930	15.747.814	12.992.710	28.740.524	15.311.592	13.428.932
1931	13.428.932	6.125.509	19.554.441	10.754.459	8.799.982
1932	8.799.982	2.958.097	11.758.079	6.344.944	5.413.135
1933	5.413.135	7.979.213	13.392.348	7.327.457	6.064.891
1934	6.064.891	4.239.504	10.304.395	4.828.190	5.476.205
1935	5.476.205	4.273.530	9.749.735	4.850.781	4.898.954
1936	4.898.954	14.657.927	19.556.881	4.414.207	15.142.674
1937	15.142.674	10.272.141	25.414.815	11.596.275	13.818.540

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 104.

Şekil 18 1924-1937 Teminat ve Kefalet Mektupları Grafiği

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN VE DOLAYLI YARDIMLAR

1. Çiftçilere ve Göçmenlere Yapılan Yardımlar

Ziraat Bankası ile ilgili yapmış olduğumuz çalışmanın inceleme dönemi içinde, çiftçilerin sıkıntı içine düştüğü zamanlarda, diğer bir ifade ile çiftçilerin gerçek manada desteğe ihtiyacı olduğu olağanüstü durumlarda Ziraat Bankası gerek devletin desteğini gerekse bankanın kendi imkânlarını kullanarak her zaman çiftçilerin yanında oldu. Banka, kuraklık, sel, dolu, yangın, deprem, çekirge istilasası ve buna benzer doğal afetlerin olduğu dönemlerde ürünlerini kaybeden çiftçilere tohumluk ve yemeklik buğday ile hububat dağıtımını yaptı. 2 Şubat 1897 tarihli Ziraat Bankası hakkında malumat konulu evrak içeriğinde bu hususlara aşağıda belirtildiği şekilde değiniliyordu:

“Tuğyan ve kuraklık ve dolu gibi ahval olanlara tohum vesair ihtiyaçları için muavenet elzem ve lağbet olup hatta borca da karşılığı olmadığı halde haziney-i celile led’el hâce ahaliye bu yolda karzen zahire vermektedir.”⁵¹⁴

Yine benzer şekilde Canik Sancağı’nda meydana gelmiş olan kuraklık sonrasında mağdur durumda olan çiftçilere müteselsil kefalet ile ikrazatta bulunulması için civarda bulunan Ziraat Bankası sandıklarından destek istendiği ve şu ifadelere yer verildiği görülmektedir:

“Canik sancağı mülhekatından geçe sene devam eden kuraklıktan mersab olan muhtacin-i zirai ünye kazası ziraat bankası sandığından 25 bin ve Bafra sandığından 20 bin ve canik şubesi sandığından 75 bin ve Çarşamba sandığından dahi elli bin kuruş ki ceman yüz yetmiş bin kuruşun bittedarik kefalet-i müteselsile ile ikraz hususunun arz ve istizanı Trabzon vilayet-i aliyesinden işarı üzerine mezkûr banka idaresinden ifade olunmakla ol-babda emr u ferman hazret-i veliülemdir”⁵¹⁵

⁵¹⁴ BOA, Y.PRK.OMZ, 2/3, 29 Rebiulevvel 1314 (7 Eylül 1896).

⁵¹⁵ BOA, BEO, 2564/192291, 26 Safer 1323 (2 Mayıs 1905).

Kıtlık sebebiyle ekmek fiyatlarının aşırı derecede artmasının engellenmesi için Ziraat Bankası'nın finans desteğine başvurulduğu, bu amaçla Erzurum Belediye Sandığı'na faizle kredi kullandırılmasına ilişkin taleplerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Ekmek fiyatlarının kıtlık sonrası aşırı derecede artmaması için konuyla alakalı 7 Ekim 1892 tarihli evrakta şu ifadeler yer almaktadır:

“Erzurum vilayetinde kuraklık münasebetiyle görülen eser-i ihtiyaçtan dolayı ekmek fiyatını muhafazaya hizmet etmek üzere tarafından faizle belediye sandığına lüzum-ı itası Erzurum vilayetinden işar olunan iki yüz bin kuruş bankadan ikrazı kabil olmayacağı cevaben varid olan 14 Eylül 308 tarihli Tezkire-i Aliyelerinde gösterilmesi üzerine keyfiyet vilayet-i müşarünileyhaya tebliğ edilmiş idi cevaben tevarüd etmek leffen tısyar kılınan telgrafnamede mezkur bankanın Erzurum ahalisine vereceği akçe ve zahireyi senesi içinde istirdad edebileceği ve bunun ahalinin gali fiyatla ekmek almaktan ve açlıktan telef olmaktan kurtulacakları ve böyle vukuat-ı fevkaladeye karşı bankanın muavenet etmek lazım geleceği beyanıyla mebaliği-i mezkure ile zehair malumenin lüzum-i ikraz ve itası bu kerde izbar olunmuş olmakla suret-i hale ve ... olamayarak düşar-ı müzayaka olan ahali hakkında muavenet ifası lazımeden olmasına nazaran vaki olacak mutala-i Aliyelerinin serian işar ve ifade ve mezkur telgrafnamenin dahi iadesi babında.”⁵¹⁶

Savaş sebebiyle muhtaç durumda bulunan Çatalcalı çiftçilere Ziraat Bankası aracılığı ile yardım yapılmasına ilişkin 9 Kasım 1913 tarihli evrakta aşağıda yer alan bilgilerin yer aldığı görülmektedir:

“Hâli harp sebebiyle fevkalade mutazarrır olan çatalca ziraasının tehvin-i ihtiyaçları için muhtaç oldukları tohumluk ile alat ve edevat-ı ziraiyenin tedarik ve itasıyla esmanın müsaid şerait tahtında ziraat bankasınca ifası ve yalnız bu seneye mahsuben olmak üzere miri ormanlardan bilaresm odun kömür kat ve ihrak ve fûruhat etmelerine müsaade ve pek fakir olup temin-i maişetten aciz bulunanlara hükûmetçe münasip miktar erzak itası ve ahali yedinde bulunan çift hayvanatı bidayet-i harpte kısmen vesaiti nakliye komisyonlarınca mübayaa olunması ve kısmı diğerinin nakliyatında kullanılması ve kalan kısmı düşman

⁵¹⁶ BOA, DH-MKT, 2008/43, 15 Rabiulevvel 1310 (7 Ekim 1892).

tarafından zabt edilmesi cihetiyle asakir-i osmaniye'nin muamele-i terhisinin icrasından sonra vücuduna ihtiyaç kalmayacak hayvanatın mübayasıyla esmanı on senede tesviye olunmak üzere zirai verilmesi çatalca mutasarrıflığından işar edildiği ve tohumluk buğday ile alat ve edevat-ı zirainin itası ve miri ormanlardan ihtitap edilecek odun ve tedarik olunacak kömür hakkında teshilat mümkününe ifası mümkün olmadığı mezkur mutasarrıflığa cevaben bildirildiğine ve çift hayvanatına gelince bunların takdir edilecek münasip bedel ile ziraat bankasında mal edilerek esmanın hazinenin mezkur bankada bulunan dört buçuk milyon liradan mahsuben ve hayvanatın bervechi muharrer kefalet-i müteselsile ile satılması münasip olacağından ve bazı ifadata dair ticaret ve ziraat nezaretinin tezkiresi okundu,

Kararı,

Mahallî-i mezkûr ahalisinin tehvin-i ihtiyacı derkar bulunacağından erzak meselesinin dahiliye nezaretinden havalesi ve hayvanatın Ziraat Bankası'nda devr edilmesi münasip görülerek beyan mütala olunmak için mezkûr tezkirenin maliye nezaretine irsali tezekkür kılındı”⁵¹⁷

Savaşların yaşandığı ve toprak kayıpları neticesinde özellikle Rumeli üzerinden göç eden vatandaşlara çeşitli yardımların verilmesinde, yine aynı doğal afetlerde olduğu gibi tohumluk ve yemeklik buğday verildiği çoğu zamanda bedelleri peşin bir şekilde destek verildiği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında da benzer şekilde çiftçilerin yaşamış olduğu sıkıntılı durumlarda hükûmetin Ziraat Bankası aracılığı ile her zaman çiftçilerin yanında olmayı ilke edindiği görülmektedir.

Göçmenlere, kuraklık, su baskını, yangın, hastalık gibi afetlerden zarar gören yardıma muhtaç çiftçilere 1934 yılından itibaren bankaya mal olduğu fiyat üzerinden ya da aynen tahsil olmak üzere Vekiller Heyeti kararı ile bir milyon liralık kadarı zincirleme borçlanma yolu ile ve iki yıl vadeli olmak üzere destek

⁵¹⁷ BOA, MV, 182/27, 09 Zilhicce 1331 (9 Kasım 1913).

kredileri kullandırıldı.⁵¹⁸ Tahsil edilen bedeller göçmenlere kuraklık ve afet gören çiftçilere tekrar dağıtıldı.⁵¹⁹ İlgili işlemlerde evrak ve senetlere pul yapıştırılmadı, harç alınmadı, noterlerce bu işlemlerden herhangi bir masraf alınmadan borç senetleri tasdik edildi.⁵²⁰ İlgili kanuna ek olarak 13.12.1935 yılında 2863 numaralı bir ek kanun daha çıkartılarak göçmenlere ve muhtaç olan çiftçilere ödünç tohumluk ve yemeklik dağıtılması için 2661 sayılı kanunun 1. maddesinde belirlenen bir milyon lira, iki milyon iki yüz elli bin liraya çıkarıldı.⁵²¹ Göçmenlere ve muhtaç çiftçilere yönelik tohumluk ve yemeklik dağıtılmasına ilişkin olarak yayınlanan diğer bir kanun ise 11.06.1937 yılında kabul edilen 3242 sayılı kanundur. İlgili kanunun 1. maddesinde aşağıda yer alan metin, Ziraat Bankası'nın bu anlamda üstlenmiş olduğu misyonu doğrudan ortaya koyması açısından dikkat çekicidir:

“Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası; göçmenlerle nakledilenlere, mültecilere ve kuraklık, dolu, sel yangın ve hastalık gibi afetlere uğrayan muhtaç çiftçilere ödünç olarak tohumluk ve yemeklik buğday dağıtılması için 3.750.000.- liraya kadar bir buğday yardım kredisi açar.”⁵²²

İlgili kanun kapsamında buğdaylar muhtaç çiftçilere bir yıl, göçmenlerle nakledilenlere ve mültecilere üç yıl vade ile zincirleme kefaletle senette yazılı nakdi veya aynı miktar ödenmek üzere dağıtılmaktaydı. Kredinin vadesinde çiftçinin elde etmiş olduğu hasat borcunu ödeyemeyecek kadar az ise borcunun ötelenmesine imkân tanınırdı.⁵²³ Elde ettikleri ürünleri ile vadesi gelen borçlarının tamamını ödeyemeyen çiftçilere Tahsili Emval Kanunu'na uygun olarak, borcun

⁵¹⁸ 2661 Muhacirler ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun (1934), *T.C. Resmî Gazete*, 2892, 29.12.1934; A.g.k. M. 1.

⁵¹⁹ 2661 Muhacirler ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun (1934), *T.C. Resmî Gazete*, 2892, 29.12.1934; A.g.k. M. 3.

⁵²⁰ 2661 Muhacirler ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun (1934), *T.C. Resmî Gazete*, 2892, 29.12.1934; A.g.k. M. 5.

⁵²¹ 2863 Muhacirlere ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkındaki Kanunun Birinci Maddesinde Yazılı Bir Milyon Liranın Artırılmasına Dair Kanun (1935), *T.C. Resmî Gazete*, 3185, 18.12.1935; A.g.k. M. 1.

⁵²² 3242 Göçmenlerle Nakledilenlere ve Muhtaç Çiftçilere Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması hakkında Kanun (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3639, 24.06.1937; A.g.k. M. 1.

⁵²³ 3242 Göçmenlerle Nakledilenlere ve Muhtaç Çiftçilere Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması hakkında Kanun (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3639, 24.06.1937; A.g.k. M. 2.

alındığı tarih esas alınarak, ödeyeceği tarihe kadar geçen süre için %7 faiz işletilirdi.⁵²⁴

Buradan Ziraat Bankası'nın bir banka olmaktan çok öte devlet eliyle sosyal yardımları organize eden bir vasıta olarak da önemli misyonlar üstlendiği, bir yandan ülke tarımının ekonomisinin gelişiminde ve modernleşmesinde rol oynarken diğer yandan toplumsal mobilizasyonlarda, göçmen ve mültecilerin topluma ve yeni vatanlarına uyum sağlamada hayati bir fonksiyone sahip olduğu gözlemlenmektedir.

2. Ziraat Bankası Alacaklarının Ertelenmesi

Ziraat Bankası zor durumda olan çiftçilere yapmış olduğu yardımlar dışında sıkıntılı dönemlerde ödeme güçlüğüne düşen ya da düşme potansiyeli olan çiftçilerin borçlarını ertelerdi. Çiftçileri içinde buldukları zor durumda rahatlatma yoluna giderdi. Banka, mücbir sebeplerle ödeme imkânları sıkıntıya girmiş olan çiftçilere, borçlarının bir kısmını veya sıkıntının büyüklüğüne göre tamamını sonraki sene ödemek için imkân tanırdı. Bazı zamanlarda, borçlunun nakden ödeme yapamayacağı durumlarda doğrudan mahsul kabul edildiği bile olurdu.

Banka tarafından özellikle büyük buhran dönemi sonrasında 1932 yılında borçların ertelenme sürelerinin beş yıla kadar uzatıldığı görülmektedir. Bu dönem bu şekilde bir tecil muamelesine gidilmesinin temel nedeni zirai mahsul fiyatlarında meydana gelen ani ve büyük düşüşlerdir. Ürün bedellerinde meydana gelen ani ve sert düşüşler neticesinde çiftçiler kredi borçlarını ödeyemez duruma geliyordu. Bu durumla başa çıkmak ve çiftçilerin zarar görmesini engellemek adına hükümet oldukça uzun bir ödeme takvimi ve düşük bir faiz politikası uygulayarak çiftçilerin borçlarını sıkıntı çekmeden ödeyebilmeleri için imkân tanıdı. Bu konuda atılan en büyük adım 1935 yılında kabul edilen 2814 sayılı kanundur. Bu kanun Cumhuriyet tarihimizde büyük tecil kanunu olarak adlandırılmaktadır. Dönemin şartları incelendiğinde büyük dünya buhranı sonrasında çiftçileri içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtarabilmek için

⁵²⁴3242 Göçmenlerle Nakledilenlere ve Muhtaç Çiftçilere Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması hakkında Kanun (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3639, 24.06.1937; A.g.k. M. 5.

olağanüstü önlemlerin alındığı ve uzun vadeli bir ödeme takviminin belirlendiği anlaşılmaktadır. İlgili kanuna göre Ziraat Bankası'ndan 1931 yıl sonuna kadar ipotekli ve müteselsil kefaletle çekilmiş olan zirai kredilere %3 faiz oranı uygulanmak suretiyle 15 yıla kadar vade belirlenerek düşük faiz ve uzun vade imkânı getirilerek ödeme kolaylığı sağlanmıştır.⁵²⁵ Bu uygulamadan Ziraat Bankası bünyesinde 1936 yılı itibariyle 164.766 çiftçi yararlandı. Toplamda 21.534.300 lira tutarında bir borç düşük faiz ve uzun vade ile taksite bağlandı.⁵²⁶ Müteselsil kefaletli alacaklar eklendiğinde ise bu bakiye 23.703.343 liraya ulaşıyordu. Bu kolaylaştırıcı uygulama ile birlikte içinde bulunulan zor dönemin atlatılmasına önemli bir katkı sağlandı. Cumhuriyet döneminde tarıma verilen önemin dikkat çekici bir örneğin oluşturdu. 1935 ve 1937 yılları arasında yapılan tecil işlemine ilişkin veriler Tablo 21'de gösterilmektedir.

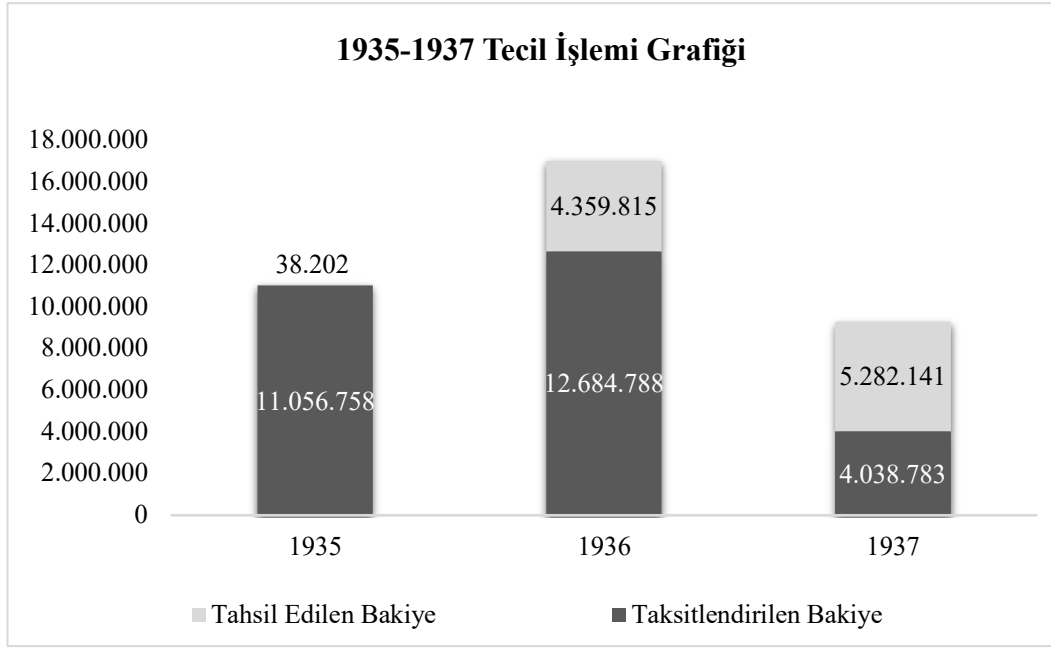
Tablo 21. 1935-1937 Tecil İşlemi

Yıllar	Bir Önceki Yıldan Devir	Taksitlendirilen Bakiye	Tahsil Edilen Bakiye	Kalan Bakiye
1935	0	11.056.758	38.202	11.018.555
1936	11.018.556	12.684.788	4.359.815	19.343.529
1937	19.343.529	4.038.783	5.282.141	18.100.171

Kaynak: Atasagun, 1939, s. 296.

⁵²⁵ 2814 Türkiye Ziraat Bankası'nın İpotekli ve Müteselsil Kefaletli Ziraî Alacaklarının Taksitlendirilmesine Dair Kanun (1935), *T.C. Resmî Gazete*, 3036, 24.06.1935; A.g.k. M. 1, 16.; Çiftçinin Tarımsal Borçları, *Ulus Gazetesi*, 21 Temmuz 1935, Pazar, s. 1.

⁵²⁶ Atasagun, 1939, s. 295.

Şekil 19 1935-1937 Tecil İşlemi Grafiği

3. Çiftçilere Dolaylı Yoldan Kullandırılan Krediler

3.1. Kredi Kooperatiflerine Kullandırılan Krediler

Modern anlamda Türkiye’de kooperatifçilik faaliyetlerinin başlangıç tarihi 1929’a denk gelmektedir.⁵²⁷ Modern kooperatifçiliğe geçiş öncesinde memleket sandıkları benzer fonksiyonları yerine getirmeye çalışıyordu. Bu anlamda sandıklar Türk tarihinde gerek Ziraat Bankası’nın gerekse kooperatifçiliğin çekirdek kuruluşları olarak kabul edilmektedir.

Ziraat Bankası’nın faaliyete başlamasına kadar sandıklar dönemi olarak adlandırılan dönemde kooperatiflerin birtakım fonksiyonlarını sandıklar yerine getirmekte ve sandıkların tarım kesiminin finansmanında aktif olarak rol üstlendiği görülmektedir. Sandıkların kooperatif işletmelerinden önemli farklılıklarının bulunması münasebetiyle bazı araştırmacılar sandıklar dönemini batılı anlamda kooperatifçiliğin gelişmesinde bir engel olarak görmektedir.⁵²⁸ Özellikle sandıklar dönemi ele alındığında bu görüşlerde haklılık payı bulunduğu görülür.

Zaman içinde sandıkların geçirmiş olduğu yeniden yapılanma süreçleri ve sürekli dönüşüm ihtiyacı sandıkların muntazam bir şekilde idare edilemediğini bizlere göstermektedir. Bu şekilde belirli bir safhadan sonra Ziraat Bankası’nın kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Gerek sandıklar döneminde gerekse Ziraat Bankası’nın kuruluşunu takip eden ilk yıllarda Ziraat Bankası’nın çiftçi ile olan münasebetleri ağırlıklı olarak finansman sağlayıcı olarak seyretmiştir. Cumhuriyet döneminde ise Ziraat Bankası’nın kooperatifçiliğin geliştirilmesinde ana aktör olarak rol aldığı açık bir şekilde görülmektedir. Kooperatifçilik ile ilgili gelişmeler 1924’de yayınlanan İtibari Zirai Birlikleri Kanunu⁵²⁹ ile başladı. Ziraat Bankası’nın gerekli gördüğü yerlerde Ziraat Vekâletinin uygunluk vermesi ile kurulabilmeleri ve kredi işleriyle birlikte alım ve satım işleri gerçekleştirebileceği kabul edildi. İlerleyen yıllarda 1929’da yürürlüğe giren 1470 sayılı zirai kredi

⁵²⁷ 1470 Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu (1929), *T.C. Resmî Gazete*, 1208, 05.06.1929; A.g.k. M. 1, 2.

⁵²⁸ Esat Demirel, *La Banque Agricole de Turquie et la nécessité de sa réorganisation*, Ecole Des Hautes Etudes Commerciales, Lausanne, 1935; Atasagun, 1939, s. 67-68; Hazar, 1986, s. 108.

⁵²⁹ 498 İtibari Zirai Birliği Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 21.04.1340 (21.04.1924); A.g.k. M. 1-13.

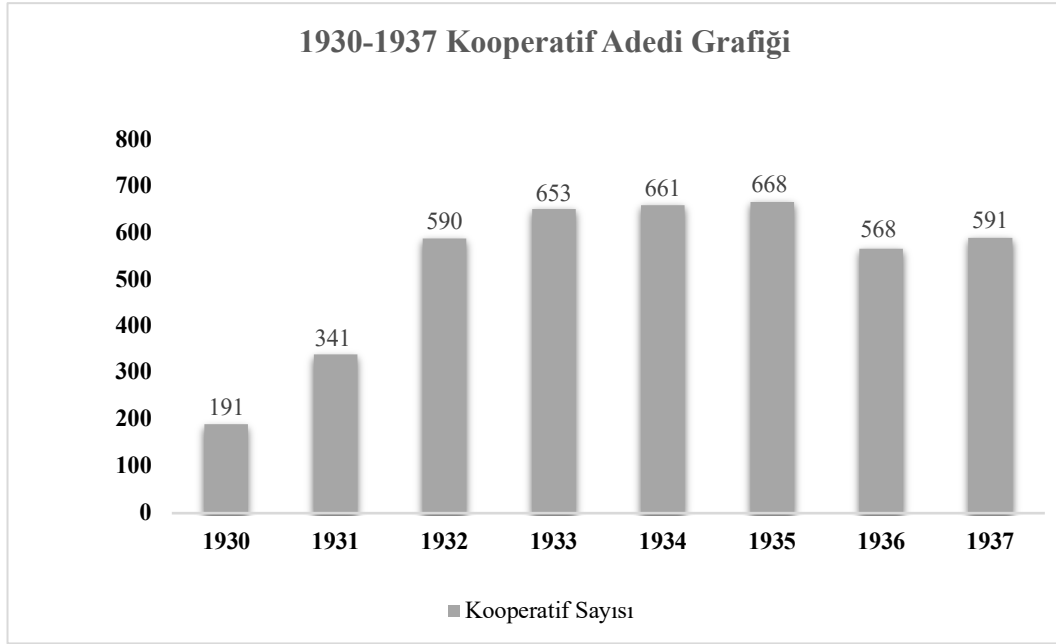
kooperatif kanunu ile 1924'te yayınlanan itibari zirai birlikleri kanunu yürürlükten kaldırıldı. Yeni kanun kapsamında Ziraat Bankası'nın kontrolü altında kredi kooperatiflerinin kurulması kararlaştırıldı.⁵³⁰ Zirai kredi kooperatiflerinin kurulması, finansmanı ve idarelerinin oluşturulması, kooperatiflerin kontrolü Ziraat Bankası'nın asli vazifeleri arasına girdi. Kısa bir zamanda yurdun birçok yerinde zirai kredi kooperatifleri kuruldu. İlgili kooperatifler üzerinden kısa vadeli üretim kredisi verilmeye ve yaygınlaştırılmaya başlandı. Bu gelişmelerin seyrine yönelik 1930-1937 yılları arasında kooperatif ve ortak sayılarına ait veriler Tablo 22'de gösterilmektedir. İlgili tablo üzerinden hazırlanan grafikler ise Şekil 20 ve Şekil 21'de sunulmaktadır.

Tablo 22. 1930-1937 Kooperatif ve Ortak Sayısı

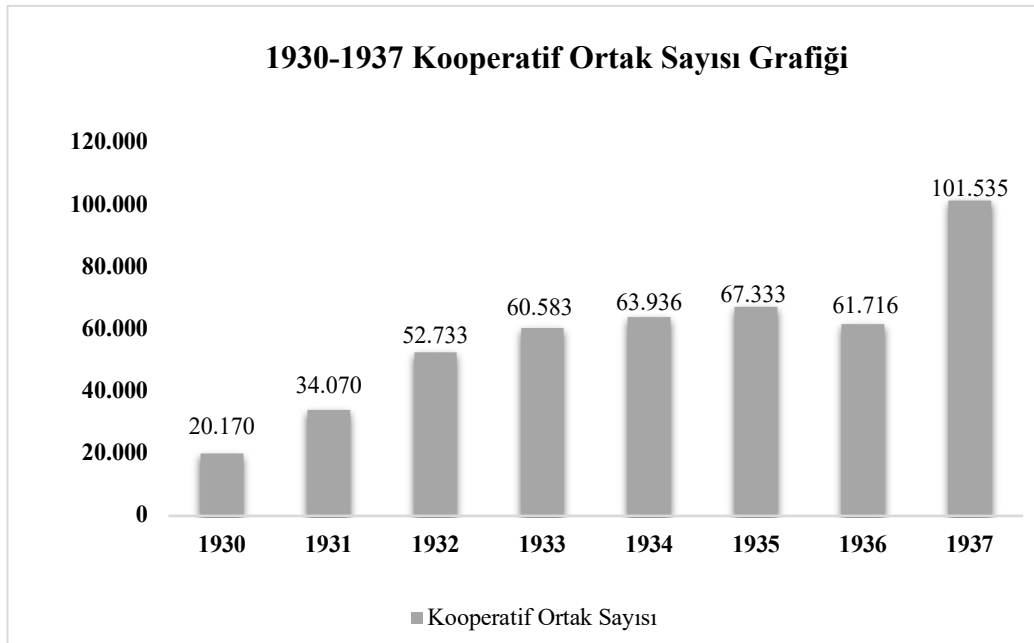
Seneler	Kooperatif Adedi	Ortak Adedi
1930	191	20.170
1931	341	34.070
1932	590	52.733
1933	653	60.583
1934	661	63.936
1935	668	67.333
1936	568	61.716
1937	591	101.535

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 80.

⁵³⁰ 1470 Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu (1929), *T.C. Resmî Gazete*, 1208, 05.06.1929; A.g.k. M. 1, 2.

Şekil 20 1930-1937 Kooperatif Adedi Grafiği

Şekil 21 1930-1937 Kooperatif Ortak Sayısı Grafiği

1930 ile 1935 yılları arasında kooperatif ve ortak sayılarının sürekli artış gösterdiği, yalnızca 1936 yılında bir azalma görüldüğü, ilgili tarihte meydana gelen azalmanın 2836 sayılı kanun çerçevesinde birtakım kooperatiflerin

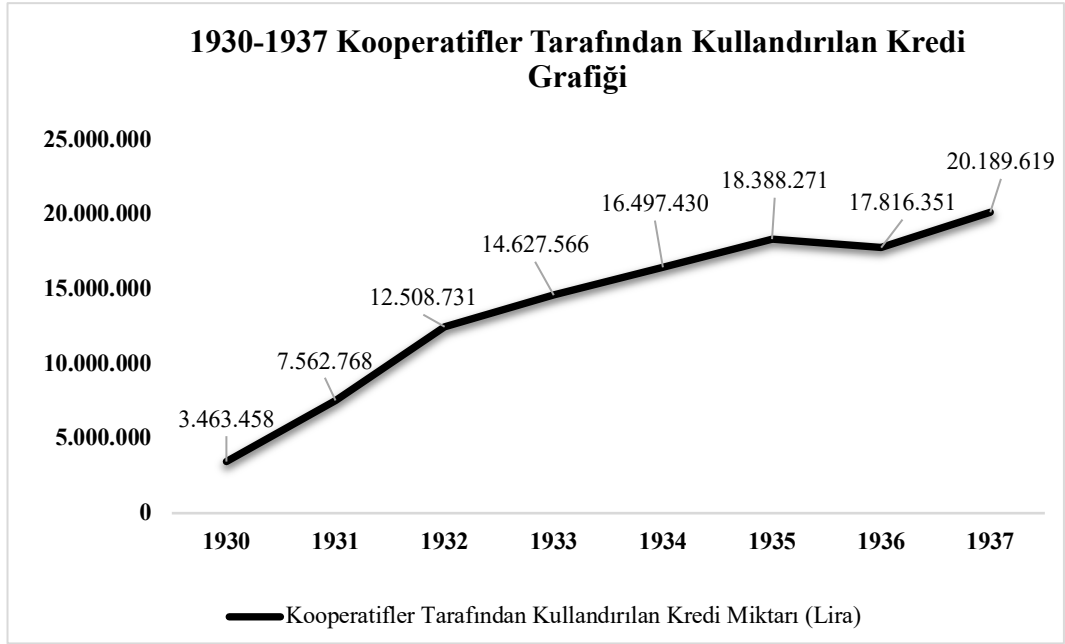
kapatılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.⁵³¹ İlgili tarihten sonra kooperatif sayılarında artış devam etmektedir. 1938 yılı itibariyle ülke genelinde 591 adet kooperatif faaliyette bulunmaktaydı. İlgili kooperatiflere toplamda 3.638 adet köy bağlıdır. Bu anlamda Cumhuriyet Dönemi'nde tarımsal faaliyetlerin geliştirilebilmesi ve ülkenin en ücra köşelerine kadar kooperatifçilik faaliyetlerinin yaygınlaştırılması dönemin koşulları düşünüldüğünde Ziraat Bankası'nın önderliğinde oldukça önemli bir çalışmaya imza atıldığı dikkat çekmektedir. 1930-1937 yılları arasında kredi kooperatiflerince verilen kredilerin gelişimi Tablo 23'te sunulmaktadır.

Tablo 23. 1930-1937 Kredi Kooperati Tarafından Kullandırılan Krediler

Yıllar	Kooperatiflerce Kullandırılan Kredi Miktarı (Lira)
1930	3.463.458
1931	7.562.768
1932	12.508.731
1933	14.627.566
1934	16.497.430
1935	18.388.271
1936	17.816.351
1937	20.189.619

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 80.

⁵³¹ 2836 Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu (1935), *T.C. Resmî Gazete*, 3146, 02.11.1935; A.g.k. M. 1-33.

Şekil 22 1930-1937 Kooperatifler Tarafından Kullandırılan Krediler Grafiği

Kooperatifler tarafından verilen kredilerin seyri incelendiğinde 1936 yılına kadar kullandırılan kredilerin sürekli artış gösterdiği, yalnızca 1936 yılında bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Yine kooperatif ve kooperatif ortak sayılarındaki düşüşte olduğu gibi 2836 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi neticesinde bazı kooperatiflerin kapatılmasının Ziraat Bankası tarafından kooperatiflere kullandırılan kredilerde de düşüşe sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Ziraat Bankası'nın zirai kooperatiflere olan katkısı tartışmasız çok büyük oldu. Zirai kredi kooperatifleri mevcut durumlarıyla ortaklarının kredi ihtiyaçlarını kendi sermayeleri ile karşılayabilecek güçte değildi. Ziraat Bankası'nın kooperatiflere sağladığı en büyük katkı bu ihtiyaçların giderilmesinde kooperatiflerden aldığı ortak senetlerini iskontoya kabul ederek kooperatiflere kredi kullandırması oldu. Kooperatifler de Ziraat Bankasından aldığı kredileri ortaklarına dağıttı.⁵³² Ziraat Bankası'nın bu kapsamda kooperatiflere açtığı kredilerin seyri Tablo 24'de yer almaktadır.

⁵³² 2836 Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu (1935), *T.C. Resmî Gazete*, 3146, 02.11.1935; A.g.k. M. 16, 17, 18.

Tablo 24. 1930-1937 Kooperatiflere Kullandırılan Krediler

Yıllar	Önceki Yılandan Devir Olan Kredi Bakiyesi (Lira)	Yıl İçinde Kullandırılan Kredi Bakiyesi (Lira)	Yıl İçinde Yapılan Tahsilat Bakiyesi (Lira)	Yıl Sonu Bakiyesi (Lira)
1930	-	2.346.686	1.306.551	1.040.134
1931	1.040.134	3.307.690	1.951.022	2.396.802
1932	2.396.802	4.244.333	3.079.095	3.562.039
1933	3.562.039	4.036.392	3.437.189	4.161.242
1934	4.161.242	3.931.513	4.200.987	3.891.769
1935	3.891.769	8.230.889	8.280.674	3.841.984
1936	3.841.984	9.427.138	7.666.753	5.602.369
1937	5.602.369	17.787.655	14.138.028	9.251.998

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 81.

Şekil 23 1930-1937 Kooperatiflere Kullandırılan Krediler Grafığı

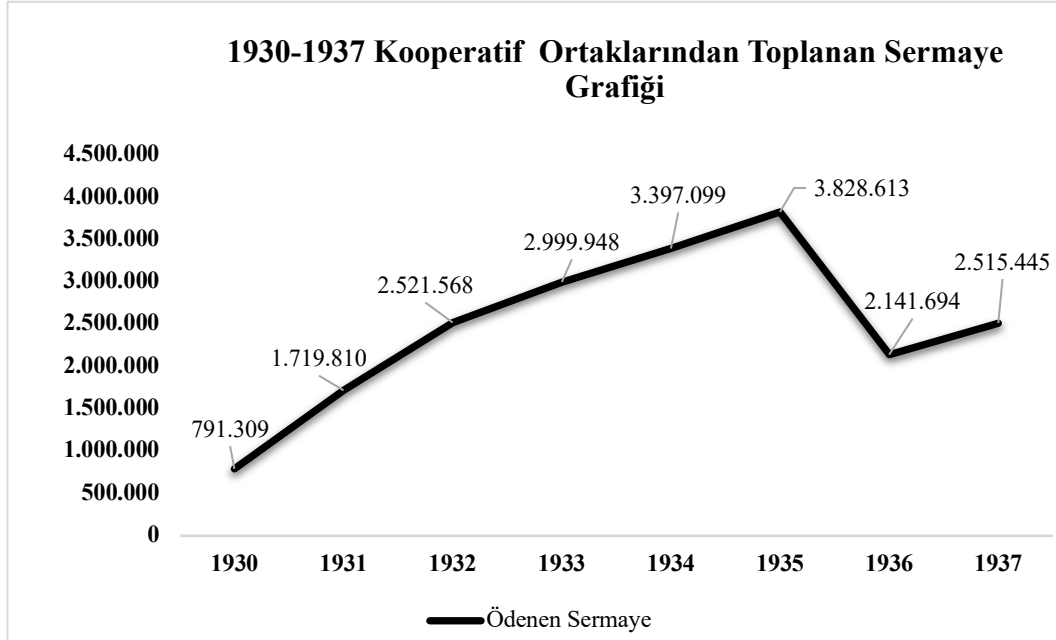
Kooperatiflerin ortaklarına kullandırmış olduğu kredinin önemli bir bölümüne Ziraat Bankası tarafından kaynak sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum kooperatiflerin en önemli finansman kaynağının Ziraat Bankası olduğunu göstermektedir. Zirai kooperatiflerin sermaye büyüklükleri ile kooperatifler

tarafından ortaklara kullandırılan kredilerin büyüklüğü karşılaştırıldığında bu durum açık bir şekilde anlaşılmaktadır. 1930-1937 yılları arasında kooperatif ortaklarından elde edilen sermaye büyüklükleri Tablo 25’de sunulmaktadır.

Tablo 25. 1930-1937 Kooperatif Ortaklarından Toplanan Sermaye Tutarı

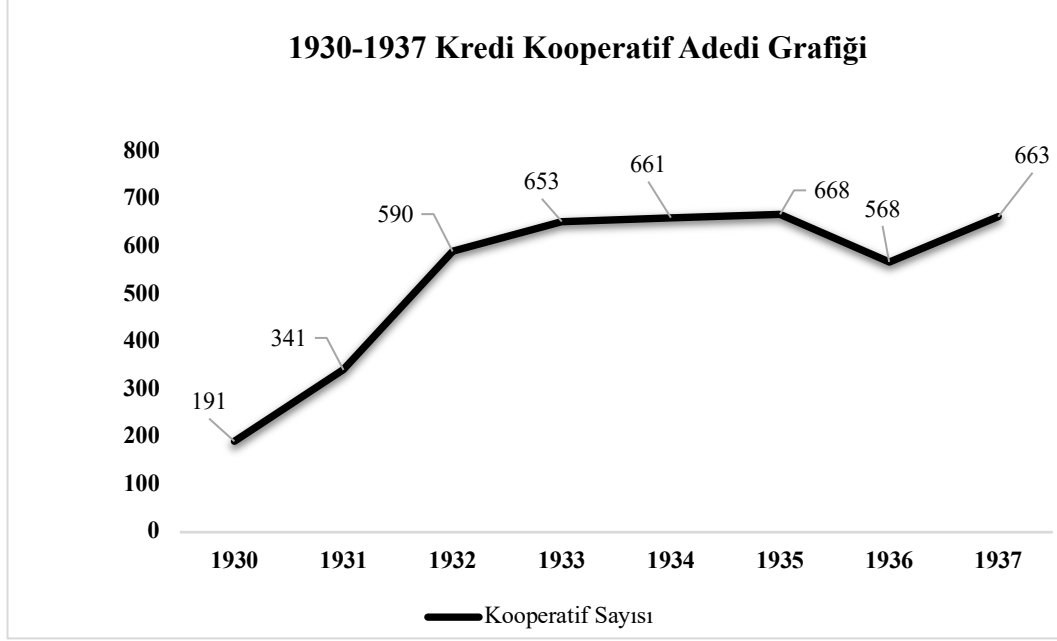
Seneler	Ödenen Sermaye
1930	791.309
1931	1.719.810
1932	2.521.568
1933	2.999.948
1934	3.397.099
1935	3.828.613
1936	2.141.694
1937	2.515.445

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 82.

Şekil 24 Kooperatif Ortaklarından Toplanan Sermaye Grafiği

Kredi kooperatiflerinin yıllar içinde sayılarının gelişimine ait grafik Şekil 25’de sunulmaktadır.⁵³³ Tablo 24’de görüleceği üzere Ziraat Bankası’nın kredi kooperatiflerinin gelişiminde önemli rolü bulunmaktadır.

Şekil 25 1930-1937 Kredi Kooperatif Adedi Grafiği

Rakamlardan da anlaşılacağı üzere devlet ve banka aracılığıyla kooperatiflerin kurulması Cumhuriyet hükûmetinin tarıma ve tarım reformuna verdiği önemi ortaya koymaktadır. Her şeyden önce devlet başı boş ve dağınık tarım uygulamaları istememektedir. Ülkedeki tarımsal faaliyetleri tarım kredi kooperatifleri ile destekyerek ülke ziraatini, köylüleri ve çiftçileri örgütlü, sistemli ve çağın yeniliklerine uyum sağlayan bir hale getirmek düşüncesindedir.

3.2. Ziraat Bankası’nın Satış Kooperatifleriyle Olan İlişkileri

Çiftçilerin tarımsal kredilere kolay ve daha uygun faiz oranları ile ulaşabilmelerini sağlayan Ziraat Bankası, çiftçilere sağladığı bu imkân dışında çiftçilerin mahsullerinin uygun fiyattan satın alınmasında da görev üstlendi.

⁵³³ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 84.

Çiftçilerin finansman olanakları ve krediye ulaşmalarını sağlamak ne kadar önemli görülürse de üretilen mahsullerin çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için uygun fiyattan satın alınması da o ölçüde önemli görüldü. Tarımsal üretimin son derece stratejik ve nüfusu besleyebilmek adına çok önemli bir fonksiyonu olduğu düşünüldüğünde üreticilerin ürün değer zincirini bütün boyutlarıyla kapsayacak şekilde desteklenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nden devralınan mevcut ekonomik düzen ve savaşlar sonrası üretim ve tarım piyasasındaki iş gücü düşüşleri incelendiğinde Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında çiftçi kesime verilen önemin nedeni bu perspektiften bakıldığında daha iyi anlaşılabilir. Çiftçilerin mahsullerini bedelinden daha aşağı fiyattan, çiftçilerin zarar edeceği biçimde satın almaya çalışan fırsatçılara yönelik bir koruma ve destek kalkını oluşturulması gereklidir. Bu amaçla çiftçilerin mahsullerini doğrudan kendilerinin satabileceği kooperatifler kurulmuştur. 1935 yılında 2834 sayılı kanunla satış kooperatiflerinin kurulmasına yönelik karar alındı.⁵³⁴ Gerekli hazırlıklar tamamlanarak 1937 yılında satış kooperatifleri aktif olarak çalışmaya başladı. Ziraat Bankası'na kooperatiflere hamilik yapması için önemli yetkiler verildi. Kooperatiflerin satın alma işlemlerini gerçekleştirmede lazım olan kaynak Ziraat Bankası tarafından uygun koşullarda sunulan finansman olanakları ile sağlandı. Ziraat Bankası satış kooperatiflerine ve birliklerine mahsullerin işlenmesi, hazırlanması ve ambalajlanması faaliyetlerinde gerekli olan her türlü ekipman araç gereç ihtiyacının temin edilmesine yönelik olarak önemli desteklerde bulundu.⁵³⁵ Kooperatif ve birliklerin işlevselliğini ve üretim hacmini artırmak amacıyla uzun vadeli krediler verildi. Tüm bu katkıları ele alındığında Ziraat Bankası'nın kooperatiflerin faaliyetlerini sürdürmesi ve geliştirmesinde en önemli paydaş olduğu anlaşılmaktadır.

⁵³⁴ 2834 Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun (1935), *T.C. Resmî Gazete*, 3146, 02.11.1935; A.g.k. M. 1.

⁵³⁵ 2834 Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun (1935), *T.C. Resmî Gazete*, 3146, 02.11.1935; A.g.k. M. 18.

3.3. Ziraat Bankası'nın Mahsul Satışı Yapan Kuruluşlara Katkıları

Daha önce ele aldığımız üzere Ziraat Bankası'nın tarımsal değer zincirinin tek bir halkasında olmadığını gerek üretim öncesi gerek üretim ve üretim sonrası bu değer zincirinin sağlıklı işleyebilmesi için her kademesinde etkin rol aldığını belirtmiştik. Yine aynı şekilde milli üretimin desteklenmesi ve yurt dışına ülke içinde üretilen mahsullerin gönderilebilmesini teminen Ziraat Bankası'nın çeşitli kuruluşlar kurmak veya kurulu olanların etkinliğini satış hacmini ve verimliliğini arttırmak üzere gerek kredi desteği sağlayarak gerekse iştirak ederek destek verdiği anlaşılmaktadır.

Buradan Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişte Ziraat Bankası'nın faaliyetlerinin daha kapsamlı ve daha geniş bir tabana yayıldığı anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde ticaretin tamamına yakını gayrimüslimler ve yabancı tüccar, komisyoncu ve aracılar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Osmanlı müslim tabaa ise bu ticari trafiğinde olabildiğinde dışına itilmiş bir durumdaydı. Milli devlet, ekonomi ve ziraata geçildiğinde Türk vatandaşlarının üretim ve pazarlama yönünden tecrübesiz ve yetersiz kaldığı gerek tüccarlar gerekse de idareciler tarafından görüldüğünden aracı ve pazarlama vasıtaları oluşturdukları bunun içinde Ziraat Bankası'ndan olabildiğince istifade ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu konuda 1935 yılında İzmir'de üzüm fiyatlarının korunması amacı ile Ziraat Bankası Üzüm Kurumu'nun sermayesine ortak olmak üzere bizzat katkıda bulundu. Üzüm Kurumu'nun bir milyon liralık sermayesinin yarısı Ziraat Bankası'na aitti. Üzüm alım satımı ve işlenmesi konularında faaliyette bulunan kurumun paketleme tesisine yönelik yatırımlar da yine Ziraat Bankası tarafından sağlandı.⁵³⁶ Ziraat Bankası kurulmasına öncülük ettiği bu ve benzeri kurumlar aracılığı ile çiftçilerin elinden ucuz fiyata ürünlerini toplayanlara karşı önemli bir vazife üstleniyordu. Ziraat Bankası eliyle kurulan bu kurumlar, ürünleri yüksek fiyatla satan ve fahiş karlar elde eden, ürün fiyatlarında sürekli bir dalgalanma

⁵³⁶ Hakkı Uyar, "Tariş Üzüm Kurumu Tarihsel Bir Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.II, S. 6, s. 202, 204., İzmir, 1996; Üzüm Kurumu'nun bir milyon liralık sermayesinin yarısının Ziraat Bankası'na ait olmak üzere ilgili kurumun üzüm alım satımı ve işlenmesi konularında faaliyette bulunduğu, paketleme tesisine yönelik yatırımlarının yine Ziraat Bankası tarafından sağlandığı anlaşılmaktadır.

meydana getiren, fiyat istikrarını bozan ve bu durumdan haksız kazanç elde edenlere karşı önemli bir kalkan vazifesi görüyordu. Bu şekilde fiyat istikrarı ile çiftçilerin ve piyasanın istikrara kavuşturulmasının yanı sıra, kurumsal yapıların oluşturulmasının getirdiği diğer bir avantaj ise satın alınan ve sonrasında paketlenerek satışı gerçekleştirilen ürünlerin belirli bir kalite standardına kavuşturularak piyasada güven oluşturulmasıdır. Ziraat Bankası'nın bu şekilde ortaklık yoluyla vermiş olduğu sermaye desteği ve sunduğu kredi imkânları çok boyutlu bir şekilde ele alınarak geniş bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde bankanın derin ve kalıcı etkiler yarattığı görülmektedir. Yine ilgili dönemde ihraç ürünlerimizin başında yer alan tütünün istikrarlı bir şekilde üreticiden alınması, işlenmesi ve satılmasında da Ziraat Bankası'nın rolü büyüktür. Özel bir kanunla kurulan Türk Tütün Limited Şirketi'ne⁵³⁷ gerek sermaye vererek ortak olması gerekse şirketin kredi ihtiyaçlarının dörtte üçü gibi önemli bir bölümünü finanse etmesi⁵³⁸ dikkat çekmektedir. Ziraat Bankası'nın Cumhuriyet Dönemi'nin başında ülke kalkınmasına vermiş olduğu desteğin mahiyeti bu örnekler özelinde daha iyi anlaşılmaktadır. Ziraat Bankası'nın canlı hayvan ihracatı ile ilgili konularda da oldukça faydalı çalışmaların içinde yer aldığı göze çarpmaktadır. Ana merkezi Kars ilimiz olmak üzere 1937 yılında Canlı Hayvan İhracatı Birliği Anonim Şirketi kurulmuş olup, ilgili birliğin sermayesinin belirli bir kısmı Ziraat Bankası hisselerinden oluşmaktadır⁵³⁹. Meyveciliğin gelişmesinde de benzer biçimde Türk Meyvecilik Limited Şirketinin kurulması ve sermayesinin yarısından fazlasının Ziraat Bankası'na ait olması dikkat çekicidir.⁵⁴⁰

⁵³⁷ 2859 Ecnebi Memleketlerde Sigara ve Tütün Satmak İçin Bir Limitet Şirketi Teşkili Hakkında Kanun (1933), *T.C. Resmî Gazete*, 2593, 01.01.1934; A.g.k. M. 1; Tekelci reji idaresinin Osmanlı köylüsüne ve tüccarına yapmış olduğu baskı ve kötü muamale Reji idaresinin tamamen yabancılardan oluşması XVI. yüzyıldan beri tütüncülükle geçimini sağlayan kesimler için benzeri bir idarenin kurulmasını zorunlu kılmıştır.

⁵³⁸ Atasagun, 1939, s. 271; Hazar, 1986, s. 471; Ziraat Bankası'nın özel bir kanunla kurulan Türk Tütün Limited Şirketi'ne gerek sermaye vererek (281.250.- Lira) ortak olması, gerekse şirketin kredi ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılaması sebebiyle önemli katkıları olmuştur.

⁵³⁹ Hazar, 1986, s. 471; Atasagun, 1939, s. 271; Canlı Hayvan İhracatı Birliği Anonim şirketi'nin sermayesinin dörtte birlik kısmı (37.500.-Lira) Ziraat Bankası tarafından sağlanmış olup, şirketin faaliyetlerine yönelik olarak 400.000.- Lira civarında kredi tahsisi gerçekleştirilmiştir.

⁵⁴⁰ Hazar, 1986, s. 471; Atasagun, 1939, s. 271, 272.; Türk Meyvecilik Limitet Şirketi'nin sermayesinin %50'den fazla kısmını (25.250.-Lira) Ziraat Bankası tarafından sağlanmış olup, Türk Meyveciliğinin gelişmesi ve ihraç imkânlarının artırılması için kredi imkânlarından yararlandırmıştır.

3.4. Buğday Alım ve Satım Faaliyetlerinde Ziraat Bankası'nın Rolü

Ziraat Bankası 1932 yılından itibaren buğday alım ve satım işlemlerinde aktif olarak rol almaya başladı. Özellikle 1929 yılında meydana gelen büyük buhran sonrası tarımsal ürün fiyatlarında meydana gelen ciddi düşüşlerin bu anlamda rolü büyüktür. Banka, stratejik öneme sahip, nüfusun beslenmesinde de önemli payı ve katkısı olan tarımsal ürünlerin korunması adına doğrudan buğday alım ve satım faaliyetlerine dahil oldu.⁵⁴¹ Ziraat Bankası hükümetin korumacı tedbirlerine yönelik politikaların sahada uygulayıcısı olarak bu anlamda etkin rol üstlendi. 1932 yılında yayınlanan 2056 sayılı buğday kanunda da Ziraat Bankası'na yüklenen misyon açıkça ortaya konuldu. Bankanın 1932-1938 yılları arasında ilgili kanun çerçevesinde satın almış olduğu buğday miktarı ve satın alma bedelleri Tablo 26'da görülmektedir.⁵⁴²

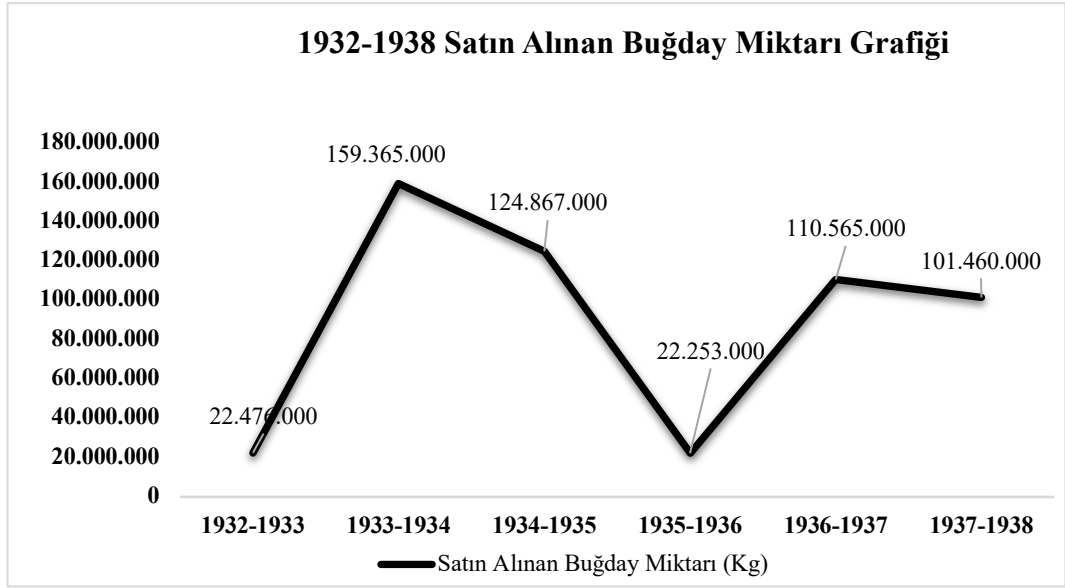
Tablo 26. 1932-1938 Satın Alınan Buğday Miktarı ve Bedelleri

Yıllar	Satın Alınan Buğday Miktarı (Kg)	Satın Alınan Buğdayın Bedeli (Lira)
1932-1933	22.476.000	921.255
1933-1934	159.365.000	5.899.955
1934-1935	124.867.000	4.393.676
1935-1936	22.253.000	906.225
1936-1937	110.565.000	4.991.540
1937-1938	101.460.000	4.916.875
Toplam	540.986.000	22.029.526

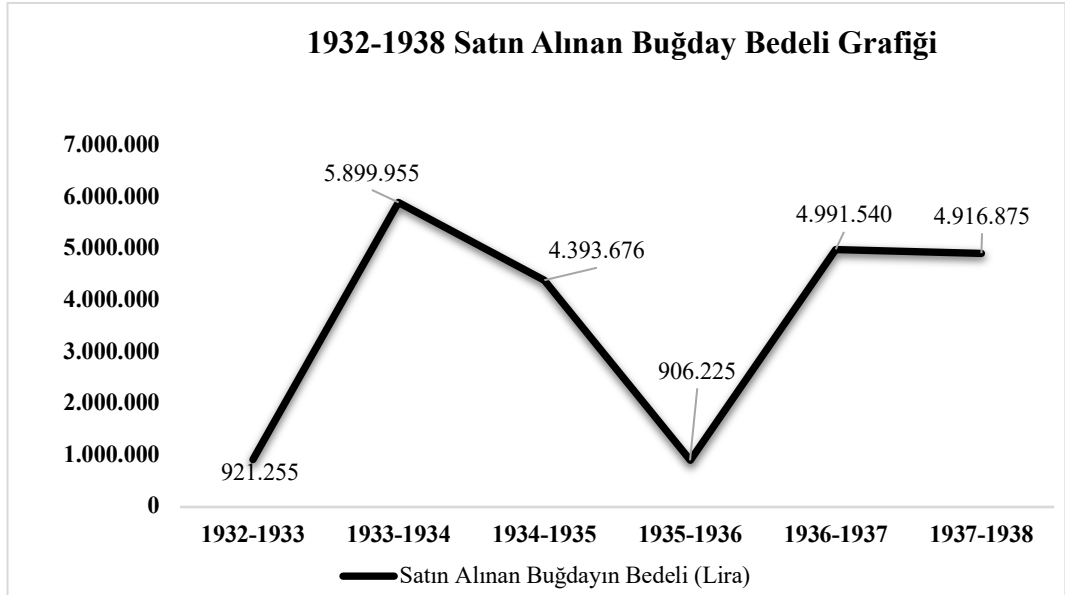
Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 91.

⁵⁴¹ 2056 Hükümetçe Ziraat Bankası'na Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun (1932), *T.C. Resmî Gazete*, 2146, 10.07.1932; A.g.k. M. 1, 5.

⁵⁴² Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 91; Atasagun, 1939, s. 307.; Hazar, 1986, s. 458, 459, 460.; Ziraat Bankası tarafından alım satımı yapılan buğday miktarlarına ait veriler arasında banka tarafından yayınlanan farklı kaynaklarda 1937-1938 yılına ait son yıl verilerinde çok az da olsa birtakım farklılıklara rastlanılmıştır. Son yıla ait farklılıkların kaynakların yayın tarihi ve hasat dönemi ilişkisi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Ziraat Bankası tarafından 1932 yılında başlayan buğday alım işlemleri 1938 hasat mevsimi sonrasına kadar devam etmiştir. Banka satın alma işlemlerini gerçekleştirebilmek için ilk etapta 14 adet Mubayaa Merkezi kurmuş olup, 1938 yılında toprak mahsülleri ofisine devredilmesine kadar bu alım merkezlerinin sayısı 70'i bulmuştur. Banka satın aldığı buğdayın yaklaşık %60'lık kısmını iç piyasada satmış, geri kalan %40'a yakın kısmını ise ihraç etmiştir.

Şekil 26 1932-1938 Satın Alınan Buğday Miktarı Grafiği

Şekil 27 1932-1938 Satın Alınan Buğday Bedeli Grafiği

Ziraat Bankası'nın 1932-1938 yılları arasında satın almış olduğu buğday miktarı Tablo 26'da görüleceği üzere 540.986.000 kg olup yine aynı tarihler arasında toplamda buğday alımı için ödediği bedel 22.029.526 liradır. İlgili dönemin koşulları ve dünya genelinde 1929 buhranı sonrası sıkıntılıların etkileri göz önüne alındığında hükûmetin çiftçileri korumak ve fiyat istikrarının

sağlamada Ziraat Bankası aracılığı ile yapmış olduğu çalışmalar büyük önem arz etmektedir. 1938 yılında 3491 sayılı kanunun devreye alınması ile birlikte buğday alım satımına ilişkin Ziraat Bankası'nın gerçekleştirmekte olduğu işler Toprak Mahsulleri Ofisi'ne devredildi.⁵⁴³

3.5. Afyon Alım Faaliyetlerinde Ziraat Bankası'nın Rolü

Ziraat Bankası'nın 1936'dan itibaren buğdayda gerçekleştirdiği alım satım işlemlerine benzer bir uygulamanın afyon mahsulü için de gerçekleştirildiği görülmektedir. Uyuşturucu maddeler İnhisar İdaresi⁵⁴⁴ ile her yıl yapılan anlaşma çerçevesinde doğrudan müstahsilden satın alınmak üzere afyon üretilen yerlerde bulunan şube ve ajanslar aracılığı ile İnhisar İdaresi namına afyon alım işlemleri gerçekleştirildi. 1936-1937 yıllarında bu şekilde alınan afyon miktarı ve alım noktası sayısı Tablo 27'de sunulmaktadır.

Tablo 27. 1936-1937 Alınan Afyon Miktarı ve Satın Alma Noktası Sayısı

Yıllar	Satın Alınan Afyon Miktarı (Kg)	Satın Alma Yapılan Hizmet Noktası Sayısı
1936	18.545	15
1937	30.998	54

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 91, 92.

Ziraat Bankası afyon alımına yönelik olarak her yıl İnhisar İdaresine 3-4 yüz lira arasında bir hesabı cari açıyor, ilgili idare namına alım yapıyordu.

⁵⁴³ 3491 Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu (1938), *T.C. Resmî Gazete*, 3958, 13.07.1938; ilgili kanunun 12. Maddesinde daha önce Ziraat Bankası tarafından yürütülen iş ve işlemlerin, mevcutların devrine ilişkin detaylara değinilmiştir.

⁵⁴⁴ 2253 Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Hakkında Kanunu (1933), *T.C. Resmî Gazete*, 2422, 08.06.1933; 1933 yılında ilgili kanunun kabul edilmesiyle birlikte afyon ihracı ve mamul uyuşturucu maddelerin ithali, imali devlet tekeli altına alınmıştır. Uyuşturucu maddeler inhisarı kanununun kabulü öncesinde 2061 Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği Hakkında Kanun (1932), *T.C. Resmî Gazete*, 2146, 10.07.1932 yürürlükte bulunmaktaydı, 2061 sayılı kanunun 17. Maddesinde Ziraat Bankası ile ilgili olarak "Birlik azasına teslim edilen afyonlara mukabil avans vermek üzere Ziraat Bankası tarafından birlik emrine kâfi miktarda kredi açılır" ifadesi yer almaktadır.

3.6. Ziraat Bankası Tarafından Çiftçilere Yapılan Diğer Yardımlar

Ziraat Bankası ile ilgili kanun maddeleri ve bankanın uygulama esas ve usullerinde belirtilen hususlar çerçevesinde çiftçilere sağlanan kredi imkânları, tohumluk ve yemelik buğday dağıtımları dışında çiftçilere yönelik bir takım yardım uygulamalarına da rastlanılmaktadır. 1916 yılında yayınlanan Ziraat Bankası Kanunu'nun ikinci maddesinde banka tarafından hayvan, tohum, alet ve araç gereçlerin tedarik edilerek gerek peşin gerekse taksit ile ihtiyacı olanlara dağıtılabileceği ifade edilmiştir.⁵⁴⁵ İlgili kanun düzenlemesi doğrultusunda bizzat Ziraat Bankası tarafından yurt dışından birçok zirai alet getirildi ve çiftçilerin kullanımına sunuldu. Zirai aletlerin dağıtımına yönelik çalışmaların 1916 yılı ile 1924 yılları arasında yoğunlaştığı görülmektedir. 1924'den sonra ise banka tarafından doğrudan satın alma yapılarak zirai alet ve edevat dağıtımına girilmemiştir. Yine bankanın 3202 sayılı kanununun 15. maddesinde lazım olan eşya, alet edevatın yurtdışından temin edilebilmesi için kredi vermeye yetkili kılındığı görülmektedir.⁵⁴⁶ Bu aşamada banka doğrudan yurtdışından satın alma yolundan ziyade, kredi kullandırma safhasında yer almaktadır.

Ziraat Bankası tarafından çiftçilere ve halk sağlığına doğrudan katkı sağlayan hizmetlerde de bulundu. Özellikle insan ve hayvan sağlığını doğrudan etkileyen üretim ve ticareti sekteye uğratan pandemi dönemlerinde devletin tüm kurumları seferber olmaktaydı. Bu noktada Ziraat Bankası da oluşturmuş olduğu alt birimleriyle insan ve hayvan sağlığını tehdit eden salgınlarla mücadelede hayli fonksiyonel ve önemli rol oynamıştır.

Sıtma hastalığının toplumun büyük bir kesiminde yaygın olduğuna yönelik farkındalık Millî Mücadele Dönemi'nde çok daha net anlaşıldı. Millî Mücadele Dönemi'nde askerlerin büyük bir bölümünün sıtma hastalığı taşıdığı belirlendi. Sıtma ile mücadele konusunda Ziraat Bankası Şubeleri ve ajansları adeta birer

⁵⁴⁵ “Ziraat Bankası Kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, A.g.k. M. 2.

⁵⁴⁶ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 15.

eczane gibi çalışarak, sıtmaya karşı etkili olan kininin halka dağıtılmasına aracılık etti.⁵⁴⁷

Ziraat Bankası insan sağlığının korunmasında sıtma hastalığına karşı gösterdiği mücadeleyi hayvan hastalıklarında da göstermiştir. Osmanlı Dönemi'nde özellikle sığır vebası (veba-yı bakarı) ile mücadelede Ziraat Bankası tarafından hayvanları telef olan köylülere kefalet ile ikrazatta bulunulduğu,⁵⁴⁸ aynı uygulamanın benzer durumu yaşayan Geredeli çiftçiler için de uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴⁹

Ziraat Bankası tarafından küçükbaş hayvanlarda yaygın olarak görülen keleş hastalığı ile mücadelede hayvanların sağlıklarına kavuşabilmesi ve hayvan varlığının zarar görmemesi için ilaç dağıtımında bulunuldu. Üzüm bağlarının zarar görmemesi ve haşerelerle mücadele konusunda da makul ücretlerle üreticilere göz taşı ve kükürt dağıtıldı.⁵⁵⁰

Ziraat Bankası'nın içinde olduğu her türlü yardım destek ve etki ağı incelendiğinde ülke genelinde yaygın teşkilat ağına sahip olması ve halkla sürekli etkileşim içinde olması münasebetiyle kendisine gerek bankacılık gerekse bankacılık faaliyetleriyle ilgisi olmayan önemli görevler verildiği ve verilen her türlü görevi yerine getirmek için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır.

⁵⁴⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 01.03.1939, Devre:1, C.XXVIII, İçtima Senesi:4, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 7; Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1923 tarihinde yapmış olduğu meclis konuşmasında "İstanbul Kimyahanesinde mamul Devlet kinini kurslarının bin kiloya karip mevcudu Ziraat Bankası vasıtasıyla bütün mülhakata tevzi edilmek üzere bulunmuş ve 250 kilo miktarında da meccani surette kinin dağılmıştır." şeklinde Ziraat Bankası'nın sıtma ile mücadelede nasıl bir rol üstlendiğini vurgulamıştır; Süleyman Tekir, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Sıtma İle Mücadele Faaliyetleri (1923-1930) Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Gece Kitaplığı, İstanbul, 2017 s. 398; Orhan Özkan, "Atatürk Döneminde Sağlık Politikası", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 513, Ankara, 1982, s. 197; Gürkan Tekin, *Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 35, 36.

⁵⁴⁸ BOA., BEO., 2317/173730, (5 Safer 1322/21 Nisan 1904).; Hisar köyünde sığır vebası sebebiyle tarlalarını sürmek için kullandıkları büyükbaş hayvanlarını yitiren köylülere Ziraat Bankası tarafından ikrazatta bulunmak üzere 10.200 kuruş kaynak ayrılmış olup, çiftçilerin içinde bulunduğu sıkıntılı durumun hızlı ve etkin bir şekilde çözüme kavuşturulması için müteselsil kefalet ile kullandırım imkânının devreye alındığı görülmektedir.

⁵⁴⁹ BOA., BEO., 2784/208772, (22 Muharrem 1324/18 Mart 1906).; Gerede'de sığır vebası sebebiyle hayvanlarını kaybeden çiftçiler için müteselsil kefalet ile kullandırılmak üzere 8.000 kuruş kaynak ayrılmıştır.

⁵⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 92.

4. Zirai Kredilerle İlgili Diğer İşlemler

4.1. Ziraat Bankası'nın Zirai Endüstriyle İlişkileri

Ziraat Bankası zirai üretimin arttırılması hususunda doğrudan çiftçilere yönelik kredi kullandırmasının yanı sıra zirai ürünlerin işlenmesi konusunda faaliyette bulunan zirai ve sınai işletmelerinin kurulması, işletilmesi ve kapasitelerinin arttırılması amacıyla da kredi kullandırdı.

Ziraat Bankası tarafından zirai sanayinin kredilendirilmesine yönelik faaliyetler cumhuriyet tarihi ile başladı. Bu hususta ilk defa 1924'den sonra zirai endüstriye yönelik kredilendirme işlemlerinde bulunulduğu görülür. 3202 sayılı kanun ile de Ziraat Bankası'na zirai sanayinin kredilendirilmesine yönelik geniş kapsamlı yetkiler verildi. İlgili kanunun 17. ve 18. maddelerinde bankanın yetkilerine ilişkin detaylara değinilmektedir.⁵⁵¹ İlgili maddelerde ziraate dayalı endüstriyel tesislerin kurulmasına, işletilmesine, iştirak edilmesine, zirai makine ve teçhizat imaline yönelik kredilendirmede bulunulabileceğinden bahsedilmektedir. Ziraat Bankası ilgili kanunun sonrasında birçok zirai sanayi tesisinin kurulmasına iştirak etmiştir. 1937 yılı itibariyle Ziraat Bankası'nın iştirak ettiği zirai sanayi kuruluşları Tablo 28'de gösterilmektedir.

Tablo 28. 1937 Yılı Ziraat Bankası'nın İştirak Ettiği Zirai Sanayi Kuruluşları

Ziraat Bankası'nın İştirak Ettiği Zirai Sanayi Kuruluşları	İştirak Edilen Tutar (Lira)
Akhisar Tütüncüler Bankası	9.349
Aksaray Azmi Milli A.Ş.	30.000
İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları	1
Gül Yağcılar Limitet Şirketi	33.333
Türkiye Şeker Fabrikaları	7.333.000
Malatya Bez ve İplik Fabrikası	250.000

“(Devam ediyor)”

⁵⁵¹ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 17, 18.

Tablo 28. “(Devam)”

1937 Yılı Ziraat Bankası'nın İştirak Ettiği Zirai Sanayi Kuruluşları

Yerli Ürünler Limitet Şirketi	450.000
Türk Tütün Limitet Şirketi	281.250
Üzüm Kurumu Limitet Şirketi	249.000
Canlı Hayvanlar Ticaret Kurumu	37.500
Türk Meyvecilik Limitet Şirketi	25.250

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 94.

4.2. Ziraat Bankası'nın Zirai Kredilere İlişkin Diğer Faaliyetleri

Ziraat Bankası'nın 1916 tarihli kanun değişikliğine kadar ikrazat işlemlerinde yalnızca yerel çiftçilere küçük ölçekli finansman olanakları sunduğu görülür. Tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi ve tarım ekonomisinin daha etkin ve verimli bir hale getirilmesinde yalnızca çiftçi kesimin finanse edilmesinin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda 1916 yılında yapılan kanun değişikliği önemli yenilikler getiriyordu. Zirai üretimin yanı sıra zirai sanayinin ve arazilerin ıslah edilmesi gibi, tarımsal faaliyetlerin geneline katkı sağlayan bütüncül bir yaklaşım sergilenmeye başladı. 1916 yılında bankaya verilen yetkilerin 1937 yılında yayınlanan 3202 sayılı kanununda geliştirilerek öneminin korunduğu görülür. Ziraat Bankası bu kanun çerçevesinde bataklıkların kurutulması, akarsu yataklarının temizlemesi, yeni su kanallarının açılması, ıslah çalışmalarının yapılmasına yönelik işler için gereken kaynaklar için kredi kullanmaktadır.⁵⁵² Tarımın gelişmesine, tarımsal üretimin etkinliğinin ve verimliliğinin artırılmasına yönelik düzenleyici ve geliştirici projelere bu şekilde dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde 1938'de yayınlanan 3483 sayılı kanun kapsamında su ve sulama projelerinin hayata geçirilmesine yönelik olarak Ziraat

⁵⁵² 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 19.

Bankası tarafından 2.000.000 lira tutarında devlete kredi açılması için yetki verilmiştir.⁵⁵³

⁵⁵³ 3483 Muhtelif Su İşleri İçin Sarfedilecek Paranın Sureti Temini Hakkında Kanun (1938), *T.C. Resmî Gazete*, 3955, 09.07.1938; İlgili Kanununun 1. maddesinde “Muhtelif su işleri için 3132 sayılı kanunla sarfına mezuni- yet verilen 31 milyon liradan şimdiye kadar sarfedilmeyen kısmı 1938 mali yılı bi- dayetinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Ziraat bankası tarafından açılacak kredi ile temin olunur.” şeklinde ifade edilmiştir.

5. 1888-1938 Devlet İşlerindeki Hizmetler

Ziraat Bankası anonim şirket vasfı ile faaliyetlerine başladığı 1888 yılından itibaren gerek bankacılık gerekse devlet işlerine yönelik birçok faaliyetin doğrudan ya da dolaylı içinde daha etkin şekilde yer aldı. Devlet işlerinde özellikle maliyenin iş ve işlemlerinin yerine getirilmesinde önemli bir paydaş olarak devletin başta veznedarlık işleri olmak üzere birçok işlemi gerçekleştirilmiştir. Ziraat Bankası'nın devletin iş ve işlemleri ile ilgili faaliyetlerini incelediğimizde genel olarak üç ayrı ana başlık altında bu faaliyetlerin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu işler: munzam vazifeler, devlet veznedarlığı, kredi ve kefalet işleri olarak sıralanmakta olup, detaylarına aşağıda değinilecektir.

5.1. 1924 Yılına Kadar Gerçekleştirilen Munzam İşlemler

Ziraat Bankası'nın kendi faaliyet alanı içinde yürütmüş olduğu işlemler 1924'e kadar temel olarak zirai kredi ve mevduat kabulüne yönelik oldu. Bununla birlikte devlet tarafından belirlenen birtakım zorunluluklar sebebi ile bankaya çeşitli görevler de verildi. Ziraat Bankası kuruluşunun ilk yıllarından itibaren menafi hisselerinin takip ve tahsili konularında yetkili kılınmış olmakla birlikte maarif hisselerinin tahsil ve harcamalarına ilişkin iş ve işlemlerin yürütülmesi konusunda da hükümet tarafından yetkili kılındı.⁵⁵⁴ Kuruluşu takip eden 1890'da Ticaret ve Nafia Nezaretine ait bir takım muhabir işlemlerin mali kısmının idaresi ve takip eden yıllarda da resmî kurumlara ait çeşitli işlerin yerine getirilmesi konusunda da görevlendirildi.⁵⁵⁵ Ziraat Bankası tarihinde herhangi bir ücret alınmaksızın yerine getirilen, kuruluşundan itibaren bankanın iş ve işlemlerinde önemli bir yer tutan resmî mahiyetteki bankacılık hizmetlerinin sayısı oldukça fazladır. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Ziraat Bankası tarafından ifa edilen resmî daire emanet sevkiyatı, muhabir hesap işlemleri, maarif hissesi tahsilâtı gibi temel görevler 1908 yılında kısmen de olsa Ziraat Bankası'ndan alınarak ilgili oldukları nezaret ve dairelere verildi. Bu şekilde 1909 yılından sonra Ziraat Bankası'nın

⁵⁵⁴ BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887); BOA, MF.MKT, 28/68, 3 Cemaziyevvel 1292 (7 Haziran 1875), BOA, MF.MKT, 31/131, 16 Şaban 1292 (17 Eylül 1875).

⁵⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 105.

bütün faaliyeti tekrar esas vazifesi olan zirai ikrazat işlerine kanalize oldu. 1916'da yapılan kanun değişikliği ile birlikte Ziraat Bankası tekrar esas faaliyet konusu dışındaki iş ve işlemlerle ilgili olarak yetkilendirildi.⁵⁵⁶

1924'e gelinceye kadar munzam vazifeler adı ile ücretsiz yapılan resmî daire ve kuruluşlarına ilişkin iş ve işlemler 1924'de yayınlanan kanun ile munzam vazife ifadesi kaldırılarak ve 1926'da yayınlanan nizamname ile belirlenen işlem esaslarına adapte edilerek genel bankacılık hizmetleri kapsamında yerine getirilmeye başlandı.⁵⁵⁷

5.2. Ziraat Bankası'nın Resmî Dairelere Veznedarlık İş ve İşlemleri

Ziraat Bankası kuruluşundan itibaren devlete ait tahsilat işlemlerinin gerçekleştirilmesini sağlamak üzere devlet veznedarlığı görevini de üstlendi. Hatta Osmanlı Bankası'na verilen imtiyazlar çerçevesinde yapılan tahsilat işlemlerinin de ilgili bankanın şubelerinin bulunmadığı yerlerde Ziraat Bankası tarafından tahsilatların gerçekleştirildiği görülmektedir. 1909 yılına kadar devlete ait paraların muhafazası ve gerekli görüldüğünde İstanbul'a nakledilmesi, Orman ve Maarif Nezareti hesabına para kabulü ve harcamada bulunulması ve İstanbul'a Nezarete gönderilmesi ve bir takım resmî dairelerin paralarının muhafazası ve naklinin de Ziraat Bankası tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Tahsilat işlemlerinin nezaretler tarafından yapılmasına ilişkin uygulama çok uzun sürmemiş 1914 yılında İdare-i Vilayet Kanunu ile ilgili yapılan yasal düzenleme sonrası tekrar Ziraat Bankası tarafından gerçekleştirilmesi uygulamasına geçilmiştir. 1927 yılında Ziraat Bankası ile Hazine arasında bir protokol yapılmış, pilot uygulama olarak belirlenen on beş merkezde devlet veznedarlığı işlerinin Ziraat Bankası tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılan bu anlaşma sonrasında Ziraat Bankası tarafından iyi bir şekilde verilen bu hizmetlerin neticesinde şube ve ajans bulunan her yerde devletin veznedarlık hizmetlerinin

⁵⁵⁶ "Ziraat Bankası kanunu", 20 Cumadulula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, A.g.k. M. 2, 3.

⁵⁵⁷ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); A.g.k. M. 8.; BCA. Fon No: 30.18.1.1, Yer No: 8.48.18; 28 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi, M. 17, 18.

Ziraat Bankası tarafından yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁵⁸ İlerleyen yıllarda Merkez Bankası'nın kurulması ve faaliyete geçmesi ile birlikte her ne kadar Maliye Vekâleti ve diğer resmî dairelerin nakit işlemlerine ait veznedarlık işlemleri kanunen Merkez Bankası'na devredilmiş olsa da Ziraat Bankası'nın ülke genelinde yayılmış olması ve her yerde Merkez Bankası Şubeleri'nin bulunmaması sebebiyle resmî dairelerin veznedarlığı görevini büyük ölçüde Ziraat Bankası devam ettirmiştir.

5.3. Ziraat Bankası'nın Devletle Olan Kredi ve Kefalet İşlemleri

18 Haziran 1927'de 1091 sayılı ve 25.12.1926'da 944 sayılı kanuna Müzeyyel Kanunlar ile demir yolları, liman ve su işleri ile ilgili her yıl belirlenen bono miktarı ilgili yıl içinde bütçede yer almak ve tamamı on yıl içinde bitirilmek üzere Ziraat Bankası'nın kefaleti ile 220 milyon liraya kadar bono ihracı gerçekleştirmek amacıyla Maliye Vekâletine yetki verildi.⁵⁵⁹ İlgili kanunda belirtilen hükümler gereği ihraç edilen bonoların vadesinde ödenebilmesini temin etmek üzere tütün, meşrubatı külliye ve kibrit inhisarlarından devlete ait hasılatlarının Ziraat Bankası'na bırakılmasına karar verildi. Yine aynı şekilde Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan bayındırlık işlerinin finansmanında da Ziraat Bankası'nın katkılarına rastlamak mümkündür. Örnek vermek gerekirse Sivas-Erzincan-Erzurum, Adapazarı-Bolu-Ereğli demir yolu hatlarının inşa edilmesi, Samsun-Mersin-Ereğli limanlarının kurulması, Trabzon-İnebolu-Amasra da dalga kıranların yapılması Ziraat Bankası'nın katkılarıyla oldu. Bayındırlık işleri için 140 milyon lira⁵⁶⁰ su işleri için de 100 milyon lira harcamalarda bulunulması⁵⁶¹ amacıyla 29 Mayıs 1929'da 1482 sayılı kanunla tütün, kibrit ve meşrubatı külliye inhisarlar hasılatının bono itfası ve bu kanunla verilen ödeneklere ait taahhütlerin

⁵⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 107.; Atasagun, 1939, s. 337, 338.

⁵⁵⁹ 944 Demiryollarıyla limanlar ve su işleri için iki yüz milyon liralık bono ihracı hakkında Kanun (1926); *T.C. Resmî Gazete*, 25.12.1926; 1091 Demiryollarıyla Liman ve Su İşleri için iki Yüz Milyon Liralık Bono İhracı Hakkındaki 25 Kânunuevvel 1926 Tarih ve 944 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun (1927), *T.C. Resmî Gazete*, 28.06.1927.

⁵⁶⁰ 1482 Demiryolları ve Limanları ile Su İşleri İçin (240.000.000) Liralık Tahsisat İtası ve Bu Miktarı Kadar Taahhüdât İcrasına Dair Kanun (1929); *T.C. Resmî Gazete*, 03.06.1929; A.g.k. M. 1.

⁵⁶¹ 1482 Demiryolları ve Limanları ile Su İşleri İçin (240.000.000) Liralık Tahsisat İtası ve Bu Miktarı Kadar Taahhüdât İcrasına Dair Kanun (1929); *T.C. Resmî Gazete*, 03.06.1929; A.g.k. M. 2.

yerine getirilmesi amacıyla Ziraat Bankası'na bırakılmasına devam edildi. İlgili kanunlar kapsamında Ziraat Bankası Maliye Vekâletine teminat mektupları verdi. Maliye Vekâletinin tanzim ettiği kıymetleri, milyonları bulan bonolara kefil olarak ödemelerini zamanında gerçekleştirdi. Bu şekilde 1926'de Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan, ülke ekonomisine katma değer oluşturmada orta ve uzun vadede kritik etkileri olan yatırımların gerçekleştirilmesinde Ziraat Bankası etkin rol aldı.

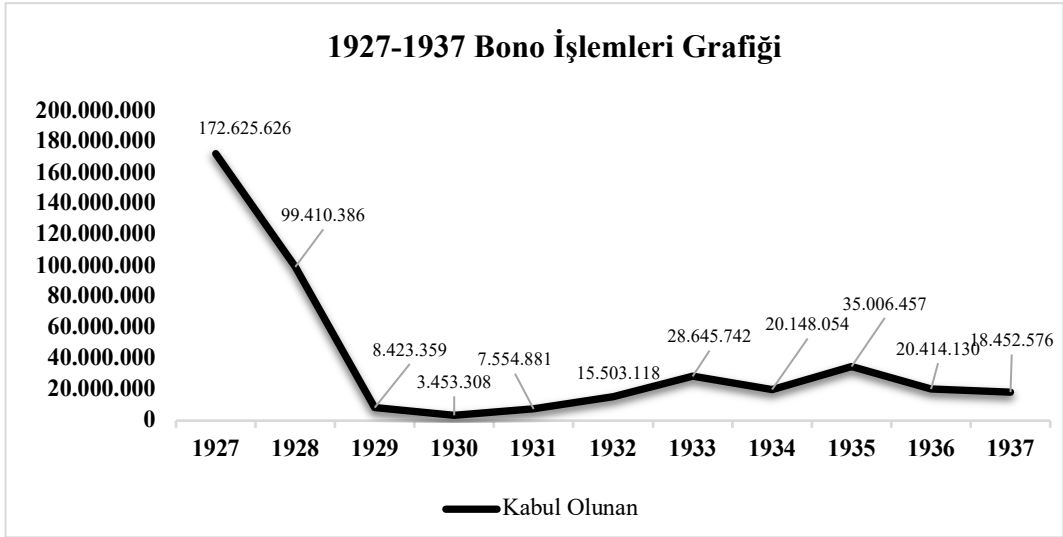
3202 sayılı kanunun 21'inci maddesinde belirtildiği üzere Ziraat Bankası'na hazine bonoları karşılığında avans verebilme yetkisi verildi.⁵⁶² Avansa konu olabilecek bonolar vadesine iki yıl kalan devlet bonoları ve vadeleri üç yılı geçmeyen hazine bonolarından oluşmaktaydı. Ziraat Bankası'nın ilgili dönemde de devlet yatırımlarının birçoğuna finans sağlamak üzere etkin bir rol üstlendiği görülmektedir. Bankanın 1927-1937 yılları arasında bono kabulüne ilişkin verileri Tablo 29'da yer almaktadır.

Tablo 29. 1927-1937 Bono İşlemleri

Yıllar	Geçen Yıldan Devir	Kabul Olunan	Tediye Olunan	İptal Olunan	Gelecek Yıla Devir
1927	-	172.625.626	10.908.624	-	161.717.002
1928	161.717.002	99.410.386	18.528.029	115.423.125	127.176.234
1929	127.176.234	8.423.359	28.138.154	-	107.461.439
1930	107.461.439	3.453.308	24.164.335	-	86.750.413
1931	94.862.988	7.554.881	28.165.730	632.576	73.619.563
1932	73.619.563	15.503.118	20.964.212	17.836.667	50.321.802
1933	50.321.802	28.645.742	17.250.381	23.843.137	34.309.923
1934	34.309.923	20.148.054	19.910.147	9.117.123	24.371.274
1935	24.371.274	35.006.457	15.454.909	12.648.976	28.453.597
1936	28.453.597	20.414.130	22.779.772	6.097.367	23.263.628
1937	23.263.628	18.452.576	10.850.496	108.868	29.638.442

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 109.

⁵⁶² 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 21.

Şekil 28 1927-1937 Bono İşlemleri Grafiği

DOKUZUNCU BÖLÜM

ZİRAAT BANKASI'NIN İDARİ VE DENETİM YAPISI

T.C. Ziraat Bankası kuruluşundan 1938 yılına kadar üç önemli yapısal değişim süreci geçirdi. Bu süreçlerden birincisi 1888-1924 arasındaki resmî devlet kuruluşu dönemi, bu dönemde banka idaresi doğrudan devletin rejisi tarafından idare edildiği bir dönemdir. Hâlbuki aynı dönemde Batılı bankacılık sektörü olabildiğince bağlı buldukları devletlerden bağımsızlaşarak liberal bir süreç izleme yoluna gitmiştir. Bu nedenle bankanın liberalleşme ve devletle bağıni minimize etme süreci Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde daha yoğun bir şekilde karşımıza çıkmıştır. Bu nedenle ikinci dönem, 1924-1937 yılları arasındaki anonim şirket dönemi ve üçüncüsü 1937 yılından sonraki dönemdir. Ziraat Bankası 1888'de bir devlet kuruluşu olarak faaliyetlerine başladı, 1888-1924 arasında birinci dönem olarak nitelendirilen zaman diliminde ilk olarak Ticaret ve Nafia Nezaretinin denetiminde, 1916 yılından sonra ise Ziraat Nezaretinin denetiminde faaliyetlerini sürdürdü. İlgili dönemde bankanın faaliyetlerini yürütmek üzere hükûmet tarafından bir umum müdür ve umum müdür yardımcısı atandı, on üyeden oluşan bir idare meclisi oluşturuldu.⁵⁶³

1924'de ise Ziraat Bankası'nın statüsünde yapılan değişiklikle anonim şirket statüsüne kavuşturulan bankanın üst yönetim organlarının şekillendirilmesine ilişkin esaslarda da değişiklikler oldu. İlgili dönemde Ziraat Bankası'nın bütün işleri sermayeye sahip olan hissedarların murahhaslarından oluşan umum heyetin gözetim ve denetiminde yürütüldü.⁵⁶⁴ İlgili heyet tarafından oluşturulan idare meclisince umum müdür ve umum müdür yardımcısı tarafından fiilen bankanın yönetilmesi sağlandı. Her ne kadar bu dönemde banka hukuki yönden anonim şirket statüsünde faaliyetlerini sürdürmüş olsa da devletin Ziraat Bankası üzerindeki etkinliğinin devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bankanın umum heyetini oluşturan murahhasların belirlenmesinde vilayetlerin sermaye büyüklükleri belirleyici olmaktadır. Murahhas azaların

⁵⁶³ “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C.VIII, s. 880-889, A.g.k. M. 1.

⁵⁶⁴ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); A.g.k. M. 5, 12.

seçiminde yüz liraya kadar anonim şirket hisse senetlerine sahip olan tüzel kişilikler ve çiftçi mümessilleri kaza merkezlerinde toplanarak, vilayeti temsil etmek için murahhas seçerlerdi.⁵⁶⁵ Sermayeleri iki yüz elli bin liraya kadar olan vilayetler bir kişiyi, beş yüz bin liraya kadar olan vilayetler iki kişiyi ve iki yüz elli bin liradan daha fazla sermayeye sahip olan vilayetler ise üç kişiyi vilayetlerini temsil etmek üzere murahhas olarak seçerlerdi. Banka umumi heyetinin normal şartlar altında idare meclisinin daveti ile her yıl Teşrinisani ayında toplandığı anlaşılmaktadır. Umum heyetin gündeminde bankanın mali yılı içinde meydana gelen iş ve işlemler ile ilgili idare meclisince hazırlanan rapor ve ilgili raporların görüşülmesi, hesap müfettişleri tarafından hazırlanan diğer raporlar yer almaktaydı. Bu gündem içinde yine yıllık bilançonun tasdik edilmesi, temettü hissesinin dağıtılma şekli, idare meclisi üyelerinin onaylamalarına ilişkin alınan kararlar, idare meclisi üyelerince müfettişlerin seçilmesi, müfettişler tarafından verilmiş olan teklifler de yer almaktaydı. Bankanın umumi heyeti ilk defa 13.422.000 lira sermayeyi temsil eden altmış iki murahhasın katılımıyla 22 Aralık 1926 tarihinde Ankara da toplandı. Bankanın umumi heyetin denetiminde görev yapan ve umumi heyet tarafından her dört yıl için seçilen en az yedi, en çok on iki üyeden oluşan bir idare meclisi oluşturuldu.⁵⁶⁶ Bankanın umum müdür ve umum müdür yardımcısı da idare meclisinin doğal üyesiydi.⁵⁶⁷ İdare meclisi umumi heyetten sonra bankanın en büyük yetkiye sahip organıydı. Banka bütçesinin tespit edilmesi ve bütçeye ilişkin uygulamalar, banka genel mizanının ve harcamalarının incelenmesi, bankanın yerine getireceği işlemlerin çeşidi ve ne kadar süre ile uygulanacağı, umum müdür ve umum müdür yardımcısı dâhil olduğu halde bütün banka memurlarının tayin ve vazifeden affı idare meclisinin yetkisi kapsamındaydı. Ayrıca umumi heyetten karar çıkarma gerektiren ve umum müdürün yetkisi dışındaki konuların tamamına ilişkin olarak idare meclisi görüş ve karar vermektedir.

⁵⁶⁵ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); A.g.k. M. 10.

⁵⁶⁶ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); A.g.k. M. 13, 14.; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 112.

⁵⁶⁷ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), *T.C. Resmî Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); A.g.k. M. 6, 12.

1937’de yapılan yasal düzenleme ile anonim şirket statüsünde bulunan Ziraat Bankası, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası olarak adlandırıldı, hukuki yapısı anonim şirket olmaktan çıkartılarak banka bir devlet kurumu haline getirildi.⁵⁶⁸ İlgili tarihte bankanın hukuki yapısı anonim şirket statüsünden çıkartılarak bir devlet kurumuna dönüştürülse de bankanın ticari bankacılıkla ilgili etkinliği daha da arttırıldı.

Ziraat Bankası, faaliyetlerinde dönemin muhasebe esaslarına bağlı kılındı, günümüz Sayıştay’ının kökeni sayılan divanı muhasebatın izin ve denetimine tabi bırakılmadı.⁵⁶⁹ Bankanın 1937’de hukuki statüsünde yapılan değişiklik sonrası idari yapısı Umumi Heyet, Krediler Yüksek Nazım Heyeti, Murakıplar, İdare Meclisi, İdare Komitesi ve Umum Müdürlük organlarından oluşturuldu.⁵⁷⁰

1937’de yayınlanan 3202 sayılı kanun ile bankanın en yüksek inceleme ve denetleme makamı olan Umumi Heyetinin, Büyük Millet Meclisinin Bütçe, Maliye İktisat, Ziraat ve Divanı Muhasebat encümenlerinin mevcut üyeleri ile Baş Vekâletten her sene gösterilecek beş üyeden oluşturulduğu görülmektedir.⁵⁷¹

Bankanın genel faaliyet ve yatırım programlarının ana hatlarının tespiti krediler yüksek heyetinin sorumluluğundaydı. İlgili heyet, iktisat, ziraat ve maliye vekaletlerince gönderilen birer üye ile banka idare meclisi reisi ve azaları, umum müdür ve umum müdür yardımcısının katılımıyla oluşturulmaktaydı.⁵⁷² Bankanın üç murakıbından ikisi Umumi Heyet ve biri Baş Vekâlet tarafından seçilmekteydi. Üyelerden bir tanesi iktisat, bir tanesi ziraat ve bir diğeri de maliye vekâletlerinin teklifleri üzerine icra vekilleri heyeti tarafından, dördüncü üye Banka Umum Heyeti tarafından, beşinci üye de Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından seçilirdi.⁵⁷³ İdare Komitesi, İdare Meclisine dâhil iki üye ile Umum Müdürdü

⁵⁶⁸ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 1.

⁵⁶⁹ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 1.

⁵⁷⁰ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 26.

⁵⁷¹ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 27.

⁵⁷² 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 28.

⁵⁷³ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 29.

meydana gelmekteydi.⁵⁷⁴ Umum müdürlük, umum müdür ile iki umum müdür yardımcısının bir araya getirilmesiyle oluşturulmakta ve bu kişilerin atamaları iktisat vekâletinin teklifi ile icra vekilleri heyeti kararı ve Reisi Cumhurun tasdiki ile gerçekleşiyordu.⁵⁷⁵

Son olarak 3460 sayılı kanun ile sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan iktisadi kuruluşların idare ve denetlenmesi hakkındaki kanun ile bankanın idare ve denetim organlarında birtakım değişikliklere daha gidildi. Bu değişiklikler: Umumi heyet, başvekilin veya vekillerden yetki verilecek bir kişinin başkanlığında maliye, iktisat ve ziraat vekilleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi bütçe, adliye, divanı muhasebat, maliye, iktisat ve ziraat encümenleri reis ve reis vekilleri ile mazbata yazmanları ve kâtiplerinden ve bu encümenlerin her yasama yılı için kendi üyeleri arasından seçecekleri beş kişiden ve divanı muhasebat birinci reisinden ve umumi murakabe heyeti reisi ile 3460 sayılı kanun hükümlerine tabi teşekküllerle sermayeleri bir milyon Türk lirasından fazla olan milli bankaların idare meclisi reis ve umum müdürlerinden oluşturuluyordu.⁵⁷⁶ Bu düzenlemelerle birlikte krediler yüksek nazım heyeti ve murakıplar da kaldırıldı. Murakıpların ifa ettiği işler 3460 sayılı kanuna göre oluşturulmuş umumi denetim heyetine verildi.⁵⁷⁷ İdare meclisine dâhil üyelerden seçilen heyeti umumiye üyesinin de hükümetçe seçilmesi sağlandı. 3460 sayılı kanun gereğince kurumlar için idare komitesinin gerekli olması sebebiyle ilgili komitenin faaliyetlerini sürdürmesi kararlaştırıldı. Umum müdürlük yapısında herhangi bir değişiklikte bulunulmadı. Mevzuat esaslarına göre bankayı umum müdür temsil etmekte ve banka kanunu ile bankayı ilgilendiren diğer hükümlere göre bankanın faaliyet ve idaresini sağlamaktaydı.

⁵⁷⁴ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 32.

⁵⁷⁵ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 33.

⁵⁷⁶ 3460 Sermayesinin Tamamı Devlet tarafından Verilmek Suretile Kurulan İktisadî Teşekküllerin Teşkilâtı ile İdare ve Murakibleri Hakkında kanun (1938), *T.C. Resmî Gazete*, 3950, 04.07.1938; A.g.k. M. 50.

⁵⁷⁷ 3460 Sermayesinin Tamamı Devlet tarafından Verilmek Suretile Kurulan İktisadî Teşekküllerin Teşkilâtı ile İdare ve Murakibleri Hakkında kanun (1938), *T.C. Resmî Gazete*, 3950, 04.07.1938; A.g.k. M. 5.

1. Merkez ve Taşra Teşkilatı

1.1. Ülke Genelindeki Organizasyon ve Memur Kadrosu

Ziraat Bankası'nın ülke genelindeki yapılanması Umum Müdürlük, Şube/Ajanslar ve Seyyar Ajanslar şeklinde üç ayrı bölümden meydana gelmektedir. Buradan banka idaresinin devlet-genel müdür ve şube müdürleri olmak üzere sıkı bir merkezîyetçilik ya da santralizasyon üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır.

1.1.1. Genel Müdürlük Organizasyon Yapısı

Ziraat Bankası'nın genel müdürlüğü 1888'de yayınlanan nizamname gereğince İstanbul'da kuruldu.⁵⁷⁸ Bankanın genel müdürlük teşkilatı incelendiğinde kuruluş aşamasında çalışanların genel müdür, genel müdür yardımcısı, muhasebeci ve yedi kişiden oluşan bir memur kadrosu olmak üzere çekirdek bir yapıdan meydana getirildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁹ Bir süre bu çekirdek kadro ile banka umum müdürlük faaliyetlerini sürdürdü. Vilayetlerdeki şube ve ajans sayısı arttıkça umum müdürlük kadrosu da bu doğrultuda arttı. 1889'da on iki memur ile çalışmalarını sürdüren umum müdürlük resmî dairelerle yapılan yazışmalar ve muhasebe bölümü olmak üzere iki ana departmana ayrılmıştı. Genel Müdürlüğe vilayet merkezlerinde bulunan şubeler bağlanarak, şubelerin umum müdürlükle iletişim halinde olması sağlandı. Kazalarda bulunan sandıklar doğrudan umum müdürlüğe bağlanmadı, kendilerine en yakın şubeye bağlı kılınarak görevlerini yerine getiriyorlardı. Bankanın genel mizanının oluşturulmasında tüm şube ve ajansların hesapları genel müdürlükte bir araya getirilerek incelenmesi ve kontrol edilebilmesi sağlandı. Zaman içinde bankanın iş ve işlem hacminde meydana gelen artış ve çeşitliliğe bağlı olarak umum müdürlük çalışan sayısında artış meydana geldi. 1909'da umum müdürlükte çalışan toplam personel sayısının 121'e ulaştığı görülmektedir.⁵⁸⁰ Millî Mücadele Dönemi'nde milli kuvvetlerin ve İstanbul Hükûmetinin hâkim olduğu ve doğrudan düşman

⁵⁷⁸ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 1.

⁵⁷⁹ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888); "Ziraat Bankası nizamnamesi", 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 10-12.

⁵⁸⁰ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 116.; Atasagun, 1939, s. 362.

işgali altında bulunan yerler olmak üzere Ziraat Bankası teşkilatında üç parçalı bir durum yaşandı. İstanbul Hükûmeti ile ilişkilerin kesilmesi ve milli hükûmetin kurulması sonrasında Ankara'da 28 Haziran 1920 yılında yeni bir genel müdürlük teşkilatı meydana getirildi. Milli kuvvetlerin hâkimiyetinde bulunan yerlerdeki Ziraat Bankası şube ve ajansları İstanbul'daki umum müdürlükten koparılarak Ankara'ya bağlandı. Bu şekilde Ziraat Bankası'nın faaliyetlerinin Millî Mücadele Dönemi'nde de devam etmesi sağlandı. Genel Müdürlüğün Ankara'da kurulması ile birlikte yeni bir teşkilat yapısı oluşturuldu. İstanbul'daki Genel Müdürlük teşkilatı kendisine bağlı bulunan Ziraat Bankası şube ve ajanslarıyla faaliyetlerini bir süre daha devam ettirdi. 1922 yılında ortadan kaldırıldı.⁵⁸¹ 1924 ve 1937 yılları içinde Genel Müdürlük teşkilat yapısı da ülke çapında bankanın büyümesine bağlı olarak gelişme gösterdi. 1937'de 3202 sayılı kanun ile bankanın merkez teşkilat kadrosu icra vekilleri heyetinin onayına sunuldu.⁵⁸² 1938'e gelindiğinde ise Ziraat Bankası'nın Genel Müdürlük organizasyon yapısı aşağıda belirttiğimiz birimlerden oluşuyordu: ⁵⁸³

- Teftiş Heyeti
- Muhasebe Müdürlüğü
- Ticari Krediler Müdürlüğü
- Zirai İkrarlar Müdürlüğü
- Kooperatifler Müdürlüğü
- Muhabere İşleri Müdürlüğü
- Hukuk İşleri Müdürlüğü
- Personel İşleri Müdürlüğü
- Levazım Müdürlüğü
- Tekaüt Sandığı Müdürlüğü
- Buğday İşleri Müdürlüğü
- Emniyet Sandığı İşleri Müdürlüğü
- Fen, Ziraat ve Mali Müşavirlikleri

⁵⁸¹ Atasagun, 1939, s. 91-104; Hazar, 1986, s. 627.

⁵⁸² 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 30.

⁵⁸³ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 2.; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 117.

1.1.2. Şube ve Ajansların Organizasyon Yapısı

1888’de Ziraat Bankası’nın kurulması ve faaliyete geçmesiyle birlikte, Menafî sandıklarının faaliyetleri sonlandırıldı ve Menafî Sandıkları’nın görevleri Ziraat Bankası’na devredildi.⁵⁸⁴ İl ve ilçe gibi merkezi yerlerde bulunan sandıklara şube adı verildi. Kazalarda bulunan hizmet noktalarına ise sandık denilmeye devam edildi. Menafî Sandıkları hesaplarının Ziraat Bankası’na devredilmesi ve Ziraat Bankası Şubeleri’nin faaliyete başlaması 1889 yılında gerçekleşti. İlk yıl içinde Menafî Sandıkları’ndan dönüştürülen Ziraat Bankası şube sayısı 87, sandık sayısı ise 244 oldu. Bu şekilde ilk yıl için 331 hizmet noktası Ziraat Bankası’na dönüştürüldü. 1937’ye kadar kazalarda bulunan hizmet noktaları için sandık isimlendirmesi kullanılmaya devam etti. İlgili tarihten sonra ise kazalarda bulunan sandıklara ajans adı verildi. Ziraat Bankası’nın 1889 ile 1938 yılları arasındaki hizmet noktalarının sayısı ve hizmet noktası değişimine ait veriler Tablo 30’da gösterilmektedir.

Tablo 30. 1889-1938 Ziraat Bankası Hizmet Noktaları

Yıl	Yıl Başı Mevcut Hizmet Noktası Adedi	Açılan Şube Adedi	Açılan Sandık Adedi	Yıl İçinde Kapanan Şube Adedi	Yıl İçinde Kapanan Sandık Adedi	Yıl Sonu Şube Adedi	Yıl Sonu Sandık Adedi	Yıl Sonu Toplam
1889	-	87	244	-	-	87	244	331
1890	331	5	61	-	-	92	305	397
1891	397	3	23	-	-	95	328	423
1892	423	-	4	-	-	95	332	427
1893	427	-	14	-	12	95	334	429
1894	429	-	3	2	2	93	335	428

“(Devam ediyor)”

⁵⁸⁴ BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyevvel 1305 (3 Şubat 1888); “Ziraat Bankası Nizamnamesi”, 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C.VI, s. 136-142, M. 1.

Tablo 30. “(Devam)”

1889-1938 Ziraat Bankası Hizmet Noktaları

1895	428	-	9	-	1	93	343	436
1896	436	-	5	1	-	92	348	440
1897	440	-	27	27	5	65	370	435
1907	452	-	12	-	-	55	409	464
1908	464	-	2	-	-	55	411	466
1909	466	-	6	-	-	55	417	472
1910	472	-	12	-	1	55	428	483
1911	483	-	3	-	1	55	430	485
1912	485	-	1	1	8	54	423	477
1913	477	-	8	7	84	47	347	394
1914	394	-	-	-	-	47	347	394
1915	394	-	1	-	1	47	347	394
1916	394	5	1	-	8	52	340	392
1917	392	-	-	-	5	52	335	387
1918	387	-	-	-	-	52	335	387
1919	387	-	-	7	64	45	271	316
1920	316	-	-	-	-	45	271	316
1921	316	-	-	-	-	45	271	316
1922	316	-	1	-	-	45	272	317
1923	317	1	2	-	4	46	270	316
1925	320	-	-	10	2	44	260	304
1926	304	4	1	1	14	47	247	294
1927	294	-	4	3	25	44	226	270
1928	270	8	2	1	23	51	205	256
1929	256	3	-	-	3	54	202	256
1930	256	1	1	-	1	55	202	257
1931	257	-	3	1	-	54	205	259
1932	259	-	-	-	-	54	205	259
1933	259	-	1	-	-	54	206	260

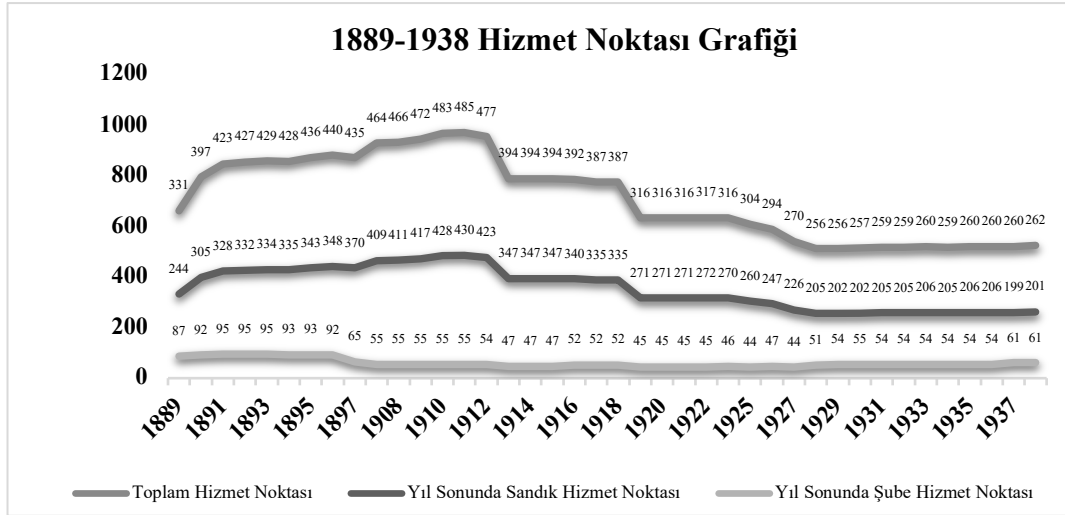
“(Devam ediyor)”

Tablo 30. “(Devam)”

1889-1938 Ziraat Bankası Hizmet Noktaları

1934	260	-	-	-	1	54	205	259
1935	259	-	2	-	1	54	206	260
1936	260	-	-	-	-	54	206	260
1937	260	7	-	-	7	61	199	260
1938	260	-	2	-	-	61	201	262

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 118, 119.

Şekil 29 1889-1938 Yılları Hizmet Noktası Grafiği

Ziraat Bankası Trablusgarp, Balkan harpleri ile umumi muharebeden sonra toplam olarak 15 şube ve 158 sandık kaybetti.⁵⁸⁵

⁵⁸⁵ Atasagun, 1939, s. 126.

Tablo 31. 1938 Yılı İtibariyle Ziraat Bankası Şubelerinin Bulunduğu Yerler

Adana	Çanakkale	İğdır	Niğde
Adapazarı	Çankırı	Kars	Ordu
Afyon	Çorum	Kastamonu	Ödemiş
Aksaray	Denizli	Kayseri	Samsun
Amasya	Diyarbakır	Kırklareli	Sivas
Antalya	Edirne	Kırşehir	Tarsus
Gaziantep	Edremit	Kocaeli	Tire
Aydın	Elâzığ	Konya	Tokat
Ayvalık	Erzincan	Kütahya	Trabzon
Balıkesir	Erzurum	Malatya	Urfa
Bandırma	Eskişehir	Manisa	Uşak
Bergama	Giresun	Maraş	Yozgat
Bafra	İnebolu	Merkez Müdürlük	Zonguldak
Bolu	İstanbul	Muğla	
Burdur	Isparta	Nazilli	

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 120.

Tablo 32. 1938 Yılı İtibariyle Ziraat Bankası Ajanslarının Bulunduğu Yerler

Acıpayam	Bala	Bozkır	Davas
Adıyaman	Balya	Bozüyük	Demirci
Akçaabat	Bartın	Buldan	Develi
Akdağmadeni	Bayburt	Bünyan	Devrek
Akhisar	Bayındır	Burhaniye	Dina
Akseki	Bayramiç	Cebelibereket	Divriği
Akşehir	Beypazarı	Ceyhan	Dört Yol
Alaca	Beyşehir	Cide	Düzce
Alanya	Bingöl	Cihanbeyli	Eğirdir

“(Devam ediyor)”

Tablo 32. “(Devam)”

1938 Yılı İtibariyle Ziraat Bankası Ajanslarının Bulunduğu Yerler

Alaşehir	Biga	Çal	Elbistan
Alucra	Bilecik	Çarşamba	Elmalı
Ankara ajansı	Birecik	Çatalca	Emet
Araç	Bitlis	Çerkeş	Emirdağ
Ardahan	Bodrum	Çeşme	Erbaa
Artvin	Boğazlıyan	Çine	Ereğli (K. Deniz)
Avanos	Bolvadin	Çivril	Ereğli (Konya)
Ayancık	Bor	Çorlu	Ergani Madeni
Ayaş	Boyabat	Çubukabat	Ermenek
Babaeski	Bozdoğan	Daday	Ezine
Fatsa	Karaisalı	M. Kemalpaşa	Sungurlu
Fethiye	Karaköse (Ağrı)	Muş	Suşehri
Finike	Karaman	Mut	Sürmene
Gebze	Karamürsel	Nallıhan	Sürüç
Cediz	Kaş	Nevşehir	Şarköy
Gelibolu	Kelkit	Nezip	Şarkışla
Gemlik	Kemaliye	Niksar	Şarki Karaağaç
Gerede	Kemalpaşa	Of	Şarki Karahisar
Gerze	Keskin	Orhaneli	Şereflikoçhisar
Geyve	Keşan	Osmancık	Taşköprü
Gönen	Kilis	Pasinler	Tavşanlı
Gördes	Kırkağaç	Pazar	Tefenni
Görece	Kızılcahamam	Pınarbaşı	Tekirdağ
Göynük	Korkuteli	Polatlı	Tercan
Gülnar	Kozan	Rize	Tirebolu
Gümüşhacıköy	Köyceğiz	Safranbolu	Tosya
Gümüşhane	Kula	Saiteli	Turgutlu
Gürün	Kuşadası	Salihli	Uluborlu

“(Devam ediyor)”

Tablo 32. “(Devam)”

1938 Yılı İtibariyle Ziraat Bankası Ajanslarının Bulunduğu Yerler

Havza	Lâpseki	Sandıklı	Urla
Haymana	Lüleburgaz	Sarayköy	Uzunköprü
Hayrabolu	Malkara	Seferihisar	Ünye
Hendek	Mardin	Seydişehir	Ürgü
İncesu	Marmaris	Siirt	Vakfikebir
İnegöl	Mecitözü	Silifke	Van
İskilip	Menemen	Simav	Vezirköprü
İlgaz	Merzifon	Sındırgı	Vize
İlgin	Mesudiye	Sinop	Yalvaç
Kalecik	Mihalıççık	Sivrihisar	Yenişehir
Kandıra	Milas	Soma	Yıldızeli
Kangal	Mudanya	Söğüt	Zara
Karaburun	Mudurnu	Söke	Zile
Karacabey			

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 121.

1.1.3. Seyyar Ajans Organizasyon Yapısı

Ziraat Bankası, ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu, daimî bir hizmet noktasının kurulması hâlinde kaynak israfı oluşturabilecek yerlere de hizmet götürmeyi ilke edindi. Bu amaç doğrultusunda halka daha faydalı olmak adına seyyar ajans faaliyetlerine başladı. 1930 yılında yayınlanan ek kanun ile Ziraat Bankası'na seyyar ajans kurabilmesi için yetki verildi.⁵⁸⁶ 1937'de yayınlanan 3202 sayılı kanunda da seyyar ajans faaliyetlerinin kurulmasına yönelik hüküm bulunmaktaydı. Seyyar ajansların kurulması yönünde karar verme yetkisi de idare meclisine bırakıldı.⁵⁸⁷ Seyyar ajans kurulmasında halkın zaman zaman ihtiyaç

⁵⁸⁶ 1697 Ziraat Bankası Hakkındaki 19 Mart 1340 Tarih ve 444 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun (1930), *T.C. Resmî Gazete*, 1522, 17.06.1930; A.g.k. M. 7.; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 121, 122.

⁵⁸⁷ 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resmî Gazete*, 3629, 12.06.1937; a.g.k. M. 31.

duyduğu ancak her daim bir şube kurulmasını gerektirecek iş ve işlem yoğunluğu bulunmayan yerlerde başvurulmuş bir uygulama oldu. 1938’de altı kazada seyyar ajans kurulması kararlaştırıldı ve hizmet verildi.

2. T.C. Ziraat Bankası’nda Çalışan Personel Sayıları

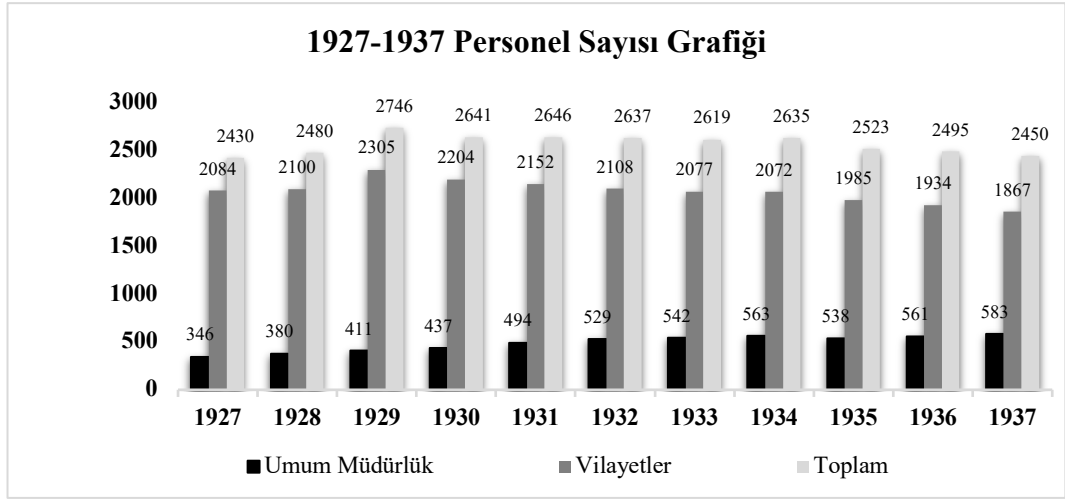
Ziraat Bankası ülke çapında faaliyetlerini sürdüren yaygın şube ve ajans ağına sahip, halkın hizmetinde çalışan son derece önemli bir kuruluştur. Banka kuruluşundan önce menafi sandıklarının mirasını devralmış, köklü geçmişiyle bir anda var olmayan bir kuruluştur. Bankanın personel sayıları ile ilgili elde ettiğimiz 1927 yılı ve 1937 yılları arasındaki veriler⁵⁸⁸ incelendiğinde personel sayısında kayda değer bir artış olmadığı, yalnızca umum müdürlük bünyesinde artış kaydedildiği, şube personel sayılarında ise küçük çaplı azalışlar olduğu anlaşılmaktadır. Bankanın 1927-1937 arasındaki personel sayılarının gelişimine ait veriler Tablo 33’de gösterilmiş olup, ilgili tablodan elde edilen grafik Şekil 30’da sunulmuştur.

Tablo 33. 1927-1937 Ziraat Bankası Personel Sayısı

Yıllar	Umum Müdürlük	Vilayetler	Toplam
1927	346	2.084	2.430
1928	380	2.100	2.480
1929	411	2.305	2.746
1930	437	2.204	2.641
1931	494	2.152	2.646
1932	529	2.108	2.637
1933	542	2.077	2.619
1934	563	2.072	2.635
1935	538	1.985	2.523
1936	561	1.934	2.495
1937	583	1.867	2.450

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 122.

⁵⁸⁸ Atasagun, 1939, s. 362; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 122.; Hazar, 1986, s. 272.

Ŗekil 30 1927-1937 Personel Sayısı Grafiği

3. Ziraat Bankası'nın Yurt Dışı TeŖilatlarla İliŖkileri

1924'de yapılan kanun deđiŖikliđi ile Ziraat Bankası'na her t¼rl¼ bankacılık iŖ ve iŖlemini yerine getirebilmesi i¼in yetki verildi.⁵⁸⁹ 1926'da yayımlanan nizamname ile de bankanın gerek yurt i¼i gerekse yurt dıŖı faaliyetlerine iliŖkin ilkeler ortaya konuldu.⁵⁹⁰ 1937'de y¼r¼rl¼đe giren 3202 sayılı kanun kapsamında da banka yurt dıŖında Ŗube ve ajans a¼ma konusunda yetkilendirildi.⁵⁹¹

Ziraat Bankası yurt i¼inde zirai kredi konusunda ağırlıklı olarak faaliyetlerini s¼rd¼rd¼đ¼nden yurt dıŖında Ŗube a¼ma konusunda herhangi bir faaliyeti bulunmadı. Merkez Bankası'nın ve İŖ Bankası'nın faaliyete ge¼mediđi d¼nemlerde yabancı ¼lkeler ve yurt dıŖı m¼Ŗterilerle yapılan iŖlemlerde Ziraat Bankası yetkili kılındı. Bu sebeple kambiyo iŖ ve iŖlemlerinin ger¼ekleŖtirilmesinde Ziraat Bankası uzun yıllar tek baŖına aktif bir rol ¼stlendi. Özellikle liman kentlerde ve özellikle ¼r¼nlerin yetiŖtirildiđi ve dıŖ ticaretinin yoğun olduğu yerlerdeki Ŗubelerde (Trabzon, Giresun, Ordu, İnebolu, Mersin ve Samsun vb.) kambiyo birimleri kuruldu. İstanbul Ŗubesinin temerk¼z Ŗube olarak

⁵⁸⁹ 444 1340 Senesi Ziraat Bankası B¼t¼ce Kanunu (1924), *T.C. Resm¼ Gazete*, 19.03.1340 (19 Mart 1924); A.g.k. M. 8.

⁵⁹⁰ BCA. Fon No: 30.18.1.1, Yer No: 8.48.18; 28 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Anonim Ŗirketi Nizamnamesi, M. 3.; Atasagun, 1939, s. 130.

⁵⁹¹ 3202 T¼rkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), *T.C. Resm¼ Gazete*, 3629, 12.06.1937; A.g.k. M. 1.

faaliyet gösterdiği kambiyo iş ve işlemleri 1938'den itibaren genel müdürlük bünyesine alınarak şubelerin dış ticaret işlemlerindeki doğrudan rolü azaltıldı.⁵⁹²

Banka yurt içinde yaygın şube ağı ile ülke içinde ticari faaliyetlerin geliştirilmesinde ve bankacılık iş ve işlemlerinin yürütülmesinde etkin bir rol üstlendi. Banka yurt içinde olduğu kadar dış ticaret işlemlerinde de önemli görevler ifa etti. Ülke dışındaki ticari iş ve işlemlerin gerçekleştirilmesinde temas noktası oldu. 1927'de dış ticaret işlemlerinde etkin bir rol üstlenmek amacıyla yurt dışındaki bankalarla muhabir ağı oluşturmaya başladı.⁵⁹³ Bankanın 1938 itibariyle yurt dışı muhabir ağını oluşturduğu bankalar Tablo 34'de gösterilmektedir.

Tablo 34. 1938 Yılı İtibariyle Yurt Dışında Bulunan Muhabir Ağları

Ülke Adı	Muhabir Banka
Amsterdam	Hollantse Bank Üni N.V.
Atina	Banque Nationale de Grece
Barselon	Banco Urguijo Catalan
Belgrad	Banque Yougoslave
Berlin	Deutsche Bank
Brüksel	Banque de Bruxelles
Budapeşte	Banque Generale de Credit Hongrois
Bükreş	Banque de Credit Roumain
Berut	Banque de Syrie et du Grand Hangrois
İskenderiye	Barclays Bank (Dominion, Colonial and Overseas)
Kopenhag	Privantbanken i Kjobenhaven
Londra	Barclays Bank
Madrid	Banco Uurquiyo
Milano	Banco di Napoli
New- York	Chase National Bank of the City of New York
Oslo	Den Norske Kreditbank

“(Devam ediyor)”

⁵⁹² Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, 1938, s. 123.; Atasagun, 1939, s. 130; Hazar, 1986, s. 251, 252, 253.

⁵⁹³ Atasagun, 1939, s. 130.

Tablo 34. “(Devam)”

1938 Yılı İtibariyle Yurt Dışında Bulunan Muhabir Ağları

Paris	Societe Generale
Prag	Bnaque pour le Commerce et l'Industrie
Sofya	Banque Franco-Belge et Balkanique
Stokholm	Aktiebolaget Svenska Handelsbanken
Tahran	Banque Mellie İran
Valensiya	Banco Hispano – Americano
Varşova	Banque Franco – Polonaise
Viyana	Wiener Bank Verein
Zürih	Societe de Banque Suisse

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 124.

SONUÇ

XIX. yüzyıl Osmanlısı birçok alanda olduğu gibi bankacılık alanında da yeniliklere ve ilklere sahne olmuştur. Metal paradan kaime-i mutebere geçiş, külliyyetli miktarda iç ve dış borçlanmalar, para borsaları, yabancılara toprak satışının önün açılması, özel mülkiyetin gelişimi, her şeyden önemlisi Batı sermayesinin ve finans sektörünün tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı'ya da nüfuz etmesi, uluslararası finans sektörünün temel dayanağı olan bankacılık kurumlarını da Osmanlı Dünyası'na sokmuştur.

İmparatorluğun siyasetten hukuka, ekonomiden tarıma kadar tüm kurumları ve sahalarındaki uygulamalarında başvurduğu başvuracağı yegâne hâkim güç örf, teamül ve şeriat üzerine inşa edilmiştir. Esnaf, köylü, tüccar ve vakıfların parasal aktivitelerinde başvurdukları başlıca unsur çoğunlukla şeri müesseseler ve örfe uyarlanmış şeri kurallardı. Toplumun en küçük biriminden devletin en üst birimine kadar uzanan ekonomik faaliyetlerde, tarım, din ve örf temel dayanak noktasıydı. Bu nedenle hiç bilmedikleri ya da tamamen yabancı oldukları finansal kurumların Osmanlı Devleti'nde kabul görebilmesi bu temel dayanakların cevaz vermesi ya da onayından geçmesine bağlı idi. Ya da kendine has ekonomik model içerisinde böyle bir yapının varlığına ihtiyaç duymadı.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda; dâhilde devletin uzun ve yıpratıcı, mali durumunu sarsıcı savaflara girmesi, hariçte ise Batılı devletlerin, yeni dünyayı keşfi ve dünya ticaretini tedricen kontrolleri altına alması ve finansal sistemi de merkantilist kapitalizmin esaslarına göre dönüştürmeleri Osmanlı gibi geleneksel ve kadim düzenden beslenen devletleri her açıdan olumsuz etkilemiştir. Bu sürete Osmanlı Devleti'nin mali açıdan yaşadığı uzun süreli kriz ve buhranlar: devleti kapitülasyonların nitelik ve nicelik değişmesinden, tağşişden, eshama (iç borç) kadar birçok kaynağa başvurmasına yol açmıştır.

İmparatorluk idarecileri XIX. yüzyılın ilk dönemlerine kadar mali buhran dönemlerini iç borçlanmalar, vergiler, tağşişler ve parasal sıkılaştırma politikalarıyla bir şekilde zor ve imkânsız gibi görünsede başarıyla atlatabilmişlerdir. Bilindiği üzere Osmanlı ticari anlayışında giren ürün zenginlik

çıkan ürün ise fakirlik olarak değerlendirilmekteydi. Endüstriyel Devrim'e kadar bu anlayış Osmanlı ticareti ve ekonomisi için pek yıkıcı sonuçlar doğurmadı. Ancak Sanayi Çağı'ndan itibaren bilhassa Büyük Britanya merkezli Atlantik Avrupa'sı ve Orta Avrupa'nın her geçen gün artan mamul ürün arzına yeni talepler ve pazar arayışına girmeleri, öncelikle Levant ve hinterlandını sonrasında Karadeniz ve Tuna hinterlandının kapitalist dünya ekonomisine dahil olma süreciyle sonuçlanmıştır. Osmanlı kadim ticaret anlayışı ve 1838'den itibaren Batılı devletlerle imzalanan ikili ticaret anlaşmaları, dünya kapitalist modelini hukuki açıdan Osmanlı toplumuna ve kurumlarına girişini hızlandırmıştır. Bu süreç aynı zamanda dahilde Tanzimat ve Islahat gibi reformlarla da pekişmiştir.

XIX. yüzyılın ilk dönemlerine kadar Osmanlı hazinesini muhtelif borçlarla besleyen Galata sarrafları ve bankerleri gibi borç kaynaklarının yetersiz kalması ve tükenmeye yüz tutması, bunların devleti finanse edecek kadar mali güçten yoksun olması devleti farklı, uzun vadeli ve daha yüksek meblağlı kaynak ve borç arayışına itti. Bu durum Osmanlı Devleti'nde Batı tarzı modern bankacılık kurumlarının gelişiminin yolunu açtı. 1844'ten itibaren İngilizlerin teşvikleriyle para reformuna gidilmesi Osmanlı mali sistemi için bir kırılma noktası oldu. Osmanlı bütçesi senyoraj hakkından mahrum kaldığı andan itibaren gerek bütçe açıklarını kapatmak gerekse kamusal harcamalarını sürdürebilmek için finansal kaynak oluşturma konusunda ciddi zorluklar yaşadı. Para reformu sonrası bu açığı giderebileceği sınırlı bir alanı kaldı. İlk etapta içerde bu finansman gereksinimi karşılamaya yönelik uzun vadeli borçlanma için çabalamış olsa da yeterli sermaye birikiminin olmaması sebebiyle kaçınılmaz olarak yabancı finansal çevrelerden borçlanmaya mahkûm oldu.

Kırım Savaşı'ndan itibaren dış borçlanma yoluna giden Osmanlı maliyesi zamanla Batılı devletlerin kurumlarına terkedilmeye başlandı. İlgili dönemde Osmanlı topraklarında yeterli sermaye birikiminin olmaması, Osmanlı Devleti'nde bankacılık faaliyetlerinin kendi imkânlarıyla hayata geçirilmesine engel oluşturdu. Bu sebeple bankacılık faaliyetleri ilk etapta yabancı bankalar tarafından yürütülmeye başlandı. Yabancı bankaların bankacılık faaliyetlerini gerçekleştirirken iki temel konuya odaklandığı sonucuna varılmıştır. Bunlardan birincisi Osmanlı ekonomisinin geneline fayda sağlamaktan ziyade tabiiyeti

oldukları ülkelerin ticaretine katkı sağlayacak faaliyetlerin içinde yer almalarıdır. İkinci olarak mali durumu son derece yıpranmış olan Osmanlı Devleti'nin borçlandırılmasına aracılık etmeleridir.

Osmanlı Devleti'nin sanayileşemeyen ekonomisinin temel olarak tarım ve hayvancılığa dayalı olması, yeterli sermaye birikiminden yoksun olması, böyle bir ortamda nüfusun büyük kısmını oluşturan çiftçi kesimin zarar görmesine yol açtı. Osmanlı ekonomisinin bel kemiğini oluşturan tarım ve hayvancılığı destekleyebilecek finansal kurumsal yapıların olmayışı çiftçiler üzerinden yüksek faizle beslenen tefeci kesimleri egemen kıldı. Çiftçileri yüksek faizle özel şahıs kredilerine mahkûm eden bu yapının ortadan kaldırılması, finansman ihtiyaçlarının daha cazip imkânlarla giderilmesi gerekiyordu. Bu olumsuz durumun ortadan kaldırılmasına yönelik olarak Tuna Valisi Midhat Paşa, çiftçilerin kendi kaynaklarıyla oluşturduğu Memleket Sandıkları Teşkilatı'nın kurulmasını sağladı. Memleket sandıklarının faaliyete geçirilmesi tefecilerin elinde yüksek faizle borç döngüsü içinde sömürülen çiftçilerin kaderini değiştirmede önemli bir sayfa açtı. İlk zamanlarda Rumeli topraklarında başlayan Memleket Sandıkları hareketi, filizlendiği coğrafyada olumlu gelişmelere vesile olduğu için rol model olarak benimsendi ve Memleket Sandıkları'nın faaliyetleri Osmanlı coğrafyasının daha geniş alanlarına yayılmaya başladı. Memleket Sandıkları kuruldukları yerde her ne kadar çiftçi kesimin kredi ihtiyaçlarını karşılıyorsa da bu temel temel faaliyetinin yanı sıra elde ettiği gelirlerin bir kısmını yine kuruldukları yerlerin eğitim, imar, bakım-onarım harcamalarında da kullanması münasebetiyle sosyal ve ekonomik yapının şekillendirilmesinde önemli bir görev de üstlendi. Başlangıçta faaliyetleri olumlu sonuçlar doğursa da zaman içinde yerel olarak idare edilmelerinin getirdiği başı boşluk, kontrol mekanizmalarındaki eksiklikler ve düzensizlikler, sermaye teminine dayalı kaidelere uyulmaması ve amacı dışında kişilere kullanılan krediler sebebiyle işlevselliklerini kaybetti. Memleket sandıklarının işlevselliğini kaybetmesi neticesinde idari yönden yeni düzenlemelerin getirildiği, çağdaş muhasebe yöntemlerinin uygulandığı, sermaye gerksinimlerinin disiplin altına alındığı, modern hale getirilmiş, merkezi otoriteye bağlı yeni bir sandık yapılanmasını zorunlu kıldı. Menafî Sandıkları olarak adlandırılan bu sandıklar kendisinden önceki Memleket Sandıkları'nın disipline edilmiş bir türüydü.

Menafi Sandıkları'nda da sermayenin amacı dışında kullanılması, sandıkların etkinliğini ve verimliliğini olumsuz yönde etkiledi. Daha önce aynı amaç doğrultusunda kurulan Memleket Sandıkları'yla aynı kaderi paylaşmasını kaçınılmaz hale getirdi. Başlangıçta oldukça disiplinli şekilde faaliyetlerini sürdüren sandıkların tekrar bozulmaya başlaması çiftçilere yeterince destek verilememesine neden oldu. Sandık sermayelerinin bir takım varlıklı kişilerin ve kötü niyetli sandık yöneticilerinin kontrolü ve yönlendirmesi altında işletilmesi, mahsul bedellerinin doğru şekilde kullanılmaması, kredilerin geri ödemesine yaşanan aksaklıklar bozulmayı daha da hızlandırdı. Sandıklara ait sermayenin amacı dışında kullanılması üreticilerin sandık dışında yüksek faizle borç veren kişilere yönelmesini arttırdı. Bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra basiretsiz sandık yöneticileri ve memurlarının üreticilere karşı yapmış olduğu baskıcı ve zorlayıcı tutum da sandıklara olan bakış açısını olumsuz etkiledi. Bu ve buna benzer bozulmaların etkileri neticesinde üreticiler sandıklardan uzaklaşmaya başladı ve tekrar tefecilere yöneldi. Sandıklardaki bozulmaların artması, asli görevlerini yapmaktan uzaklaşması, sandık yerine daha kurumsal bir müessese olan banka kurulması fikrinin ön plana çıkmasını sağladı.

Ziraat Bankası'nın kuruluşuna giden süreç incelendiğinde 1872'lere kadar uzanan banka kurma fikirlerinin izlerine rastlanmaktadır. Sandıkların yerine bir banka kurmaya yönelik fikirlerin basında, aydınlar ve hükûmet üyeleri arasında görüşüldüğü tartışıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Fikir ve tartışmaların olgunlaşması sandıklar döneminde yoğun şekilde devam etti. Banka kurma aşamasına kadar sandıklar döneminin bir reorganizasyon sürecini barındırdığı sonucu da ortaya çıkmaktadır. II. Abdülhamit nazarında da banka kurma fikrinin kabul görmesiyle birlikte, Sadrazam Kâmil Paşa'nın önderliğinde somut adımlar atılmaya başlandı. Bu anlamda her ne kadar Ziraat Bankası'nın kurucusu Mithat Paşa olarak bilinse de banka olarak faaliyete geçen kurumsal yapının kurucu babası Sadrazam Kâmil Paşa olmuştur. Sandıklar döneminin bu gelişme ile sona ermesiyle birlikte modern anlamda bir bankaya dönüşümün sağlandığı anlaşılmaktadır. Ticaret ve Ziraat Nezaretine bağlı bir devlet kuruluşu olarak nitelendirilen banka sandıklar döneminde tecrübe edilmiş hususlar dikkate alınarak faaliyetlerini sürdürmeye başladı. Ziraat Bankası'nın kurulduğu dönem irdelendiğinde Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak büyük sıkıntılar içinde

bulundu anlaşılmaktadır. Trablusgarp, Balkanlar ve birçok farklı yerde ardı ardına toprak kayıplarının yaşandığı görülür.

Meşrutiyetin ilanını takip eden yıllarda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen köklü değişikliklerin etkisi Ziraat Bankası'nda da yansımalarını buldu. 1916 yılında yapılan kanun düzenlemesiyle bankanın faaliyet alanının genişletildiği ve etkinliğinin arttırıldığı sonucuna varılmaktadır. İlgili kanunun getirdiği en önemli yeniliklere baktığımızda geleneksel olarak çiftçilere kullandırılan kredilerin yanı sıra arazi sahiplerinin, zirai sınai faaliyetleriyle uğraşanların, zirai faaliyetlerle uğraşan şirketlerin ve mevduat sahiplerinin de kredi imkânlarından faydalandırılmaya başlanması dikkat çekmektedir. Yine belirli bir oran ile sınırlandırılmış olsada, zirai faaliyetlerle işgal eden şirketlere Ziraat Bankası'nın ortak olabilmesinin yolu açıldı. Bu anlamda banka yeni kurulmakta olan ya da sermaye desteğine ihtiyaç duyan şirketlere can suyu sağladı. İlgili kanun değişikliğinin getirdiği çarpıcı değişikliklerden bir diğeri de sandıklar döneminden beri uygulanan geleneksel teminat yapısının terk edilerek, sandıklar döneminden bu yana rutin bir yapıya sahip teminat modelinin dışına çıkılmasıdır.

Sermaye yapısının sürekli beslenebilmesi ve güçlü kılınması adına net kârın önemli bir bölümünün sermayeye eklenmesi de bu dönemi geçmiş uygulamalardan farklı kılan önemli değişikliklerden bir diğeridir. Sermaye yapısının güçlendirilmesine yönelik yapılan değişikliklere ilave olarak zor zamanlarda sıkıntı yaşamamak adına ihtiyat akçesi adı altında pay ayrılması da sağlandı. Bu dönemde yapılan değişikliklere bakıldığında önceki dönemlerin rutin ve gelenekselci, katma değer sağlamayan uygulamalarından ayrıştığı sonucuna ulaşılmaktadır. Kanuni düzenlemede yapılan değişikliklerin etkisi 1917 yılında banka nizamnamesinin yeni baştan oluşturulmasına zemin hazırladı. İlgili nizamnamede idare meclisinin görevleri, kredi vermeye ilişkin usuller, tahsilat işlemleri, ihtiyat akçesinin nasıl ayrılacağı, kâr payı dağıtımının nasıl yapılacağı gibi önemli hususlara ayrıntılı şekilde yer verildi.

Ziraat Bankası ile ilgili önemli bir zaman dilimi de I. Dünya Savaşı, mütareke ve Millî Mücadele yıllarıdır. Bu yıllarda bankanın 1916 kanunu ve 1917 nizamnamesine göre idare edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Oldukça sancılı geçen bu dönemde banka hakimiyet alanlarında ve idari yapılarında ayrışmaların

yaşandığı görülür. Millî Mücadele Dönemi'nde millî kuvvetlerin, İstanbul hükûmetinin hâkim olduğu ve doğrudan düşman işgali altında bulunan yerler olmak üzere Ziraat Bankası teşkilatı ayrıştı. İstanbul Hükûmeti ile ilişkilerin kesilmesi ve milli hükûmetin kurulması sonrasında Ankara'da 28 Haziran 1920 yılında yeni bir genel müdürlük teşkilatı meydana getirildi. Milli kuvvetlerin hâkimiyetinde bulunan yerlerdeki Ziraat Bankası şube ve ajansları İstanbul'daki umum müdürlükten ayrılarak Ankara'ya bağlandı. Bu şekilde Ziraat Bankası'nın faaliyetlerinin Millî Mücadele Dönemi'nde de devam etmesi sağlandı. İlgili dönemde gerek Kuvâ-i Milliye müfrezelerinin desteklenmesinde gerekse milli mücadelenin finansmanında kullanılmak üzere Ziraat Bankası şube ve sandıklarından nakdi yardımlar yapıldığı, karşılıklarının da senede bağlandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ziraat Bankası bu zor zamanlarda elinde bulunan tüm imkânları seferber etti.

Ziraat Bankası'nın ilgili dönemde bankacılık faaliyetleri dışında doğrudan halk sağlığına da önemli katkısı oldu. İlgili dönemde insan kaybına yol açan sıtma hastalığı ile mücadelede etkin rol üstlendi, sıtma hastalığının ilacı olan kinin hükûmet eliyle ülkenin her yerine gönderildi. Ziraat Bankası şube ve sandıklarında kayda alınarak doğrudan halka kinin dağıtımını yaptı. Bu anlamda Ziraat Bankası şube ve sandıklarının adeta bir eczane vazifesi gördüğü de söylenebilir.

Millî Mücadele ve sonrasında özellikle işgalci güçlerden kurtarılmış yerler başta olmak üzere geniş kitlelere kredi imkânlarının sunulması hedeflendi. Bu gayeyle şube ve sandıklarının sayısı artırıldı, bankaya hükûmet eliyle doğrudan 2 milyon lira tutarında sermaye desteği verildi.

1924 yılında Büyük Millet Meclisinde Ziraat Bankası Bütçe Kanunu'nun kabul edilmesiyle birlikte banka anonim ortaklık hâline dönüştürüldü. İlgili kanun ile çiftçilerin finansman ihtiyaçlarının geliştirilmesine ek olarak, diğer bankacılık iş ve işlemlerinin de yapılmasının önü açıldı. Sermaye büyüklüğü 15 milyon liradan 30 milyon liraya çıkartıldı. Bir anda iki katına çıkartılan sermaye miktarı bankaya önemli görevler verileceğinin işareti olarak görmek gerekir. Yapılan kanun değişikliğinin ardından 1926 yılında yeni bir mevzuat düzenlemesinde bulunuldu. Banka ilgili tarihten sonra Türkiye Ziraat Bankası Anonim Şirketi

adını aldı, teminat çeşitliliğinin sağlanarak daha geniş kitlelerin bankanın imkânlarından istifade etmesi amaçlandı. İlerleyen yıllarda 1930 ve 1932’de Ziraat Bankası ile ilgili ek kanunlar yürürlüğe konuldu. Bu kanun değişiklikleriyle banka sermayesinin güçlendirilmesine yönelik olarak önemli kararlar alındığı anlaşılmaktadır. Banka sermayesinin 100 milyon liraya gelinceye kadar arazi vergisi ile birlikte menafi hisselerinin tahsilatlarından beslenmesi kararlaştırıldı. Bu değişikliklerdeki temel amacın daha güçlü sermaye yapısına kavuşturulmuş bir banka ile ülkenin kalkınmasında ve ilerlemesinde daha etkin rol alınması sonucu ortaya çıkmaktadır. Yine kanuni düzenlemelerde şube ve ajansların yanı sıra lüzumlu görüldüğü takdirde seyyar ajansların da açılabilceği belirtildi. Bu düzenlemeyle birlikte şube ya da ajans bulunmayan yerlere hizmet götürülebilmesinin amaç edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

1929’da dünya genelini olumsuz etkileyen krizin etkilerinin aşılmasında da Ziraat Bankası’nın önemli katkıları oldu. Bu anlamda gerek çiftçi kesimin gerekse tüccar ve sanayicinin desteklenmesinde önemli vazifeler üstlendi. Ziraat Bankası halka tasarruf bilincinin aşılmasında ve halkın tasarruf alışkanlığı kazanmasında da etkin rol üstlendi. Halkın tasarrufa yönelmesi için mevduat ürünlerini çeşitlendirdi ve alternatif olanaklar sundu. Bankanın tasarruf alışkanlıkları kazandırılmasındaki teşvik edici rolü çiftçilerin bilinçlendirilmesinde de görülmektedir. Bu anlamda modern tarım tekniklerinin çiftçiler tarafından benimsenmesi ve ürün veriminin arttırılmasına yönelik banka tarafından tarım kursları da açıldı. 1937 yılında kabul edilen bir yasayla iktisadi devlet teşekkülü statüsüne dönüştürülen Ziraat Bankası’na kısmi özerklik verilerek daha rahat hizmet vermesi sağlandı. Aynı kanunla 1868 yılında yine Mithat Paşa tarafından küçük tasarrufların küçük yatırımlara aktarılması amacıyla kurulmuş olan İstanbul Emniyet Sandığı bankanın bünyesi içine alındı.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Ziraat Bankası ile ilgili birçok kanun değişikliği yapıldı. Bu kanun değişikliklerinin en önemlilerinden biri de 1937 yılında yapılan 3202 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu’dur. Bu kanun ile bankanın adı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası olarak değiştirildi. Banka tekrar bir devlet kuruluşu haline getirildi. Bankanın hukuki statüsünde, idari yapısında ve faaliyet alanlarında köklü değişiklikler gerçekleştirildi. Birçok

alandaki hızlı ve köklü değişim geçiren ve gelişimini sürdüren Ziraat Bankası Türk-Amerikan ortaklığına iştirak ederek ilk yerli traktörün üretilmesinde de etkin rol üstlendi, tarımda makineleşmenin önünü açtı. Tarımsal üretimde kimyasal gübre kullanılması, tohumluk tedariki, zararlılarla mücadele gibi konularda da üreticileri destekledi. Bataklıkların ve tarım arazilerinin ıslah edilmesi, sulama kanallarının yapılmasına yönelik yatırımların finansmanına da destek verdi. Meyveciliğin geliştirilmesi, tarımsal ürünlerin ihracatını destekledi. Yine Türk kooperatifçiliğinin kurulması ve geliştirilmesinde, kooperatiflerin ihtiyacı olan finans desteğinin sağlanmasında etkin rol üstlendi.

Ziraat Bankası'nın tarihi süreci incelendiğinde polivalent bir yapıya sahip olduğu, birçok reorganizasyon süreci geçirdiği ve adım adım evrildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ziraat Bankası'nın değeri, yalnızca kurumun yaşına, aktif büyüklüğüne atıfta bulunularak geçiştirilecek kadar basite indirgenmemelidir. Osmanlı Devleti'yle başlayan bankanın kuruluş süreci Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş ile devam etmiş, millî bir bankaya azami derecede ihtiyacın olduğu görülmüştür. Tarihi süreç içinde bankanın safahatı incelendiğinde ekonomiye yön verecek, ekonomiyi düzenleyecek devlete ait bir bankaya ihtiyacın olduğu anlaşılmıştır. Ziraat Bankası'nın bu ihtiyacı karşılamaında Osmanlı ve Cumhuriyet tarihimizde önemli bir yeri vardır. Millî bir banka olduğu için Mütareke Dönemi olsun, Millî Mücadele Dönemi olsun vatanın, milletin menfaatleri doğrultusunda ekonominin çarklarını dönderen bir banka olması açısından önemi ortadadır. Yine elde edilen diğeri bir sonuç, özellikle Balkan Savaşları, Trablusgarp ve Birinci Dünya Savaşı gibi ekonomik ve sosyal anlamda fakir ve yorgun bir milletin atılım yapmasında Ziraat Bankası'nın ne kadar önemli faaliyetler yürüttüğü de her yönüyle anlaşılmaktadır. 1863 yılında milli bankacılığın ilk kıvılcımı olarak faaliyetlerine başlayan Ziraat Bankası bugün Türkiye'nin en kıymetli değerleri arasında ön sırada yer almaktadır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO)

BOA, BEO, 2564/192291, 26 Safer 1323 (2 Mayıs 1905)

BOA, BEO, 3037/227744, 5 Rebiulevvel 1325 (18 Nisan 1907)

BOA, BEO, 3892/291899, 13 Cemazeyilevvel 1329 (12 Mayıs 1911)

BOA, BEO, 3903/292685, 12 Recep 1329 (26 Temmuz 1911)

BOA, BEO, 2317/173730, (5 Safer 1322/21 Nisan 1904)

BOA, BEO, 2784/208772, (22 Muharrem 1324/18 Mart 1906)

Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT)

BOA, DH.MKT, 1606/24, S. 22, 13 Recep 1306 (15 Mart 1889)

BOA, DH.MKT, 1453/81, Nr. 883-23, 20 Muharrem 1305 (8 Ekim 1887)

BOA, DH.MKT, 1494/69, Nr. 458-27, 2 Recep 1305 (15 Mart 1888)

BOA, DH.MKT, 1372/40, Nr. 1592-40, 29 Muharrem 1303 (7 Kasım 1885)

BOA, DH.MKT, 1513/60, 8 Şevval 1305 (18 Haziran 1888)

BOA, DH.MKT, 1521/98, Nr. 19-21, 30 Haziran 1304 (12 Temmuz 1888)

BOA, DH.MKT, 2008/43, 15 Rabiulevvel 1310 (7 Ekim 1892)

Dâhiliye Nezareti Mütenevia (DH.MTV)

BOA, DH.MTV, 16/2, 19 Şevval 1330 (1 Ekim 1912)

İrade Dâhiliye (İ.DH)

BOA, İ.DH, 644/44794, 29 Şevval 1288 (11 Ocak 1872)

BOA, İ.DH, 651/45315, 17 Rabiulahir 1289 (24 Haziran 1872)

BOA, İ.DH, 645/44880, 26 Şevval 1288 (8 Ocak 1872)

BOA, İ.DH, 645/44879, 26 Şevval 1288 (8 Ocak 1872)

BOA, İ.DH, 651/45264, 20 Rabiulevvel 1289 (28 Mayıs 1872)

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT)

BOA, İ.DUİT, 112/28, 29 Zilhicce 1335 (16 Ekim 1917)
BOA, İ.DUİT, 77/59, 20 Cemaziyelevvel 1305 (3 Şubat 1888)
BOA, İ.DUİT, 77/62, 20 Recep 1335 (12 Mayıs 1917)

İrade Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan (İ.MTZ.(04))

BOA, İ.MTZ (04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882)

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD)

BOA, İ.ŞD, 21/898, 2 Rebiülahir 1288 (21 Haziran 1871)

Maarif Mektubi Kalemi (MF.MKT)

BOA, MF.MKT, 28/68, 3 Cemaziyelevvel 1292 (7 Haziran 1875)
BOA, MF.MKT, 31/131, 16 Şaban 1292 (17 Eylül 1875)
BOA, MF.MKT, 84/97, 28 Zilkade 1301 (19 Eylül 1884)
BOA, MF.MKT, 85/8, 21 Zilhicce 1301 (12 Ekim 1884)
BOA, MF.MKT, 90/119, 22 Recep 1303 (26 Nisan 1886)
BOA, MF.MKT, 363/13, 5 Kanunusani 1301 (17 Ocak 1886)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

BOA, MV, 152/69, 29 Cemazeyilevvel 1329 (28 Mayıs 1911)
BOA, MV, 182/27, 09 Zilhicce 1331 (9 Kasım 1913)

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD)

BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884)
BOA, ŞD, 692/17, Nr. 640, 21 Muharrem 1297 (4 Ocak 1880)
BOA, ŞD, 2372/16, Nr. 221, 1 Zilhicce 1291 (9 Ocak 1875)
BOA, ŞD, 2421/27, Nr. 27, 13 Rebiülahir 1296 (6 Nisan 1879)
BOA, ŞD, 2001/26, Nr. 6-247, 4 Şaban 1300 (10 Haziran 1883)
BOA. ŞD. 2402/3, 5 Muharrem 1290 (5 Mart 1873)

Yıldız Perakende Orman Maâdin Ziraat Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.OMZ)

BOA, Y.PRK.OMZ, 2/3, 29 Rebiulevvel 1314 (7 Eylül 1896)

Babialı Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO.AYN.d)

BOA, BEO.AYN.d, No:851, 15 Safer 1295 (18 Şubat 1878)

Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât (A.MKT.UM)

BOA, A.MKT.UM, No:1148/54, 21 Şevval 1288 (3 Ocak 1872)

BOA, A.MKT.UM, No: 1146/72, 13 Şevval 1288 (26 Aralık 1871)

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR.SYS)

BOA, HR. SYS. 45/45, 20 Cemeziyilahir 1293 (13.07.1876)

Yıldız Sadâret Resmî Evrakı (Y.A.RES)

BOA, Y.A.RES, 10/30, 3 Cemaziyelevvel 1298 (3 Nisan 1881)

BOA, Y.A.RES, 10/43, 8 Cemaziyelevvel 1298 (8 Nisan 1881)

Yıldız Esas Kâmil Paşa Evrakı (Y.EE.KP)

BOA, Y.EE.KP, 2/187, 25 Şaban 1305 (7 Mayıs 1888)

1.2. Cumhurbaşkanlığı Arşivi (BOA)

BCA, 30.10/186.282.4, 22.07.1922

BCA, 30.10/186.282.6, 02.08.1922

BCA, 030.18.01.02/75.43.6, 21.05.1937

BCA, 030.10/138.985.18, 30.06.1939

BCA, 030.18.01.01/8.48.18, 20.01.1924

BCA. 030.10.0.0/210.432.10, 00.00.1930

2. RESMÎ YAYINLAR

2.1. Düstur

- “İdare-i umumiye-i vilayet hakkında talimattır”, 25 Muharrem 1293 (21.02.1876), Düstur, 1. Tertip, C. 3, s. 24-32.
- “İdare-i umumiye-i vilayet nizamnamesidir”, 29 Şevval 1287, (20.01.1871), Düstur, 1. Tertip, C. 1, s. 625-651.
- “Kanun-i Esasi”, 7 Zilhicce 1293 (24.12.1876), Düstur, 1. Tertip, C.4, s. 4.
- “Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfı hakkında nizamnamedir.”, 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), Düstur, 1. Tertip, C. 2, s. 387-398.
- “Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası imtiyazatı hakkında kanun”, 28 Rebiülahir 1335 (21.02.1917), Düstur, 2. Tertip, C. 9, s. 184.
- “Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası nizamname-i esasisi”, 7 Rebiülevvel 1335 (01.01.1917), Düstur, 2. Tertip, C. 9, s. 42.
- “Ziraat Bankası kanun-i muvakkati”, 17 Cumadelula 1332 (13.04.1914), Düstur, 2. Tertip, C. 6, s. 433.
- “Ziraat Bankası kanunu”, 20 Cumadelula 1334 (25.03.1916), Düstur, 2. Tertip, C. 8, s. 880-889.
- “Ziraat Bankası nizamnamesi”, 19 Zilhicce 1305 (27.08.1888), Düstur, 1. Tertip, C. 6, s. 136-142.
- “Ziraat Bankası nizamnamesi”, 20 Recep 1335 (12.05.1917), Düstur, 2. Tertip, C. 9, s. 667-686.
- “Ziraat Bankası nizamnamesine zeyl olmak üzere kaleme alınan mevadd-ı nizamiye”, 30 Muharrem 1308 (15.09.1890), Düstur, 1. Tertip, C. 6, s. 742.
- “Ziraat Bankası’ndan hazine-i Maliyeye 100.000.- liralık bir avans itası hakkında kararname”, 1 Safer 1339 (14.10.1920), Düstur, 2. Tertip, C. 12, s. 322.
- “Ziraat Bankası’ndan hazine-i Maliyeye 100.000.- liralık bir avans itası hakkında kararname”, 5 Recep 1339 (15.03.1921), Düstur, 2. Tertip, C. 12, s. 404.
- “Ziraat Bankası’ndan hazine-i Maliyeye 130.000.- liralık bir avans itası hakkında kararname”, 12 Zilhicce 1338 (27.08.1920), Düstur, 2. Tertip, C.12, s. 185.
- “Ziraat Bankası’ndan hazine-i Maliyeye ikraz edilecek 1.000.000.- lira hakkında kararname”, 3 Zilhicce 1336 (10.09.1918), Düstur, 2. Tertip, C. 10, s. 585.
- “Ziraat Bankası’ndan Maliye hazinesine ikraz edilecek 100.000.- lira hakkında kanun”, 1 Şaban 1332 (25.06.1914), Düstur, 2. Tertip, C. 6, s. 814.
- “Ziraat Bankası’ndan Maliye hazinesine ikraz edilecek 300.000.- lira hakkında kanun”, 1 Şaban 1332 (25.06.1914), Düstur, 2. Tertip, C. 6, s. 815.
- “Ziraat Bankası’ndan Maliye hazinesine ikraz edilecek 330.000.- lira hakkında kanun”, 3 Ramazan 1332 (27.07.1914), Düstur, 2. Tertip, C. 6, s. 1020.

“Ziraat Bankası’nın hazine-i Maliyeye 500.000.- liralık bir avans itası hakkında kararname”, 25 Şaban 1338 (14.05.1920), Düstur, 2. Tertip, C. 12, s. 83.

2.2. Resmî Ceride

Meclisi Ayan Zabıt Cerideleri

Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 2, İçtima Senesi: 2, 29. İnikad, 1 Şubat 1331 (1915), s. 71-73.

Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C.1, İçtima Senesi: 3, 31. İnikad, 6 Şubat 1332 (1916), s. 492-494.

Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 1, İçtima Senesi: 3, 31. İnikad, 6 Şubat 1332 (1916), s. 495.

2.3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Cerideleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Ceridesi, 11 Nisan 1338 (1922), Devre: 1, C. 3, İçtima Senesi: 3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 201.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Ceridesi, 04 Şubat 1338 (1922), Devre:1, C. 2, İçtima Senesi: 2, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 681-683, 685-686, 753-755, 691, 694.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Ceridesi, 08 Kanunusani 1337 (1921), Devre:1, C.1, İçtima Senesi: 1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 316.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Ceridesi, 11 Nisan 1338 (1922), Devre:1, C.3, İçtima Senesi: 3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 210-219.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Ceridesi, 27 Ekim 1337 (1921), Devre:1, C.2, İçtima Senesi: 2, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 381-383, 685.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Ceridesi, 04 Şubat 1338 (1922), Devre:1, C.2, İçtima Senesi: 2, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 685.

2.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 11.12.1336 (1920), Devre:1, C. 6, İçtima Senesi: 1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 304.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 31.07.1336 (1920), Devre:1, C.3, İçtima Senesi:1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 20.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 02.08.1336 (1920), Devre:1, C.3, İçtima Senesi:1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 39-40.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 02.07.1338 (1922), Devre:1, C.21, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 223.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 21.10.1338 (1922), Devre:1, C.24, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 75-80.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 24.01.1339 (1923), Devre:1, C.26, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 492-493.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 24.03.1339 (1923), Devre:1, C.28, İçtima Senesi:4, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 147-154.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 24.03.1339 (1923), Devre:1, C.28, İçtima Senesi:4, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 150.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 27.11.1336 (1920), Devre:1, C.6, İçtima Senesi:1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 55.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 01.11.1937, Devre:5, C.20, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 5-6.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 24.12.1937, Devre:5, C.21, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 98.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 27.12.1937, Devre:5, C.21, İçtima Senesi:3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 116-121.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 01.13.1939, Devre:1, C.28, İçtima Senesi:4, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 8.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 01.03.1939, Devre:1, C.28, İçtima Senesi:4, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s. 7.

2.5. Kanunlar

- 444 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu (1924), T.C. Resmî Gazete, 19.03.1340 (19 Mart 1924).
- 498 İtibari Zirai Birliği Kanunu (1924), T.C. Resmî Gazete, 21.04.1340 (21.04.1924).
- 552 Âşarın İlgasiyle Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun (1925), T.C: Resmî Gazete, 84, 23.02.1341 (7 Şubat 1925).
- 633 Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu (1341), T.C. Resmî Gazete, 96, 23.04.1341.
- 944 Demir yollarıyla limanlar ve su işleri için iki yüz milyon liralık bono ihracı hakkında Kanun (1926); T.C. Resmî Gazete, 25.12.1926.
- 1091 Demir yollarıyla Liman ve Su İşleri için iki Yüz Milyon Liralık Bono İhracı Hakkındaki 25 Kânunuevvel 1926 Tarih ve 944 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun (1927), T.C. Resmî Gazete, 28.06.1927.
- 1454 Bilâvasıta Vergilere Munzam Kesirlerin Tevhit ve Nisbetlerin Tadiline Dair Kanun (1929), T.C. Resmî Gazete, 1199, 26 Mayıs 1929.
- 1470 Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu (1929), T.C. Resmî Gazete, 1208, 05.06.1929.

- 1482 Demir yolları ve Limanları ile Su İşleri İçin (240.000.000) Liralık Tahsisat İtası ve Bu Miktara Kadar Taahhüdat İcrasına Dair Kanun (1929); T.C. Resmî Gazete, 03.06.1929.
- 1580 Belediye Kanunu (1930), T.C. Resmî Gazete, 1471, 14.04.1930.
- 1697 Ziraat Bankası Hakkındaki 19 Mart 1340 Tarih ve 444 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun (1930), T.C. Resmî Gazete, 1522, 17.06.1930.
- 2036 Ziraat Bankası Hakkındaki 19.3.1340 Tarihli ve 444 Numaralı Kanuna Müzeyyel 8.6.1930 Tarih ve 1697 Numaralı Kanununun 2 nci ve 3 ncü Maddelerinin Tadiline ve 21.5.1928 tarih ve 1301 Numaralı Kanununun 5 nci Maddesinin Son Fıkrasının İlgasına Dair Kanun (1932), T.C. Resmî Gazete, 2141, 04.07.1932.
- 2056 Hükûmetçe Ziraat Bankası'na Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun (1932), T.C. Resmî Gazete, 2146, 10.07.1932.
- 2150 1932 Malî Senesi Muvazenei Umumiye Kanununa Merbut Bütçelerde Bazı Tadilât Yapılmasına Dair Kanun (1933), T.C. Resmî Gazete, 2383, 24.04.1933.
- 2253 Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Hakkında Kanunu (1933), T.C. Resmî Gazete, 2422, 08.06.1933.
- 2261 28 Mayıs 1927 Tarih ve 1055 Numaralı Teşviki Sanayi Kanununa Müzeyyel Kanun (1933), T.C. Resmî Gazete, 2422, 08.06.1933.
- 2262 Sümerbank Kanunu (1933), T.C. Resmî Gazete, 2424, 11.06.1933.
- 2284 Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu (1933), T.C. Resmî Gazete, 2430, 18.06.1933.
- 2580 Sümer Bank Sermayesine 42 Milyon Lira İlâvesine Dair Kanun (1934), T.C. Resmî Gazete, 2752, 15.07.1934.
- 2661 Muhacirler ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun (1934), T.C. Resmî Gazete, 2892, 29.12.1934.
- 2804 Maden Tedkik ve Arama Enstitüsü Kanunu (1935), T.C. Resmî Gazete, 3035, 22.06.1935.
- 2805 Etibank Kanunu (1935), T.C. Resmî Gazete, 3035, 22.06.1935.
- 2814 Türkiye Ziraat Bankası'nın İpotekli ve Müteselsil Kefaletli Ziraî Alacaklarının Taksitlendirilmesine Dair Kanun (1935), T.C. Resmî Gazete, 3036, 24.06.1935.
- 2819 Elektrik İşleri Etüt Dairesi Teşkiline Dair Kanun (1935), T.C. Resmî Gazete, 3036, 24.06.1935.
- 2834 Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun (1935), T.C. Resmî Gazete, 3146, 02.11.1935.
- 2836 Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu (1935), T.C. Resmî Gazete, 3146, 02.11.1935.
- 2859 Ecnebi Memleketlerde Sigara ve Tütün Satmak İçin Bir Limitet Şirketi Teşkili Hakkında Kanun (1933), T.C. Resmî Gazete, 2593, 01.01.1934.

- 2863 Muhacirlere ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkındaki Kanunun Birinci Maddesinde Yazılı Bir Milyon Liranın Artırılmasına Dair Kanun (1935), T.C. Resmî Gazete, 3185, 18.12.1935.
- 2901 Arazi Tahrir Kanunu (1936), T.C. Resmî Gazete, 3220, 31.01.1936.
- 3202 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu (1937), T.C. Resmî Gazete, 3629, 12.06.1937.
- 3242 Göçmenlerle Nakledilenlere ve Muhtaç Çiftçilere Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması hakkında Kanun (1937), T.C. Resmî Gazete, 3639, 24.06.1937.
- 3460 Sermayesinin Tamamı Devlet tarafından Verilmek Suretile Kurulan İktisadî Teşekküllerin Teşkilâtı ile İdare ve Murakibleri Hakkında kanun (1938), T.C. Resmî Gazete, 3950, 04.07.1938.
- 3483 Muhtelif Su İşleri İçin Sarfedilecek Paranın Sureti Temini Hakkında Kanun (1938), T.C: Resmî Gazete, 3955, 09.07.1938.
- 3491 Toprak Mahsülleri Ofisi Kanunu (1938), T.C. Resmî Gazete, 3958, 13.07.1938.

3. GAZETELER

- Cavid Bey, “Cavit Bey'in Notları”, Tanin Gazetesi, 4 Nisan 1945.
- Deniz Bank Umum Müdürlüğü”, Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ocak 1938, Pazar, s. 1.
- “İktisad-ı Zirai-Ziraat Bankaları”, Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Nr. 4, Salih Zeki Ruşen Matbaası, 27 Rebiülevvel 1327 (18 Nisan 1909), s. 49.
- Le Monde Illustré, 24 Août 1872:108.
- Nadi, Yunus, “Halkın İktisadiyatı”, Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi, 1920, s. 1.
- Nadi, Yunus, “Köylünün İhtiyacı”, Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi, 1920, s. 1.
- Takvim-i Vekayi, 5 Cemaziyelahir 1284, Defa: 894.
- Tasvir-i Efkâr, 18 Rebiyülevvel 1283, Numara: 409.
- Tasvir-i Efkâr, 2 Ağustos 1868, Numara: 631, s. 1.
- Tuna, Nr. 1, 6 Şevval 1281 (3 Mart 1865), s. 1-2

4.KİTAPLAR

50. *Yilda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, DSİ Matbaası, 1973.
- Abadan, Yavuz, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972.

- Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985.
- Akyıldız, Ali, “Sarraflık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul, 2005.
- Akyıldız, Ali, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyoekonomik Etkileri*, Eren Yayınları, İstanbul, 1996.
- Altan, Mikail, *Fonksiyonlar ve İşlemler Açısından Bankacılık*, Beta Basım Yayın, Konya, 2001.
- Altuğ, Osman, *Banka İşlemleri Muhasebesi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Apak, Kemalettin – Cevdet Aydınelli – Mehmet Akın, *Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, Seliloz Basımevi, İzmit, 1952.
- Aralov, Semyon Ivanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967.
- Arar, İsmail, *Hükümet Programları 1920-1965*, Tipo Neşriyat ve Basımevi, İstanbul, 1965.
- Atasagun, Yusuf Saim, *İzahlı Notlu Mukayeseli Bankalar Kanunu*, Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1958.
- Atasagun, Yusuf Saim, *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, C. I., Türkiye’de Ziraî Kredi*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939.
- Ataş, Nüvit, *Banka İşletmeciliği ve Tatbikatı*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1966.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. I., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1970.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. III., Vesika 220, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C.I., A.A.M., Ankara, 1997.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. II., A.A.M., Ankara 1997.
- Aumann, Jordan, *Christian sprituality in the Catholic Tradition*, Sheed & Ward Limited, London, 1985.
- Bayındır, Servet, *İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bayur, Hilmi Kâmil, *Sadrızam Kâmil Paşa-Siyasî Hayatı*, Sanat Basımevi, Ankara 1954.
- Belin M., *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Tarihi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1999.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.
- Calomiris, Charles, *The Costs of Rejecting Universal Banking: American Finance in the German Mirror 1870-1914*, University of Chicago Press, Cambridge, 1995.
- Cassis, Youssef, *Capitals of Capital A History of International Finacial Centres 1780-2005*, Cambridge University Press, New York, 2006.
- Cassis, Youssef, *Private Banks and the Onset of the Corporate Economy*, Ashgate Publishing Limited, England, 2009.

- Cumhuriyet'ten Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, TCMB Yayınları, Ankara 1997.
- Çağlar, Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- Çarıklı, Hacim Muhittin, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çakırlı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları 1919-1920*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1967.
- Çavdar, Tevfik, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- Çelik, Mehmet, *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği 1864-1868*, Libra Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çetinsaya, Gökhan, *Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. I.*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Çizakça, Murat, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993.
- Davison, H. Roderic, *Reform in the Ottoman Empire (1856-1876)*, Princeton, 1963.
- Duru, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.
- Eldem, Ethem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev. Ayşe Berktaş, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- Erçin, Ferhat, *Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği*, Der Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ergin, Feridun, *Kredi Sistemi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975.
- Eyüpgiller, Servet, *Bankalar İçin Banka İşletmeciliği Bilgisi*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2000.
- G. Muray, Willam, Aaron G. Nelson, *Agricultural Finance*, The Iowa State University Press, Ames, Iowa, 1960.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi*, C. IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.
- Güran, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları, 150. Yılında Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- Güran, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- Hasanoğlu A., *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi C. I.*, SSCB Bilimler Akademisi, Bilim Yayınları, İstanbul, 1978.
- Hazar, Nurettin, *T.C. Ziraat Bankası A.Ş. 1863-1983*, Fon Matbaası, Ankara, 1986.

- Heyd, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Hiç, Mükerrrem, “*Atatürk’ün İktisadi Alandaki Görüş ve Politikaları*”, Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye’si, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, Ankara 1981.
- Hines, Walker D. - Somervell, Brehon - Gardner, O.F. - Kemmerer, Edwin Walter – Whittlesey C.R. - Wright Jr, W.L. - Wadsted, Bengt - H. Dorr, Goldwite - Smith, H. Alexander - Trivanovitch, Vaso, Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara, 1936.
- İğdemir, Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, TTK Yayınları, Ankara, 1975.
- İleri, Suphi Nuri, *Kooperatifler*, T.C. Maarif Vekilliği Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Neşriyat ve Yardım Bürosu Yayınları, İstanbul, 1941.
- İller Bankası Genel Müdürlüğü, *Türkiye’nin Mimarı*, İller Bankası Yayınları, Ankara, 2009.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar, C. I.*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar, C. III*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.
- İnalcık, Halil, Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600, C.1*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- İnan, Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara 1972.
- Karakul, Orhan, *Etibank El Kitabı*, Etibank Yayınları, Ankara, 1967.
- Kazgan, Gülten, *Tanzimat’dan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kazgan, Haydar, *Galata Bankerleri, C. II.*, Orion Yayınları, Ankara 2006.
- Kazgan, Haydar, *Galata Bankerleri*, Türk Ekonomi Bankası Yayınları, İstanbul, 1991.
- Keskin, Ekrem, Emre Alpan İnan, Melike Mumcu ve Pelin Erdönmez, *50. Yılında TBB ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi 1958-2007*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2008.
- Keskinkılıç, Erdoğan, *Düyun-u Umumiye İdaresi, Türkler, C. 14*, Ankara, 2002.
- Kınal, Füzuzan, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.
- Kıray, Emine, *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kocabaşoğlu, Uğur, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kocaimamoğlu, Sururi, *Bankacılık Ansiklopedisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

- Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, A.A.M., Ankara, 1999.
- Kodaman, Bayram, *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983.
- Korukçu, Ünal, *Bankacılığın Tarihsel Gelişimi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara, 1998.
- Kurgan Van Hentenryk, Ginette, *Finance and Financiers in Belgium, 1880–1940*, Cambridge University Press, New York, 2002.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- Kurt, İsmail, *Para Vakıfları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996.
- Küçük, Cevdet-Ertüzün, Tevfik, “Düyun-u Umumiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, 1994.
- Lane, Frederic Chapin, *Venice A Maritime Republic*, Baltimore-Maryland, Johns Hopkins University Press, 1973.
- Midhat, Ali Haydar, *Hatıralarım (1872-1946)*, Mithat Akçin Yayınları, İstanbul, 1946.
- Midhat Paşa, *Midhat Paşa'nın Hatıraları Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)*, Çev. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1997.
- Mumcu Ahmet, Coşkun Üçok ve Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı 50. Yıl Yayınları, Ankara, 1974.
- Orsingher, Roger, *Banks of the World*, Macmillan, London, 1967.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.
- Önal, Sami, *Millî Mücadele'de Oltu*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968. (Kitap)
- Önsoy, Rıfat, *Mali Tutsaklığa Giden Yol Osmanlı Borçları 1854-1914*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.
- Özcan, Enver, *Ekonomik Bunalımlar*, Doğan Kardeşler Matbaası, Ankara, 1981.
- Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖZSOY, İsmail, “Faiz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul, 2005, s. 110;
- Öztuna, Yılmaz, *Bir Darbenin Anatomisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.
- Öztürk, Cemil, “İslahhane”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul, 1999.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Mithat Paşa*, Divan Yayınevi, 2015.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller, C. I*, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1940.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

- Pamuk, Şevket, *Yüz Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, K Kitaplığı, İstanbul, 2003.
- Parasız, İlker, *Para Banka ve Finansal Piyasalar*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1991.
- Parasız, İlker, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998.
- Parasız, İlker, *Türkiye'de ve Dünya'da Bankacılık*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2011.
- Peker, Nurettin, *İstiklâl Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı*, İstanbul, Gün Basımevi, 1955.
- Pohl, Manfred, *Handbook on the History of European Banks*, European Association For Banking History E.V., England, 1994.
- Quatert, Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları., İstanbul 2008.
- Recai, Mehmet, *Banka*, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934.
- Saral, Tosun ve Hulki Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1970.
- Sarıca, Murat, *Siyasal Tarih*, Ar Basım Yayım, İstanbul, 1983. (Kitap)
- Savran, Cevdet Nasuhi, *Kooperatifçilik, Kolektifçilik ve Devletçilik Üzerine 9 Yazı*, Ulus Matbaası, Ankara, 1935.
- Şehitoğlu, Süreyya, *Millî Mücadelenin Maddi Dayanakları*, Ofset Basım, Ankara, 1975.
- Tabakoğlu, Ahmet, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi" Güzel Hasan Celal ve Ali Birinci (Ed.), *Genel Türk Tarihi C. 7*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 616.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.
- Takan, Mehmet, *Bankacılık Teori Uygulama ve Yöntem*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2002.
- Tarlan, Selim, *Tarihte Bankacılık*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986.
- Tekeli, İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye Devletçiliğinin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tekir, Süleyman, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Sıtma İle Mücadele Faaliyetleri (1923-1930) Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Gece Kitaplığı, İstanbul, 2017.
- Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.
- The Agricultural Cooperatives and The Agricultural Bank of Bulgaria*, National Printing Office, Sofia, 1924.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 3*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Bağımsızlık*, TCMB Yayınları, Ankara, 2012.
- Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938*, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, Ankara, 1938.
- Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1923-1973 Cumhuriyetimizin 50. Yılında*, T.C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yayınları, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1973.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mithat Paşa ve Taif Mahkumları*, TTK Yayınları, Ankara, 1985.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976.
- Yeniay, İsmail Hakkı, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1964.
- Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2: Tanzimattan I. Dünya Savaşına*, Belge Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi*, Ziraat Bankası Yayınları, İstanbul, 1963.
- Zeme, Hasan ve Muhammet Faruk, *Faiz Tarihi ve İslam*, Sinan Yayınevi, 1968.

5. MAKALELER

- “Bulgaristan’da Ziraî Kredi”, *Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası*, Türkiye Ziraat Bankası Yayınları, Sayı:1, Ankara, 1929, s. 5-12.
- “Eti Bank 1935-1945”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 34, Sayı 34, 1945, s. 316-318.
- Abaç, Selçuk, “Türkiye’nin Sanayileşmesinde Bankaların Rolü”, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:382, Ankara, 1975, s.532-534.
- Akgün, Seçil, “Midhat Paşa’nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası’nın Kökeni”, *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 185-211.
- Arslan, Ozan, “Birinci Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat Terakki Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişmeler Karşısında Büyük Güçlerin

- Tepkileri”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, No.1, 2008, s. 263-278.
- Ayman Güler, Birgül, “Kentsel Altyapı Finansmanı: Belediyeler Bankası 1933-1945”, *Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Dergisi*, C.29, S. 1, Ankara, 1996, s. 87-105.
- Aysan, Mustafa Aydın, “Atatürk Devletçiliği ve Sonraki Uygulamalar”, Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye’si, Ankara, 1981, s. 154-196.
- Başgöze, Cemil, “Etibank”, *Etibank Dergisi*, S. 1, 1961, s. 3-25.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk, “İstanbul Sarrafları (1691-1835)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 30, İstanbul, 2014, s. 19-96.
- De Mesquita, Bruce Bueno “Popes, Kings, and Endogenous Institutions: The Concordat of Worms and the Origins of Sovereignty”, *International Studies Review* 2, S. 2, 2000, s. 93-118.
- Döndüren, Hamdi, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat fakültesi Dergisi*, C: 17, S. 1, Bursa, 2008, s. 1-24.
- Gençoğlu, Mustafa, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 1, 2011, s. 29-50.
- Güran, Tevfik, “Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876”, *150. Yılında Tanzimat Dergisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 224, 225.
- Hamitoğulları, Beşir, “Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:513, Ankara 1982, s. 105-132.
- Howgego, Christopher, “The Supply and Use of Money in the Roman World 200 B.C. to A.D. 300”, *The Journal of Roman Studies*, S. 82, 1992, s. 1-31.
- Jennings, Ronald C., “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 16, 1973, s. 168-216.
- Karadeniz Şengül, Arslan Zehra, “The Situation Of Ports In Turkey During Early 1930’s According to Report Of Higher Council Of Economy Dated As 15-29 December 1931”, *Turkish Studies*, Volume:8/12, 2013, s. 649-662.
- Kemal Süleyman Vaner, “Etibank’ın On Senelik Finansman ve İşletme Faaliyetine Toplu Bir Bakış”, *Türk Ekonomisi Dergisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 157.
- Kılıç, Selda, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, Ankara 2005, s. 99-111.
- Kocabaşoğlu, Uygur, “Tuna Vilayet Gazetesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.2, S. 2, Ankara, 1991, s. 141-149.

- Koç, Bekir, “Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği”, *Kebikeç Dergisi*, S. 18, Alp Matbaası, Ankara, 2004, s. 407-415.
- Kodaman, Bayram, “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları 1838-1914,” *Milli Kültür Dergisi*, C. 2, S. 1, Ankara,1990, s. 24-33.
- Koraltürk, Murat, “Âli İktisat Meclisi”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C. 7, S. 23, 1996, s. 47-64.
- Koyuncu, Nuran, “Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Malatya, C. 5, S. 1, 2014, s. 295-325.
- Lopez, Robert Sabatino, “An Aristocracy of Money in the Early Middle Ages”, *Speculum A Journal of Medieval Studies*, S. 28, 1953, s. 1-43.
- Müderrişoğlu, Alptekin, “Atatürk'ün Mali Dehası Tekalifi Milliye”, *Maliye Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, 1981, s. 217.
- Ökçün, Ahmet Gündüz, “1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, *Türkiye İktisat Kongresi Semineri* (10 Haziran 1973), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975. s. 408-475.
- Özkan, Orhan, “Atatürk Döneminde Sağlık Politikası”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 513, Ankara, 1982, s. 191-205.
- Rızaj, Skender, “Mithat Paşa'nın Rumeli'de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü”, *Uluslararası Mithat Paşa Semineri*, Bildiriler Tartışmalar, Edirne, 8- 10 Mayıs 1984, s. 59-70.
- Süslü, Özden, Nur URFALIOĞLU, “Bir Osmanlı El Yazmasına Göre XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Meslekler”, 38. *ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler*, C. 6, Ankara, 2012, s. 2865-2878
- Tarcan, Mehmet, “Fransa'da Valilik Müessesesi”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 357, 1977, s. 110-125.
- Tilly, Richard, “Universal Banking in Historical Perspective”, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, S 154, 1998, s. 7-32.
- Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, “Dünyada ve Türkiyede Enerji Üretiminde Kömürün Yeri ve Geleceği”, *Bilimsel Madencilik Dergisi*, C. XIII, S. 1, 1974, s. 11-25.
- Uyar, Hakkı, “Tariş Üzüm Kurumu Tarihsel Bir Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 6, s. 199-211., İzmir, 1996.
- Yaman, Ahmet Emin, “Anadolu'daki Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Finansmanı ile İlgili Hükümler”, *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 1, Sayı: 1, 1988, s. 83-96.
- Yaman, Talat Mümtaz, “Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi”, *İdare Mecmuası*, Sayı:138-142, İstanbul, 1940, s. 172-173.

- Yay, Gülsüm Gürkan, “Atatürk Döneminde Para Politikası 1923-1938”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, C. 11, S. 31, Ankara, 1999, s. 289-319.
- Yazıcı, Nesimi, “Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 55-84.
- Zarakolu, Avni, “Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV., Sayı 1, 1958, s. 165-194.

6. TEZLER

- Ansu, Yetiz, *Ofis Mobilyaları ve Ofis Mobilyalarının Tasarımını Etkileyen Ergonomi Faktörünün İncelenmesi Adana'da Bir Banka Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2009.
- Demirel, Esat, *La Banque Agricole de Turquie et la nécessité de sa réorganisation*, (Doktora Tezi), Ecole Des Hautes Edudes Commerciales, Lausanne, 1935.
- İbrahimov, Osman, *Tuna Vilâyet Gazetesi (1865-1866)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2006.
- Önsoy, Rifat, *Osmanlı-Alman Ticari Münasebetleri*, (Basılmamış Doçentlik Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1979.
- Tekin, Gürkan, *Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011.

7. SÖZLÜKLER

- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.
- Türk Dil Kurumu güncel online Türkçe Sözlük, Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, İktisat Terimleri Sözlüğü.

8. İNTERNET KAYNAKLARI

Burcu, Uğur, “1923-1940 Dönemi ve 1929 Buhranı'nın Etkileri”,
<http://www.tek.org.tr/forum/tr/dosyalar/000058.doc>, Ordu, Erişim Tarihi:
Aralık 2019.

Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2008.
https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/3fac8ff1-5cbe-4c05-89b1-4f0a4cfbaa90/dundenbugune_TCMB.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-3fac8ff1-5cbe-4c05-89b1-4f0a4cfbaa90-m3fB7Js
(18.02.2020)

EKLER

EK-1 RESİMLER

Mithat Paşa

Kaynak: Felix Nader Arşivi

Mehmet Said Paşa

Kaynak: wikimedia;

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mehmed_Said_Pasha.jpg

Kıbrıflı Mehmed Sait Kâmil Paşa

Kaynak:

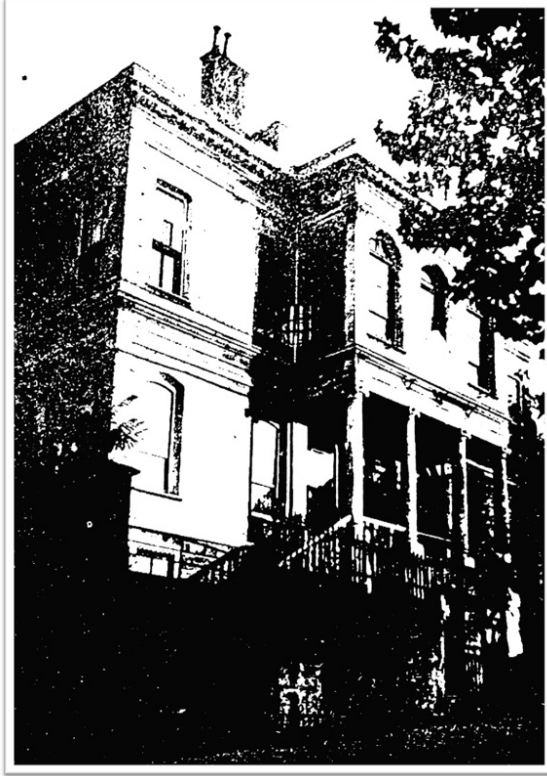
wikipedia;https://tr.wikipedia.org/wiki/Kâmil_Paşa#/media/Dosya:Kıbrıslı_Kami_Pasha.jpg

Pirot (Şehirköyü) Günümüz

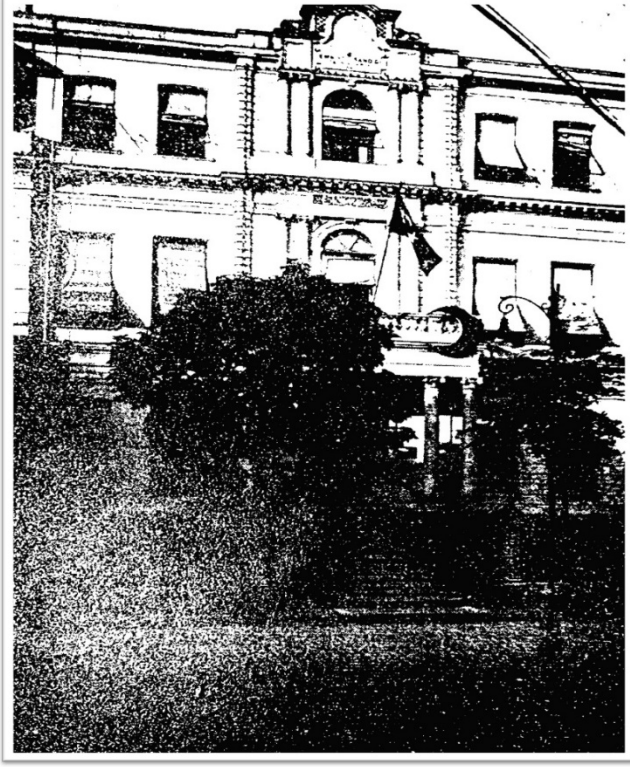
Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Pirot>

Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü 1304-1306 (1888-1890)

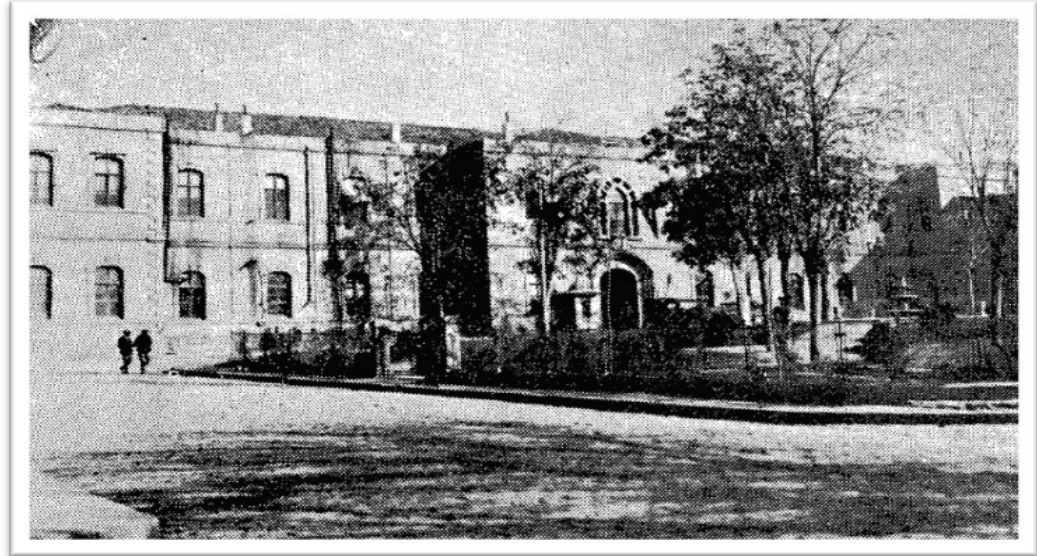
Kaynak: *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938*, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, Ankara, 1938, s. 19.

Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü 1306-1338 (1890-1922)

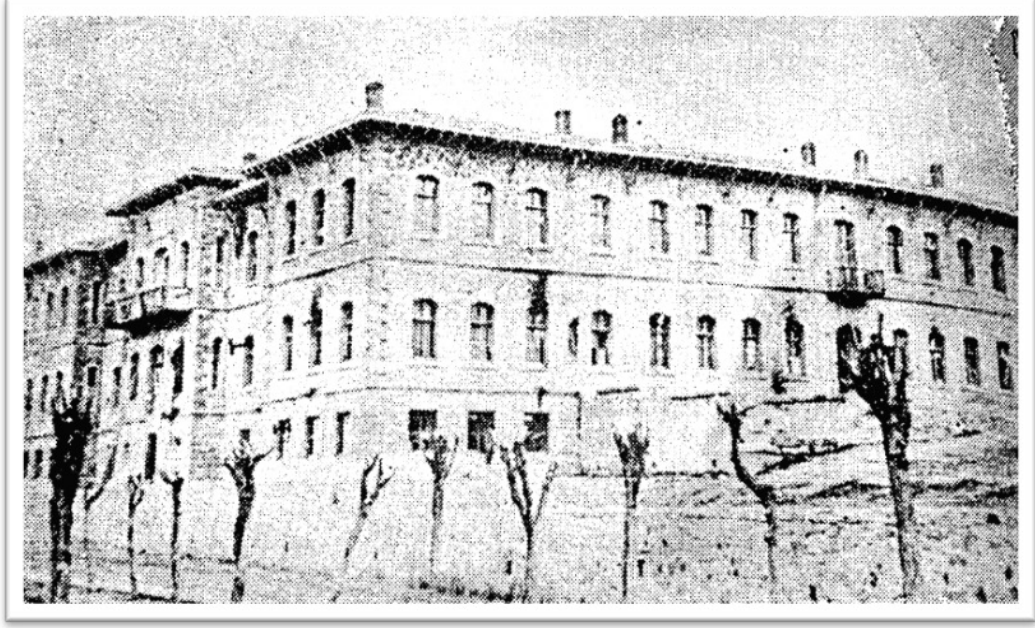
Kaynak: *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938*, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, Ankara, 1938, s. 19.

Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü'nün Ankara'daki İlk Çalışma Yeri

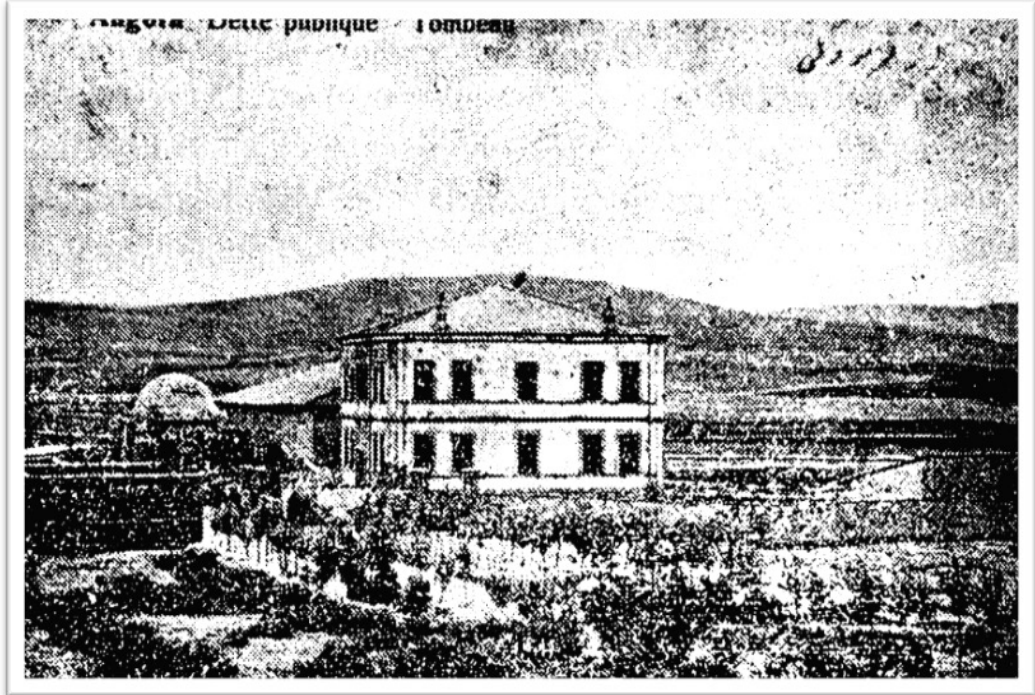
Kaynak: *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1923-1973 Cumhuriyetimizin 50. Yılında*, T.C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yayınları, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1973, s. 46.

Ziraat Bankası'nın Faaliyet Gösterdiği Ankara Darülmuallimin Mektebi

Kaynak: *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1923-1973 Cumhuriyetimizin 50. Yılında*, T.C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yayınları, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1973, s. 47.

Ziraat Bankası Merkez Binası ve Arsası Ulus

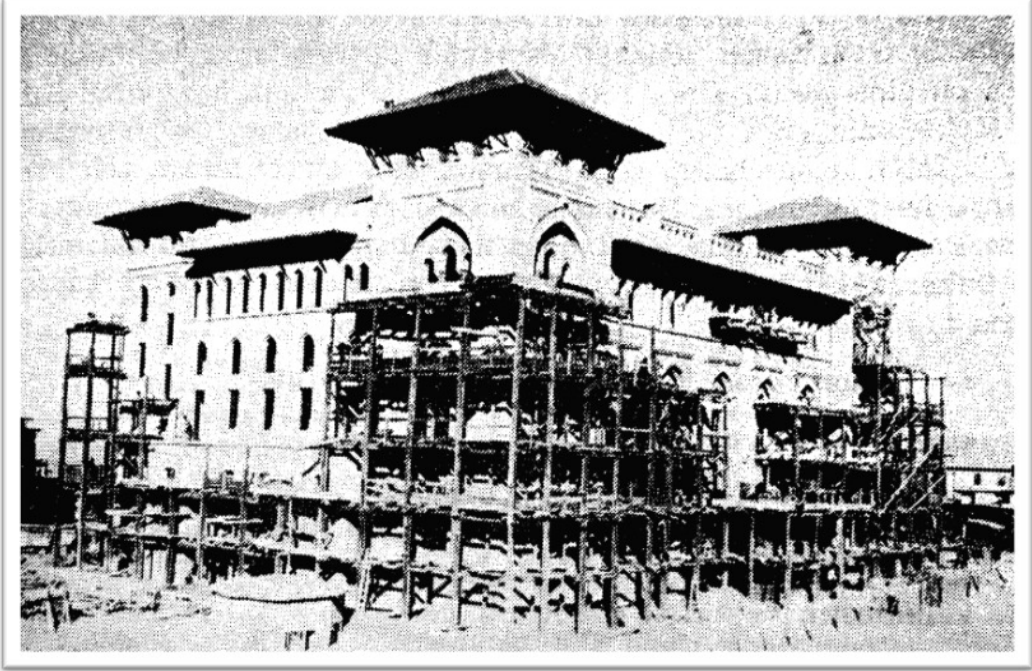
Kaynak: Nurettin Hazar, *T.C. Ziraat Bankası A.Ş. 1863-1983*, Fon Matbaası, Ankara, 1986, s. 190.

Ziraat Bankası Genel Müdürlük Temel Atma Töreni

Kaynak: *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1923-1973 Cumhuriyetimizin 50. Yılında*, T.C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yayınları, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1973, s. 49.

Ziraat Bankası Genel Müdürlük İnşaatı

Kaynak: *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1923-1973 Cumhuriyetimizin 50. Yılında*, T.C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yayınları, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1973, s. 49.

Ziraat Bankası Genel Müdürlük İnşaatı Tamamlandıktan Sonra

Kaynak: *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938*, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, Ankara, 1938.

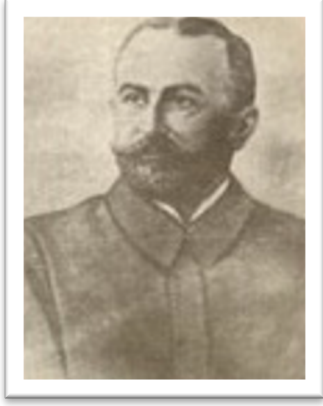
Ziraat Bankası İstanbul Karaköy Şubesi Binası

Kaynak: Nurettin Hazar, *T.C. Ziraat Bankası A.Ş. 1863-1983*, Fon Matbaası, Ankara, 1986, s. 190.

Ziraat Bankası Genel Müdürleri

Mikael Portakalyan (1888-1891)

Cemal Bey (1891-1896)

M. Celalettin Paşa (1896-1898)

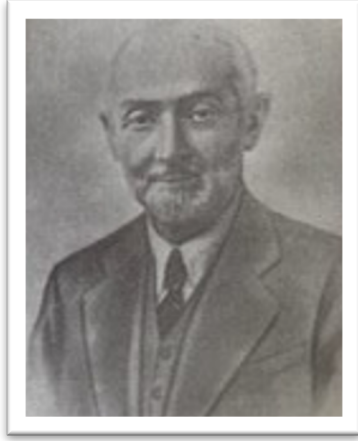

Ziraat Bankası Genel Müdürleri

Mustafa Zihni Paşa (1898-1908)

Ahmet Şevket (1908-1916) (1918-1920)

Kautz (1916-1918) (1923-1924)

Ziraat Bankası Genel Müdürleri

Ahmet Kemal (1920)

Hüseyin Avni (1920-1922)

Abdülkadir Zeki Güçlü (1923)

Ziraat Bankası Genel Müdürleri

Morf (1924-1926)

Abdülhalik Renda (1926-1928)

Şükrü Ataman (1928-1933)

Ziraat Bankası Genel Müdürleri

Kemal Zaim Sunel (1933-1938)

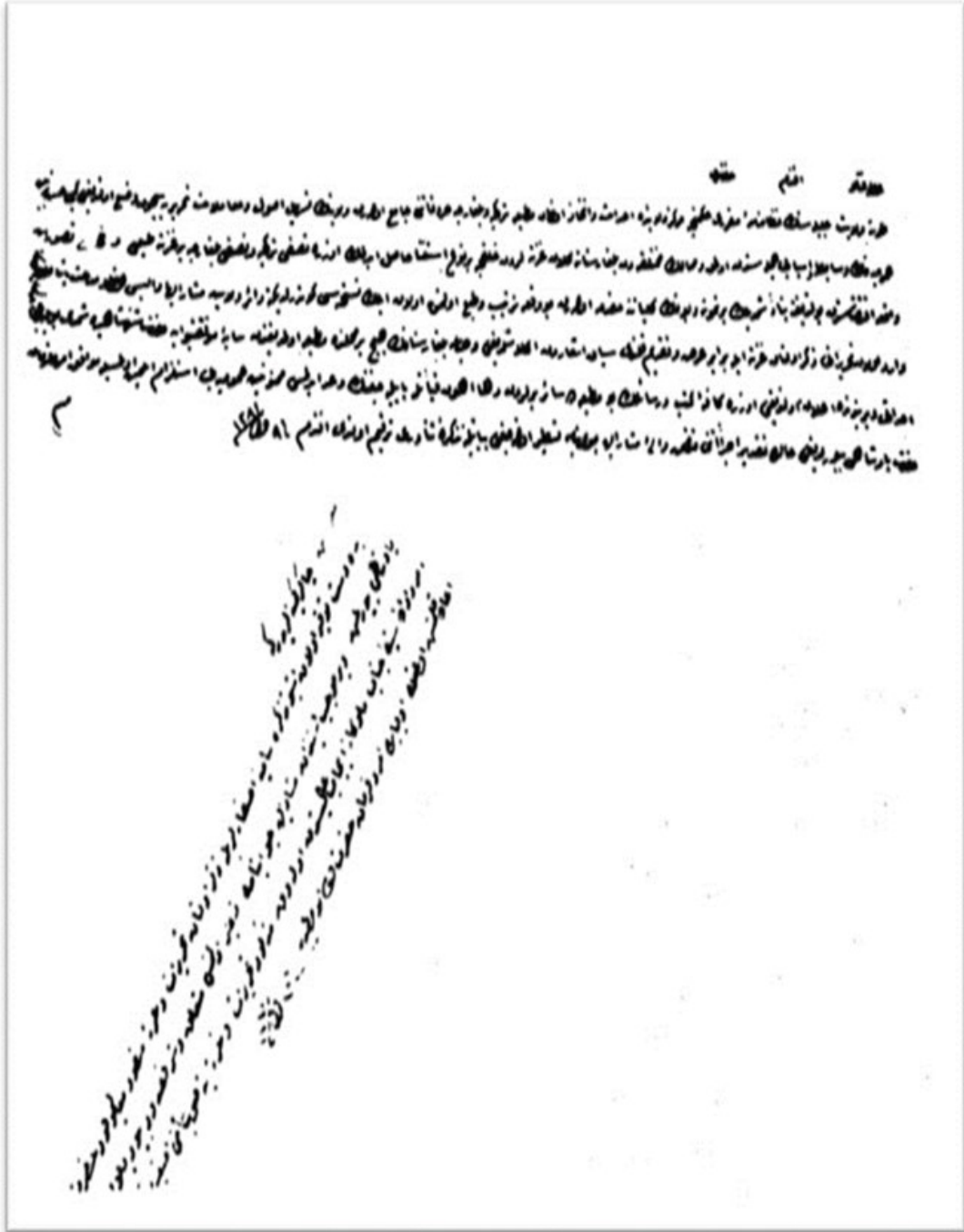
Nusret M. Meray (1938-1943)

Kaynak: *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938*, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, Ankara, 1938, s. 33-37.

EK-2 BELGELER

Tuna Gazetesi 10 Şevval 1281 (23 Şubat 1865) Tarihli İradei Seniye

Kaynak: Bekir Sıtkı Baykal, "Midhat Paşa" Siyasi ve İdari Şahsiyeti, T.C. Ziraat Bankası 100. Yıl Armanı, 1964 Kırıl Matbaası, s. 17.

Kaynak: Tuna, Sayı 1, 3 Mart 1865, (16 Şevval 1281).

Tuna Gazetesi'nin İlk Sayısında Memleket Sandıkları İle İlgili Bölüm

Kaynak: Tuna, Sayı 1, 3 Mart 1865, (16 Şevval 1281).

(۲۳۴)

(مملکت صندوقلرینىڭ صورت تىزىمى وسرمایه سىنىڭ)
(اداره سى ومنافع وئىقتىنىڭ محل صرفى ھىقىقىدىن نىظامنامىدەر)

(مملکت صندوقلرىنىڭ اقتضا ايدىن سرمايه)

بىرىنچى مادمە اشىبو سرمايه نىڭ تدار كىچون اھالىنىڭ
مخصوصات ارضىلەرى فضلىسى اولەرقى آرتىروب حاضرلىش
اولدىقلىرى ذىخاير متوعە ساتلدىقدىنصىكرە حاصل اولە جىق
انماقى ھرقاچ شىروش طوئارايسە قضا باشلىرىمكە اتخاذا اولانان
مملكت صندوقلرىنىڭ قۇنىلۇب بولغىچە اصھابى اولان كويۇلۇك
مالى وصندوقلدىن سرمايه سى اولە جىقدر .

اىككىنچى مادمە اشىبو تصريف وادخار اولانان ذىخاير قىلغى
قىرىھ اھالىنىڭ ايسە اول قىرىھ نىڭ اخىيار جىمىسى وسوزاكلار
وايلروكلارنى مەردىلە ساتىلە جىق ايسە دە بو ذىخاير كىصا نىسى
بالىك كويۇلۇرە باشلىبور ايسە استىلان قىلغىلە مشىرى بولۇپ
ومالنى بارە ايدوب كىتورمىكە كويۇلۇك اولە جىقسىندىن بولۇپ
لايىھلوقىلغىلە ساتىلغىنە وصا ئىدىرىلغىنە ھىكويۇنچە مەاونت كالىھ
اجرا قىلغىچىقدر .

اوتتۇنچى مادمە بو خصوصىلار اىچون ھەر كويۇلە ادخار
اولىش اولان ذىخاير متوعە نىڭ مەدارى مەلۇم ومەقدار اولدىقىندىن

(۲۳۵)

چىتە چىستە صا ئىلۇب لىقە اولدىقىمە صندوقلرىنىڭ ھىلارى
تەمىن ايدىنچىقدر ابتدا امانە قۇضالارى مالى صندوقلرىنىڭ
بالتىلىم ھرقاچ شىروش ايسە فلان كويۇك ويا قىصىبە نىڭ مملكت
صندوقلىرىنىڭ سرمايه سى اىچون ھىللى الخىساب اولەرقى تىلىم
ايش اولدىقى شوقىدر شىروش امانە مالى صندوقلدىن تىلىم
اولىشىدەر عبارة سىلە بىرىشە موقت يازىلۇب وقىلى مەدرىضا
وصندوقلىرىنىڭ ھىللى طرفلدىن تەھسىر ايدىلۇب لىقە بى كىتورن
كىمە نىڭ بىرىشە وىرىلە جىك بويۇك اىچون موقت بىردىقىر
طوئىلە جىقدر .

دردىنچى مادمە ھر كويۇك ويا قىصىبە نىڭ مملكت صندوقلىرىنىڭ
اىچون تدارك وادخار ايش اولدىقى ذىخاير بوو جىھىلە
صا ئىلۇب وئىقما لىقە اولوب آرقەسى ائىدىقنىڭ كىرىمىگە اولچىلە
ويىلىش اولان موقت صلوم و خىبر كىرولتەرق و انلىك
بىكون نەقىدىسى ئىقتىدارە باغ اولور ايسە كويۇلۇبلان مەطبوع
مەنلەرە طولىدىرىلەر قىلغىلى تىللى تىللى مادمە مەدرى مملكتىڭ صندوقلىرىنىڭ
ويىللىرى طرفلدىن با تەھسىر كويۇلۇسى بىرىشە وىرىلە جىك و اكر
لىقە قىصىبە نىڭ مالى ايسە سىندى عوزما قىصىبە اھالىنىڭ ائىت
اىدىنچى كىمە يە تۇزىغ قىلغىچىقدر .

بىشىنچى مادمە مملكتىڭ صندوقلىرىنىڭ آچىلىقى قىصىبە وئىرىلەردە
ادخار اولانان ذىخاير كالىھلا صا ئىلۇب ارقە سىنىڭ ائىشە
مەنچ كى كويۇلۇر ايسە دە بو قارودە ذىكرا وئىدىقى و جىھىلە
بويۇك كالىھلا صا ئىلۇب ارقە سىنىڭ ائىشى زما نە متوقف اولەرقى
اوتتۇنچىقىلدىن تىلىم ايدىلان بارە لىك يەھودە ومەمطل طورىسى

(۲۳۷)

سزنجی ماده سندقلک مقبوضات ومدفوعاتی قید
وتحریر اینک ایچون ترکیه و بلغارجه برکاتیه محتاج
اولته چقندن سندقلره تعیین اولته چق و کیلا ایچنسه یازی
بازار اهل ومقتدر آدملر وار ایسنه بو ایس انلر قندن
اداره اولته رق و یوقنسه هفتده بریتنی آیده درت کون
ایچون اجرای کابیت اینک ولجه صیایق ایسنی اداره اینک
اوزره خارچندن معتمد اربانی بوتلر ق بوتلر ق اجرتنه قارشوق
اولق اوزره اقراض اولته چق مباحثک صدیقیه عائد اولان
یوزده برکذشته سندن ماعدل سندقلر ن ایچنک حین تسلیم
واعطا سند یوز غروشدرن یک غروشده قدر مبالغ ایچون
بردضه لک اوله رق یوزده قرق یاره ویک غروشدرن
اون یک غروشده قدر مبالغ ایچون بهر یکده بشه غروش
واون یک غروشدرن یوز یک غروشده وارجه به قدر بهر یکده
یوز یاره قیده اجرتی انوب قیداً مورلیته ویرله چکدر

طقوزنجی ماده هر قصبه ده بازار اقامه اولندی کونلرده
مملکت سند بیگی و کیلاری وکیلر و هر قضا نک مجلس
اداره سی و با مجلس دعاویسی اعضاستدن بریدی موجود
بولنوب سند بیگی کساد الیه زبرده بیان اولته چق شرائطه
توقیفا اودنج ایچه استیالره قرض ایچه ویره رک واولدن
اقراض اولمش اولان مبالغدن وعد سی کلوب سند بیگیه
کدورلش اولان ایچه بی اخذ وقض ادیرک کلان ایچه رک
رأس المسالی وکذشته سی بشقه بشقه واردات واقراض
اوتان مبالغی مصارفات دفترینه قید وتحریر واقراضات
ایچون انان رهتلر بیخی دفترلرند مخرج خانه لرینه اشارت
وتوبیل ایله بازار طماغلر قدفصه کره بشه صدق قیا نوب

(۲۳۶)

منا سب اوله میه چینی جهنله هر قضا نک حاوی اولندی
قصبه وقراسنک صایله چق ذخیره سی انمانی بکرمی یک
غروشده واردیدی آنده مملکت سندقلری وضع واصلان اولنوب
اجرای ماموریتیه باشلیه چقدر

(سندقلرک صورت وضعی وکیفیت محافظه واداره سی)

انجی ماده هر مملکت مملکت سند یسنگ وکیلی نامیله
اهالی نیک غایت امین ومعتد ومعتبری اوله رق قصبه
وقریه لودن اکثریت آرا الیه ایکی اسلام وایکی خرسنیا
واکرسنیا یوقنسه چله سی اسلام اوله رق درت نفر کیسه
انضاب اولنوب وموجود اوله چق سرمایه واقراضات
مقابله اله چق سند مات ورهتلر وضع وحفظ اولتی اوزره
بریکور سند ق میا یسه ایلیوب اشبو سند ق عساکر
ضبطیه نک نظارت داغه سی التده بوتان کار کبر محله
ویا اوراق مخزنی وارایسه اوراه یوقنسه حکومت قوناغده
مهری سند ق اولطه سسته قویلوب حفظ اولته چق ومفتاحی
وکیلرک برنده اولوب کلیدینک اوزری اکثریت اوزره وکیلر
طرقندن تمهیر قلنه چقدر

یدنجی ماده هر قصبه ده بازار قنخی کون قورلنده ایسه
مملکت سند بیگی اوکون وکیلر حضورند آجیلوب قیا نوب
بولندن ماعدل کونلرده ووقلرده لزوم قوی ظهور یله حکومتک
رأسی منضم اولدیقه ومملکت سند بیگی وکیلاری ومامورلی
بولند یقه سند ق ایلیه چقدر

وهيئت موجوده طرفندن تهمير ايدار بىر حمله براهيله چقدر

(اقراضك شرايطى)

اونىجى ماده زيرده بيان اولنه چق شرايط اوزره كفالته ويا خود رهن ايله ويا ايكيى براكده اوله رق مملكت سندن بىتدن هر كيم طلب ايدر ايسه بوزده بر فائض ايله اقه اقراض اولنه چق و فقط اواج آيدن اشاغى و بر سندن دن بوقا رى مدله و بريله چكدر

اون برنجى ماده مملكت سندن بىتدن هر كيم اودىج اقه المى استرايسه يوم مخصوصنده سندن بىك اچيلدينى ممله كلوب نىقدار اقه استرايسه ايندا ككفيل ويا خود رهنى كندوس سندن لدى السؤال كفيل ويره چك اولدينى حالده كفايك قصبه ويا قريه ده املاك صا حى اولسى واقراض اولنه چق اقه ده اوده مكه قدرنى بولنىسى و بر نىك نىسه اولوب ديه بر فاج نىق اولور ايسه احوال نىغمه لىك نىسه بو شرايطه موافق بولنىسى لازم كله چكدر و اكر رهن و بر يلا و ايسه اشبور رهن ماده سى مختلف ومتوع اولوب اكر و بر يله چك رهن ذى قيمت اشياى منقوله دن ايسه قيمتى اقراض اولنه چق اقه دن مطلقا ز ياده اولق و اكر اقراضى ميره دن و باغ و باغچه و دكان و خانه كى شيلردن ايسه شيراز مصرف ايراد سنبوسى و بر يله چك اقه نىك كذشته سنك ايكي مننه مساوى اولق يعنى بوز نىق اولور ايسه چق بر آدم ترلا و با باغچه و با دكان ترهين ايديه چك اولور ايسه

شيراز مصرف و ايرادات و حاصلات سنويه سى بكرى درت غروشدن اشاغى اولماق شرطدر

اون ايكنجى ماده استقراض ايديه چك آدم اموال منقوله دن قيمتلى رهن كورد كده قيمتى الاچنى اقه نىك مقدار ايله بالوازنه شمر و طنه موافق اولدينى اكلا شللدن نىكده كورد يلا ن نمونه ده محرز عياره به توفيقا و رقه صحىسه اوز رينه سندن يازيله رق و رهنك جنس و نوعى و قيمت صحىسه سى دروننده كوستر يله رك بعد القيد رهن ايله برابر سندن حظه اولنه چقدر و اكر ائنه چق رهن ترلا و باغ و چار يلا و اقراضى ميره دن ايسه صاحبك تصريفى ساوى طابو سندن جلب ايله بر متوال محرز حاصلات سنويه سنك مبالغ مستقر ضه كذشته سنك ايكي مننه مساوى ويا ايكي منلندن مجسما وز اولدينى بالتحقيق تين ائسد كذ نىكده اقراضى ميره ايسه ترهين صحىنده طابو مامورى طرفندن و وقت ايسه اوقاف مامورى چا بنندن اصولى و جهسه علم و خبر ائنه رق و كذلك نمونه سندن محرز عياره به توفيقا سندن يازيله رق بعد القيد سندن قوتيله چقدر و املاك حقيده سندن بىه وضع اولنه چق حجت و ساز او مقوله سندن دى قاچ غروش و نىقدار مدت ايجون ترهين ايديله چك ايسه اولور ايديه حقوق و با دعاوى مجلسلى جريده سنه خلاصه و جهسه قيد ائدير يله چكدر و كفاياله اقراض اولنه چق اقه ايجون مديوندىن ائنه چق سنك اوز رينه بىغبارى طرفندن كذلك نمونه سى و جهسه يازيلان عباره تصديق ايديله چكدر

(۲۴۱)

اَوْن بَشَنجِي مَادَه صَنْد قَلَرَه اَنْتَه جِنِّ وَاَقْرَاضِ اَوْلَه جِنِّ
اِقْدَه لَر اَنْتَسُون وَكَش مَرْنَه اَوْلور اَيِسَه اَوْلَسُون قِيَمْت
حَقِيَقِيَه سَنْدَن يِعْنِي دَوْلَجِه مَعْتَبَر اَوْلَان تَعْرِفَه سَنْدَن بَر اَبَارَه
تَقْصَان وِرْ اَبَارَه سَنَه التَّوْب وِرْ يَلِيَه جَعْدَر .

اَوْن اَنْتَجِي مَادَه دِيْن صَاحِبَلَرِي اَسْتَقْرَاضِ اِيْتَدَكَلَرِي
مِبَالَجِي مَدْت مَعْبَه لَرِي اَنْتَضَاسَنْدَن اَوْل كَتُور دَكَلَرِي جَالِدَه
اَنْتَقِي تَنْتَقْت قِيَمُودِي مَوْجِب اَوْلَه جَعْتَسَنْدَن خِتَام وَعْدَه يَه
بَر اَضِيَه جَعْدَر وَقَطْع سَنْدِي مَوْجِبِيَه اِيْشَلَش وَاِيْشَلِيَه جَنك
كَنْد شْتَه سَنِي وِرْ اَبَارِسَه اَوْلَوْقْت كَنْد شْتَه سِيَلَه بَر اَبَر رَاسِ المَالِي
قَبُول اَوْلَه جَعْدَر . وِرْ جَطْرِيْتِي تَسْلِيْم اِيْدَنْ لَرَكْ فَا اَنْضَلَرِي
يَلِيَسَلَب بَر لَكْنَدَه اَنْتَه رَق رَاسِ المَالِي دَفَا ر مَخْصُوصَه سَه سَه
بَارِيَلَه جَعْدَر وِرْ اِقْدَه لَكْ وَعْدَه سِي كَلُوبَدَه صَاحِبِي تَجْدِيْدِيْتِي
اِسْتَر اَبِسَه اَوْلَدَه تَه قَد ر فَا اَنْضَلِي وِرْ رُوب وِسْتِنِيْتِي تَجْدِيْدِي
اِيْدُوب رَهْن وَا كَفَالَت شَر اِيْطِنِي دَخِي اَشْبُو اِيْكِي وَعْدَه يَه
كُورَه تَجْدِيْدِي وَا تَمِيْنَه مَجْبُور دَر بُو جَهْتَلَه اَوْ مَقُولَه وَعْدَه سِي
كَلَد كَنْدَن صَكْرَه تَجْدِيْدِي اَوْلَان اِقْدَه لَرَكْ رَاسِ المَالِي تَسْلِيْمَات
وَفَا اَنْضَلَرِي تَمْتَعَات يَز بِلُوب وَا سَكِي حَسَاب تَمَا يَلَه كِيْلُوب
اِيْكِي مَدْتَك حَسَابِي يِعْنِي تَجْدِيْدِي اَوْلَان وَعْدَه اِلَه صَاحِب
دِيْن دَمْتَنَدَه اِيْقَا اَوْلَانَان مِبَالَجِي كِيْدَن اَقْرَاضِ اَوْلَمَش صُورْتَنَدَه
قِيْد اَوْلَه جَعْدَر .

اَوْن يَدَنْجِي مَادَه مَدْت مَعْبَه سِي اَنْتَضَا سَنْدَه بُوْر جِنِّ
كُتُورُوب وِرْ مِيْسَان مَدِيُون جَلَب اِيَلَه بُوْر جِنِّ اَسْتَنْدَلَه لَرَكْ
وِرْ مَدْمَدِيْ كِي جَالِدَه وَعْدَه سَنْك ر يِعْنِي كِيْمَا مَك يِعْنِي اِقْدَه يِي
(۲۴۱)

(۲۴۰)

اَوْن اَوْجِنجِي مَادَه اَقْرَاضِ اَوْلَانَان اِقْدَه اِيْجُون كَر لَرَكْ
مَدِيُونَدَن اَنْتَان سَنْدَن اَتَك وَا كَرَك كَشَلَرِي جَانِيْنَدَن تَصْدِيْق
اَوْلَانَان كَفَالَت قِيْر لَرِيْنَك ذِيْلَرِي كَنْدَلَرِي لَرِيْنَك اَلَك مَعْتَبَر اَوْلَان
مَهْر وِيَا مَضَالَرِيَلَه تَمْبِيْر وَا مَضَا وَا تَصْدِيْق اَوْلَانَقِي لَازِم اَوْلُوب
قَطْع مَهْرِي وِيَا زَوْسِي اَوْلِيَا نَلَرَك تَحْمِر بَر قَلْتَه جِنِّ اَسْعَلَرِي اَنْتَه
بَارِيَقِيْلَرِيَلَه وَضْع اِيْدَه جَكَلَرِي اَشَارَت كَنْدَلَرِي لَرِيْنَك صَحِيْح
اِمْتَضَا سِي اَوْلَدِيْقِي اِسْلَام اِيْبَه اِسْلَامَدَن وَا خَرَسْتِيَان اِيْسَه
خَرَسْتِيَانَدَن اِيْكِي نَعْمَه مَعْتَبَر كَسْتَه لَك مَهْر وِيَا مَضَالَرِي اِيَلَه
تَصْدِيْق قَانَه جَعْدَر .

اَوْن دَر دَنْجِي مَادَه صَنْدَقْدَن اَقْرَاضِ اَوْلَه جِنِّ مِبَالَجِي اِيْجُون
عِبَارَه وَا ضَحَه اِلَه مَدِيُونَدَن سَنْد اَنْتَه جِنِّ وِرْ كِيْجَه وِيَا عَارِجَه
بَشَقَه بَشَقَه طُوْتِيْلَان دَقْتَرَه مَقْدَارِي بَشَقَه بَشَقَه يَز بِلَه جِنِّ
اَوْلَد بَعْتَسَنْدَن وِصْنَدَقِي وَا كِيْلَرِي دَخِي حِيْن اَقْرَاضَدَه حَاضِر
بُورَانَدَه جَعْتَسَلَرِي لَرِيْن اَرْتَقِي بَشَقَه تَقِيْدَات وَا كَلْفَانَه حَاجَت
بُورَغِيْبَه دَه اِقْدَه لَرَكْ مَقْدَارِنَدَه بَا كَلْفَانَقِي وَا قَوْعَتَه مِجِج بَر كُورَه
اِحْتِمَال قَالَا مَقِي اِيْجُون بَر اَدْمَه اَقْرَاضِ اَوْلَان اِقْدَه فَا ج
خَرُوش اِيْسَه مَثَلَا فِلَان مَمْلَكْت صَنْدِيْبَعْتَسَنْدَن فِلَان اَدْمَه
فِلَان تَار اِيْجَنَدَه شُوقْدَر مَدْت اِيْجُون شُوقْدَر خَرُوش اَقْرَاضِ
اَوْلِيْتَسَنْدَر عِبَارَه سِيَلَه بُوْر صِلَه كِيْجِي بَر كُورَجِنك كَا ضَعِيْد يَز بِلُوب وَا ذِيْلِي
صَنْدَقْدَه مَحْتُوظ مَدْت مَهْرِيَلَه تَمْبِيْر اِيْدُوب بُوْر جَطْرُوكْ
يَد يِنَدَه وِرْ يَلِيَه جَنك وَا صَكْرَه اِقْدَه لَرَكْ تَسْلِيْمَنَدَه بَر كُورَه شَبِيْهَه
وَا يَلِيْسَنك ظَهُور يَلَه مَر اَجَعْت لَازِم كَلُوبُور اِيْسَه بُوْر وَرَقْدِيْقِي دَخِي
اَوْلَوْقْت كُتُورُوسِي بُوْر جَطْرُوبَه اَفَادَه قَلْتَه جَعْدَر .

(۲۴۳)

بریل وعده الیه المش ایسه نهایت اوج آیدن زیاده اولماق
اوزره برمدت دها و بریلوب یته ویره من ایسه اول مدیونک
صندقده اموال مشقوله د ن رهنی اولد یغی حالد . حکومت
معرفتیه بالزیاده صایوب الحما نند ن رأس السالی وه مؤخر
تمدید اولتان مدت فائضیه برابر کذشته سی استیفا وفضله سی
قالور ایسه صاحبنه اعطا قنته چق واکر رهن دکان و باغ
و باشجه مثللو املاکدن و یا اراضی میریه دن ایسه صدقده
محفوظ سنداقی موججه برمد کره یا زیلوب حکومته اعطا
ایله برابر جانب حکومتدن واقع اوله چق تصدیق اوزر یته
میالغ مسترضه تک رأس المالی و فائضی اوده نجه به قدر
اول املاک و یا اراضی میریه صدق و کیلاری معرفتیه ایجار
واعاره اوله برق واردات و حاصلات نند ن مدیونک بور یغی
استیفا اولد قد نصره سندقات ورهنی کند و یه رد و تسلیم
اولته جقدر .

(مملکت صدیقنک منافع حاصله سی)

اون سکرتیجی ماده هر مملکت صدق بقشک بهر سنه روز
فاسند . حسانی کورنک مقرر اولد یقندن مملکت مدیری
و مجلس اداره و تمیز حقوق اعضاستندن بر کشتی و صدق
و کیلاری و اقتضا ایدر ایسه سائر معتبران مملکتدن بر قاج ذات
حاضر اولد قاری حالد . صدیقنک مقبوضات و مدفوعاتنک
حسابی بار قوبه اوکونه قدره اسفصال اولتان کذشته سندن
بند اخیره محرر مصارفات بالتزیل قصوری صدق بقشک

(۲۴۴)

منافی اوله رقی اراد یا زلفله برابر چو کجه بو ایجه اصحاب
زراعتنک ماننک منقعی اولد یقندن هر قصبه و قریه تک صدیقنه
اعطایش اولد قاری سرمایه به بو تمعاتدن نه اصابت ایدر
ایسه د فتر مخصوصند . محرر سرمایه سی قید تک ذیلته
فلان سته سی تمعاتی دیواشارت و علاوه اولته جقدر .

اون طقوزنجی ماده مملکت صدق قارینک سرمایه لی
کذشته سندن حاصل اولان تمعات مکتب و قالدیرم و چشمه
و کوبری اوله رقی یا لکن اشبو درت نوع مواد خیره تک
مصارفته قارشوق اولوب بوندن بشقه هیچ بر حمله صرفی
جائز اولیه جقدر بر قصبه و قریه ده مکتب و بانک و بوی
و یا قالدیرم یا لسی و تعمیر ایلمسی و یا برکتب ایچون خواجه
و خد متجی طو نسی و یا کتاب النسی کی بر مصرفه احتیاج
مس ایدرک بشقه قارشوقی بوند یغی حالد . صدقده اولان
سرمایه سی تمعاتندن اعطاسیچون قریه مختارلر تک مهری
و اختیار مجلسلری اعضاستنک امضار یله بر عرض حال یا زیلوب
حکومتنه تقدیم اولد قدغه اول امر ده اول قصبه و یا قریه تک
مملکت صدق یقنده . تمقدار سرمایه سی اولد یغی و کذشته
مبالغدن قاج قروش موجودی بوند یغی سوال و صدق
و کیلاری جابندن دخی مقصداری مذکور عرض حال بالاسینه
اعلام اولد قدغن صکره اول قصبه و یا قریه تک صدق
سرمایه سی حصه سنه اصابت ایدرک موجود صدق اولان
حصه و تمعاتی هر نه ایسه تک نلکانی کچما مک اوزره مقدار
مناسبی بالا فراز او بولده صرفه مساعد . اولته چق و ایجه تک

(۳۴۵)

- (مملکت صندوقلری سرمایہ وکد شدہ سیلہ مصارف)
- (وسائرہ سچون طویلہ جق دفترلک نمونہ سنہ)
- (توفیقا صورت تحریری حقدہ بعض تعریفا قدر)

یکری برنجی مادہ بالادہ پان اولند بی اوزره صندوق
بردفتری اولوب بودفتک برطرفند و واردات و دیگر طرفندہ
دخی مصارفات تحریر و املا اولسه جقدر حلا بسازسه
قریہ سندن سرمایہ اولهرق یک غروش کتورلسہ ایستہ
اوباره اوله امرده اشبو دفترک صاغ حقیقہ سندن اولان
یکون واردات خانہ سنہ یازیلوب بعدہ (سرمایہ) خانہ سنہ
دخی عینلہ قویله رق و قصور خانہ لری دخی صفر یکیلہ رک
بعدہ نہ کون کلش ایسه تاریخی و کویک اسمی و سرمایہ دن
اولدیفی و کویک بدیلہ کلدیکی یازلق لازم کلورایسته سرمایہ
اوله رق کلان پاره لری بوججہلہ یازلق اقتضایند یکی کی
برینہ اقراض اولسان پاره نرک مدت نادیہ سی کلوبدہ
کتورلدیکی حالده دخی فائضلہ برابرینہ (یکون واردات)
خانہ سنہ یازلندقدن صکرہ مقصداری (اقراض اولسان)
پاره لردن تحصیل اولنان) خانہ سنہ و قصور فائضی دخی
(گذشتہ) خانہ سنہ یازیلوب تاریخی و بعدہ مدیونک اسم
و حلیلہ کتور دیکی پاره کلاملادینی اولوب اولدیفی
و ویر دیکی فائضی فاج شروسک و قسدر کونلک فائضی
اولدیفی و کویک بدیلہ کلدیکی یازیلوب و اگر ذکر اولنان پاره
تمام دینی اولوبدہ بر مقدار ی ایسه اولوقت فلان آدمک
شوقدر غروش دیندن بوقدر غروشله شو قدر غروشک
برسنه لک و یا خود شو قدر آفاق فائضی اولوب فلان بدیلہ

(۳۴۴)

حین آسایند . فاج غروش ایسه الدقلری مضمین آخغزری
طرفندن اعلاملی صرفضالک ذیلنه تحریر و املا ایدر یلرک
صندوقده حفظ ایدیلہ جکدر و بوججہلہ و برلان اچدنک
علنه کاهنی حقها صرفی خصوصننده . یانب حکومتدن
تقیدات کاملہ و فعلیہ اجراسیلہ شاید برکونه حیلہ و نفاذ
اصکلا شیاور ایسه تجسامسری موقع محاکمہ و جزا به
چکیلہ جکدر .

یکرمیجی مادہ صندوق کاتلبرنک اجرتی سکرنجی مادہ ده
یان اولنان قیدیہ اجرتیله حاصل اوله جندن و وکیلار یوایشی
ذات و مملکت و مللریته حرمة و جوبه اجرتسزایا ایدہ جکلرندن
بویابدہ بشقہ معاش و مصروف و قوشنہ محل اولوب فقط
صندوق و دفتر و کاغذ پاره سی کی مصارف جزئیہ
و حکومتجه تحصیل اولنان اچده ایچون حسب النظام
و برلان رسوم تحصیلیه فاج غروش ایسه انلرک و صندوقلرک
وسعت و امیتک کوره سنوی اویج ددیوز و نه سایه انهایه
بشپوز غروشی کچماک اوزره حطب و کور و حصص اچیه سی
کی و قوعوبله جق مصارف منفرقه تک برخله قیدیله ختام
سنه ده بعد التدقیق ادخال محاسبه ایدلرک گذشتہ تمتانندن
محسوب و تنزیل قانہ جق و مرصند بنگ سنہ آخترنده رؤیت
اولنان محاسبه سنک اچالی قضاسنک تابع اولدیفی تنجاسق
قانمقا ملتسه و تنجافلرجه پایله جق جد ولاری محاسن
اداره ده تدقیق اولندقدن صکرہ مرکز ولایتہ تقدیم
قلنه جقدر .

ویریلان پاره لر خانه سسته دخی وضع ورتقم امله تاریخی و کیمه ویرلدیکی و ویریلان پاره نقوله مصرفك قنخی آیلخی اولد یغی ونه کونه سندنله ویرلدیکی و سندنینه نه نومرو قوندلیغی یا زلیلدی ر وینه نظام مؤسسی ایجابجیمه قصبه و کوبلرده اتفاق اهالی اله یایدیرله چق خیرات و مبرات صرف اولتیق اوزره و قوصبولان استدا اوزرینه ویریلان پاره لر دخی بعینه صندوق مصارفی کی اول باول بکون مصارفات و بصد لاجل الصرف اهالی وسازه به ویریلان پاره لر خانه سسته با زیلوب و قنخی کویه ویرلدیکی ونه یایدیرله چق و او کوک فاقصندن متراکم نقدر پاره لر اولسی اوزرینه اولقندار پاره ویرلدیکی و کیمه تسلیم اولندیغی ونه بولده سندن التدیغی کوسرلك و التان سنده لاجل الحفظ نه نومرو و قوندلیغی یا زیله رفق بونکد خی هر آری باشلرینده یگونلری وارداتده اولدیغی کیمسه موازنه اولنسی و هر قلده بومیه نومرو لر دخی قونلسی ایجاب ایدر .

یگری اوچنچی ماده بود فتردن ما عدا سرمایه ایچون براساس دفتری طولتی لازم کلوب بو نکد خی نمونه سی مر بو طاکوندلرینلدر شوبله که نمونه مر سوله به توفیقنا ابتدا بر قضا داخاندله قاج کوی واریایسه اول باول حروف جیما اله اسامیسی کاملا ذکر اولتان اساس دفترده اچله جقدرد یغی بر قضا ده بش محله و قرق کوی واریایسه اول امرده محله لک و بصد کوی لک طویته اسم آجلق و قنق بونلنده سهولت اولتیق ایچون ابتدا اسلرینک اوللرینده الق و بصد با اولتار و بصد صره سیله تا و تا اولتارالی آخره یا زیلوب

تسلیم اولتان دیوخر ورواشارت اولنسی لازم کلور الحاصل سندنینه پاره کلده کیمه نه چنس ونه نوع پاره دن اولور ایسه اولسون و از چوق مقداری نقدی بونلور ایسه بونلور ابتدا فترک واردات جهته مطلقا یا زلسی و هر قلده بومیه نومرو سی شاه سته دخی صره سیله نومرو و قونلسی و هر آری باشنده ایسدا (یگون واردات) خانه سی طویلا نه رفق و بصد (سرمایه) و اقراضدن تحصیل و کد شته خانه لر دخی جمع اولدورق یگون خانه سیله موازنه قنلسی لازمدر بومیه نومرو سی خانه سسته قونله چق نومرو لر بطبقه ایچله یی تسلیم ایدلرید لرینه ویرله جلم و خبر لر دخی وضع ورتقم قلته جقدر .

یگری ایکنجی ماده مصارفات جهته کلنجیمه اشو صندوق دفترینک صول و رفیدخی برضوال محمر مصارفاته مخصوص و مخصوص اولوب ایشته او جهته دخی هر کیمه پاره اقراض اولدورایسه مقداری ابتدا یگون مصارفات خانه سسته قونیلوب بصد عینله اقراض خانه سسته دخی یا زلسی و وارداتده اولدیغی کیمه ویرلدیکی تاریخ و کیمه کفالتیله و یا خود نه چنس ونه نوع رهن اله و تقدر مدمده تا دیه اولتیق شرطیله ادانه اولندیغی کوسرلك ایجاب ایلدیکی مثلا صندوق اداره سی التخی ماده ده محمر اولد یغی وجهله سندن یقنک وضع و حفظی ایچون بر استرا اولند یغی و یا خود نظام موضو عنك مساعد اولدیغی درجه ده پاره صرف واعطا قنلدیغی حالده دخی بومقوله پاره لرینه بکون مصارفات خانه سته کیورلد کلدن صکره لاجل الصرف اهالی وسازه به

برخا نه آچلق وانلر كنده اوزر ينه سره سيله نومر و قونلق لازلم
كلديكي كيمي اوزرلنده اولان نومر و زاولوقت صندق دفتري
مصرف جهشك ايكنجي خانه ده اولان اساس دفتري
نومر و سي خانه سنه بازلق و صندق دفتريك نومر و سيده
اشبور اچلان خانه قزو شنگ خذ استده ككوسونلك
ايجاب ايدر

يكرمي بشنجي ماده باره استراض ايد نلر دن برآدم
وعدده سي حلويله ديني نآديه ايجون صندق يسه باره
كتوردديكي وقت اول امرده اساس دفتزده اولان اسمي
بولتوب وعدده سي كيماش ايسه الديني باره تك فانغي
ديننه ضم اولنرفي مقداري كندويه تفهيم اولتور وعدده سي
كيماش ايسه كچن كوزك فانغيد. بالحساب منم قلدور
واوآدمده ككرك بورجتي ورك فانغتي درحال تسليم
ايلديكي آند. اصولنه توفيقا اول امرده صندق دفتريسه
ايراد كچيريلوب ونومر و سي قونيلوب بعدده اساس دفتزندن
دختي بورجتي قباديلور ودين سندی ظهريته بورجتي ادا ايش
وشوقلدردده فانغ و ير مشدر د يواشارت و صندقينه
مخصوص مهر ايله تمهرا ايد لكدك نصكر. صاحبته رد
قلنور

يكرمي دختي ماده بته تعالي بواصول كايندي چاري اوله رق
اون سسكزنجي ماده ده مند رج اولديني وجهله هرسته
روز فاسده صندقينك حسابي كوريلوب برسته ظرفنده
فانغ بختي اوله رق صندق يغه نقد ر يادم كيرمش ايسه
(۳۲)

واوزر لينه نومر و لري وضع اولتوب سرمايه ايجون
بروفا نصدن حاصل اوله جق باره ايجون ديكر برقروش
خانه سي وانك سره سنه برده نومر و خانه سي اچيله رق
براغيلور ايدانصكره صندق دفتريك ايراد جهتمده و سرمايه
خانه سنده برهفته ظرفنده قاج قلم باره كلش ايسه انلري قلم قلم
تار يخلريله و تسليم ايدن آدملرك چملا اسماريله اشبور اساس
دفتريسه نقل ايتك و فائض خانه سي صفرله كچوب انك
خذاستنده اولان نومر و خانه سنه دختي صندق دفتريك
منسللا نومر و سي نه ايسه اوقونلق ايجاب ايدر ايشته باره
برويجه مخرر اساس دفتريته كچيريلديكي آند ذكراوانسان
قرينه لك اسمي اوزرلنده اولان نومر و دختي اولوقت صندق
دفتريك ايكنجي خانه نه اولان اساس دفتري نومر و سي
خانه سنه بازيلور و بريآيد. بر كويدن درت دفعه بسيد
اولوجهله قلم قلم اساس دفتريسه كچيريلور ايشته بوحال
تاستنه آخريته قدر بويولده چاري اولدقدنصكره ماه ماه
اولديني كيمي سنه نهياننده دختي صندق دفتريك واردا تي
طويلاتوب موازنه سي بعد الاجرا اساس دفتزند. دختي
هر كويك سرمايه سي يگون اولتوب ايجال صندق دفتريك
سرمايه بگوييله موازنه قلنور

يكرمي دختي ماده اوچنجي نومر وده كوسونلديكي وجهله
اقراضاته دختي بر اساس دفتري طويله قند ر شويله كه
شوكاوكا اقراض اولان باره ل صندق دفتزند. مصرف
جهتمده ماه ماه تفصيل بازيلواولسيله ايشته هفتد دن هفتد
قاج كستديه باره و برنش ايسه نمونه سنه توفيقا هر برسيجون

اول امر ده نظامی دائره مستندہ جريان ايدہ جنگ - مصارف جزئيه سنی تخريف اولندقدنصنكره . قصوری صند بغه كبرمش اولان عموم سرمايه اوزرينه تقسيم اولتور و بوزده نه دوشرايسه هر كوك سرمايه سنه كوره حصه سی دخی سرمايه اساس دفتزد . اولان فائض خانه سنه كچيرياور .

يكرمی يدنجی ماده . برسته كچورده هر كوك سرمايه سی يانسه برده فائض تمتندن حصه سی كچورلدكدنصنكره يركويدن كوپزی ومكتب وسارخيرات و باعماراته برازپاره صرفی كويجه مراد اولتورده . استند عا قلتور ايسه اوزن طقوزنجی ماده ده مندرج اولدبني وجهله استند عا نامد زرينك ايجاي بعند الاجرا او ياره دن تقدري و يرلسی تننيب اولتورايسه صندق مأمور يده مقداری نصرتخياله ذكر اولنان كويلودن آروجه برسدالوب مذكوراستدعايه ربطله ياره بی صندقدن و يرديكي آند . صندق دفتزينك مصرف جهته قيد و املا ايدرک اولتقدرار ياره بی كوك اساس دفتزينك فائض خانه سنندن دخی تيزيل ايله تاريخ و سبب اعطاسی دفتزمذ كورده دخی بجهلا كوستور . بوقوله خيرات و اعماره صرف اولوق اوزره كويلازه و يرله جك ياره زله صندقك كند و سننه عا د صرف مصارفيمون اقراضات دفتزينك اشا غيسته . بشقه بشقه يرل اچيلوب كرك كويلاويه و كرك صندقك كند و مصارفاتنه تقدرياره صرف اولتور ايسه هفتنه بهفتنه صندق دفتزينك مصرف جهتن قلم بيا نومر و لر بله خانه زرينه كچورلك اقتضا ايدر و بوقوله مصرفارديخی آی باقی موازنه اولندبني كچي ييل باشنده دخی

يكون موازنه اولتور و يكرمخي ماده ده محرد اولدبني اوزره صندقك صرفنه مأذن اولدبني مصارفاتی ايشته او اساس وملومات اوزرينه ييل باشنده اول امرده فائض تمتندن تيزيل قلتور

يكرمی سكوننجی ماده . اشته مملكت صندقك حسابی بو بولده . طولتدبني حالده هر نوقت استور ايسه صندق دفتزينه مراجعت اولندقدنه برسنه نظرند . صندقه سرمايه اوله رقی نقد رباره كيش و سرمايه دن اقراض اولتورده مؤخر ا اعاده قلتان ياره لردن نه حاصل اولمش و تقدیر فائض تمتنی و قوعبولش ايسه درحال معلوم اوله چخی مثلاو مصرف جهتنه دخی نظر اولندقدنه اومنده . تقدیر ياره اقراض اولمش و تقدیر سی صرف قلمش ايسه كورله چكندن و واردات يگونندن مصارفات تيزيل اولندقدنه موجود صندق اولوق لازم كلان ياره او آند . مشهود اوله جهتندين و ايشو صندقلازم كلانظرقتندن بقسه تقيش اولندقدنه شوق ياز مامش ايدم فلاقی قيد ايد . جك ايدم بولو اعتذارات قبول اولنده يرق مأموری مسئول طويله چغندن شورالری حيت واستقامتک ايجايه توفيق اولتويدر .

يكرمی طقوزنجی ماده . صندقك واردات و صرفيات و قصور موجودی دفتزمذ كورله متين اوله چخی كچي هر كوك كرك سرمايه و كرك فائض تمتندن تقدرياره سی اولدبني سرمايه اساس دفتزينه مراجعت اولندقدنه . فائض تمتندن اوله رقی ذكر اولنان صندقك مصارفاتيله كويلازه

- (قره صغر ومانده و سرك و خر كله نو عندن اولان)
- (حيوانلك خرسزلقندن منى ايجون بودغه ائشذ)
- (واجراسنه قرارو يريلان اصوله دائر اعلا نامددر)

برنجى ماده كرك يازار يرزنده و كرك كو يارده و سار
علا ده التوب صايتله جق حيوانك ايجون بودغه بزوغ
تذكره احدات اولمش واشبو تذكره لرذومى قدرى هر محله
وقر به به كوئدرلش اولد بئندن حيواننى صايتله جق آدم هر كيم
اولور ايسه اولسون محله وياقر به مختار ينه خيرو وروب
وصايتله چقره جق حيوانك جنسى وياشنى وطوننى
ونشان وعلامتلىرى سو يايوب مختارك مهر يله هر حيوان
ايجون برصددنذكره اله جق و بو يولده وقوعه جق خلومتله
مقابل اجرت اوله رق بهر تذكره ايجون مختاره بكرى ياره
ويره چكدر

ايكجى ماده اشبوند كره صايتله جق حيوان صحصاصا جيك
مالى اولد بئتك سندی بولد بئندن حيوانى اله جق آدم ياره ي
ويرمزدن اول سندننى يعنى اشبوند كره ي سورمه وحيوانى
الماله يار تذكره يى دغى الوب صايقلمه چبوردر و يازار يرزنده
صايتلان حيوانلك غر وشدن بر ياره رسوماتى ملتزمى طرفندن
السدبغى صره ده اشبو تذكره لر دغى بوقلتوب تار يئنگ
ذيلي ملتزم طرفندن دغى تمهبر قلمه چقندر

اوججى ماده بوندن بويله تذكره سز صايتلان حيوانك
مسروق عد اولسوب حكومتجه توقيف و ذ قيق ايله

ويريلانلك مقدارى و مستقر صترك اسم و صكفيل و مواد
سارو سى اقراض اساس دقتينه باقلد قده معلوم اوله جئندن
بولك دغى تخنيس مامورلى طرفلرندن وقوعه جق اسئله به
جواب و ير يله چك بولده دقتيله طونلى و سائش و حلك
المش اولماسى اخطار قلدور

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	Bumin KÜÇÜK
Doğum Yeri ve Tarihi:	Ordu 09.03.1980
Eğitim Durumu	Yüksek Lisans
Lisans Öğrenimi:	Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi:	Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Yönetim ve Organizasyon Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller:	İngilizce
Bilimsel Etkinlikleri:	
İş Deneyimi	23 Yıl Ziraat Bankası A.Ş
Uygulamalar:	Bankacılık ve Finans
Projeler:	
Çalıştığı Kurumlar:	Ziraat Bankası A.Ş.
İletişim	
E-Posta Adresi:	buminkucuk@gmail.com
Telefon:	0530 066 88 09
Tarih ve İmza:	